Pf-7 K-107
1862 N6
16182

K
107

157 9/18

К
107

ОСНОВА

9862
1142

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛИТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

2672 d

ВѢСТНИКЪ

»Добра хочю братьи и Русьскѣй Земли.«
Владиміръ Мономахъ.

1862

16182

ЧЕРВЕЦЬ

(ІЮНЬ)

ПЕЧАТЬ БИБЛІОТЕКИ ИМПЕР. ХАРЬК. УНИВЕРСИТЕТА.

59

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША И ТИБЛЕНА И К°.

a

Одобрено цензурою. С. Петербургъ. 29 іюля 1862 года.

МЫСЛИ ЮЖНОРУССА.

II.

ХРИСТИЯНСЬТВО И КРІПАЦТВО.

Les extrémités se touchent.

Здавна велось и теперъ ведетця, що вороги и хулители віри и науки христовоі сікались виводити зъ християнсьтва буцімъ воно освящае и похваляе неволю и гвалтъ, не дае людському розуму розвернутись, примушуе—заплющивши очи, безъ власноі розваги, узнавати за правду те щó сказано и робить якъ показано; що Богъ християнській есть панъ, а ми—кріпаки Его, що Вінъ держить насъ підъ страхомъ хлости и кари, що Вінъ самъ насъ катуе и ніби радуетця зъ нашоі муки, наказуючи намъ любити свое горе и самимъ шукати собі бідноти и болістівъ, и всякого лиха. Тáкъ казали вороги христовоі віри и тимъ підкопували іі въ сердцяхъ людськихъ. Тежъ саме викладали и викладають ті пустосвяти, що думають вічню правду небесну зробить підпоркою дочаснихъ звичаівъ и порядківъ, які имъ уподобались.

Оце жъ такъ робить и панъ Аскоченський (нехай насъ вибачае), що удае себе за благочестивого и побожного, жалкуетця на безвірье и нечестье,—у иншихъ помилки підмічае, а самъ тимъ-часомъ ще гіршъ помиляетця.

Въ »Основі« панъ Володько Нечуя сказавъ: »Богъ милосердий—не панъ, а ми Ему не кріпаки доводимось... пану можно втішати себе помстою, а Бога самижъ ви взиваете милосерднимъ! Богъ—правда. А хибажъ була бъ правда, колибъ Вінъ почавъ насъ карати за те, що не такі ми, якъ треба?«

Проти сёго п. Аскоченський озвірився и написавъ тàкъ:

»А що це ви, пане? Чи не хлиснули часомъ тіеи проклятущоі, або

чи не на молодику зъ вами таке бува? Якъ же це ви кажете, що Богъ намъ не панъ, а ми Его не кріпаки? Кріпаки, добродію, та ще які кріпаки! Куплені честною Его кровію и закріплені на віки вічниі въ Его підданство.«

Кому жь вірить? Чи справді пану Аскоченському? А чи не краще буде, якъ ми послухаемо самого Іисуса Христа, бо Той зовсімъ противне тому сказавъ:

»Не ктому васъ глаголю рабы, яко рабъ не вѣсть, что̀ творитъ господь его, васъ же рекохъ други, яко вся, яже слышахъ отъ Отца моего, сказахъ вамъ«. (Ев. отъ Іоанна гл. XV. ст. 15).

Уже й сихъ слівъ Христовихъ досить, щобъ завважити, якъ противні слова п. Аскоченського науці християнській. Ся свята и спасенна наука не поучае насъ, що ми кріпаки, и повинні добро діяти зъ-підъ страху, що насъ за те побьють, коли ми инакъ робити почнемъ; не куповавъ насъ Христосъ у підданство, а искупивъ зъ підданства и кріпацтва. А відъ якого кріпацтва искупивъ насъ Христосъ, про те Вінъ самъ дуже ясно и просто навчáе: »Аминь, аминь, глаголю вамъ, яко всякъ творяй грѣхъ, рабъ есть грѣха. Рабъ не пребываетъ въ дому во вѣкъ, Сынъ пребываетъ во вѣкъ. Аще убо Сынъ вы свободитъ, воистину свободни будете (Евангеліе отъ Іоанна гл. VIII ст. 34—36). Отъ бачите, пане Аскоченський: »свободни будете,« каже Господь, а не — »закріплені на віки вічні у мое підданство» —якъ ви слебезовали. Не Богъ насъ карае и муки и лиха намъ посилае; Богъ тільки такъ установивъ, що муки и лиха и всякі болісти бувають послідкомъ неправди, бо и въ природі ми бачемо, шчо коли законъ іі ламлемо, то за те и страждемо. Богъ не тільки на насъ лиха не посилае, а ще одвертае насъ одъ лиха, указуючи намъ путь истини и добра. Тимъ то Господь и говорить, що Вінъ не буде осужовати за те, що не повірять ему; Вінъ приходивъ не судити миръ, а спасти міръ, а судить грішника само слово Христове, которе есть истина. »И аще кто услышитъ глаголы моя и не вѣруетъ, азъ не сужду ему. Не пріидохъ бо да сужду мірови, но да спасу міръ. Отметаяйся мене и не пріямляй глаголъ моихъ, имать судящаго ему: слово, еже глаголахъ, то судитъ ему въ послѣдній день (Ев. отъ Іоанна гл. XII. ст. 47—48).

Се те жъ саме, що и народъ нашъ каже: добре роби, добре й буде. Не требуе одъ насъ християнська віра, щобъ ми, заплющавши очі, ірровали тому, що намъ говоритця, а противно сёму требуе, щобъ

ми своімъ власнимъ розумомъ розважали (*) и мирковали, и сами за истину узнали слова Христові и серцемъ щиримъ полюбили віру святу, — щобъ ми сповняли заповіді Христові не зпримусу, не зъ-підъ страху, а зъ любовію, и до Бога зъ молитвою приходили—не такъ якъ кріпаки до пана, а якъ діти до батька: тимъ то и въ молитві, що самъ Іисусъ Христовъ давъ намъ, зовемо Бога—»не пане нашъ,« а »Отче нашъ!« Ті що хотять виставити християнського Бога паномъ, а насъ кріпаками, шукають собі опори въ Старому Завіті; але відомо, що за Старий Завітъ треба прийматись зъ оглядкою, що тамъ е згодного зъ наукою Христового, а що незгодного. Бо вельми есть тамъ багато такого, шчо колись-то було до-ладу, а теперъ не годитпя. Бо въ законі моисеёвімъ сказано: око за око, зубъ за зубъ, а Господь велить добро діяти ворогамъ нашимъ; въ Старому Завіті велено невірну жону каміннемъ побивати, а Христосъ простивъ таку грішницю; въ Старому Завіті въ субботу заказано ніякого діла не робити, а Христосъ у субботу свои добрі діла творивъ, и сказавъ, що суббота для чоловіка уставлена, а не чоловікъ для субботи; въ Старому Завіті велено обрізоватись и різні правила держати, що Жиди и теперъ содержують, а насъ, християнъ, не обовьязали на те апостоли и отці святі. Недивно, що зъ Старого Завіту можна вивести, що Богъ есть намъ панъ, а ми его кріпаки, да християнська наука такий поглядъ одкинула, бо то колись були инші віки и часи, а після Христа другі почалися. Сю річъ такъ виясняе св. Апостолъ Павелъ, що здаетця нічого більшъ и говорити: »Глаголю же въ елико время наслѣдникъ младъ есть, ничимъ же лучшій есть раба, Господь сый всѣхъ; но подъ повелители и приставники есть, даже до нарова отча Такожде и мы, егда бѣхомъ млади, подъ стихіами бѣхомъ міра порабощени: егда же пріиде кончина лѣта, посла Богъ Сына своего единороднаго, раждаемаго отъ жены, бываема подъ закономъ: да подзаконныя искупитъ, да всыновленіе воспріимемъ, и понеже есте сынове, посла Богъ Духа Сына своего въ сердца ваша, вопіюща: Авва Отче. Тѣмже уже нѣси рабъ, но сынъ: аще ли же сынъ—и наслѣдникъ Божій Іисусъ Христомъ. (Къ Галатомъ гл. IV ст. 1—7).

Такъ якъже се панъ Аскоченский каже, що ми кріпаки божі, коли Іисусъ Христосъ говорить: *не ктому васъ глаголю рабы*, и апо-

(*) Іоан. V, ст. 39.

столъ Павелъ говорить: *уже нѣси рабъ*? Се мабуть (скажемо ему) такъ якъ язычники вимишляли собі богівъ и надавали имъ те, що сами любили, такъ и ви діете: подобалось души вашій кріпацтво, такъ ви ёго и до християнства тулите! Ні, не прилажуетця воно до его, бо не мимо сказано: »идѣже духъ Господень — ту свобода.« Може ви, пане Аскоченський, почнете говорити: »сей та той, та инший такъ да такъ вияснявъ сі міста письма святого.« На такé ваше слово ми заздалегідь одвітимо, що, по заповіді апостольскій, колибъ и самъ ангелъ зъ неба зійшовъ, та почавъ намъ викладати противне тому, що сказано Христомъ и ёго апостолами, такъ ми бъ и ёму не повірили.

Н. Костомаровъ.

III.

ВЗГЛЯДЪ ЮЖНОРУССКАГО ЧЕЛОВѢКА XVI СТОЛѢТІЯ НА НѢМЕЦКО-ПОЛЬСКУЮ ЦИВИЛИЗАЦІЮ.

Нѣмецкая цивилизація, проникая въ Польшу, а потомъ и въ русскую Литву, подъ покровомъ католичества, встрѣтила протестъ со стороны дворянъ и простонародья. И паны и ихъ подданные сознавали, каждый по-своему, ясную для нашего времени истину, что цивилизація полезна только тогда, когда мы заимствуемъ ее отъ другихъ народовъ на правахъ нравственнаго равенства и что, въѣхавъ къ намъ непрошенная, она ввозитъ съ собою порчу обычаевъ и нравовъ, которыми держится общество и отъ самостоятельнаго улучшенія которыхъ зависитъ его будущность. Протестъ народа выразился его отчужденіемъ отъ развращеннаго мнимою образованностію богатаго и господствующаго класса,—отчужденіемъ, которое до-сихъ-поръ не уступаетъ даже и искреннимъ усиліямъ просвѣщенныхъ людей—сблизиться съ массою, пренебреженною нашими предками. Протестъ пановъ, воспитанныхъ въ старой простотѣ нравовъ, общихъ всему южнорусскому племени, высказывался въ разнообразныхъ письменахъ, мало-по-малу позабытыхъ окатоличивавшимися и ополячивавшимися потомками. Перечитывая печатные сбор-

ники историческихъ документовъ, мы нашли у Нѣмцевича (Zbiór Pamiętników o Dawney Polsce, t. II, str. 177) рѣчь смоленскаго каштеляна, Мелешка, произнесенную на сеймѣ 1589 года, передъ Сигизмундомъ III. Достоинъ вниманія фактъ, что она была говорена на языкѣ, который при Владиславѣ IV уже считался *хлопскимъ* (мужицкимъ). Такъ-какъ она записана была польскими буквами и напечатана (спустя много времени послѣ произнесенія) Полякомъ, то естественно предположить, что въ нее вошли нѣкоторые польскіе синонимы на мѣсто южнорусскихъ словъ. Это дѣлалось встарину часто при перепискѣ бумагъ иноземными писцами; а рѣчь Мелешка долго ходила по рукамъ, пока попала въ сборникъ Нѣмцевича. Такіе синонимы мы замѣнили южнорусскими словами, имѣя ввиду украинскихъ читателей и то обстоятельство, что документъ напечатанъ уже Нѣмцевичемъ въ такой формѣ, въ какой онъ ему доставленъ, или какую далъ ему самъ Полякъ-издатель.

— — Довело́сь мині зъ ва́ми ра́дитись, а я на такихъ зъіздахъ ніко́ли не бува́въ и съ королями іхъ ми́лостями ніко́ли не засіда́въ; бо за небо́жчиківъ, вели́кихъ княжа́тъ на́шихъ Литовськихъ, сенте́нцій не бува́ло, по́-просту вони́ пра́вимъ се́рцемъ говори́ли, політики не зна́ли и въ о́чи золоту́ пра́вду мовля́ли; хоть хто й поглузу́е, то зъ до́брою ми́слю. Якже́ королі більше Німцівъ, аніжъ насъ, полюби́ли, то все, що ста́ни зобра́ли, Німцямъ пооддава́ли на́ши господари́, якъ Зигму́нтъ Августъ, що самъ будучи Ляхо́мъ, Лаха́мъ Підліссє и Воли́нь оддавъ. А отъ—соло́дка намъ па́мять Зигму́нта Пе́рвого, кото́рий Німцівъ не годува́въ якъ тихъ собакъ, Ляхівъ, зъ іхъ хи́трощами, ду́же не люби́въ, але́ Литву́ и на́шу Русь люби́тельно ми́лувавъ, и добре намъ за ёго жило́ся, а про-те, въ такихъ бога́тихъ ша́тахъ не ходи́ли; и́нший безъ нага́ець, якъ Бернарди́нъ, а сорочки́ ажъ до кісто́къ, а шапки́ ажъ до по́яса. Дай Бо́же и тепе́ръ такъ! Я самъ, якъ уберу́сь такъ до́ма, то па́ні Мстисла́вська, моя́ господи́ня, натішитися и надиви́тися на ме́не не мо́же. А ми—на́ що ди́вимось, милости́ві пано́ве-братья? на Німе́цькі шту́ки, що́ ти́і Німці виробля́ють, и въ яки́хъ-то оде́жахъ хо́дять! Бага́то ма́ють гро́шей, городівъ и де́ржавъ; зміша́лися зъ на́ми, усіма́ язика́ми гово́рять, а все лихе́ королямъ, панамъ и речи посполи́тій ра́дютъ и баламу́тять. А якъ Німець иде́, або́ жінка ёго виступа́е,—якъ шку́рою скрипи́ть и шеле́ще и пи́жмомъ души́ть; а якъ до те́бе пору́чникъ приіде, то частуй ёго́ до́бре, на́віть и жін-

ку свою посади́ коло ёго; а вінъ надувшися сиди́ть якъ бісъ, моргáе, мигáе, шáпку абó бриль той перекривля́е, скребé по нозі. А щóбъ такóго чóрта по пи́ці ля́пнуть? нехáй би й корóль ёгó-милость знавъ, щó намъ ти́і погáнці!

Король Генрихъ, що до насъ зъ Німецького краю, зза мóря, приіхавъ, якъ постерігъ, що ми ёму́ не даемó шабинкувáти и Німцямъ ёгó брикáти,—нічóго нікóму не сказáвши, ви́іхавъ и вже за мóре скікнувъ. А хоть, прáвду мóвити, не стілько вінъ ви́ненъ, якъ наши рідні баламу́ти, щó сидя́ть при короля́хъ, багáто кру́тять, деру́ть, річъ посполи́ту гу́блять. Черезъ нихъ-то и Воли́нь, и Підліссє, пропáли. Хóдимо якъ нависни́і, бо іхъ боімóся, прáвди не говóримо, а потакáемо похлібними язикáми. Охъ, якъ би́ то мóжно бісівъ таки́хъ кулакóмъ у мóрду,—перестáли бъ каламу́тити! И то, ми́лі панóве, немалá шкóда: держимó слу́ги Ляхи́... давáй же імъ одéжу зъ фаленди́шу, году́й іхъ лáсо, а зъ іхъ слу́жби немáе,—тілько укрáвшись изъ господи, до дівчáтъ ди́блють та хóдять и въ вели́кий ку́холь тру́блять (*) Ти, пáне, за стілъ, а слугá собі за стілъ; ти за бóрщикъ, а слугá-Ляхъ за багáту шту́ку мя́са; ти за пля́шку, а вони́ за дру́гу,—а якъ не дóбре держи́шъ, то и зъ ру́къ тобі ви́рве. И пильну́е тілько, якъ ти зъ двóру, то вінъ зáразъ мóвчки підкрадáетця до жінки. Я бъ сказавъ: часъ тихъ Ляшківъ зъ Німцями повистинáти, одъ пору́чника та й до рáди; а що одъ іхъ улізло противъ нáшому прáву, одня́ти въ нихъ. Стáрші поклóни Смолéнські, продирáйте óчи; ліпше объ іхъ радити, нижъ объ Инфля́нтахъ, бо ти́і мистечки́ якъ улізуть, то іхъ и жу́бтомъ не ви́куришъ, якъ бжілъ одъ мéду. Алé шкодá розмовля́ти про різні наши стрáти. Не малá для насъ шкóда держáти на стáні кóні драбáн-

(*) Это напоминаетъ слѣдующее мѣсто у Гваньина, иностраннаго ротмистра при Стефанѣ Баторіѣ: Kiedyby temu szlachetnemu narodowi zbytek, pijaństwo i marnotrawstwo nie przeszkadzało,—wszystkieby niemal narody cnotą wrodzoną i spaniałością animuszu przechodził; ale ieden prze zdrowie drugiego, jako tego iest, obyczaj pełniąc, dzban by największy aż do dna wytrąbi, choćby tez to czasem było przeciw przyrodzeniu, nic to nie wadzi, a najwięcej się sobie przy pełnych zalecają; zaczem ono podczas zalecania zdrowia ich pozbawia, i wiele ich z zbytniego pijaństwa w chorobę wpada. Bo się i tego często trafia, że gdy ieden do drugiego prze zdrowie pije, nietylko w szklanki, ale i w drewniany kufel łeb po uszy wrazi, a wypiwszy ostatek o łeb sobie stłucze; potem, nazajutrz wstawszy, stęka, choruje, chwieje się by trzcina od wiatru, na wino narzeka że go od niego łeb boli, a tego zapomni, że sobie on kufel stłukł prze zdrawie *(Opisanie Polski)*.

тамъ, дава́ти імъ зімо́ю й літомъ ове́съ и сіно, підстила́ти іхъ що-но́чи, держа́ти для нихъ слугъ-Ляхівъ, конюшого, мащталіра, а одъ іхъ жа́дноі слу́жби не пита́й. Коли́ Ляхъ ржавъ до дівча́тъ, то драба́нтъ до жіно́къ. Прийма́йте двохъ Литвинівъ на стражъ до нихъ,—самъ ба́тько, ка́жуть вони́, васъ не впильну́е. И те мині лучилось, що купи́въ на танде́ті въ Ки́еві зига́рокъ, давъ три ко́пи гро́шей, якъ висила́ли ми посли́ до Вильна. Що́ жъ? не до́вго покрути́вся замо́рській зло́дій! Святе́ діло намъ півень, що нехибно опівно́чи курі́ка́е. Ато жъ хиба́ не роспу́ста — держати Калаку́тські кури, вари́ти іхъ дово́лі, сма́жити вся́кі пташки́, ти́і то́рти зъ родзинка́ми, мигдаля́ми, цими́нтомъ, бага́то цукро́вані. За моі́ па́мяти не бува́ло тихъ присма́ківъ. До́бра була́ гу́ска зъ грибка́ми, ка́чечка съ пе́рчикомъ, печінка съ цибу́лею або́ съ часнико́мъ, а якъ на пи́шний бе́нкетъ, то ри́жова каша зъ шапра́номъ. Вина́ венге́рського не знано, а малмо́зію тихе́нько пива́но, медо́къ и горілочку підпива́ли: але зате́ гро́шей було́ дово́лі, мурова́ли міцни́і городи́, а на войні би́лися кра́ще, ніжъ тепе́ръ, кра́ще по́ля доде́ржували.

Хиба́ жъ и то не дурни́ця, що па́ны въ таки́хъ бага́тихъ су́княхъ ходять. Перше не зна́ли ти́і португа́ли чи фортуга́ли, а чепе́нне яке-не́будь коло подо́лка коли́шетця,—а дворянинъ, якъ со́колъ чуба́тий, поглядуе, я́къ би вскубну́ти. Я бъ ра́дивъ,—неха́й би білоши́йки на́ші наряди́лися въ давні́йші запина́ння, а въ шнуро́ванню ззаду носи́ли ро́спірки, а до-то́го бъ и німе́цькихъ плю́ндеръ не вжива́ти: було́ бъ защи́тній и спокойній одъ доброхо́тниківъ мило́снихъ,—не такъ би шви́дко кра́ли люби́телню бредню. А тепе́ръ—хоть би зъ рога́тиною ставъ на ва́рті, то біса того́ не впильну́ешъ.

Що́ да́льше ра́дити, спра́вді не зна́ю; тілько те ра́чте вашмо́сті згада́ти, щобъ за́вжди скілько сена́торівъ лито́вськихъ при королі бува́ло. Бувъ би й я,—та крулевщизни не ма́ю,—не вхоплю бо ії передъ другими, и въ панни Урсу́ли, у короле́воі ії-мо́сти, ру́чки не поцілу́ю, якъ и́нші молоді сенато́рчики,—не здиву́йте мости́виі пано́ве-бра́ття. Вікъ вікомъ: то оказуетця сивина́ въ бороді, хоть чортъ за по́ясомъ спокутуе на га́рний по́глядъ.

Не тілько въ Смоле́нську, та й въ Мози́ру объ тімъ ра́жено, кого бъ на ту сенте́нцію ви́правити. Отсе жъ, мене зна́вши, до ва́шихъ ми́лостей при́слано, и що Госпо́дь Богъ давъ, те ми передъ

королёмъ ёго́-ми́лостью и ва́шмость-пана́ми браттями й одкри́ли. Ви говорі́те красче,—тілько не баламу́тте... Отъ и кінець.

Чтеніе этого документа наводитъ на разныя соображенія. Ограничимся, покамѣсть, однимъ: что въ концѣ XVI вѣка народный элементъ въ южнорусскомъ дворянствѣ былъ еще силенъ; что приправленная умышленнымъ простодушіемъ сатира на польско-нѣмецкіе нравы, во вкусѣ нашей народности, нашла слушателей на сеймѣ и сдѣлалась популярною въ современномъ обществѣ; и что не явись на помощь Полякамъ іезуиты съ своими широкими планами нравственнаго развращенія,—здоровый южно-русскій элементъ, можетъ-быть, сохранился бы въ нашихъ дворянахъ, такъ-точно, какъ и въ простонаро́дьѣ.

1862.
Хуторъ Мотроновка,
подъ Борзною.

П. Кулишъ.

КОБЗАРЬ.

LXII.

(Пропу́щений Т. Г. Шевченкомъ).

ЭПИЛОГЪ ДО »НЕВОЛЬНИКА« (1).

Оце́ и вся моя ду́ма...
Не здиву́йте, лю́ди!
Те, що́ було́ — мину́лося —
Изно́ву не буде.
Мину́лися мои слёзи,
Не рвецтя—не плаче
Пото́чене старе́ се́рце
И о́чи не ба́чать —
Ні ти́хоі хати́ночки
Въ забу́тому кра́ю,
Ні тихоі доли́ночки,
Ні те́много га́ю;
Ні ди́вчині молодо́і
Й мало́і дити́ни
Я не бачу щастли́воі...
Все плаче, все гине!
И радъ би я схова́тися,
Але де́ — не зна́ю.
Скрізь непра́вда де́ не гля́ну,
Скрізь Господа ла́ють!.. (2)
Серце вья́не, засиха́е,
Замерза́ють слёзи...

---

(1) Напеча́таного въ IV-ій кни́жці *Осно́ви* 1861 ро́ку.
(2) Оскорбляютъ, поругаются волѣ Господней.

И втомивсь я, одинокий,
На самій дорозі....
Отаке-то... не здивуйте,
Шо ворономъ крячу:
Хмара сонце заступила —
Я світа не бачу!..
Ледві, ледві опівночи
Серцемъ прозираю,
И немощну мою душу
За світъ посилаю
Сцілющоі й живущоі
Води пошукати:
Якъ инколи, то й принесе
И покропить въ хаті
И засвітить огонь чистий —
И сумно и тихо
Росказуе про весілля —
Звертае на лихо...

Теперъ мині про сліпого
Сироту кінчае,
Але якъ довести краю —
И сама не знае.
Бо не було того дива
Може споконъ-віку,
Шобъ щаслива була жинка
Зъ сліпимъ чоловікомъ!
Отъже сталось таке диво!
Годъ, другий минае
Якъ побрались, — а дивисся —
Въ купоцці гуляють
По садочку... Старий батько
Сидить коло хати,
Та вчить внука маленького
Чоломъ отдавати.

16 октября 1845.
С. Марьинское.

Т. Шевченко.

ДНЕВНИКЪ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Двенадцатый отрывокъ.

10 февраля 1858.

Получилъ письмо отъ Кошового батька, Я. Г. Кухаренка, отъ 7 августа. Оно изъ Екатеринодара прогулялось черезъ Новопетровское укрѣпленіе и Оренбургъ, и только сегодня достигло своей цѣли. А все-таки лучше позже, нежели никогда. Кухаренко не зналъ о моей резиденціи; а я не зналъ, ка́къ растолковать себѣ его молчаніе. А теперь все объяснилось.

И. А. Усковъ изъ Новопетровскаго укрѣпленія пишетъ, что у нихъ все обстоитъ благополучно. Не завидую вашему благополучію.

В. Н. Погожевъ пишетъ изъ Владиміра, что онъ на дняхъ видѣлся въ Москвѣ съ М. С. Щепкинымъ, и что онъ ему читалъ наизусть какую-то мою *Пустку*. Совершенно не помню этой вещи. А слышу объ ней уже не въ первый разъ.

11 февраля.

М. С. Щепкинъ съ сокрушеніемъ сердца пишетъ о моемъ безалаберномъ и нетрезвомъ существованіи. Интересно бы знать, изъ какого источника онъ почерпнулъ эти свѣдѣнія. Стало быть и у меня не безъ добрыхъ людей. Все же лучше, нежели ничего.

Благодарю тебя, мой старый, мой добрый; но чѣмъ тебя разувѣрить — не знаю.

Далѣе онъ пишетъ о перемѣщеніи П — вой въ Харьковъ. Онъ сомнѣвается, чтобы ей дали тамъ требуемое ею содержаніе.

Будетъ досадно, если не состоится это перемѣщеніе. Подождемъ, что́ скажетъ Иванъ Александровичъ Щербина.

Боже мой, какъ бы мнѣ хотѣлось вырваться изъ этой тухлой грязи!

12 февраля.

Сегодня нарисовалъ портретъ Кадинскаго. Остается нарисовать Фрейлиха, — и квиты.

(13 февраля не записано въ Дневникѣ.)

14 февраля.

Кончилъ наконецъ вторую часть *Матроза*. Переписыванье— это самая несносная работа, какую я когда-либо испытывалъ. Она равняется солдатскому ученью. Нужно будетъ прочитать это рукодѣлье; что́ изъ него выйдетъ? Какъ прiйметъ его С. Т. Аксаковъ? Мнѣ ужасно хочется ему нравиться, и только ему... Странное чувство!

15 февраля.

Приглашалъ запиской свою мучительницу обѣдать у М. А. Дороховой... сказалась больной... несносная лгунья! Мнѣ необходимо съ ней поговорить наединѣ до выѣзда изъ Нижняго; а ка́къ это устроить, не придумаю. Писать не хочется, а кажется, придется писать. Опять видѣлъ ее во снѣ слѣпою нищею, — только уже не у церковной ограды, какъ въ первый разъ, а въ живой картинѣ, въ малороссiйской бѣлой свиткѣ и въ красномъ очипкѣ.

16 февраля.

Отправивши на почту письма Кухаренку и Аксакову, зашелъ въ соборъ послушать архiерейскихъ пѣвчихъ. — Какое противорѣчiе!

Нерукотворенный чудотворный образъ находится въ соборѣ и замѣчателенъ какъ древность. Онъ перенесенъ изъ Суздаля княземъ Константиномъ Васильевичемъ, въ 1351 г. Очень можетъ быть, что это — оригинальное византiйское чудо.

Вечеромъ были живыя картины въ театрѣ, которыя я не пошелъ смотрѣть, несмотря даже на то, что въ нихъ учавствуетъ моя несравненная. Я боялся увидѣть византійскій стиль въ этихъ картинахъ. Опасенія мои основательны. Г. М — ровъ малѣйшаго понятія не имѣетъ въ этомъ простомъ дѣлѣ. Въ театральномъ кафе или, какъ его здѣсь называютъ, въ *кабакѣ*, встрѣтилъ старика П — ова, которому, какъ онъ мнѣ сказалъ, очень хотѣлось, чтобы его Катя что́-нибудь прочитала въ слѣдующее воскресенье на сценѣ. Я обѣщалъ порыться въ россійской поэзіи. Порылся,— и выборъ мой палъ на послѣднюю сцену изъ Фауста, Гёте, переводъ Губера, Она прочитаетъ хорошо: только нужно будетъ одѣть ее сообразно съ мѣстомъ и временемъ. Жаль, что нѣтъ подъ рукою Ретша! Да достану ли еще и книгу Губера въ этомъ затхломъ городѣ?

17 февраля.

Не безъ труда, однакожъ досталъ Фауста, Губера, послалъ книгу моей артисткѣ и часа черезъ три являюся къ ней въ полной увѣренности, что она уже наизустъ читаетъ роль Маргариты. Ничего не бывало. Она нашла почему-то неудобной эту сцену для чтенія. На зовъ матери, вышла изъ комнаты; а я съ полчаса поболталъ съ отцомъ, и ушелъ какъ несолоно хлебалъ. Замѣчательная простота нравовъ!

18 февраля.

Проѣздомъ изъ Кіева въ Иркутскъ посѣтили меня земляки мои, Волконскій и Малюга. Они ѣдутъ, въ званіи медиковъ, заслуживать казнѣ за воспитаніе. Мнѣ кажется неудобнымъ посылать молодыхъ медиковъ въ такую даль отъ центра просвѣщенія: гдѣ средства на будущее развитіе?

Малюга сообщилъ мнѣ, что Марко Вовчокъ — псевдонимъ М. А. Марковичъ. Необходимо будетъ написать ей письмо, и благодарить ее за доставленную радость чтеніемъ ея вдохновенной книги.

19 февраля.

Въ шесть часовъ утра пріѣхалъ Шрейдерсъ изъ Петербурга привезъ мнѣ письмо отъ Лазаревскаго, пѣсни Беранже, Курочкина,

и четыре экземпляра моего портрета, фотографированнаго съ моего же рисунка.

Въ 12 часовъ, въ залѣ дворянскаго собранія, происходило торжественное открытіе комитета, собраннаго для окончательнаго рѣшенія свободы крѣпостныхъ крестьянъ. Великое это начало благословлено епископомъ и открыто рѣчью военнаго губернатора, Н. А. Муравьева, — рѣчью одушевленною, христіанскою, свободною рѣчью. Но изъ своекорыстныхъ помѣщиковъ никто не отозвался ни однимъ звукомъ на человѣческое святое слово. Будетъ ли напечатана эта рѣчь? Попрошу М. А. Дорохову, не можетъ ли она достать копію.

20 февраля.

Одинъ экземпляръ моего нерукотвореннаго образа подарилъ М. А. Дороховой; онъ ей не нравился; выраженіе находитъ слишкомъ жесткимъ. Просилъ достать копію рѣчи Муравьева; обѣщала.

21 февраля.

Писалъ Лазаревскому, чтобы онъ свои письма ко мнѣ адресовалъ на имя М. С. Щепкина, въ Москву.

Началъ переписывать свою поэзію для печати, писанную съ 1847 по 1858 годъ. Не знаю, много ли выберутъ изъ этой половы добраго зерна?

22 февраля.

Третій разъ вижу ее во снѣ и все нищею; а вслѣдствіе какихъ данныхъ, —не разумѣю. Сегодня представилась мнѣ она грязною, безобразною, оборванною, полунагою, и все-таки въ малороссійской свиткѣ, но не въ бѣлой, какъ прежде, а въ сѣрой, разорванной и грязью запачканной. Со слезами просила у меня и милостыни и извиненія за свою невѣжливость, послучаю Фауста, Губера. Я, разумѣется, простилъ ее и, въ знакъ примиренія, хотѣлъ поцѣловать, но она исчезла. Не предсказываютъ ли эти ночныя грезы намъ дѣйствительную нищету?

23 февраля.

Сонъ въ руку. Возвращаясь съ почты, зашелъ я къ Владимірову и услышалъ, что моя возлюбленная П—ова, не дождавшись письма изъ Харькова, заключила условіе съ здѣшнимъ новымъ директоромъ театра, съ г. Мирцовымъ. Если это правда, то въ какія же отношенія поставила она меня и Михайла Семеновича со Щербиною?

Вотъ она гдѣ нравственная нищета! а я боялся матеріяльной. Дружба врозь и черти въ воду. Кто нарушилъ данное слово, для того клятва не существуетъ.

24 февраля.

Получилъ письмо отъ Кулиша съ дороги въ Бельгію, съ хутора Матроновки, около Борзны. Онъ предлагаетъ мнѣ рисовать — изъ малороссійской исторіи, изъ пѣсень и изъ современнаго народнаго быта—рисунки, которые бы можно было вырѣзать на деревѣ, печатать въ большомъ количествѣ, раскрашивать и продавать по самой дешевой цѣнѣ. Мысль его та, чтобы замѣнить въ нашемъ народѣ суздальское издѣліе. Прекрасная, благородная мысль! Но она можетъ осуществиться только при большихъ деньгахъ, и принести даже матеріяльную пользу. Теперь я не могу приняться за такую работу. Для этого нужно жить постоянно въ Малороссіи, чтобы была разница между моими рисунками и суздальскими, и потому еще, что я не теряю надежды быть въ академіи и заняться любимой акватинтой. —

Я такъ много перенесъ испытаній и неудачъ въ своей жизни, что, казалось бы, пора освоиться съ этими мерзостями. Не могу. Случайно встрѣтилъ я П—ову; у меня не хватило духу поклониться ей. А давно ли я видѣлъ въ ней будущую жену свою, ангела хранителя своего, за котораго готовъ былъ положить душу свою? Отвратительный контрастъ! Удивительное лекарство отъ любви—несостоятельность! У меня все какъ рукой сняло. Я скорѣй простилъ бы ей самое бойкое качество, нежели эту мелкую несостоятельность, которая меня, а главное — моего стараго знаменитаго друга, поставила въ самое неприличное положеніе.

Завтра Кудлай ѣдетъ во Владиміръ,—попрошу его взять и меня съ собой. Изъ Владиміра какъ-нибудь доберусь до Никольскаго и въ объятіяхъ стараго, искренняго друга, дастъ Богъ, забуду и П—ову, и всѣ мои горькія утраты и неудачи. Отдохну, и на досугѣ займусь перепиской для печати моей невольнической поэзіи.

25 февраля.

Въ 7 часовъ утра получилъ письмо Лазаревскаго; онъ пишетъ, что мнѣ дозволено пріѣхать и жить въ Петербургѣ. Лучшаго поздравленія съ днемъ ангела нельзя желать.

Въ три часа собрались къ обѣду: Н. Брылкинъ, П. Брылкинъ, Грасъ, Лапа, Кудлай, Кадинскій, Фрейлихъ, Климовскій, Владиміровъ, Поповъ, Товбичъ. За обѣдомъ было и шумно. и весело, и изящно, потому что компанія была единодушна, проста и въ высокой степени благородна. За шампанскимъ я сказалъ спичъ, сначала поблагодарилъ гостей моихъ за сдѣланную мнѣ честь и въ-заключеніе прибавилъ, что я ни на кого не буду въ претензіи, если буду встрѣчать всюду такихъ добрыхъ людей какъ они, теперь сущіе со мною, и что память о нихъ навсегда сохраню я въ моемъ сердцѣ.

Праздникъ мой совершился въ квартирѣ добрѣйшаго К. Шрейдерса.

Вечеромъ пошелъ я проводить отъѣзжающаго въ Петербургъ Климовскаго, съ которымъ предполагалъ и самъ отправиться въ гости къ М. С. Щепкину, но письмо Лазаревскаго меня во время остановило.

26 февраля.

Товбичъ предложилъ мнѣ прогулку за 75 верстъ отъ Нижняго; я охотно принялъ его предложеніе, съ цѣлію сократить длинное ожиданіе офиціальнаго объявленія о дозволеніи жить мнѣ въ Питерѣ. Мы пригласили съ собой актера Владимірова и нѣкую дѣвицу — отчаянную особу. Скверно пообѣдали на мой счетъ въ трактирѣ Бубнова и пустилися въ дорогу.

27 февраля.

Въ селѣ Мѣдновкѣ, цѣли поѣздки Товбича, пробыли мы до

8 часовъ вечера. Тутъ встрѣтился я съ путейскимъ капитаномъ Петровичемъ, пріѣхавшимъ туда по одному дѣлу съ Товбичемъ. Петровичъ, по происхожденію Сербъ, образованный, прямой и сердечный человѣкъ, хорошо разумѣющій и глубоко сочувствующій всему современному. Мнѣ больно, что я прожилъ столько времени въ Нижнемъ и только сегодня встрѣтился съ этимъ рѣдкимъ человѣкомъ.

28 февраля.

Въ 7 часовъ утра возвратились мы благополучно въ Нижній. Поѣздка наша была веселая и несовсѣмъ пустая.

1 марта.

На имя здѣшняго губернатора, отъ министра внутреннихъ дѣлъ, получена бумага о дозволеніи проживать мнѣ въ Петербургѣ, но все еще — подъ надзоромъ полиціи. Это работа...

2 марта.

Получилъ письмо отъ графини Н. И. Толстой. Она пишетъ, что ея сердечное желаніе наконецъ исполнилось, и что она съ нетерпѣніемъ ждетъ меня къ себѣ. Доброе, благородное созданіе! Чѣмъ я воздамъ тебѣ за добро, которое ты для меня сдѣлала? Искреннею, безконечною молитвою.

Овсянниковъ проситъ, чтобы его здѣсь до 7 числа подождать. Подожду. А если обманетъ — прокляну и безъ денегъ уѣду.

3 марта.

Давно ожидаемую книгу — *Дѣтство Багрова-внука* — сегодня получилъ съ самою лестною надписью сочинителя. Книга была послана изъ Москвы *7 февраля* и пролежала до-сегодня у сухого.— Могла и навсегда остаться у него, еслибы я сегодня случайно не зашелъ къ нему и не увидѣлъ ея. Онъ извиняется разсѣянностью и дѣлами. Чѣмъ хочешь извиняйся, а все-таки ты сухой нѣмецъ. И что́ вздумалось Сергѣю Тимофѣевичу дѣлать

его моимъ коммисіонеромъ, тогда какъ ему мой адресъ извѣстенъ? Не думалъ ли онъ чрезъ это познакомить меня съ нимъ? Добрѣйшій Сергѣй Тимофеевичъ!

4 марта.

Въ ожиданіи Овсянникова и полицейскаго пропуска въ Питеръ, принялся переписывать *Відьму* для печати. Нашелъ много длиннаго и недодѣланнаго. И слава Богу! Работа сократитъ длинные дни ожиданія.

5 марта.

Послалъ письмо, Н. И. Толстой. Писалъ ей, что 7 числа, въ 9 часовъ вечера, оставлю Нижній Новгородъ. Сбудется ли это? Это будетъ зависѣть отъ Овсянникова, а не отъ меня.

Продолжаю работать надъ *Відьмою*.

6 марта.

Я слишкомъ плотно принялся за свою *Відьму*. Такъ плотно, что сегодня кончилъ. А работы было порядочно и, кажется, порядочно кончилъ. Переписалъ и слегка поправилъ *Лилію* и *Русалку*. Какъ-то пріймутъ земляки мои мою невольническую музу?

Часовъ въ 7 вечера явился ко мнѣ унтеръ-офицеръ и предложилъ довезти меня за 10 р. до Москвы. Сердечно благодаренъ за предложеніе. Онъ отвозилъ въ Вятку какого-то непокорнаго отцу своему капитана и на обратномъ пути искалъ себѣ попутчика, и нашелъ меня въ Нижнемъ. Еще разъ — спасибо ему.

Условившись въ цѣнѣ и времени выѣзда, я пошелъ къ Кудлаю поторопить его насчетъ полицейскаго пропуска. Кудлая не засталъ дома, и по дорогѣ зашелъ къ Вильде, гдѣ встрѣтилъ Татаринова, мамзелей Шмитгофъ и брата ихъ, молодаго, весьма талантливаго скрипача и сценическаго артиста. Послѣ ужина, хозяинъ, прощаясь со мной, подарилъ мнѣ на память нѣсколько миніатюрныхъ медальоновъ, копіи съ извѣстныхъ скульптурныхъ произведеній древнихъ и новыхъ, сдѣланныхъ разными художниками. Милый и умный подарокъ!

7 марта.

Отъ часу по-полудни до часу по-полуночи прощался съ моими Нижегородскими друзьями. Заключилъ разставанье у М. А. Дороховой, ужиномъ и тостомъ за здоровье моей святой заступницы, графини Н. И. Толстой.

(8 и 9 марта не записаны.)

10 марта.

Въ три часа по-полудни 8 марта оставилъ на саняхъ, а во Владиміръ пріѣхалъ 9-го ночью на телегѣ. Кромѣ этого, весьма обыкновеннаго явленія въ настоящее время года, ничего особеннаго не случилось, кромѣ легкаго воспаленія въ лѣвомъ глазѣ и зудъ на лбу. Во Владимірѣ я взялъ розовой воды и думалъ все покончить этимъ ароматическимъ медикаментомъ. А вышло не такъ, какъ я думалъ.

Во Владимірѣ на почтовой станціи встрѣтилъ А. И. Бутакова, подъ командою котораго плавалъ я два лѣта, 1848 и 1849, по Аральскому морю. Съ тѣхъ поръ мы съ нимъ не видались. Теперь онъ ѣдетъ съ женою въ Оренбургъ, а потомъ на берега Сыръ-Дарьи. У меня при одномъ воспоминаніи объ этой пустынѣ, сердце холодѣетъ, а онъ, кажется, готовъ тамъ навсегда поселиться. Понравилась сатана лучше яснаго сокола.

Въ 11 часовъ вечера пріѣхалъ въ Москву. Взялъ номеръ за рубль серебра въ сутки, въ какомъ-то великолѣпномъ отелѣ, и едва могъ добиться чаю, потому что уже было поздо. О Москва! о Караванъ-Сарай! подъ громкою фирмою — отель, да еще и съ швейцаромъ.

11 марта.

Въ 7 часовъ утра оставилъ я Караванъ-Сарай со швейцаромъ и пустился отыскивать своего друга, М. С. Щепкина. Нашелъ его у стараго Пимена, въ домѣ Щепотьевой, и у него поселился и, кажется, надолго, потому что глазъ мой распухъ и покраснѣлъ, а на лбу образовалося нѣсколько групъ прыщей. Облобызавъ моего

великаго друга, отправился я къ доктору Ванъ Путерену, моему Нижегородскому знакомому. Онъ прописалъ мнѣ англинскую соль, зеленый пластырь, діету и, по крайней мѣрѣ, недѣлю не выходить на улицу. Вотъ тебѣ и столица! Сиди, да смотри въ окно на стараго безобразнаго Пимена.

12 марта.

Посѣтилъ меня докторъ Ванъ Путеренъ, прибавилъ еще два лекарства для внутренняго и наружнаго употребленія, и посулилъ мнѣ, по крайней мѣрѣ, недѣлю заточенія и поста. Веселенькая перспектива!

Вслѣдъ за докторомъ, посѣтилъ меня почтеннѣйшій Михайло Александровичъ Максимовичъ. Молодѣетъ, женился, отпустилъ усы, да и въ усъ себѣ не дуетъ. Вечеромъ, по настоянію моихъ гостепріимныхъ хозяевъ, сошелъ я внизъ, въ гостиную, съ повязанной головой, гдѣ встрѣтилъ нѣсколько человѣкъ гостей и между ними Кетчера, Бабста и Афанасьева, съ которыми тутъ и познакомилъ меня хозяинъ. Время быстро прошло до ужина. Подали ужинъ, гости сѣли за столъ, а я удалился въ свою келію. Проклятая болѣзнь!

13 марта.

Докторъ Ванъ Путеренъ уѣхалъ сегодня въ Нижній, рекомендовалъ мнѣ своего пріятеля какого-то нѣмца, котораго я однакожъ не дождался и просилъ М. С. пригласить медика, какого лучше знаетъ, потому что болѣзнь моя не шутя меня безпокоитъ. М. С. пригласилъ доктора Мина. Завтра я его дожидаю.

Навѣстилъ меня Маркевичъ, сынъ Н. Маркевича, автора *Исторіи Малороссіи*, и М. А. Максимовичъ, съ брошюрою: *Изслѣдованіе о Петрѣ Конашевичѣ - Сагайдашномъ*. Сердечно благодаренъ за визитъ и за брошюру.

14 марта.

Отправилъ Лазаревскому два рисунка, назначенные для поднесенія М. Н.

Послѣ обѣда явилися ко мнѣ два доктора; хорошо еще, что не

вдругъ. Пріятель Ванъ Путерена прописалъ какую-то микстуру въ темной банкѣ, а Минъ пилнавскую воду и діету. Я рѣшился слѣдовать совѣту послѣдняго.

Дмитрій Егоровичъ Минъ—ученый переводчикъ Данта и еще болѣе ученый и опытный медикъ. Поэтъ и медикъ:—какая прекрасная дисгармонія!

У стараго друга моего М. С.—вездѣ и во всемъ поэзія, у него и домашній медикъ—поэтъ.

15 марта.

Вчера было у меня два доктора, а сегодня ни одного. Мнѣ, слава Богу, лучше; скоро, можетъ-быть, они для меня будутъ совсѣмъ не нужны. Какъ бы это хорошо было! Надоѣло смотрѣть въ окно на старого Пимена.

М. С. ухаживаетъ за мною какъ за капризнымъ больнымъ ребенкомъ. Добрѣйшее созданіе! Сегодня вечеромъ пригласилъ онъ для меня госпожу Грекову, мою полуземлячку, съ тетрадью малороссійскихъ пѣсень. Прекрасный, свѣжій, сильный голосъ. Но наши пѣсни не дались, особенно женскія. Отрывисто, рѣзко,—національной экспрессіи она не уловила. Скоро ли услышу тебя, моя родная, задушевная пѣсня?

Петръ Михайловичъ, старшій сынъ моего великаго друга, подарилъ мнѣ два экземпляра фотографическихъ портретовъ апостола....

16 марта.

Нарисовалъ портретъ, не совсѣмъ удачно, М. С. Причиной неудачи были сначала Максимовичъ, а потомъ Маркевичъ. Пренаивные посѣтители! Имъ и въ голову не пришла поговорка, что не во-время гость хуже татарина, а кажется — люди умные, а простой вещи не понимаютъ.

Послѣ обѣда посѣтилъ меня Д. Е. Минъ и, кромѣ діеты и пилнавской воды, ничего не присовѣтовалъ. Дня черезъ три обѣщаетъ выпустить на улицу. Ахъ, какъ было бы хорошо!

17 марта.

Сегодня опять посѣтили меня оба медика, и слава Богу, кромѣ діеты и сидѣнія въ комнатѣ, ничего не прописали. Я, однакожъ, и

этого не исполнилъ. Вечеромъ, втихомолку, навѣстилъ давно-невиданнаго друга моего, княжну Варвару Николаевну Репнину. Она счастливо перемѣнилась, пополнѣла и какъ-будто помолодѣла...

18 марта.

Кончилъ переписыванье или процѣживанье своей поэзіи за 1847 годъ. Жаль, что не-съ-кѣмъ толково прочитать. М. С. въ этомъ дѣлѣ мнѣ не судья. Онъ слишкомъ увлекается. Максимовичъ — тотъ просто благоговѣетъ передъ моимъ стихомъ. Бодянскій тоже. Нужно будетъ подождать — а. Онъ хотя и жостко, но иногда скажетъ правду. За то ему не говори правды, если хочешь сохранить съ нимъ добрыя отношенія.

Въ первомъ часу поѣхали мы съ М. С. въ городъ. Заѣхали къ Максимовичу, застали его въ хлопотахъ около »Русской Бесѣды«. Хозяйки его не застали дома. Она была въ церкви; говѣетъ. Вскорѣ явилася она, и мрачная обитель ученаго просвѣтлѣла. Какое милое, прекрасное созданіе! Но что́ въ ней очаровательнѣе всего, это чистый, нетронутый типъ моей землячки. Она проиграла для насъ на фортепьяно нѣсколько нашихъ пѣсень, такъ чисто, безманерно, какъ ни одна великая артистка играть не умѣетъ. И гдѣ онъ, старый антикварій, выкопалъ такое свѣжее, чистое добро? И грустно и завидно! Я написалъ ей на память свой *Весенній Вечоръ*, а она подарила мнѣ, для ношенія на шеѣ, кіевскій образокъ. Наивный и прекрасный подарокъ!..

Разставшись съ милою, очаровательною землячкою, заѣхали мы въ Школу Живописи къ моему старому пріятелю, А. Н. Мокрицкому. Старый пріятель не узналъ меня. Немудрено: мы съ нимъ съ 1842 года не видались. Потомъ заѣхали въ книжный магазинъ Н. Щепкина, гдѣ мнѣ Якушкинъ подарилъ портретъ знаменитаго Николая Новикова. Потомъ пріѣхали домой и сѣли обѣдать.

Вечеромъ былъ у О. М. Бодянскаго. Наговорились досыта о Славянахъ вообще и о землякахъ въ-особенности. И тѣмъ я заключилъ свой первый выходъ изъ квартиры.

ОПОВІДАННЯ ГРИЦЬКА КЛЮШНИКА.

Такъ дідъ колись роскáзувавъ,—
Нехáй здорóвъ бýде!..
А я за нимъ.. Не знáвъ старий,
Що письмéнні люде
Тиї рéчи прочитáють...»

(Эпилогъ зъ «Гайдамакъ»).

Т. Шевченко.

I.

ПРОКІПЪ ИВАНОВИЧЪ.

Ганні Ивановні Стороженко.

Немá вже тепéречки такихъ панівъ, якъ колись були!.... Отъ хочъби й нашъ покійний панъ, — пошли ёму, Гóсподи, цáрство небéсне! — на всю гýбу паномъ бувъ, а міжъ нами, прóстимъ людомъ, — рідним бáтькомъ!.. Які тепéречки пани?... кáтъ-зна, нáщо поперевóдились!... Не вінъ тебе не зрозуміе, ні ти ёго; за цілісенький рікъ и рáзу не лучитця ёго побáчить: прибіжить зъ Петенбурха, ухóпить грошенятъ, та й зновъ у Петенбýрхъ. Та ще чортяка іхъ навчивъ въ кáрти грать: прогрá щó въ закрамахъ, та й продае щó мáе ще вирости на той рікъ! Знай — пише до управителя: присилай грóшей; а той и дерé, и цýпить, и канючить, — ни зъ кого якъ зъ своіхъ же людéй, — и посилá пáну. Дé коли, кажý, хочъ и приіде на кільки тамъ днівъ, то й не ходи до ёго: тільки на порігъ, — тáкъ, заразъ, тебе лакиза й женé въ кантóру...

А въ кантóрі — якý тобі порáду дадýть?... вилають та въ тривирви й проженýть. А до старóго пáна хочъ у-ночі, булó, прихóдь, — вислухае тебé ласкáво, и порáду дáсть, и чогó попрó-

сишъ — наділить. Не цурáвся вінъ и нáшого товари́ства: було́, при́йде и на весілля, и на хрести́ни, та, одки́нувши нá-бікъ своé пáнство, гуля́ зъ нами, — було и ви́пье собі на здоро́вья, — такъ-що молоди́ці и дівчáта візьмуть ёго на ру́ки и однесу́ть въ буди́нокъ. А лучалось, — якъ було́ зá що, то й ви́бье, а трáпитця якé ледáщо, то й прожене́.

— Иди́ собі, скáже, на всі чоти́рі: не трéба мині ледáчого чоловіка; ти мині и на все село́ недо́бру слáву нагóнишъ.

За-те-жъ, було́, и чужі поважáли нашихъ селя́нъ; и судові не ду́же передъ нами ки́рпу гну́ли, — а пáна боялись гіршъ якъ ми́, про́сті лю́де. Комисáръ, було, приіде та не знá, на яку́ й ступи́ть, зъ якого сло́ва и мóву почáть: тільки, було, щó не тáкъ, то й ви́жене. Щó ти зъ нимъ бу́дешъ роби́ть? на ёго и судá ніякого не було: наміснику — ро́дичъ, генорáли ёму́ товáриші, — скáзано — ду́ка!.... А багáтирь яки́й бувъ: кільки хуторівъ мавъ въ Полтáвськоі, въ Хáрьківськоі губéрніі, а ту́тички — того́ стéпу... щóбъ я пропáвъ, коли́ й на до́брому коню за ти́ждень объі́дешъ: одъ річки Глибо́коі ажъ до річки Жучихи — все нáше було́. По сусідству, чужі гурти́ и отáри скрізь пасли́сь по нáшимъ степáмъ. Инколи поіде панъ полювáть, то вони́, углéдівши, й почнуть переганя́ть на свою межу́, — то панъ и гукнé:

— Не займáйте! нехáй пасу́тця; бу́де й мині и вамъ!

И въ косови́цю, — хто схотівъ, той и коси́въ; не тáкъ, якъ тепéречки, що чáсомъ й свойму́ чоловікові не даду́ть накоси́ти трави́. Э! тоді́ гáрно ту́тички жило́сь, — святá булá старовинá!... Я зазнáю сей край, якъ вінъ тільки-що заселявся. Ми саме тоді зъ покійнимъ Про́кіпомъ Ивáновичемъ прийшли́ зъ Січи, якъ тутъ тільки-що почали́ будовáтись.

Давно́ вже се діялось, ажъ у той рікъ, якъ зруйновáли нашъ Кошъ, а здаéтця—ненáче вчóра мину́ло, — тáкъ воно́ жи́во передъ очи́ма. Ось якъ воно́ було́: після того, якъ одчахну́вся одъ салтáна Кри́мській ханъ, Слобожáне почали́ сели́тись по степахъ, стали забирáть и наші во́льности, землі,—не такъ про́сті лю́де якъ ті підпанки. Запоро́зьці нерáзъ давáли імъ прочухáня: отоді-то й Гáрина на Орéльці уколо́шкали, — та не ёго́ одного́, — и дру́гихъ посікли на капу́сту. Отъ и стáли жалітьця на насъ, Запорозьцівъ, що й самі не кори́стуютця зéмлями, и лю́дямъ боро́нять, ненáче та со-

ба́ка, що лежи́ть на сіні, ані сама́ не їсть, ні волу́ не дає́. А тутъ ще роздратова́ли того Куте́мку, світлійшого: ба́чите, приста́въ вінъ до нашого товари́ства (тоді ще й Грицькомъ Нечо́сою ёго прозвали),— такъ, ка́жу, хочъ и приста́въ про́стимъ козако́мъ, а хотівъ по своёму ору́довать всімъ Коше́мъ, а Січъ ёму й не покори́лася. Отъ вінъ и подарова́въ Кошу́ зъ чи́стого золота ковшъ, та ще й зъ кришкою. Старі козаки́ тільки гля́нули на ту кришку, — та́къ въ одинъ голосъ й сказа́ли: »покри́е жъ и насъ лиха́ годи́на!« Такъ воно́ й ста́лось! Неза́баромъ, са́ме на Зеле́ні Свя́тки, прийшо́въ зъ Моско́вськимъ військомъ генора́лъ Теке́лій, и огласи́въ волю Цариці: що Кримській ханъ угамова́вся, и що намъ, Запорозьцямъ, нічого більшъ тутечки роби́ти, — такъ щобъ ми йшли́ икъ Чо́рному мо́рю би́тьця зъ Черке́сомъ, а зе́млі наші ве́лено розда́ть підъ городи́ — пана́мъ и слобожа́намъ (¹). Боже мій милий, що́ тоді діялось у на́шому Кошу́! Спершу хотіли були́ борони́тьця, а далі зібра́ли ра́ду, а на ра́ді розби́лись на дві полови́ни. Одні казали, що гріхъ пролива́ть християньску кровъ, и згодились покори́тись Цариці; а дру́гі не схотіли: посіда́ли на чайки, та й поплили до салта́на. Були й такі, тільки не багацько, що не пішли ні до Чо́рного мо́ря, ні до салта́на, а поверну́лись на Вкраіну.

Про́кіпъ Ива́новичъ бувъ тоді нашимъ курінни́мъ. И що́ то за коза́къ зъ ёго бувъ!... Скільки на світі живу́, а дру́гого тако́го чоловіка не луча́лось мині бачить на своёму віку́. Розумний, чу́лий, правди́ва, щира козацька душа́, безъ по́мсти й кори́сті. Всі ёго́ въ Коші поважа́ли, всі слу́хали, — хочъ таки́й палки́й бувъ, якъ той по́рохъ: тільки що́ не та́къ, не по пра́ві, то й о́чи заблищать и за ша́блю хапа́етця, — на ніжъ полізе. А зъ се́бе— який козарлюга бувъ! висо́кий, санови́тий, о́чи, якъ небо, си́ні, прихму́рені чо́рними брова́ми, вусъ чо́рний ажъ вили́скуетця: гля́нешъ на ёго, то нена́че о́чи до ёго прилипа́ють. Не було́ въ ёго ні роду ні племени: нашъ-таки січови́къ Печи́на привізъ ёго́ зъ яко́гось зимовика́ по сёмому ро́ку; въ Коші вінъ и ви́рісъ, тутъ и загартова́вся. Ото́жъ якъ ста́ли розхо́дитьця січовики́, я й пита́ю Про́кіпа Ива́новича:

(¹) Січъ зруйно́вана 1775-го ро́ку.

— Куди́ жъ ти помандру́ешъ? чи до Чо́рного мо́ря, чи до салта́на?

А вінъ и каже:

— Не ла́явсь я зъ Черке́сомъ, то й битись зъ ни́мъ не хо́чу; не кла́нявся салта́ну — и кла́нятись не бу́ду; а піду́ собі на Вкраіну, куди́ мене́ до́ля приведе́. — А ти, Гри́цьку, — пита́, — куди́ підешъ?

— Туди́, кажу́, куди́ й ти́, коли ла́ска твоя́, прийимешъ мене́ за това́риша.

— Дру́же мій, — одказавъ Про́кіпъ Ива́новичъ, положи́вши мині на пле́ча ру́ки: — ми жъ зъ тобо́ю давні това́ріші, а тепе́речки, въ нашому сиро́цтві, бу́демо рідними брата́ми!

За два ти́жні після́ то́го, якъ прийшли́ Москалі, нашъ Кошъ зовсімъ опустівъ. Де́-які, кажу́ жъ, помандрова́ли икъ Чо́рному мо́рю, а другі посідали на чайки. та й гайда́ до салта́на. И ми зъ Про́кіпомъ Ивановичемъ хотіли вже руша́ть, а ту́тички, мині на́-лихо, зплечивсь мій кінь, — такъ Про́кіпъ Ива́новичъ и ка́же:

— Піший ко́нному не това́ришъ; нема́ въ те́бе ко́ня — не тре́ба й мині; та тепе́рички вже́ не до ко́ней: тре́ба бра́тись за волівъ.

У то́й день якъ на́мъ руша́ть, подарова́въ вінъ свого́ коня́ и розда́въ бро́ню: кому́ ша́блю, кому́ писто́лі, кому гвинто́вку. Отъ, якъ тепе́рички ёго́ ба́чу: побілівъ якъ кре́йда, у грудяхъ духъ спира́етця, у се́рці кипи́ть, а самъ усміха́етця. И я́ тежъ одда́въ свою бро́ню; тільки й зоста́вили собі по чинга́лу, про всякий случай, одъ звірюки. Да́лі, пішли́ на кладови́ще; Про́кіпу Ива́новичу схотілось попроща́тьця зъ покійникомъ, нарече́ннимъ ба́тькомъ. Прийшо́въ, вклони́вся ёго мо́гильці, та й ка́же:

— Проща́й, ба́тьку! ду́малось и мині лягти́ по́ручъ зъ тобо́ю, та не привівъ Госпо́дь. Не прийду́ вже сюди́ захисти́ть твою вічню хати́ну; мо́же, черезъ кільки літъ, и хрестъ твій зди́ймуть на підвалину, скотина топта́тите твое че́сне усипа́лище, а мо́же поста́влять ту́течки шино́къ и шинкова́тимуть жидівскі па́рхи!

Зъ кладови́ща ми переїхали у чо́вні на дру́гий бе́регъ Дніпра́, зійшли́ на го́ру и гля́нули на Кошъ. Якъ на доло́ні передъ нами! — зовсімъ опорожни́всь: де́-не-де поба́чишъ козака́, и курені порозва́лёвались, дру́гі зовсімъ розібрані; тільки стоїть одна́ цер-

ковця ([1]), неначе стара не́нька, ви́проводивши діточо́къ и попроща́вшись зъ ними́ на віки ві́чні. Про́кіпъ Ивановичъ упа́въ на коліна и ставъ проща́тьця зъ Січчю; що́ вінъ каза́въ—не памьята́ю та й не чувъ, — та́къ ва́жко ста́ло! здави́ло се́рце нена́че обце́ньками; не стя́мивсь, якъ и самъ упа́въ на коліна и, вже не зна́ю зъ чого́, ставъ чита́ть: »нынѣ отпущаеши раба твоего, Владыко, по глаголу твоему, съ миромъ!« Хочъ, пра́вду ка́жучи, и не було́ того́ ми́ру, та вже, бачу́, та́къ уста́ промо́вили одхідну молитву нашому бездо́льному коза́цтву.... Уста́ли, обняли́сь, кріпко притули́лись оди́нъ до о́дного и гірко запла́кали....

— Въ пе́рший разъ, якъ живу на світі, —ка́же Про́кіпъ Ива́новичъ, — оце́ запла́кавъ!...

— И я въ пе́рший, кажу́.

— Було́ для чо́го и приберегти́ сю слёзу́, ка́же Про́кіпъ Ива́новичъ. — Тепе́речки ми, Гри́цьку, не січовики́, не ли́царі, та все́-таки че́сні люде: свое́ оддали́, та чужо́го не зага́рбали!... Охъ, ва́жко,— каже, — и не ви́мовишъ: здае́тця, якби́ все те́ ли́хо, що на се́рці, ви́хопилось сло́вомъ, то й ка́мень, почу́вши, тріснувъ би и ви́ливъ зъ себе родникъ слізъ.

— Та́къ, — кажу́, — та́къ!... Та прихили́вшись одинъ до другого, пла́чемо.

Ще́ разъ гля́нули на Кошъ, поклони́лись на всі чоти́рі, перехрести́лись, та й пішли́. Идемо́ мо́вчки; у ко́жного одно́ го́ре на ду́мці, и не зчу́лись, якъ пройшли́ верстъ зъ десять, —отъ я й пита́ю у Про́кіпа Ива́новича:

— Куди́ жъ се ми́ просту́емъ? коли́ на Сама́рьску пала́нку ([2]), то тре́ба поверта́ть у ліву ру́ку...

— Ні, каже Про́кіпъ Ива́новичъ, — пійдемо за Бере́ку, у сло́боди: та́мички, кажуть, не ду́же ще росплоди́лось тихъ підпанківъ. По доро́зі за́йдемо у При́зівъ зимови́къ ([3]), десь за річкою Сама́рою, — одпочи́немъ, та й підемо икъ Донцю́.

На тре́ті су́тки дійшли́ ми до річки Сама́ри и заночова́ли въ зимовику старо́го Ку́кси; коли́сь и вінъ бувъ січовико́мъ. Одъ ёго почу́ли ми, що по тімъ бо́ці Сама́ри, пани розмежо́вують зе́млі, а

([1]) На тимъ місці, де́ бувъ Кошъ, теперички село Покро́вське.

([2]) Сама́рська Пала́нка була́ тамъ, де теперички г. Новомосковскъ.

([3]) Теперечки Призові Хутора.

туди́ да́льшъ, икъ Оре́льці, вже й селютця. Роспита́вши доро́гу до При́за, переплили́ Сама́ру и пішли́ собі горо́ю. Не пройшли́ й пьятна́дцяти верстовъ, якъ почали́сь будова́ння и де́-не-де стояли повко́повані стовби́, — се́ бъ то ме́жи.

— Глянь, — каже Про́кіпъ Ива́новвчъ: — не Иродови діти! вже й буду́ютця; а ми, ду́рні, боро́нили сі зе́млі не вікъ и не два, кро́вью на́шою полива́ли и кістка́ми огоро́жували!

Ажъ почервонівъ зъ доса́ди; де́ при́йдеця доріжка побіля будо́ви, то й крю́ка дасть, и обійде. Надъ-ве́чіръ, прийшли́ ми до При́за. Не ду́же зра́дніли поба́чившись; мо́вчки привіта́ли оди́нъ о́дного, — ни одинъ зъ насъ и не пуги́кнувъ: бо й Призъ вже знавъ на́ше ли́хо. Такъ и въ ха́ту ввішли́; посіда́ли, пону́рились; ніхто й па́ри зъ ро́та не пусти́въ. Та вже прийшла жінка зъ горо́ду и заторохтіла: »відкіля́ й куди?« Отъ и ми почали́ розмо́ву.

— Яки́й ёго́ врагъ и сподіва́всь, — озва́вся Призъ, — щобъ таке́ ли́хо скла́лось, — неха́й ёму́ аби́-що!... У насъ вже чу́тка була, що тебе́, Про́кіпе Ивановичу, оббіра́ють на старшину́; а тепе́речки, гля́нувши на те́бе, се́рце кро́вью облива́етця: нема́ вже й того́ коня́, що носи́въ тебе́ якъ на кри́лахъ, и ша́блі, що не одну́ тата́рську го́лову зчеса́ла, и писто́лівъ, зъ которихъ пти́цю бивъ на лету́!

— На все во́ля Бо́жа, — одказа́въ Про́кіпъ Ива́новичъ: — вінъ насъ возно́сить, вінъ и смиря́е!

Ста́ли тереве́ні гнуть, давнину́ зга́дувать; потро́шку-потро́шку и розби́ли свою́ чу́гу; тільки де́-коли якъ нагада́ють про панівъ, то Про́кіпъ Ива́новичъ и на-виду́ змінитця, и насу́питця. Отъ, дивлячись на се́, Призъ и ка́же:

— Э, ні, Про́кіпе Ива́новичу! не всі пани́ одни́мъ ми́ромъ ма́зані: е міжъ ними́ й до́брі люде; отта́мечки, де́ була Доро́шова па́сіка, дарма́ що па́нъ, а до́брий чоловікъ....

Такъ куди́! якъ крикне:

— Брехня́, три́чи брехня́. Зроби́, — ка́же, — до́брого чоловіка паномъ, то й буде зъ нёго ледащо!

— Щожъ, Про́кіпе Ива́новичу, — озва́вся и я: — аджежъ и у панівъ е душа́?

— Така́ душа́... — гри́мнувъ.

Не стали зъ нимъ и спо́ритьця; а тимъ-часомъ При́зиха поставила намъ знатну вечерю: тетерю (1) зъ загребами (2), галушки зъ постромою (3), милай (4), глечикъ варенухи, пляшку тернівки, оковитоі. Ото ми імо, запиваемо; пішли й вигадки и сміхи, та й заспівали нашу запорозьку:

Ой Січъ — мати, ой Січъ — мати,
А Великий Лугъ — батько...
Гей, що въ Лузі заробити,
Те у Січи пропити ...

Веселі люде були Запорожці! здаетця, й на світі не було імъ рівнихъ и до кінця світа такихъ вже не буде!

Переднёвавши, рушили дальшъ, якъ росказавъ намъ Призъ. на Дорошову пасіку. Ще сонечко височенько стояло, якъ ми дійшли до тиі пасіки. Дуже подобалось намъ те місце: у широку долину зъ обохъ боківъ зійшлись дві балки; річка розлилась плесами, якъ добрі озера, зъ лиманомъ; а середъ того лиману, островъ, вкритий лісомъ; оцежъ и вона, та Дорошова пасіка. Дивимось: зъ верству одъ лимана, по-надъ річкою, починаетця будова, ціла вулиця вже застроена, а зкраю — панській будинокъ. Дійшли до села; недалечко одъ панського двору, стоіть на одшибі хатка, а на призьбі сидить старий дідъ. День бувъ дуже жаркий; признатьця таки трошки и притомились, — отъ я й кажу:

— Можебъ ми у сій хатці заночовали?

— Нехай вона скрізь землю провалитця, — сердито одказавъ Прокіпъ Ивановичъ: — отъ, стану я въ панській хаті ночовать...

— Ну, кажу, спочинемо трохи, напьемось свіжоі води?

А дідъ чуе нашу розмову, та й каже:

— Та коли завгодно, то й переночуйте: на те панъ и хатку сю поставивъ, щобъ було де одпочить переходящимъ. Буде що й повечерять.

---

(1) Тетерю варили зъ борошна и пшона, а вчиняли росчиною, якъ тісто на хлібъ.

(2) Такі коржі, що печуть іхъ загрібаючи у жаръ; одъ того й загребами звутця.

(3) *Построма* — сушена або вьялена баранина.

(4) *Мила́й* — тісто зъ пшенички (кукурузи); у Молдованъ зоветця мамалигою.

— Се, — каже Прокіпъ Ивановичъ дідові, — твій панъ прина́ду поставивъ, щобъ приманёвать людей, якъ бувае годують хлібомъ рибу, щобъ більшъ іі піймать.

— Ні, — каже старий: — нашъ панъ нікого не прийма, хиба вже добре кого знае, а сі — що бачите — селютця, то се наши люде, зъ Великихъ Будищъ.

— Бачу, твоему пану жалко, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — уділить сіромі шматокъ тіеі землі...

— Ні, не жаль, — каже старий: — нашъ панъ—добрий чоловікъ, поздоровъ ёго Боже, а боітця, щобъ не нахопилось яке ледащо — злодій або розбишака... Та отъ и самъ панъ иде.

Озирнулись; дивимось; иде повагомъ високий, сановитий чоловьяга; шапка на ёму зъ кримськихъ смушківъ, въ синёму бешметі, блакитнихъ штаняхъ и жовтихъ чоботяхъ. Въ одній руці палка, а въ другій здоровенна пенькова люлька. Такъ ёму буде літъ підъ сорокъ; нісъ заканцюбився, довгенні вуси, а очи карі, великі, — такъ и блищать. Підійшовъ до насъ, доторкнувся до шапки та й каже:

— Здорові були, пани-молодці!

— Здрастуйте, добродію, — кажу.

А Прокіпъ Ивановичъ тільки кивнувъ головою и похмуро на ёго дивитця.

— Відкиля, люде добрі? спитавъ панъ.

— Зъ Коша, — кажу.

— А що тамъ чувать?

— Що чувать? — кажу, та й зітхнувъ.

А Про́кіпъ Ивановичъ и каже:

— Нічого не чувать, нікого й не видать, бо всіхъ розігнали, спасибі такимъ панамъ, якъ и ти!

— Брехня, — одказавъ панъ: — не панамъ дякуйте, а вашимъ січовикамъ — злодіямъ, розбишакамъ, що по шляхахъ чумаківъ обдирали, та різали людей; дякуйте тимъ, що й теперечки ще по паланкамъ на перехрестяхъ кістки іхъ крутятця на паляхъ, та мотаютця на шибеницяхъ (1). Теперечки, — каже, — ні съ кимъ

(1) У Запорожцівъ була кара — сажать на палі, а палі отъ-які: на стовбу шесть аршинъ заввишки, желізний списъ. На той-то списъ и сажали, такъ що кінець вихопитця въ потилицю. И вже ні зъ списа, ні зъ шибиниці,

вамъ тутъ битись: то коли хочете зостатьця лицарями, идіть и къ Чорному мо́рю и бороніть хрещений людъ одъ Черкеса, а не хочете,—зоставайтеся тутечки чесними пахарями, а не чортъ-батька зна-чимъ — розбишаками!

Почувши сю одповідь, Прокіпъ Ивановичъ трошки збендеживсь, ажъ зашарився; глянувъ мині въ вічи, нибі пита: що мині ёму казать?

— Щожъ, — кажу, — Прокіпъ Ивановичъ: се й ти неразъ казавъ, бо правда, — такъ воно й е!...

— Нехай буде й такъ, — каже Прокіпъ Ивановичъ: — такъ дежъ намъ селитьця, коли пани всю землю загарбали!

— И се брехня, — одказавъ панъ: — и десятоі части не забрали: хочъ би васъ у сто разъ було більшъ, то й тогдібъ знайшлось землі, де васъ опоселить....

— Хочъ би въ тисячу разівъ було більшъ земли, — крикнувъ Прокіпъ Ивановичъ, — то й тогдібъ усе загарбали, бо у панівъ очи більшъ черева! На себе озирнись: ти одинъ, а скільки землі захопивъ?

Тутъ вже й панъ трохи припинивсь; сюди-туди, а далі й каже:

— Щожъ, козаче! правда твоя. Чимало-таки захопивъ; такъ не для себе жъ одного: роздамъ де-що добримъ людямъ;—коли хочешъ и тобі дамъ, — бери.

— Не треба мині панськихъ подарунківъ, — сердито одказавъ Прокіпъ Ивановичъ: — буде зъ мене й того, що мині Богъ дасть!

Дуже розсердився Про́кіпъ Ивановичъ,—вже й за чингалъ хапаетця, — та й панъ ставъ хмуритьця; думаю собі, щобъ ще не полаялись: тогді вже й не здержишъ Прокіпа Ивановича, бо, кажу жъ вамъ, завзятий покійникъ бувъ. Коли панъ усміхнувся та й каже:

— Ну, коли не хочешъ одъ мене землі, то покоштуй мого хліба-соли; ходімъ до мене: повечеряете и одпочинете.

трупу не здіймали, поки кістки не розсиплютця. Було, якъ вітеръ повівае то кістки на списахъ крутятця и гуркотять неначе млинокъ.

— Не хочу я твого й хліба коштовать, — гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ, махнувши рукою: — подавись ти імъ!

— Гріхъ, козаче, — озвався панъ, — гребать хлібомъ Божимъ, та й тимъ чоловікомъ, що тобі ёго подае! Коли ти не подавився своімъ словомъ, то я не подавлюсь тимъ хлібомъ, що одъ щирого серця хотівъ зъ тобо́ю поділитись...

Розумне и чуле слово пана опамятовало Прокіпа Ивановича.

— А що, Грицьку, — каже схаменувшись: — здаетця, я вже дуже забрехавсь? — Далі протягнувъ до пана руку та й каже:— Не сердься, добродію! якъ би ти знавъ, що въ мене оттутички (приложивъ руку до серця), тобъ простивъ дурня!...

— Знаю, козаче, знаю, — каже панъ, — та вже одъ жалю не поможетця: такъ воно буде, якъ Богъ дасть. Ходімъ же до гурту!

Узявъ насъ за руки та й повівъ. Тільки ввійшли́ на двіръ, а кінь у конюшні и заржавъ.

— Бачъ, собачий синъ, — каже панъ: — заразъ почувъ козака,—озиваетця! Се, — каже, — привели мині жеребця ажъ изъ самісінькоі Кабарди: важний кінь! А нуте, хлопці, — гукнувъ на конюхівъ: — виведіть-лишень Пашу.

Та й кінь же бувъ — отой Паша́! теперечки и коней такихъ чортъ-ма. Ледві два чоловіки вдержать: такъ на двохъ ногахъ и ходить; шия мовъ у лебедя, хвістъ до гори, ноздрі хочъ кулаки засовуй, зъ очей искри сиплютця! Мастю бувъ вінъ білий, неначе зъ срібла вилитий: якъ повернетця проти сонця, такъ одъ нёго и сяе. Якъ глянувъ на ёго Прокіпъ Ивановичъ, то й про Кошъ забувъ.

— Попустіть повода, — кричить на конюхівъ: — дайте волю, нехай басуе!

Далі, не втерпівъ,—до жеребця: ну ёго оглажовать: то биля вуха почуха, то по спині поляска, підъ животомъ погладить; отъ, жеребець притихъ, ставъ якъ укопаний.

— А давайте, хлопці, уздечку,—гукнувъ Прокіпъ Ивановивъ

— Чи не схотілось тобі,—пита панъ,—на ёго сісти? Крий Боже,—каже—вінъ невукъ; на ёму ще й муха не сиділа!

— Хиба я дурний,—одвітуе Прокіпъ Ивановичъ,—щобъ сісти на невука...

А самъ держить коня за переніссе и уздечку накидуе, вже й нузда; дали зібравъ повода, за гриву, скікъ!.. якъ тамъ бувъ...

— Пускайте!—крикнувъ.

Пустили,—такъ жеребець до гори й піднявся, неначе стовбъ; якъ стрибоне разъ, удруге, плигъ черезъ канаву, и покотивъ скільки видко степомъ, мовъ на крилахъ. Всі повибігали за ворота, панъ перелякавсь, бье объ поли руками та белькотить:

— Охъ мині лихо, щобъ ще не скинувъ, та не вбивъ?!

— Не бійтесь, — кажу: — Прокіпа Ивановича и чортяка не скине!

Дивимось: збігъ на гору, та й почавъ круги завдавать, то въ ту, то въ другу сторону, та, умиливши добре коня, и поверта до насъ вже риссю. Поіздивъ ще по двору, та й злізъ.

— Ну, Прокіпъ Ивановичъ,—каже панъ:—налякавъ же ти мене здорово! я думавъ що вінъ тебе и на той світъ завесе!

— Э, на такому коню,—одказавъ Прокіпъ Ивановичъ,—на той світъ не поіду: чорти одіймуть, бо въ іхъ такого нема.

Повеселішавъ, вже й жартовать ставъ; посідали на рундуці, сміемось, а тутъ почали чай розносить; панъ и підбавивъ въ наші чашки рому; а Прокіпъ Ивановичъ покоштовавъ та й каже:

— Не бісові пани, Грицьку, який смачний трунокъ вигадали: такого и у насъ въ Коші не було...

— Не було, кажу.

Випили по другій и по пьятоі, и стали вести розмову. Прокіпъ Ивановичъ розкаже, якъ ми Татарву лущили, а панъ якъ бились підъ Ларгами и Когуломъ. А тутъ зъ села стали люде навіртоватьця: одинъ просить лісу, — не стало на хату: другий хліба, той горілки—Богъ сина давъ; тому грошей треба; и щожъ? хтобъ чого не попросивъ, ні въ чимъ нікому не було одказу. Якъ вже дуже смерклось, війшли ми въ будинокъ; тогді въ нёму було тільки чотирі світлички. У двохъ живъ самъ панъ, а дві пустовали, про всякій случай, для гостей. Незабаромъ подали й вечерять,—понаставляли тихъ потравъ. Чого тамъ не було: вареники, мнишки, жарений дрохвичъ, смажени въ сметані карасі; а трунківъ и не перелічишъ: наливки, запіканки и біломорьскі вина. Прокіпъ Ивановичъ їсть и пье, та все, знай, лае панівъ:

— Не бісові пани, Грицьку,—каже,—якъже вони смачно їдять! тимъ-то вони такі й гладкі; одъ того іхъ и поважають, бо люде якъ ті собаки: хто іхъ добре годуе, до того вони и лащутця!

А панъ слуха та регочетця: такъ ёму подобались ті щирі жар-

ти. Після вечері, повівъ насъ панъ на другу половину; дивимось, дві кроваті послано.

— Ну, одпочивайте жъ, — каже: — на-добра́-нічъ вамъ, а завтра ще погуляемъ.

Прокіпъ Ивановичъ хотівъ було подяковать пана за хлібъ-сіль, щобъ рано, за холодка, рушить въ дорогу, — такъ куди!

— Не пущу, — каже, — не пущу, и не турбуйтесь; завтра неділя, одпочинете, а въ понеділокъ зъ Богомъ на всі чотирі.

Якъ панъ вийшовъ зъ світлиці, Прокіпъ Ивановичъ и каже:

— У перший разъ, Грицьку, довелось мині побачить пана. Коли вони усі такі, та хочъ и половина, то нехай вони здорові будуть!

— Нехай, кажу.

— Щира душа у сёго пана, — каже: — скільки не приходило людей, усімъ пораду давъ!

— Усімъ, — кажу. — Та й поснули.

Та якъ и поснули! неначе мертві. Оконниці, бачите, позакривани: ні сонце у вічи не лізе, ні мухи не кусають, — отъ ми й заспались; та вже панъ самъ прийшовъ и насъ побудивъ

— Вставайте, — каже, — вже нерано; напьемось чаю та підемо на обідъ риби піймать....

Та й риби тіеі тоді було, батечки! теперъ и приволочкою того не піймаешъ, що тоді волокомъ!.. Та тоді усёго було більшъ: и звіря и птиці.... Не протягли и трёхъ тоней, якъ повнісеньку повозку наклали; и риба не аби-яка, все виризубъ, коропи, карасі. Одъ плеса зайшли ми въ Лиманъ.

— Се, — каже панъ, — у мене святе місце. Тутечка була Дорошова пасіка; се жъ вінъ своіми руками и дерева́ понасажувавъ. Старимъ вже сюди прийшовъ зъ Січи, и щось було непросте; після ёго позоставались де-які й книжки, и вірши.

— Чули про ёго и въ Січі, — кажемо: — хочъ вінъ тамъ бувъ не за нашоі памьяти.

Зъ Лиману пішли ми по селу. Де-які хати вже збудовані, а другі ще будуютця. Зайшли до Ивана Могильного, до Пилипа Палянички: такі зъ нихъ багатирі! теперечки и людей нема такихъ заможнихъ. Потімъ вийшли на вигонъ; дивимось, загнулась річка, неначе шия лебедина, а напроти простяглась балка зъ байраками.

— Оттутечка бъ, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — хату поставить.

А панъ глянувъ на Максима Базилевського (тоді вінъ прикащиковавъ,) та й каже:

— Збудовать на сімъ місці хату на дві половини зъ кімнатами, та й другу поручъ поставить.

Пройшли дальшъ, ажъ щось іде у бричці, а панъ и каже:

— Се мій приятель и сусідъ, Василь Василёвичъ, — добрий чоловікъ.

Поздоровкались; а Василь Василёвичъ глянувъ на Прокіпа Ивановича та й пита:

— Що се въ тебе за січовикъ?

— Се, — каже панъ, — такий у мене чоловікъ, що усіхъ насъ зашморгнувъ би на одинъ мутузокъ, та й повісивъ на шибениці!...

— Може бъ де-якихъ и зашморгнувъ, — озвався Прокіпъ Ивановичъ, — тільки не тебе: за такого пана, якъ ти, и голову мою зложу, поздоровъ тебе Боже!

А Прокіпъ Ивановичъ такий бувъ чоловікъ: якъ кого не злюбить, то вже ёму про ёго и не нагадуй, а до кого прихилитця, то зъ душею и тіломъ. До обідъ випили чарокъ по шість гданської горілки, та й за обідомъ хлюпались у тихъ наливкахъ и біломорськихъ винахъ, якъ жаби въ болоті, и повставали дуже веселенькі. Після обідъ спочили трохи и зновъ почали круглять. А тутечки понаходило зъ села людей, — и старе и мале, дівчата, молодиці; на яку не глянь, такі гарні, матері іхъ бісъ. Викотили людямъ бочонокъ горілки, меду, заграла музика, танцюють, співають, регочутця: такъ весело, кажу, що й розказать не можна. И ми-таки повпивались, особливе панъ зъ Прокіпомъ Ивановичомъ; сидять собі вдвохъ, цілуютця и плачуть; далі панъ и каже:

— Не покидай мене, Прокіпе Ивановичу, останься! будемъ жить якъ рідні брати!.... Я, — каже, — круглий сирота; жинка моя вмерла, діточки манесенькі, та ще й дівчаточка; ніскимъ мині и душу одвести. Мині бъ треба оттакого щирого чоловіка якъ ти....

— Зоставсь бъ, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — такъ не можна жъ покинуть товариша....

— Якого? — пита.

— А Грицька, — каже.

— Та й вінъ зостанетця, — каже панъ; — и ёму буде добре! — Грицьку, — гукнувъ до мене: — чи зостанесся зъ нами?

— Якъ завгодно, кажу, Прокіпу Ивановичу: де вінъ тамъ и я! Вдарили по рукамъ та й обнялись!

— Ну, нехай же, — каже панъ, — будуть ваши й хати, ті що сёгодня, въ добрий часъ, звелівъ будовать; ти, Прокіпъ Ивановичъ, — каже, — будешъ у мене прикащиковать, а ти, Грицьку, отамановать.

— Ні, — каже Прокіпъ Ивановичъ: — нехай вінъ буде клюшникомъ, бо вінъ трохи письменний.

Оттакъ-то, зъ того часу, Прокіпъ Ивановичъ ставъ прикащикомъ, а я клюшникомъ. И якъ-то воно шпарко здіялось! вчора ще Прокіпъ Ивановичъ бувъ немилосердний до панівъ, — а сёгодні и самъ панськимъ ставъ; якъ кажуть: посміялась верша болоту, та й сама въ болото попала!...

Якъ почули де-які зъ нашихъ січовиківъ, що Прокіпъ Ивановичъ запинився у пана, — и вони поприходили: просять, щобъ панъ и іхъ до себе принявъ.

— Щожъ ви будете у мене робить? — пита панъ.

Одинъ каже: — Я буду за трохъ істи твій хлібъ.

Другий: — А я співати!

Третій: — А я танцёвати!

— Добре, — каже панъ, — добре! іжте на здоровье, співайте и танцюйте.

Що за втішні та веселі люде були Запорожці! А які зъ нихъ робітники: одинъ за трёхъ робивъ. Та яка тоді и панщина була? игрище. Наступить косовиця, то неначе обозомъ стоімо въ степу; и панъ зъ нами. Роблять день, и до півночи не вгамуютця: регітъ, сміхи, співають, танцюють; и втоми не знали, бо тоді души були у нихъ нетомлені.

Після жнивъ панъ налагодивсь іхать въ Будища. Разъ зайшовъ до мене въ амбаръ та й каже:

— Якъ бачу, то тутечки нема суженої Прокіпу Ивановичу; якось вінъ чортомъ дивитця на нашихъ дівчатъ.

— Та вінъ, — кажу, — и дівчатъ добре ще не бачивъ; — соромитця; сказано — січовикъ!

— Ні, — каже панъ: — нема-таки вамъ тутечка й пари. Поідьмо въ Будища, то я васъ тамъ и оженю.

— Якъ зволите, кажу.

Після сёго швиденько зібрались, и поіхали въ Будища. Прокіпъ Ивановичъ сівъ зъ паномъ въ колясці, а я зъ Сенькою-кухаремъ — въ бричці. Знатний бувъ зъ нёго кухарь, — такъ не проливавъ же чарки козакъ: инколи було такъ налигаетця, що й панъ голодний сидить; затежъ, було, й парили ёго добре... такъ не каявся жъ.

На третій день и въ Будищахъ стали. Гарне містечко; чимало таки козаківъ, и панівъ до-чорта, що-дня, було, и обідають и вечеряють у нашого пана. Якихъ тогді панівъ не довелось побачить.... Були міжъ ними й добрі люде, — отъ хочъ би Хведіръ Павловичъ Мищенко, царство ёму небесне! важний бувъ чоловікъ: ходивъ вінъ въ кунтуші зъ карабелею и чубъ собі підголювавъ. Було прийде до насъ (а у насъ бувъ особливий покой), та й лае панівъ, за те, що вони обіждають своіхъ людей.

Щобъ я пропавъ коли брешу! Дежъ ви теперечки такихъ панівъ побачите?...

Опричъ панівъ, що-неділі, зо всёго містечка, збірались, у паньский двіръ, козаки и прості люде. Викотють було імъ по бочці горілки, меду, пива, музика грае, та яка ще музика: скрипиці, цимбали, пищалки, бубни, а басюка на ввесь двіръ, мовъ той бугай гуде у болоті: отъ вони й гуляють и танцюють. А дівчата, якъ би ви побачили, які тогді були! одна въ одну!... Теперечки, Богъ ёго зна одъ чого воно, и дівчатъ такихъ нема! А найкращі міжъ ними була Уляна Голубівна и моя Оришка; особливо ся Уляна: висока, огрядна, на виду біла, а коса, якъ гайворонъ, чорна, ажъ до колінъ; око каре, ясне; гляне на тебе, то неначе по коліна въ землю вгонить: стоішъ якъ телепень, та тільки очима лупаешъ. А одежа яка: стёжки за траву хапаютця, грезетова, або едамашкова юпка, шовкова плахта, виступці золотомъ вигаптовані, а на шиі гранати, коралі, дукачи — якъ жаръ горять!

Нігде правди діти, — неразъ я зачипавъ мою Оришку, — такъ куди! и не дивитця на мене вража дівчина, — все на Прокіпа Ивановича поглядуе; и Уляна тежъ до ёго бісики пуска; а Прокіпъ Ива-

новичъ одъ нихъ, якъ одъ сатани, и руками и ногами! ні до одної не підступивъ, не то щобъ котру зачепить. Однакъ, якъ було хто нагадае про Голубівну, то й зашаритця; а якъ прийде вона въ двіръ, то изъ-за вугла пильно на неі дивитця: видко вже було, що вона-таки торкнула ёго за серце. Такъ щó вже панъ не робивъ щобъ іхъ спарувать, нічого не вдіявъ;—хочъ и не кажи Прокіпу Ивановичу: махне рукою та й слухать не стане. А бідна дівчина такъ вже закохалась, що ажъ змарніла: не тільки у неділю приходила, и по буднямъ було ходить: набере дівчатъ, та побіля двору и розхожують собі співаючи... Щó тутъ на світі робить? Отъ панъ и намовивъ Уляну зробить таку штукерію, щобъ вона одъ себе прислала дівчатъ, неначе бъ старостівъ, сватать Прокіпа Ивановича. Спершу соромилась небога, одмовлялась, та вже до чого кохання не приневолить?... Та й вражі дівчата не хотіли були йти въ старости: такъ вже панъ своімъ звелівъ, обіщавъ червоні чоботи подаровать. Оттожъ, кажу, якъ намовивъ, и приходять дві іхъ: такі гарні, добре убрані, (а ми зъ паномъ сáме пьемо чай), отъ вони вклонились, положили на стілъ лібъ зъ сіллю та й кажуть:

— Бувайте здорові, пане, пошли вамъ, Господи, усякого щастя й здоровья!

А панъ буцімъ нічого не зна; до нихъ:

— Спасибі! сідайте, щобъ усе добре сідало. А що скажете?

— Ми йшли побіля вашого двору, — зацокотіли дівчата, — та й до васъ зайшли.

— Спасибі! чогожъ вамъ треба? — пита панъ.

— Ми, бачите,—зновъ почали дівчата,—шукаемо для нашої дівчини подружжа: такъ оце зайшли, щобъ спитать, чи нема у васъ такого парубка чи козака?

— Якъ нема!—каже панъ, кинувши окомъ на Прокіпа Ивановича:—подивітця, який орелъ сидить!

— Такого, — кажуть, — и треба нашій дівчині!

— Якажъ се дівчина свата мою панну?

— Уляна Голубівна, кажуть.

Почувши сее, Прокіпъ Ивановичъ якъ схопитця! щось хотівъ казать, захапавсь, та й слова не промовивъ.

— Ка-зна-що вигадуете,—каже панъ:—хиба жъ дівчата сватають козаківъ?

— Такъ колижъ,—заторохтіли дівчата,—вашъ Прокіпъ Ивановичъ— недаромъ ви ёго панною звете—жахаетця дівчатъ, якъ лякана дівка парубківъ; такъ оце, бачите, и свата вже ёго сама Уляна.

— Якъ такъ,—каже панъ,—то я согласенъ: вона брава дівчина и чесного козачого роду; та не знаю, чи схоче моя панна. Позовіть-лишень вашу Уляну: нехай вона сама ёго спита.

Увійшла Уляна въ горницю, очей не зведе, одъ поріга не одийде; то почервоніе якъ макивка, то побіліе якъ стіна. А Прокіпъ Ивановичъ крутитця якъ муха въ окропі, та бубонить:

— Иродови дівчата, що́ вони вигадують, бодай іхъ!

Далі, узявъ панъ Уляну за руку и підвівъ до Прокіпа Ивановича, — вінъ одъ неі; а я ёго въ спину підштовхую.

— Та не бійся, — каже панъ, пхаючи до нёго Уляну: — вона тебе не вкусить; глянь яка гарна! за такубъ кралю и я не погребавъ; годі вамъ дрочитьця, поцілуйтесь!

Отъ вони й поцілувались; дивимось—а наша Уляна и слізоньки роспустила: чи вона засоромилась, чи одъ радости, Богъ іі зна. Опісля питали, такъ казала, що й сама не знаю відъ чого. Оттожъ, якъ поціловались вони, панъ и побігъ въ спальню, виносить рушники и хустку, те все було вже у ёго наготові. Заразъ поперевьязовали дівчатъ рушниками; далі, панъ пуць въ руку Прокіпу Ивановичу хустку: та ёго рукою и застромивъ іі за поясъ Уляні: себъ то молода молодому хустку подаровала.

Нареготавшись въ волю, отто посідали; панъ напоівъ дівчатъ чаемъ, та й каже:

— Нікому жъ не розказуйте що ту́тичка діялось; а завтра самъ приіду до тебе (каже Уляні) зъ старостами и молодимъ, и вже будемо тебе сватать якъ слідъ, по закону!

Того жъ дня, надъ вечіръ, хожу я собі по двору, а Оришка шасть у хвіртку, та до мене, якъ крейда біла, а очи горять.

— Сватайте мене, Грицьку, — каже, — я за васъ піду!

— Матері твоій лихо,—кажу:—тижъ за Прокіпа Ивановича лагодилась?

А вона:

— Сватайте, кажу, а якъ ні — то я за Харитона піду.

— Цуръ дурня, — кажу, — чи ти здуріла?

— Ще не здуріла, — одказала зитхнувши, — такъ здурію!

А той Харитонъ за все містечко бувъ дурень; було якъ роздратують ёго, то вінъ чимъ попадя, не розгледюючи й кого, такъ и трощить; и пану одъ ёго неразъ доставалось. А вгледить було гарну дівчину, то заразъ и залицяетця: сказано—дурень! Бачу я, що моій Орисці не переливки, вже хто небудь сказавъ ій, що Уляна иде за Прокіпа Ивановича, жаль мині ii, отъ я ій и кажу:

— Ні, моя голубонько, не підешъ ти за Харитона: я тебе буду сватать!

Вона вклонилась, та швиденько и пішла собі.

На другий день, збіраетця панъ іхать зъ старостами и Прокіпомъ Ивановичомъ до Улянинoго батька, побачивъ мене та й каже:

— Ну Грицьку, теперечки и ти шукай собі пари.

— Нічого шукать, — кажу, — сама знайшлась!

— Якъ сама?

— Такъ, — кажу, — прийшла та й каже: сватайте.

— Хто жъ вона така?

— Оришка Пушкарівна, — кажу.

— Глянь, — каже, — гарна дівчина! помагай тобі Богъ. Сідай же зъ нами, такъ ми разомъ дві перепеличкя піймаемо: одъ Голуба заідемо до Пушкаря.

Та й сміху жъ було зъ Прокіпомъ Ивановичомъ, на тимъ залицянні: вона до ёго, а вінъ одъ неі, якъ одъ чорта, всі вже дивовались, — насилу приневолили ёго поцілуватьця.

— Чого ти, Прокіпъ Ивановичъ, боісся, — питаю, — вона жъ тиха та добра якъ та горлиця?

— Лучче мині, — каже, — битьця одному зъ цілою ордою, ніжъ возитьця зъ сими дівчатами, — нехай імъ аби-що!

Одъ Голуба поіхали до Пушкаря; тутечки насъ не чекали; стара мотала повісма биля хати, а старий щось тесавъ. Глянувши на насъ, заразъ пізнали, що старости.

— Охъ мині лихо, — каже стара: — а моя Орися якъ на те занедужала!

Війшли въ хату, а Орися вийшла зъ кімнати, щоки горять, а сама ледві духъ переводить.

— Ні мамо, — озвалась: — я здорова!

Далі глянула на Прокіпа Ивановича, пополотніла, ледві на ногахъ сердешна встояла,—а панъ думавъ що се вона такъ одъ мене, та й каже:

— Вража мати мині надала, понавозить сюди оціхъ січовиківъ: вони мині всіхъ дівчатъ переполохають!

Може хто-небудь, думаю собі, — тільки не я. Зробили якъ слідъ залицяння, Оришка узяла хустку, стромляе мині за поясъ, а руки дрижать, слёзи тримтять на очахъ; далі поціловала мене якъ мертвого, заплакала и пішла въ кімнату, хапаючись за стіну — и я за нею: такъ мині іі жаль!

— Орисю, дитино моя, — кажу: — молись Богу, то Господь тебе й помилуе, а я тебе буду жаловати и шановати!

— Спасибі вамъ, — каже глянувши на мене, — за ваше ласкаве слово: я вамъ до смерти за ёго буду дяковать!

Оттаке-то було мое залицяння!

Вернувшись до себе, заразъ панъ пославъ гонця въ Полтаву, купити намъ на одежу. Привезли кармазину, люстрину, позументівъ: отто заразъ пошили намъ Запорозькі жупани и щó треба, зъ степу понаводили воливъ, коней, и Пашý привели. Два тижні збірались, поки все налагодили якъ пану хотілось; а тимъ часомъ панъ втішався Прокіпомъ Ивановичомъ. Було що-дня посила за Уляною; прийде — отъ вінъ и грима на неі:

— Щó се ти не навідаесся до моеі панни? а ну лишень, одріжъ ій сорочки.

То вона й міря; тільки доторкнетця до Прокіпа Ивановича, то вінъ и здригне неначе ёго шиломъ уштрикнули. Або звелить змить ёму голову; а ми, прийшовши зъ Кошу, не голили головъ, отъ волосся й повідростало. Тільки заходитця Уляна зъ мителемъ, а Прокіпъ Ивановичъ и тіка: що то сміху було!... Однакъ потрошку, потрошку, та й спаровались. Не ставъ вже вінъ тікать відъ неі, сидять було въ двохъ, якъ ті голубьяточка и розмовляють. Прокіпъ Ивановичъ и за білі рученьки візьме Уляну и до серця іі притулить. Такий щасливий було, й каже мині:

— Бачишъ, Грицьку, якъ милосердний Богъ навча насъ грішнихъ! не такъ якъ дурни люде; за те що я лаявъ всіхъ панивъ, Вінъ и пославъ мині такого пана, що й на землі зробивъ для мене рай!

— Щожъ, — кажу, — карай Боже сімъ!

Черезъ два тижні, після нашого залицяння, насъ повінчали: въ одинъ день вінчались, разомъ и весілля одбули. И яке то весілля було!... батечки!... теперички и у панівъ такого не побачите. Крий Боже, що діялось!... Зо всеі околиці понаходило того люду; одноі горілки випили тридцять сороковихъ бочокъ, а скільки пива й меду, не перелічишъ.... Цілісенький тиждень гуляли!... А вже якъ поіхали зъ перезвою, то й разказать не можна що діялось! Въ каляску запрягли дванадцять коней, по парі въ простяжъ, перевивши хамути и посторонки стёжками и червонимъ люстриномъ. Жинки наши зъ дружками и світилками посідали въ каляску, а я зъ Прокіпомъ Ивановичомъ, панъ и бояре іхали поручъ верхи. Прокіпъ Ивановичъ на Паші, сідло и броня залита золотомъ и сріблом ажъ сяе. Що вже той кінь виробляв, всіхъ людей и лякавъ и втішавъ: то підийметця до гори и якъ чоловікъ иде на двохъ ногахъ, то стриба мовъ дика коза, — отъ-отъ, здаетця, ускочить въ каляску. Якъ вже одгуляли весілля и випровожали насъ у степи, панъ подаровавъ намъ на перве хазяйство по плугу воливъ, по сто овець, и по капшуку карбованцівъ. Та й за жинками досталось таки чи-мало. Вернулись у степи багатирями, и тамъ ще зъ-тиждень добре гуляли. Э, веселе було колись життя! не буде вже такого и до віку вічнёго, — свята, кажу, була старовина!

Однакъ до мого життя, довелось мині таки прикупить и лиха: моя сердешна Оришка, що день чахла, тала якъ весною снігъ. Було зайде до мене въ хату Прокіпъ Ивановичъ, гляне на неі, та й роспитуе, відъ чого вона такъ марніе: а у неі щоки якъ жаръ горять, очи неначе вогнемъ світятця, а сама мовчить, слова не промовить, мовъ повенъ ротъ води. Разъ, якъ такъ іі роспитувавъ, и каже мині:

— Ти бъ, Грицьку, оддавъ мині твою Оршику на кільки тижнівъ, то може бъ вона одужала: бачишъ яка гладка стала моя Уляна?

— Ні, — одказала Оришка, — ні до кого не піду, світъ покину, а свого чоловіка не покину.

Такъ воно и скоілось: и году не прожила небога, — чахла, и вмерла, тихо вмерла, неначе заснула. Ніколи й не жалілась щобъ що въ неі боліло, — усе було мовчить: тільки передъ смертю, глянула на мене, та й каже:

— Грицьку, помолись за мене Богу; одъ такоі щироі души якъ твоя, Господь прийме молитву, и помилуе мене грішну на тимъ світі!

Въ слободі люди казали, що моя жинка занедужала зъ очей: не збрехали; однакъ окромі мене нихто, и самъ Прокіпъ Ивановичъ, не знали, зъ чиіхъ очей таке лихо небозі склалось. Зъ тіеі пори, оттакъ якъ бачите, зостався удовцемъ; хочъ и знаходились таки дівчата, що пішли бъ за мене, такъ я вже не знайшовъ такоі, якъ була покійна моя Оришка, царство ій небесне!... Озирнувшись на довге мое житте, гріхъ Бога гнівити, щобъ не добре на світі жилось; спасибі и покійному пану: за тридцять пять літъ не почувъ одъ ёго й одного недоброго слова. А зъ Прокіпомъ Ивановичомъ вінъ живъ якъ зъ ріднимъ братомъ. Иногді було за що-небудь заведутця и полаютця, та заразъ и помирятця. А нігде правди діти, частенько-таки й лаялись, бо Прокіпъ Ивановичъ ніколи пану не вважавъ, и не слухавъ, якъ що звелить не до-ладу. Було ёму скажуть: »такъ панъ звелівъ,« то вінъ заразъ и гримне:

— Слухайте пана, а робіть що я вамъ кажу.

Кажу жъ вамъ що дуже палкий бувъ покійникъ: панъ ёму слово, а вінъ ёму два. Разъ, чортъ-батька-зна-за-що полаялись: за жида! Поіхали ми въ Новоселицю (¹) на ярмарокъ. Прокіпъ Ивановичъ якъ звичайно сівъ зъ паномъ въ калясці, а я зъ Сенькою въ бричці. Ідемъ скоренько,—панъ не любивъ аби-якъ іздить, коли не доізжаючи верстъ вісімъ до Новоселиці, нечистий пре жидівськю халабуду. Стёпка хварейтарь гука ёму: »паді, паді, звертай« а въ жида незануздани коні, ніякъ іхъ не зверне, ни спинить, та такъ, прожогомъ, и занесла ёго нечиста мати прямісенько міжъ фарейтарнихъ. Порвавъ сучий синъ хамути, посторонки, забивъ одного коня; отъ панъ розсердився та й крикнувъ:

— А нуте, хлопці, стягніть лишень Иродового сина и одшмагайте ёго добре арапниками!

Хлопці метнулись до жида, а Прокіпъ Ивановичъ якъ крикне:

— За що ёго бить! у ёго коні незануздани,—чортяка іхъ зверне, а треба бъ Стёпці хлосту дать, чомъ вінъ не звернувъ?

(¹) Такъ найперше звався г. Новомосковскъ.

А панъ не слуха Прокіпа Ивановича та кричить:

— Бийте гаманове вухо, бийте!

Якъ схопитця жъ Прокіпъ Ивановичъ та до халабуди, — якъ гримне:

— Не руште, я вамъ сякі-такі кишки вимотаю!

А панъ до ёго:

— Що ти мене, — каже, — на жида проміняв?

— Ну ёго къ бісу того жида, — одказавъ Прокіпъ Ивановичъ, — а правди на тебе не проміняю! за що, — каже, — ёго обіжать? Буде зъ нёго й того, що вінъ жидюга!

Панъ усміхнувся та й каже:

— Правда твоя, Прокіпъ Ивановичъ, — буде зъ нёго й сёго... цуръ ёму!... Сідайте хлопці.

Сіли собі та й поіхали, неначе и розмови міжъ ними ніякоі не було. А разъ, такъ трохи не порізались; думали що вони обидва сказились. Щобъ я пропавъ коли брешу!...

Якъ би вамъ такъ гарненько розказать, якъ воно и справді було? Отъ бачите: Прокіпъ Ивановичъ бувъ собі дуже щедрий, чого не попроси — и позичить и подаруе, а надъ панською копійчиною дрижавъ, и якъ ока свого доглядавъ панську худобу. Було після оранки потомлятця панські воли, а тутичка припаде посилать за лісомъ на Игрень, то своіхъ пожене, або у мене попросить, а панськихъ вже не займе. Та й за людьми щиро доглядавъ вінъ, мовъ рідний батько за дітьми, — батькомъ ёго й звали. Було у кого воли здохнуть, то вінъ ёму и паньскими виоре, въ кого нема на посівъ, то й своімъ засіе. Дуже доглядавъ вінъ щобъ люде одбували якъ слідъ панщину, та щобъ и собі робили, бо не любивъ лежнівъ. Де-коли якъ хто не вийде на панщину, а собі робить, то вінъ и байдуже — погримае тільки; а якъ гуляе де-небудь въ шинку, то й хлосту дасть. Нетерпівъ вінъ ще злодіівъ, Боже мій, якъ не терпівъ: немилосердний до нихъ бувъ. Разъ, въ нашому таки селі, два парубки вкрали у проізжого москаля мішокъ грушъ; такъ що вже зъ ними не робивъ Прокіпъ Ивановичъ, якъ не уговорювавъ щобъ признались, такъ ні та й ні... Отъ вінъ імъ и каже:

— Ну, хлопці, коли признаетесь, то я васъ за се не буду бить.

Вони й признались.

— Добре жъ, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — за те що признались, я васъ не буду бить, а за те що вкрали — вибью! — и добре таки вибивъ.

На-округи, по сусідству, и чужі ёго поважали; було зъ другихъ слободъ приходили до ёго судитьця, и вже якъ вінъ іхъ розсудить, зъ тимъ вони и підуть. Було Гуць, Юрьевский управляющий, ёму и каже:

— Що се, Прокіпъ Ивановичъ, мои Юрьевці ходять до тебе судитьця? хиба ти тилькі одинъ міжъ нами й справедливий?

— Ні, — одкаже Прокіпъ Ивановичъ, засміявшись: — то я такий щасливий міжъ вами!

Кохався ще вінъ дуже у скотині, — якъ кажуть — охотникъ бувъ: було подбірае и паруе волівъ, а воли тогді були не теперишнімъ рівня, — ажъ зъ Крапацкихъ гіръ бугаівъ приганяли. Такъ ото уродився-таки у насъ на хуторі навдиво вижу вілъ: здоровенна махина! роги по аршину завдовжки, коли не більшъ; голова и груди чорні якъ смола, а самъ білий якъ молоко. Чого вже не робивъ Прокіпъ Ивановичъ, щобъ знайти підъ ёго паристого, — и по ярмаркахъ шукавъ, и чумаківъ роспітувавъ, нігде незнайшовъ, коли вже передъ великодними святками почувъ що на Береці у одного пана саме такий вілъ е. На хоминій хотівъ було вінъ поіхать за тимъ воломъ, якъ приіздить панъ зъ Будищъ. А панъ зімуе було въ Будищахъ, а на весну до насъ приіздить у степи. Було якъ пріиде, то заразъ и оббіжить по сусідахъ (а тогді панівъ чи-мало таки росплодилось) и зазива до себе въ гості. Було піде зъ Сенькою-кухаремъ у загони, намітить самого ситого вола, та й звелить убить, щобъ було істи панамъ и слобожанамъ, бо всіхъ людей зазивавъ у двіръ обідать. На другий день, після того якъ панъ приіхавъ, сидимо ми собі зъ Прокіпомъ Ивановичомъ біля комори и розмовляемо, — ажъ дивимось, пройшовъ панъ зъ Сенькою у загони, себъ то вибирать вола. Весна того року була пізна, не було ще доброі паши, такъ скотина стояла по загонахъ. Якъ побачивъ Прокіпъ Ивановичъ, що панъ пійшовъ у загони, то неначе ёго щó торкнуло:

— Охъ, Грицьку, — каже, — щобъ не попавсь пану на очи нашъ чорноголовий, бо вінъ, собі на лихо, дуже ситий?

— Хиба панъ здурівъ, — кажу, — щобъ такого вола різать....

— Та вінъ на се,—каже,—дурний, ёму аби ситий; у панівъ така мамона, що коли смачне, то вони й жабу зъідять, и рідного батька! Аджежъ Кутёмка івъ жабъ — та й насъ згамкавъ?

Оттакъ розмовляемо, сміемось, а тимъ часомъ панъ повертаетця зъ загонівъ, пройшовъ собі въ садокъ, а Сенька иде въ кухню; Прокіпъ Ивановичъ и гукнувъ на ёго:

— А якого?

— Чорноголового,—озвався.

А Прокіпъ Ивановичъ, якъ схопитця, якъ крикне:

— А зась! дуля вамъ підъ нісъ! не дамъ вамъ сёго вола!

— Якъже не дасте, Прокіпъ Ивановичъ,—каже Сенька,—коли панъ звелівъ.

— Слухай пана,—гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ,—а роби що я тобі кажу!... Ходімъ,—я вамъ другого дамъ.

Пішли, на якого не гляне Прокіпъ Ивановичъ, усякого ему жаль; далі й вибравъ старого й худого, того самого, що вже хотіли згонщику продать

— Ріжъ,—каже,—сёго.

— Якъ же мині,—каже Сенька,—різать сёго худого и старого, коли панъ звелівъ чорноголового?

— Слухай пана, а роби що я тобі кажу!—гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ, та й пішовъ собі.

— Що мині на світі робить,—пита мене Сенька:—не годитця сей вілъ, — буде намъ одъ пана велика халепа?

— Щожъ,—кажу,—ріжъ сёго,—Прокіпа Ивановича, тее, не переспоришъ.

Нічого робить,—почухавъ Сенька потилицю, та й зарізавъ сёго вола.

На другий день, у неділю, понаіздили пани, понаходило и людей повнісенькій двіръ. Прийшла пора и обідать, панамъ накрили стілъ въ будинку, а ми зъ Прокіпомъ Ивановичомъ частуемъ и поштуемъ слобожанъ на дворі, біля рундука. Коли дивимось несе Сенька на блюді здоровенний кусъ мьяса, — вже й насмоктався якъ той чопокъ, диба мовъ не своіми ногами, сюди й туди ёго хилить. Думаю собі, щобъ ще не впустивъ, до ёго, піддержую, та такъ и внесли въ світлицю и поставили блюдо передъ паномъ, бо панъ мавъ звичай самъ різать жарене.

— Ну, пани-товариши,—каже панъ узявши ніжъ, — я васъ сёгодня нагодую такою гавьядиною, що ви подякуете мене!

Ставъ різать, сюди-туди—не ріжетця; зпершу здалось ёму що ніжъ тупий, а далі зиркъ на Сеньку та й пита:

— Якого се вола зарізали?

Мовчить Сенька, тільки очима лупа.

— Не чорноголового? — пита.

— Ні, — насилу прогугнівъ Сенька.

— Чомъ?

— Прокіпъ Ивановичъ не звелівъ, — каже.

— Такъ Прокіпу Ивановичу жаль для мене й вола,—гримнувъ панъ... нахмурився, почервонівъ, очи викотились... тривай же, я ёму на пакость всю скотину виріжу. Однеси ёму, — каже штовхнувши блюдо, — сю печину: нехай вінъ ею подавитця!..

Винесли ми ту гавьядину; тільки що ставъ я розказовать Прокіпу Ивановичу, що панъ наміряетця всю скотину вирізать, ажъ бачимъ—и вінъ самъ вибігъ на рундукъ, білий якъ крейда, и ніжъ у руці.

— За мною, хлопці, — репетуе на ввесь двіръ: — ріжте всю скотину! а хто не послухае, то я ёго самого заріжу!

— А Прокіпъ Ивановичъ підскочивъ до пана,—якъ крикне:

— Ріжъ мене! я первий тебе не послухаю...

А панъ и не глянувъ на ёго,—швидче до загонівъ, та скільки глотки репетуе:

— За мною, хлопці! ріжте, ріжте!

А люде, бачите, обідали, такъ у кожного бувъ ніжъ у руці. Якъ почули панський приказъ, та побачили якъ вінъ розлютовавсь,—нічого робить,—такъ всі, скільки іхъ не було, побігли за паномъ та й почали різать. Первого заразъ и вклали чорноголового, а тамъ другого, третёго й десятого. А Прокіпъ Ивановичъ такъ на пана и напіра, та скільки глотки кричить:

— Дурний, божевільний! и той дурень, хто такого дурня на світъ породивъ!

А панъ ажъ запінивсь зъ серця, топа ногами, та знай кричить:

— Ріжте, усіхъ до одного ріжте!

Якъ же почула скотина кровъ, якъ заревуть — якъ двинуть лавою, батечки, росперли й загони къ чортовоі матери, — де-которі, позадиравши хвости, чкурнули въ степъ, а другі такъ и по-

перли на людей. Боже милостивий, що тогді діялось! крикъ, галасъ; люде тікають, панъ тікае; одинъ Прокіпъ Ивановичъ зъ місця не зворухнувся, — стоіть неначе камяна скала; не знаю якъ ёго и Господь помиловавъ, що скотина не підняла на роги и не затоптала. Далі, якъ порозбігались воли, Прокіпъ Ивановичъ махнувъ рукою и потягъ до дому, иде та на всі корки лае пана. Якихъ ще волівъ на дворі застукали, то й тихъ порізали, паръ зъ двадцять, коли не більшъ уклали. Удовольнивши себе панъ, сівъ на рундуці, та й пье холодну воду, стаканъ за стаканомъ, а тутъ, дивимось, біжить у двіръ Уляна, така розхрістана, та розпатлана, до пана, — якъ заголосить:

— Паночку, голубчику, ратуйте: Прокіпъ Ивановичъ здурівъ!

— Якъ здурівъ,—зкрикнувъ панъ: — що ти кажешъ, дурна?

— Ей-же-Богу здурівъ, — голосить Уляна,—ажъ волосся на собі рве. Все що ні попаде — ріже: и волівъ порізавъ и овець и курей, я до ёго уговорюю, хрещу, а вінъ мині: »не підступай, я й тебе заріжу!« — А далі озирнулась, дивитця, то тамъ, то тамъ, лежать сердешні волики порізани. — Охъ мині лихо,—каже, — щожъ се таке? чи не вінъ и сі порізавъ?

— Не вінъ,—одказавъ панъ,—не вінъ и здурівъ, а я, моя голубко! якъ бачишъ, порізавъ своихъ воливъ, а ёму жаль стало моеі худоби, отъ вінъ зъ досади и свою порізавъ. Эй, Грицьку,— гукнувъ до мене:—сходи-лишень до Прокіпа Ивановича, та скажи ёму, що годі вже сердитьця, нехай иде до-гурту.

Пішли ми зъ Уляною до Прокіпа Ивановича; дивимось сидить вінъ на призьбі, підперши руками голову. Тільки-що почавъ ёму казать, — якъ схопитця, якъ крикне:

— Плюнь ёму у вічи, не піду я до дурня, нехай и вінъ до мене не йде!

Я ёго улещать, — такъ куди, и на мене розсердився.

— Одкаснись, — каже, — відъ мене, а то я й тебе вилаю!

Вернувся я до пана: такъ и такъ кажу, не йде. А панъ и каже:

— Коли вінъ до мене не йде, то я до ёго піду.—Уставъ та й пішовъ, и я за нимъ.

Прийшли. — Панъ заразъ до ёго:

— Годі тобі сердитьця, Прокіпъ Ивановичъ, — каже:—не поможетця вже!

— Прокіпъ Ивановичъ грізно глянувъ на пана, та й каже:

— Дурний, дурний, що ти наробивъ?

— А ти розумний, — каже, — хиба не тежъ саме!

— Ти думавъ, — каже Прокіпъ Ивановичъ, — що дуже мині завадишъ порізавши своіхъ волівъ,—а я, тобі на втіху, узявъ та й своі порізавъ.

— Годі жъ,—каже панъ,—чортъ батька зна зъ чого сердитьця: більшъ копи лиха не буде: поідемо въ Павлоградъ на ярмарокъ, та накупимо удвое стільки скільки порізали.

— А хиба тебе Богъ, — гримнувъ Прокіпъ Ивановичъ,— на те худобою наділивъ, щобъ ти іі нівпчивъ? Коли тобі не треба, не псуй іі дармо, а оддай бідному. Та Богъ и скотині давъ віку не для того щобъ марно ёго коротать:—блаженъ хто и скотъ милуе..

— Не буду вже,—каже панъ,—ни різать, ни істи тіеі воловини, — тільки не сердся.

— Та годі тобі, Прокіпъ Ивановичъ, — озвався й я: — панъ давно вже одсердився, а ти й досі гримаешъ!

Отъ вінъ протягнувъ до пана руку, обнялись и поціловались.

— Подивись, — каже панъ, глянувши на сердешну Уляну:—до смерти жинку перелякавъ?

— Шкода, що підъ руку не попалась,—одказавъ Прокіпъ Ивановичъ:—стара вже стала, я бъ собі молодшу взявъ!

Вже й забувъ що сердився: заразъ и жартовать ставъ. Добра душа була у покійника. Вернулись у двіръ, а тутечки и гостей що позабігали зпереляку, поприводили, зібрались и слобожане, и ударивши лихомъ объ землю, зновъ почали бенкетовать, неначе й сварки тіеі не було... якъ бувае набіжить чорна хмара зъ вітромъ, небо горить одъ блискавки, земля дрижить одъ грому; перейшла хмара—и зновъ вияснилось: тихо, буцімъ нічого й небуло.

Та й тріскали жъ опісля ту воловину: було и нашимъ и чужимъ, — досталось на долю и собакамъ и вовкамъ.

Оттакъ-то жилось, поки милосердний Богъ державъ нашого пана на світі. Черезъ десять літъ після сёго що розказовавъ, приіхавъ до насъ панъ и занедужавъ. Разъ призвавъ мене и Прокіпа Ивановича до себе, та й каже:

— Якъ бачу, схотілось моій души до-дому, такъ оце, щобъ вамъ и безъ мене добре жилось, ось вамъ вольні (дае намъ до рукъ бамаги) и кріпости: кожному дарую по сто десятинъ землі.

— Не треба мині ни вольноі,—отказавъ Прокіпъ Ивановичъ,—

ни землі: бувъ вольнимъ и буду; а якъ ти вмрешъ, то на чорта мині твоя земля? дітей у мене нема,—буде зъ мене и одної сажню землі!

— Жинці достанетця, — каже панъ.

— Буде зъ неі и того, що після мене зостанетця, спасибі тобі!

Та се кажучи, порвавъ на шматки ти бамаги, а я, гледючи на ёго, й собі.

— И въ мене, — кажу, — нема ни дітей, ни жинки, — не треба й мині!

— Якъ бачу, — каже панъ нахмурившись. — хочъ ви и старі вже, а дурні, не знаете ви пакосного нашого світа... тридцять пять літъ якъ зъ Коша, а и досі січовики!

Черезъ два тижні після сёго, важко зробилось пану: наступила смерть. Запричастили ёго, зібрались и люде зо всёго села прощатьця... Боже мій, якъ згадаю, який тогді сумъ напавъ на всіхъ слобожанъ, — неначе яке курево простяглось надъ нами. Одно—жаль нашого батька; друге — Господь бере до себе доброго, розумного пана, а хто знае якого дасть намісць ёго? Умираючи панъ звелівъ щобъ ёго поховали не въ цвинтарі біля церкви, а на кладовищі.

— Живъ, — каже, — міжъ людьми — и мертвий зъ ними буду лежать.... а Прокіпа Ивановича, — додавъ, — якъ умре, положіть поручъ мене.

Недовго жилось Прокіпу Ивановичу після пана; здаетця и року не проживъ, — зъ журби и вмеръ. И якъ то чудно убивавсь вінъ за паномъ: ні слёзою, ні словомъ не виявивъ вінъ жалю; нихто не чувъ щобъ вінъ хочъ разъ згадавъ пана... Сидить було собі мовчки, звісивши на груди голову; зъ хати и не вийде. Деколи швиденько схопитця, за шапку, та й піде; не дійде до ворітъ и назадъ вертаетця.

— Куда се ви збірались? — спитае Уляна.

— Хотівъ бувъ до пана йти, — одвітить усміхаючись: — дурний, и забувъ, що вже вінъ вмеръ.

И зновъ повісить голову и замислитця. Оттакъ день-за-день, все ёму гіршъ ставало, побілівъ, вичахъ, не ість, не пье, не спить. Станемъ було що-небудь ёму розказовать, а вінъ мовъ тебе не чуе. Щó вже ми не робили, а особливе сердешна Уля-

на щобъ розбить ёго тугу,—нічого не вдіяли. За кільки дней до смерти, сидимо ми зъ Уляною біля его, а вінъ и каже:

— Якъ помру, поховайте мене не поручъ пана, а въ ёго ногахъ.

— Панъ же звелівъ,—каже Уляна,—поручъ поховать?

А Прокіпъ Ивановичъ:

— Слухайте пана, а робіть що я вамъ кажу!

— И пана вже нема, а вінъ все свое: »слухайте пана...«

Такъ ёго й поховали біля панськихъ нігъ... И теперенькі, на кладовищі, стоять хрести навпроти, неначе одинъ на одного дивлятця.

Олекса Стороженко.

ЗАГАДКА.

(Изъ нарóднеї кáзки)

Иванъ Миколаёвичь Розумний, панъ.
Хома } слуги и потішники ёгó.
Ярема }
Иванъ Поклоненко, селянинъ.
Маруся, дочкá ёгó, а пóтімъ пáні.
Олексій, прикащикъ
Селяне.
Пáнська двірня.

I.

У пáна въ будинку.

ПАНЪ, ХОМА, ЯРЕМА.

Панъ. Отъ, друзяки, якъ я зануди́всь, як-би́ ви знали! Кажіть-лишъ міні́ кáзку.

Ярема. Хóчете, я?

Хома. Ні, я.

Ярема. Геть! чогó ти въязнешъ? Панъ твою казку такъ хоче слухать, якъ собака мову.

Хома, *штовхáе Ярему.* Гвалтъ! Пане, чогó вінъ бьетця!

Ярема. Пане, хай вінъ иде відсіля! Ему въ хліві зъ свиня́ми бути, а не тýта съ панáми.

Хома. Яремо, не лайся! а тó такъ учешý, що ажъ у вухахъ задзвини́ть.

Ярема. Хóмо, роскваша тобі нісъ такъ, що й бáтько не пізнá.

Панъ. Ну васъ! гóді, Кажи́, Хóмо, кáзку. А ти, Ярéмо, мовчи́, а тó....

Хома. Добре, пане! Яку́ жъ вамъ каза́ти? Стріва́йте, оціеі ви ще не чули... слухайте. Бувъ собі царь, а въ царя́ трое синівъ: два розумнихъ, а третій дурни́й....

Панъ. Ан у́ тебе зъ такими казка́ми! Се все на одну стать: царь та три сини́, тре́тій ду́рень, а тамъ ви́йде що розумні зостанутця дома ханьки мняти, а дурень яку-небудь королівну собі запобіжи́ть.—Кажи ти, Яремо, а ти, Хомо, нічичи́ркъ; а коли ти въ ме́не хочъ слово скажешъ, такъ я тебе тутъ такъ и вбью! Що се справді! За вашою лайкою ніко́ли казки не послухаешъ! Ярема стане каза́ти — Хома перебивае; Хома почне — за Яремою не ко́нчить. Гляди, Хо́мо, не дай тобі Боже!.. — Ну, кажи, Яремо.

Ярема. Слу́хайте, пане. Бувъ собі старець, та таки́й старець убо́гий, що й сказати не можна. Отъ пішо́въ вінъ добувати хавтурки́. Увійшо́въ увъ одне́ село́, питаетця на-нічъ—ніхто не пускае. Такъ усе село пройшовъ — нігде́ ёго́ не приймáють ночувати,—а зіма́ була́. Пройшо́въ уже все село́—тілки на ріжку оста́ння хата стоіть. Дума старець: якъ уже тутъ не пу́стють, такъ тоді ляжу на дорозі та й замерзну. Отъ и ставъ сту́кати; а чоловікъ зъ хати и каже: пущу, та тілки щобъ ти трошки поспавъ, а опівночі уставъ та до самого світу казки́ казавъ. А старець каже: до́бре! каза́тиму. Чоловікъ и впустивъ ёго́. Вінъ лігъ, трошки поспавъ, прокинувсь та й дума: я́къ же я буду казки казати, коли ніо́дноі не вмію? Та й давай навдиранці! Надійшовъ до поро́га, ажъ щось кричить: »стою́! пробі рятуйте, стою́« Вінъ за порігъ, — кричи́ть щось: »мо́кну! пробі ратуйте, мо́кну!« Вінъ не попавъ у двері, та у комо́рю, — а тамъ дві свічки стоять и два голуби цілуютця. Вінъ відтіля́ та у дру́гу комо́рю,—ажъ и тамъ дві свічки горять и дві гадю́ки кусаютця. Вінъ відтіля́ та на двіръ та підъ повітку, — а тамъ щось кричить: »стримлю́! пробі рятуйте, стримлю́!« Вінъ на горо́дъ, ажъ тамъ два стоги́ стоять — оди́нъ більший, дру́гий менший, а зъ ме́ншого у більший жито си́плетця. Вінъ зъ огоро́ду въ поле,—а тамъ щось кричить: »стирчу! пробі рятуйте, стирчу! хочъ зотніть, хочъ зірвіть та поки́нте!« Вінъ и верну́всь. Увіхо́дить у хату до господаря́ та й пита́ ёго́: що́ то, ка́же, чоловіче, у те́бе, що я ви́йшовъ до порога, такъ кричи́ть: »стою́, пробі рятуйте, стою?«—Ну, пане, я́къ думаете, що се таке́? Отгада́йте, що́ воно́ таке́ оце́ усе́?

Панъ. Ні, не відгадáю. Кажи́, такъ знáтиму.

Ярема. Отъ, якъ вінъ спитавъ про те що кричить: — стою, пробі рятуйте, стою́! — а господарь и кáже: »то невістки́ йшли спáти, та рогачівъ не поклáли«.

Хома. Такъ отті рогачі й кричя́ть!..

Ярема. По шкоді й ляхъ мудрий. Ну, пане. — Щó жъ тó, каже, що я ви́йшовъ у сіни, а тамъ щось кричи́ть: мóкну, пробі рятýйте, мóкну! —»То, каже, невістки́ пили́ та конóвку у воді покинули.« — Ну, а те, що я не попáвъ у двері, та у комóрю, а тамъ дві свічки горя́ть и два голуби́ цілуютця?—»То, каже, одинъ мій синъ изъ жінкою у любові живé«. — Ну, а те, що я попавъ у дрýгу комóрю, а тамъ тежъ дві свічки горя́ть и дві гадюки́ кусáютця?—»То, каже, дрýгий мій синъ зъ своею жінкою несогласно живуть.«—Ну, а те, що, каже, що я побігъ підъ повітку, а тамъ щось кричить: стримлю́, пробі рятýйте, стримлю́!—»Та то сокирою хлопці щось робили та й покинули сокиру, устромивши у дрівотню.«—Ну, то жъ щó такé, кáже, що я побігъ на горóдъ, а тамъ стоять два стоги́ — одинъ більший, другий менший, и зъ мéншого у більший жи́то си́плетця́?—»То, каже. мої сани́ вози́ли съ копи́цького та укрáли, такъ се зъ іхъ та у хазя́інівъ стігъ пересипáетця.«—А те щó, каже, що якъ я ви́йшовъ у поле, такъ щось кричить: стою́, пробі рятýйте, стою́! хочъ зотніть, хочъ зірві́ть та поки́нте?—»То, каже, зостались колóсся на ни́ві, такъ вони́ перестóяли своé урéмья, такъ тогó й кричять... Ну, теперъ сідáй та снідай.« — Сказавъ казку.

Панъ. Мýдро злóжено, бісъ ёгó бáтькові.

Хома. Стрівайте, пане, я́ вамъ загадаю, такъ — тáкъ!

Ярема. Куди́ тобі, квáша!

Панъ. Цитьте, ёлопи! Я вамъ зáгадку загадáю, що вамъ и не сни́лась *(Хома и Ярема лащутця коло пана).*

»Щó е ни світі надъ усé ситчішъ, швидчішъ и милішъ?«

Ярема. Хто ёгó зна! Ситчішъ — либóнь ваша милость?

Панъ. Дурню!

Хома. Свиня — тá, що икъ різдву на сало годують.

Ярема. А швидчішъ надъ усе — зáіць.

Панъ. Шолопаі!

Хома. Ні, пане: швидчішъ надъ усé кішка.

Ярема. Э, пане, знáю: швидчішъ надъ усé блисківка.

Панъ. Не втяли́, хлопці.

Хома. А щó, пане, міні дастé, коли відгадáю?

Панъ. А щó бъ ти хотівъ щобъ я тобі давъ?

Хома. Жупанъ вашъ, пане, що коміръ червóний та цвяхóваний золотомъ. Уже бъ якъ вийшовъ на улицю, отó бъ дівчата задивлялись!

Панъ. Ну, добре, — дамъ.

Ярема. Хочъ лизни́ гарячоі сковороди́ язикóмъ, такъ не отгадаешъ. Звісно — панська зáгадка: куди́ намъ прóстимъ!

Панъ, *поглажуе пузо.* Знаете щó, хлóпці? *(Хома та Ярема коло ёго лащутця).* Отъ щó, хлопці. Теперъ неділя, люде всі въ селі, — идіть и зберіть усé селó—и мужиківъ и жінóкъ и дівчáтъ, и скажіть імъ оцю зáгадку, и скажіть, що мовъ »панъ звелівъ объяви́ти усімъ, що хто сю загадку відгадáе, то зъ тéі сімы́ панъ за себе буде дівку сватати.« Отъ я́къ!

Ярема. А щó жъ, пане: ніхтó не відгадá!

Хома. Та таки́ ніхтó.

Панъ. Якъ думаете, хлопці, — ніхтó не відгадá?

Хома. Ніхто, ніхто. Се вже хочъ якъ, такъ ніхто не відгадае.

Панъ. Ну, йдіть, хлопці; теперъ неділя, такъ люди всі дома; йдіть... Ну, такъ я́къ же, хлопці, — и́менно ніхтó не відгада?

Ярема. Далибі, ніхтó.

Хома. Де іі відгадати! Ніхто не відгадáе.

Панъ. Ну, йдіть та такъ и кажіть, що де відгадають, такъ обіщавъ панъ зъ тіéі сімы́ дівчину за сéбе сватати. Идіть, а я тимъ часомъ випью чарку горілки та чогó-нéбудь попоімъ. Отъ захля́въ!

Ярема. Та таки попоіжте, пáне. Зъ півдня́ крихта въ роті не булá, а до вéчіра ще далéко.

II.

У пана жъ таки въ будинку.

Прибігають ЯРЕМА зъ ХОМОЮ, одинъ другого попережуючи.

Хома. Пане, зáгадку відгадали!

Ярема. Мовчи, товстопуза пля́шко! а тó бéбехи повідбиваю.

Хома. Замо́кла сопілко, мовчи! а то я тобі такого третячка на зубахъ ви́граю, що ажъ за ухами залящи́ть!

Панъ. Цитьте, навіжені! Кажи ти, Яремо, що́ тамъ таке́?

Ярема. Прийшовъ до васъ чоловікъ, па́не.

Хома. Бреше. То Иванъ Поклоненко.

Панъ. Чого́ жъ ёму́ тре́ба?

Хома, *швидко*. Що дочка́ ёго́, Ма́рьею ії звати, такъ ту за́гадку що загадували, такъ прийшовъ ії батько....

Ярема. Ачъ яка́ пе́лька! узявъ би та й запха́въ.

Панъ. Покличте того чоловіка, що прийшовъ, — васъ и до півдня не розберешъ *(Увіхо́дить Иванъ Поклоненко)*.

Иванъ. Здравія жола́ю, Иванъ Миколаёвичъ! зъ добримъ здоровьямъ вашу милость поздоровляю *(кланяетця)*.

Панъ. Здоровъ бувъ. Ти — Поклоненкомъ прозиваесся?

Иванъ. Тошно-сь такъ-сь, судиръ!

Панъ. Чого ти прийшовъ?

Иванъ. До вашоі милости, по вашому господському приказанию...

Панъ. Коли́ я тебе звавъ?

Иванъ. Не положіть панського гніву *(кланяетця въ ноги)!* Я бъ и не тее... не посмівъ би бувъ,—такъ боявся, щобъ гірше вашоі милости не прогнівити. Не положіть гніву *(ще кланяетця)*.

Панъ. Прощаю, прощаю! *(Зъ слізми на очахъ)* Ти га́рний чоловікъ. Я отъ-якъ люблю, якъ міні хто у ноги кланяетця!

Иванъ. Ми суть раби ваші зовемо́ся, не сміемо ослухатись вашого приказу, довжни́ те сповнять, що ваша милость велить.

Панъ. Такъ, такъ. Се я люблю. На́ тобі четвертакъ, Иване.

Иванъ. За що зволите жалувать? Ми не заслужили.

Панъ. Озьми, братець, за твое щирее серце, що ти мене́ шануешъ.

Иванъ. Якъ же ми сміемо вашоі милости не шанувати! Ви намъ есть панъ,—ми черезъ васъ ситі й одіті. Подозволте поцілувать вашу ручку.

Панъ, *зъ радістю*. На! *(Протяга руку, Иванъ цілу́е)*.

Иванъ. Не положіть гніву, будте ласкові. По вашому приказанию, я прийшовъ до вашоі милости по тій части́, що вашій милості вгодно було́ намъ простимъ людямъ премудрую за́гадку

загадати, и звеліли, коли хто одгадáе, то щобъ до васъ явитись. Такъ у мéне е дочкá,—такъ вонá послала менé до вашоі милости, бýцімъ вона ту зáгадку відгадáла.

Панъ. Коли се булó, що я зáгадку загáдувавъ?

Иванъ. У неділю. пане.

Панъ. Я шось забувъ, який сёгодні день?

Иванъ. Вівторокъ, пане.

Панъ, *дýма*. А, згадáвъ! Щó на світі é ситчішъ, швидчішъ и милішъ? Такъ, такъ!... Хлопці казали усімъ людямъ и ніхто не відгадáвъ.

Хома. Ніхто.

Ярема. *мота на ёго головою*. Осúка!

Панъ. Щó жъ я тоді сказавъ, щó я дамъ тому, кто відгадáе? Га? якъ пакъ я тоді сказавъ? Сто-рублівъ грошей дамъ, чи якъ?

Иванъ, *кланяетця*. Изволили запомнить, судиръ: ваша милость обіщались зъ тіéі сімьі дочкý брáти, де зáгадку відгадають.

Панъ. Такъ такъ! теперъ згадавъ. Ну, щó жъ? відгадáвъ? Кажи: щó на світі надъ усé ситчішъ, швидчішъ и милішъ?

Иванъ. Ситчішъ надъ усе земля, швидчішъ — око, а милішъ — сонъ. Не положіть гніву, пáне.

Панъ. Якъ? відгадáвъ?

Хома. Такъ и е: стало-буть, швидчішъ надъ усе земля, ситчішъ — сонъ, а милішъ — очі. Такъ воно́ й е!

Ярема. Тюлю! Ситчішъ надъ усе очі, швидчішъ — сонъ, а милішъ — земля. Отъ якъ, ти, квачъ!

Панъ. Ну, що жъ міні теперъ робúти? Тебе за себе зáміжъ брáти?

Иванъ, *кланяетця*. Воля ваша, пане.

Панъ. Та се овсі не-знать-що! Се хáлепа!

Иванъ. Не положіть панського гніву: се одгадáла дочкá моя.

Панъ. Дочкá? Такъ у тéбе дочкá е? Якъ іі звати?

Иванъ. Марья, пане.

Панъ. Такъ се міні іі заміжъ брати? А що жъ вонá, хорóша?

Иванъ. Не стакъ-то, поганенька.

Панъ. Погáна? Оце такъ! Отъ наробивъ я діла!

Иванъ. Не положіть панського гніву. Я бъ не осмілився, та ваше приказание.

Панъ. Ну, ну, ти добрий чоловікъ. *(Дýма)* Ну, щó жъ теперъ робити?

Иванъ. Воля вашої милости.

Панъ, *ходить по кімнаті.* Женитьця! Ахъ, бісъ ёго́ батькові! Що жъ тутъ діяти? Нічого! Ахъ, кати́ ёго́ батька..! Ну, иди собі! пошлю старостівъ!

Иванъ. Ми суть вірниі и примірниі раби ваші!

Панъ. Ну, ну, ти хороший чоловікъ. Хома, або ти, Яремо, дайте ёму чарку горілки!

(Хома и Ярема побіли).

Хома. Стій!

Ярема. Не втни!

Хома, *штовха Ярему.* Убью́!

Ярема, *штовха Хому.* Убью́!

Панъ. Якъ ви сміете при міні битьця? *(Бье Ярему)* За́ що ти ёго́ бьешъ? За що ти ёго бьешъ?

Ярема. Ой, ой!

Хома, *на вколішкахъ.* Помилосердуйте, пане.

Панъ. Иди, горілки неси *(Хома пішовъ).* А ти въ мене *(бье Ярему)* оттакички, оттакички!

Ярема, *плаче.* Вінъ мене попереду зачепивъ.

Панъ. Не бреши, не бреши! Отъ тобі ще! Отъ тобі ще! *(Проганя Ярему. До Ивана)* Прощай, чоловіче.

Иванъ. Не положіть панського гніву *(Пішовъ).*

Панъ. Оце ха́лепа! Якъ тутъ міні бу́ти? *(Хома зъ горілкою иде)* Ти що́?

Хома. Горілку несу Иванові.

Панъ. Я вже ёго́ ви́славъ.

Хома. Такъ верну́ти?

Панъ. Якъ вернути? Вернути!? Ахъ ти падлюка! Давай сюди чарку *(Бере чарку и випивае разомъ).* А! *(утираетця)* А! *(ту́па ногами)* А! *(копи́лить гу́би)* А! *(бере́ ёго́ за гру́ди)* А! *(бье кулаками).* Отъ тобі, отъ тобі! Знай, що я твій панъ! Знай, що я твій панъ!

Хома. *біжить, плачучи.* Матінко моя, на віщо ти мене породи́ла!

Панъ *(оставсь одинъ, скрегоче зубами; очі налились, кулаки стуливъ и кричить).* Увесь світъ сокрушу́!

III.

Въ хаті у Йвана Поклоненка.

(МАРУСЯ сидить у водній сорочці и тче. Увіходить ХОМА та ЯРЕМА, ХОМА съ хлібомъ, а ЯРЕМА зъ яйцями. ЯРЕМА вихватуе у ХОМИ хлібъ, а ХОМА у ЯРЕМИ яйця).

Хома. *виступáе, до Марусі.* Его́ благородие Иванъ Миколаёвичъ посилá тобі поклонъ и жалуе тебе на вели́ке опекунсьтво.... Давай хлібъ!

Ярема. А дзу́ски!

Хома вириває хлібъ, Ярема не дае. Хлібъ розломили на дві половинки.

Маруся *тимъ-часомъ співа пісню:*

Ой коли́ бъ я, мій паночку,
Тро́шки багате́нька,
Наплювáла бъ я на те́бе
Й на твого́ бате́нька.

Хома. Що́ жъ ти теперъ наробивъ!

Ярема. Се ти....

Хома. Брешешъ, ти!

Ярема. Бре́шешъ, онцихристова довбе́шка! *(Заміряетця кулакомъ и кидаетця на Хому. Хома підставля кошіль изъ яйцями, Яреминъ кулакъ вибивáе кілька яéць зъ кошелю).*

Маруся, *скóчила.* А що́ це за харцизяки такі найшли́ у хату! Чого ви завели́сь! Ачъ! Убрались у чужу́ солому, ще й шелестять! Та васъ тутъ повьязати треба.

Хома. А що́! Отъ ми теперъ звьяжемо оцёго бісового сина!

Ярема. Дурню! Се тáкъ на сватанні кáжетця?

Маруся. Охъ ви, ви́росли—уму не ви́несли! Сідáйте-лишень, та я васъ стану питати. А будете лаятьця, — візьму та й роздягну́... Ну, оттакъ. Не кушить мовчаночка. Кажіть, чого́ есте́ прибули́ до насъ?

Ярема. Одъ пана.

Хома. Цить! не такъ треба.

Маруся. И на се, мабуть, кибети не стало! И сами не

знають, чого прийшли. Такъ я жъ вамъ скажу: прийшли ви за тимъ, що всякъ купуе, а ніхто не продае.

Ярема. Якъ се такъ?

Маруся. Овва! Уміете съ паномъ своімъ загадки загадувати, а одгадувати, — такъ и ні. Ажежъ я одгадала вашу, и ви бъ мою одгадали. Та де вамъ! Прийдетця самій сказати. Ви прийшли мене сватати, а звісно, що усякъ сватаетця, а ніхто зъ невістою не набиваетця. Отъ воно й вихо́дить, що всякъ купуе, а ніхто не продае.

Хома. Такъ.

Ярема. Такъ.

Маруся. Ну, ви знаете, що старости ходять зъ хлібомъ на сватання. Дежъ вашъ хлібъ, панове-старости?

Ярема. Оце́й навіже́ний, бузувірний....

Хома. Оцей еретикъ, щобъ ёму́ на тімъ світі....

Маруся. Бачу, бачу, що пристало вамъ старостувати, якъ собаці въ човні сидіти. Ну, та чого бари́лу зъ кухви глузувати! Хоро́ші старости́! Та й молода́ незгірша: старости́ безъ хліба у хату увійшли, а молода́ у водній сорочці іхъ зустріва́е. Ви тимъ безъ хліба, що дурні, а я тимъ у водній сорочці, що въ мене хата безъ очей и безъ ушей, а хочъ е о́чі, такъ завьязані.

Хома. Якъ се?

Маруся. А! уміете загадувати, а розгадати такъ не вмивались! Та й куди́ вамъ, такимъ бейбасамъ! Якъби́ собака дзвякнула, то я бъ и почула; а якби віко́нниці у хаті не зачиняті, то я бъ подивилась, та все бъ таки й пізнала, що ви йдете́.

Ярема. Бачъ!

Хома. Де жъ твій батько?

Маруся. Поіхавъ до млина́.

Хома. А коли́ вернетця?

Маруся. Коли́ поіде на объіздъ — такъ ве́рнетця у ве́чері, а якъ навпросте́ць, то у по́лі й заночу́е.

Ярема. Відъ чо́го жъ такъ?

Маруся. А, и сёго́ не розчовпете́! Коли поіде навпросте́ць, а тамъ дорога погана, тихо іхатиме, — вечора прихватить, то у яру сидітиме.

Хома. А мати твоя де?

Маруся. Пішла на заёмъ плакати.

Ярема. Эге, се мабуть покійника хова́ють?

Маруся. Дитина вмерла у сусіди, такъ мати пішли надъ нею сидіти; а якъ у насъ умре, такъ певно ті до насъ прийдуть. Отъ и вийшло, що мати на заёмъ плаче.

Хома. Ачъ!

Маруся. Чимъ же васъ частувать, панове старости: чи прибиллю, чи у́биллю, чи тимъ, що на Бога ди́витця?

Хома. Отъ, кати́ ёго́ батька!

Ярема. Що жъ се таке́?

Маруся. Що? мабуть не хвата́е глу́зду? При́биль — то молоко́, бо якъ зъ коро́ви надо́імъ — и коро́ва ціла и молоко прибува́е у хазяйстві, а до-то́го й теля́ годуетця та росте́; а у́биль — то сало, бо якъ ёго́ добудешъ, то кабана не стане въ хазяйстві; а те, що на Бога дивитця — то сірівецъ, — онъ-де стоіть у кутку. Вінъ у насъ да́внішний та ки́слий, та якъ напье́сся ёго́, то такъ и задерешъ уго́ру го́лову до образівъ, що о́нде стоять. — А що́ се у васъ за яйця, панове?

Хома. Панъ приславъ.

Ярема. Тобі панъ приславъ. *(Одинъ на другого грізно позирнули).*

Маруся. А на віщо іхъ міні́? Хто-таки на сватанні молодій яйця но́сить? Се вже нехай якъ поіду до пана, такъ самъ почастуе.

Ярема. Се панъ тобі приславъ, щобъ ти взяла десятокъ сихъ яецъ и висиділа къ ранку курчятъ.

Хома. И щобъ панові на обідъ поспіли.

Ярема. А якъ не поспіють, то панъ и брать тебе за себе не стане.

Хома. Та ще й хлосту дасть.

Маруся. Онъ якъ! Та ви зъ своімъ паномъ му́дрі, нічого сказать! Давайте яецъ, давайте. Де жъ тутъ десятокъ? Тутъ усёго шість.

Хома. Оцей бузувіръ....

Ярема. Оцей хранцюзъ....

Маруся. Годі, годі! Бачу, що побили здуру. Ну, та я свої знайду. Скажіть панові, що я іхъ и ви́сижу й ви́годую и къ обіду панові поспіють, та тільки нехай панъ зро́бить зъ одно́літківъ плугъ, та ви́оре нимъ ріллю́ та насіе проса. Коли́ те

просо виросте и вберуть ёго до-ранку, и змолотють, щобъ було чимъ курчятъ годувати,—тоді й курчята мої панові поспіють на обідъ. Оттакъ же — йдіте и скажить, та глядіть — не забудте.

Хома. Отъ бісъ ёго батькові! Яка жъ ти зъ-сина й мудра, Марусю!

Ярема. И відъ чого ти така розумна, скажи, будь ласкова?

Маруся. Ну, ну! Нічого тутъ довго.... Идіть собі та скажіть панові те, що я веліла.

Хома, *хоче йти попереду, а Ярема дорогу ёму заступае.* Стій, я попереду.

Ярема. Ні, я.

Хома. Ні, я! *(розставляе кулаки.)*

Маруся. Изновъ гризетесь! О, та й увірились же ви міні! *(Хватае іхъ за свити та дуе підъ поли.)* Отъ же вамъ! Нехай горить!

Ярема. Де горить? *(Скидае свитку.)*

Хома. Ой, ой, ой! *(Скидае свитку.)*

Маруся *підхвачуе свитки.* Отъ же вамъ, щобъ не лаялись! А що! казала — роздягну, отъ же й роздягла! Идіть теперъ въ однихъ сорочкахъ, а свитки згодятця курчятъ укривати.

Ярема. Отъ тобі на! А се все ти....

Хома. Убью вражого сина!... *(Побігли. За дверима чути — кричять та лаютця.)*

IV.

У пана въ будинку.

ПАНЪ, роздягнутий, лежить на постелі. ХОМА мухи бье долонею, а ЯРЕМА лоскоче пана по пьятахъ.

Панъ. Ачъ! справді неначе й не мужицького роду! Яка розумна! Теперъ самъ не знаю, якъ відъ неі відчепитьця. Озьми, Хомо, пляшку та налий води міні за пазуху. *(Хома робить се)* Послухайте ви, ёлопи! Якъ призову чоловіка зъ пьять людей та розложу васъ, та такъ оддеру, що ажъ млосно вамъ стане. На що ви, сучі сини, казали, що ніхто загадки не відгадае?

Хома. Якъ, пане?

Панъ. Такъ! щобъ васъ сей та той! Хіба я не питавъ васъ: хлопці, ніхто не узнае? А ви кажете: ніхто, ей-богу, ніхто! А теперъ и вийшло чор-зна-що! А все черезъ васъ.

Ярема. Та се Хома все.

Хома. Брешешъ, гирявий! се все ти.

Панъ. Мовчіть, бісй вашого батька! Ви, бачу, одежу загубили черезъ свою лайку та сварку, и діла до пуття не довели. Отъ я васъ! Эй, Васильку! *(Увіходіть хлопець)* Васильку! Одведи Хому та Ярему: нехай імъ Михайло півсотні дубинякъ у спину заліпить.

Хома. Паночку, соколику, помилуйте!

Ярема. Паночку, лебедику, помилуйте!

Панъ. Ні, ні, не помилую. Веди іхъ, Васильку... та постій! Нехай теперъ не бье,—я самъ устану та піду. Я отъ-якъ люблю, якъ людей бьють, а вони кричять.

ХОМА та ЯРЕМА плачучи вийшли. Черезъ кілька минутъ увійшовъ ОЛЕКСІЙ.

Олексій. Продавъ я, пане, пшеницю въ городі и скупивъ усе, що треба по-домашнёму.

Панъ. Добре. Почімъ же ти продавъ пшеницю?

Олексій. По сімъ съ копою митоі четверть.

Панъ. А що жъ такъ дешево? Учора купець по дванадцяти дававъ.

Олексій, *скороговоркою*. Та се, видите, судиръ, по той части, що купець набавляе по рублю затимъ, що ёму не перевозити, та впъять за містяне.... стало-буть, що на місці купивъ, по рублю, такъ воно якъ ёго счести, то мало розниці. Та впьять и те, що купець гроші дававъ, а я товаромъ забіравъ, а воно якъ на товаръ, такъ завсегда дешевше продаетця.

Панъ. Ну, може. Скільки жъ грошей? Усіхъ шість четвертей, по сімъ съ копою.... сімъ та сімъ чотирнадцять, та ще сімъ, то вийде... а, катъ ёго батька! вийде... вийде... двадцять одинъ, та ще сімъ, то двадцять вісімъ, та ще сімъ, то тридцять пьять, та шість полтинъ, то три рублі, то тридцять, тридцять вісімъ. Такъ, Олексію?

Олексій. Такъ, ваше благородие, достолно такъ.

Панъ. Де жъ гро́ші?

Олексій. Ось подозволте поглядіть, що́ я тутъ купивъ.

Панъ. У, багато! Скільки всёго? Итого сорокъ пьять рублівъ. Такъ се, стало-буть, ти на свої ще гроші купувавъ?

Олексій. На свої, судиръ Иванъ Миколаёвичъ!

Панъ. Такъ скільки оце ще тобі грошей слідуе?

Олексій. Изволте полічить, судиръ.

Панъ. Три... ні! Два цілко́вихъ: — такъ, чи що́?

Олексій. Истинно такъ, судиръ Иванъ Миколаёвичъ!

Панъ, *дае ёму́ гроші.* На жъ тобі.

Олексій. Покорніше благодарю, судиръ *(Бере написаний лікъ и ховае у кишеню).*

Панъ. Ну, послухай, Олексію: зроби міні, будь ла́сківъ, що я въ те́бе попрохаю.

Олексій. Що́ прикажете, судиръ?

Панъ. Отъ бачишъ, Степановичу: загада́въ я людямъ за́гадку.

Олексій. Знаю, судиръ, и обіщались зъ теі сімьі панію собі взяти, де відгада́ють, а Йванова Поклоненкова дівчина й відгадала.

Панъ. Отто жъ то й е! Що́ жъ тутъ міні робити? Бра́ти іі не прихо́дитця: пани сміятимутця, що я, таки́й стовпови́й дворянинъ, та взявъ таку про́сту крепачку. Ти самъ зна́ешъ, що батюшка мій поручикомъ бувъ, а дідушка мій у малоросійській козацькій службі хорунжимъ служи́въ. А я оженю́сь на про́стій! якъ се можна?

Олексій. Справедливо говорите, судиръ!

Панъ. То́-то жъ и е! Якъ же зъ нею міні розвьязатись? Я вже ду́мавъ и такъ, и инакъ. Хотівъ ій ще за́гадку загада́ти, такъ хло́пці моі, Хома та Ярема, таки́ ніякъ не втихоми́рютця: що пошлю́ іхъ, то вони́ задеру́тця, и діла до пуття́ не доведуть.

Олексій. Та, по-моему, просто послать та й сказать ій, що не буде сёго́ ніко́ли; ато́ и о́всі не посилать: та́къ воно́ й минётця.

Панъ. Не можна, Степановичу, пога́на сла́ва піде. Скажуть: що се за панъ, що разъ скаже такъ, а вдруге инакъ.

Олексій. Ну, такъ о́тъ якъ: послать іі батька що-не́будь продавать, а опісля́ сказати, що, мовъ, обмани́въ, та й не брать дочки́ и ёго́ ще ви́парить.

Панъ. Эге! и такъ не годи́тця. Чоловікъ до́брий — батько,

слухняний, та й впьять таки поганої слави не минешъ. А я видумавъ отъ-якъ: загадаю ій таку́ за́гадку, щобъ вона до-віку — до-су́ду не розгадала. Отъ ви́думавъ, отъ загадка! *(Підскакуе)* Звелю ій приіхать до ме́не, та тільки такъ, щобъ ні санями, ні во́зомъ, сама щобъ була ні боса, ні обута, ні го́ла, ні вдягнута, ні воло́мъ, ні коне́мъ, ні війкомъ, ні голо́блею, ні зъ гости́нцемъ, ні безъ гостинця. *(Регочетця)* Отъ якъ! Оце такъ! Нехай розгада! Якъ думаешъ, Олексію?

Олексій. Хто ёго́ знае, пане. Здаетця, трудно що-небудь ви́думать.

Панъ. Такъ-отъ я тебе пошлю́ переказать ій оце. Чуешъ?

Олексій. Хмъ. Міні, ваше благородіе, якось не пристало. Ви зволте послати кого-не́будь моло́дшого, а то́ я вже стари́й, та впьять міні якось неподо́бно.

Панъ. Отъ ище! Хиба старі такъ и не ходять сватати? Хто жъ и сватомъ буває, якъ не старі? Ні, вже зділай милость, Степановичу, ти міні — о́тъ якъ міні услужишъ! *(Дае ёму́ асигнацію)*. Ось на тобі! Будь ла́сківъ, зроби́ те, що я прошу́.

Олексій, *ду́ма, по́тімъ кланяетця.* Для ва́шої милости піду; ато́ далебі, ні за́ що бъ не пішовъ, якби́ не ви прохали. Треба послухати свого́ пана, та ще такого до́брого... Коли́ жъ мені йти?

Панъ. За́разъ иди́.

Олексій. Піду́, судиръ. *(Уходить.)*

Панъ. Васи́льку! покличъ міні хло́пцівъ, Хому та Ярему. Роскажу імъ, що́ я приду́мавъ: то́-жъ-то сміятимутця!

V.

На дворі у пана.

ПАНЪ, ХОМА, ЯРЕМА, ОЛЕКСІЙ.

Олексій. Се, пане, хто ёго́ зна, що́ й таке́! Сказа́ла, що »приіду до пана такъ, якъ ёго́ милость прика́зуе.«

Хома. Ого!

Ярема. Ли́ха ма́тері приіде! Бре́ше!

Панъ. Неха́й собі іде. Уже жъ вона́, бісова дочка́, сёго́дні взна, якъ зъ па́номъ води́тьця. Иди́ собі, Олексію. А ви, хло́пці,

приведіть сюди хортівъ, та усіхъ, таки усіхъ... та якъ стане до двора доїздити, то ми її зацькуемо оттутъ: вони її, бісову, розшматують. Біжіть, хлопці, та швидче.

ХОМА та ЯРЕМА біжять, попережаючи одинъ другого.

Олексій. Пане! пане! Іде наша краля, та ще яка! Якъ казала, такъ и е!

Панъ, *вбігъ на рундукъ*. Де, де? Гей, хлопці, сюди! Отту її, отту її!

(Въїзджае МАРУСЯ безъ сорочки, увьязана неводомъ, на одній нозі дірявий черевикъ, друга нога боса, та личкомъ перевьязана; сидить на якихсь ґренджолахъ, що зъ одного боку колесо, а зъ другого полозъ. До ґренджолівъ привьязана палиця, а до палиці ликомъ козелъ Підъ пахою у неі заіць.)

Панъ. Отту її! Отту її!

(МАРУСЯ кида зайця. Собаки вшкварили за зайцемъ. Маруся скочила на рундукъ.)

VI.

У пана въ хоромахъ.

ПАНЪ. МАРУСЯ одіта панею. ОЛЕКСІЙ.

Олексій, *увійшовъ, поклонивсь панові*, а *на Марусю позирнувъ*. Прийшли, пане, впьять ті мужики, що судютця объ сокирі. Чимъ-небудь зволте кончить. Уже й то що-дня сюди вештаютця, нічого не роблють, на панщину не ходять, тільки все основу снують одъ дому до двору. Пожалуста, розсудіть іхъ зовсімъ.

Панъ. А, кати іхъ батька! Отъ огидли! Скажи, нехай завтра прийдуть.

Олексій. Та що жъ зъ сёго буде? Усе завтра та завтра. По моему совіту, ваше благородие, узять та й перепороть обохъ, щобъ не позивались за чор-зна-що.

Маруся. Ну, ну, ну! Ти чого тутъ кричишъ? Игумену діло, а братіі засъ. Ачъ які! Зазналисъ ви, хлопці. Хіба самъ панъ не зна, що й сказати? Твое діло знать — прийшовъ, сказавъ та й

годі, ато́ ще зъ совітами ти́ськаесся! Геть відсіль! Гляди́, щобъ то́рби не злякавсь.

Олексій. Та що́ жъ міні́, пане, сказати?

Маруся. Иванъ Миколаёвичъ! На́ що ви спра́вді во́дите люде́й? Розсудіть іхъ та й годі. Скажи, нехай підождуть біля крильця *(Олексій вийшовъ).*

Панъ. Послухай, Марусю: знаешъ, що́ я тобі сказавъ? Я тобі приказувавъ не міша́тись у мої суди. А? Шо се спра́вді! Я тутъ панъ, а не ти!

Маруся. Отъ, уже й росе́рдились. Ба́чите, які ви, пане. Хіба я вамъ що погане кажу? Я ваша жона́, та не смію нікуди вступатись? Олексієві—такъ можна, а міні́ такъ ні? Хіба́ за те, що Олексій васъ обду́рює?

Панъ. О!

Маруся. А то жъ що́? Не уступа́йся, кажете, у мої суди́... а бага́то ви насудили сами? Зъ незнать-чого́ люде у двіръ цілий тиждень вештаютця, и ніякъ и досі імъ суду не даду́ть!

Панъ. Та бачъ, Марусю: діло, катъ ёго́ матіръ, заплуталось. Скоро-то ёго́ розшоло́паешъ? Уже я й самъ и такъ и инакъ, думаю — думаю, ночі не засплю, а все думаю, разівъ зъ де́сять поду́шку переверну́, та все ду́маю.

Маруся. Е чого́ думать? Два дурні сокиру знайшли та й не ладють, кому ії брати. Ходімо лише́нь; я іхъ за́разъ розсужу.

Панъ. Такъ будуть люде сміятись.

Маруся. Чого́?

Панъ. Скажуть: ачъ яки́й панъ! не розсудить людей своіхъ самъ.

Маруся. Отъ тобі на! А я хіба́ не па́ні? Вони́ не сміятимутця. Ходімъ.

Панъ Ну, ходімъ. Та тільки се такъ одинъ разъ; у дру́гий щобъ ти ніже́-ні не сміла міша́тись у судъ мій. — Хлопці, вынесіть стули на рундукъ; підемъ судить-рядить.

ХОМА та ЯРЕМА, попихаючи одинъ одного, відчиняють двері на ґанокъ. ПАНЪ зъ МАРУСЕЮ вийшли та й сіли).

Панъ. Ну, гляди́ жъ: одинъ разъ та й тілки; а то́ якъ станешъ мене́ перебивать, такъ вижену геть.

Маруся, *на Хому та Ярему*. Ви чого́ тутъ стоїте́, шолопаї? Геть те! Вамъ тутъ не місце...

(ХОМА та ЯРЕМА пішли).

Панъ. На віщо ти іхъ прогнала? Не хочу, ей-богу не хочу! Шо се таке́? ти командуешъ у ме́не? *(Скочивъ)*

Маруся. Сідай, сідай! люде сміютця *(Панъ сідае)*.

1-й мужикъ. Изновъ ми до вашоі милости. Розсудіть, пожалуста.

2-й мужикъ. Зробіть панську ласку, розсудіть.

Панъ. Ну, люде до́брі.... Отъ цілий тиждень все думаю, я́къби васъ розсуди́ть... Просіть-лишень теперъ молоду́ пані.

1-й мужикъ. Буде ваша ласка, Марья Йвановна!

2-й мужикъ. Пожалуста, сударыня.

Маруся. А що́ тамъ у васъ таке́?

1-й мужикъ. Знайшли́ ми, сударыня, сокиру удво́хъ, та ніякъ не поділимось. Я кажу, що я знайшовъ, а вінъ каже, що вінъ. Я именно знаю, що я; такъ що жъ будешъ робить! — лізе та й лізе: моя́, каже, сокира; я, каже, упередъ угледівъ. Розсудіть насъ, пані.

2-й мужикъ. Ей-богу, неправда! Отъ же, нехай мене злидні побьють, коли́ се правда! Йдемо́ ми по луці — лежи́ть соки́ра. Я й кажу́: дивись, Иване, сокира. А вінъ каже: де, Пархоме? А я кажу: ондечки. Та й пішо́въ за нею, а вінъ попереду забігъ та й ухопивъ. Оце й та сокира — у Олексія була́ вона́: — ось подивітця: отъ вона́ та сама.

Маруся. А що́ тобі робить сокирою?

2-й мужикъ. Обіддя набивати.

Маруся. А тобі?

1-й мужикъ. А хотівъ бувъ-попрохати въ пана — поіхать у лісъ коля́къ нарубати: тинъ розвалився.

Маруся. Зніміть съ топорища сокиру. Тобі *(2-му мужикові)* на́ сокиру, а тобі *(1-му мужику)* на́ топорище.

1-й мужикъ. Якъ же се такъ, пані?

Маруся. Ні півсло́ва! Розсуди́ла? — ідіть же собі геть!

(Ище два мужики прийшли)

1-й мужикъ. Розсудіть же й насъ, паніматко.

Маруся. А объ чімъ.

Панъ. Я васъ розсужу́. Марусю, я тобі казавъ: не смій уступатись, якъ я стану судить та ряди́ть; я на те панъ.

Маруся. А я на те пани! Ну, та яке́ міні́ діло! Судіть, коли хочте, й сами́. Ваші люде — ва́ша й воля.

Панъ. Чого́ ви?

1-й мужикъ. Ночували ми, пане, отту нічъ у по́лі, та знаете, поіхали такъ не знать-якъ: моя коби́ла, ёго́ візъ та віжки. Отъ, лягли ми й поснули. Коли прокинулись уранці,—дивимось, ажъ біля коби́ли лошятко стоіть. Я й кажу: моя кобила привела́ лошя́! а вінъ каже: ні, мій візъ привівъ.

Панъ. Трудне ваше діло! не знаю, я́къ и розсуди́ть. Знаете, що́? Отъ-що! Приходьте ви завтра у́вечері; я подумаю и розсужу васъ.

Маруся. А чого́ тутъ ище до завтрёго тягнути? Ви, пане, іхъ розсудіть.

Панъ, *подумавши трохи.* Отъ-що! Ти кажешъ: твоя кобила привела лошя́?

1-й мужикъ. Кобила, пане, ей-богу — кобила.

Панъ. А ти кажешъ: твій візъ?

2-й мужикъ. Візъ, пане,—звісно що візъ: ажежъ ми на возі іхали.

Панъ. Отъ-що́: пустіть лошя́, куди воно́ побіжи́ть; коли до воза, такъ твій візъ привівъ лошя́, а коли́ до коби́ли, такъ коби́ла.

(Мужики пускають лошя. Воно сліпе́, побігло до воза).

2-й мужикъ. А що́! Не моя правда ви́йшла? Отъ бачъ, я жъ казавъ, що мій візъ провівъ лошя́!

Маруся. Отъ же й не такъ треба! Де-таки́ видано, щобъ візъ привівъ лошя́! Ви, пане, отъ якъ іхъ розсудіте. Ти, чоловіче, кажешъ, що кобила твоя привела лошя́?

1-й мужикъ. Кобила, пані.

Маруся. А ти кажешъ — візъ?

2-й мужикъ. Звісно, що візъ: ажежъ лошя до воза побігло!

Маруся. Добре. Озьміть же ви лошя́ да поставте ёго́ посере́дині: коли́ кобила до ёго́ прибіжи́ть, такъ кобила привела, а

коли візъ побіжить, такъ візъ. Та тільки отъ-що́: хто збрехавъ, того бить.

2-й мужикъ. Богъ зъ імъ зовсімъ, па́ні: нехай уже ёго́ коби́ла привела́.

(Мужики пішли́).

Панъ. Якъ? що́ се таке́? Га? Мене пересужувать та переряжувать? Пана? Отъ-якъ! *(Бье вікно)* Отъ якъ! *(Хита́ двері)* Ма́ттері твоі сто болотянихъ. *(Зустрівъ Василька и почавъ его скубти, пригьво́рюючи)* Отъ-якъ! Отъ-якъ. *(Василько побігъ, панъ занимъ).*

Маруся. Зовсімъ ро́зумъ розгубивъ! Тілки хвоста не ма́е, а то бъ самъ собі боки повідбивавъ!

Панъ, *вертаетця.* Марусенько, лю́бочко, кри́шечко! Прости мене́, що я на тебе покричавъ.

Маруся. Що бо ти робишъ се, пане? Ну, на віщо воно́ схоже? Люде сміютця, скажуть: »скругився панъ«. Далибі, ажъ міні черезъ те́бе со́ромъ!

Панъ. Далибі, не буду! Нехай міні сей та то́й, коли́ буду! Прости мене́ *(цілу́е).* Отъ же я поіду на ло́ви, Марусю, а ти останесся у мене господарювати, та вже що́ хочешъ, те й роби́. У всімъ даю тобі волю.

Маруся. Щобъ опісля кричавъ?

Панъ. Ні, ні, не буду ніко́ли кричать, не буду. *(Иде, по́тімъ вертаетця)* Я не хочу зъ тобою жити! Бери́ одъ ме́не, що́ е въ ме́не кра́щого тобі й ліпшого, та й иди́ собі геть! И не хочу, и не хочу! — иди заразъ!

Маруся. И піду́, ей-богу піду́,—и не плакатиму!

Панъ, *радий.* Підешъ?

Маруся. Піду, аби́ давъ міні узяти що найкращого.

Панъ. Бери́, бери́, тілки одвяжись! За тобою и міні життя́ нема.

Маруся, *пішла и принесла пляшку горілки.* Такъ прощайте жъ, Иване Миколаёвичу! нічого зъ вами робить! Теперъ я вже не ваша пані. Попрощаемось та розлучимось на ві́шні віки.

Панъ. А се що́? для чо́го!

Маруся. А якъ же? Якъ чесно та любо ми побрались, такъ треба намъ и розійтись. Погуляемо на останку та й розлучимось на-віки.

Панъ. И то добре.

Маруся. Пийте, Иванъ Миколаёвичъ, призволяйтеся.

Панъ *пье*. Иди собі, иди, а пересужувать та переряжувать я себе не дамъ! *(Ще пье)* Охъ-охъ-охъ-охъ!

Маруся. Чи оце жъ тобі, паночку, и не жалко буде мене?

Панъ. Охъ-охъ-охъ-охъ! *(Пье и плаче)*.

Маруся. Прощай, мій паночку, мій милесенький, прощай!

Панъ. Прощай, мое серденяточко, моя ластівко, Охъ, Боже мій, Боже мій! Прощай!

Маруся. Випьемо ще.

Панъ *пье*. Охъ-охъ-охъ-охъ! *(Підскочивъ)* Хто сміе противъ мене грубити? Ніхто, ей-богу ніхто! *(Хоче йти, та захитався. Бье себе по кишени)* Гроші е! *(Бье себе по голові)* Розуму багато! Чого міні? Панъ! на всю губу панъ! Охъ-охъ-охъ-охъ! *(Упавъ на стулу головою)*.

Маруся. Нехай-лишъ засне.

Панъ *стогне*.

Маруся. Гей, хлопці! *(Увійшло два чоловіки)* Запряжіть міні шолудиву кобилу у той візъ, що гній возють *(Чоловіки пішли)*.

VII.

Улиця біля панського двору.

(На шолудивій кобилі МАРУСЯ везе пьяного пана у возі).

Маруся. Нё, нё! урагова! Нё, нё, диманова! Нё!

Діти *біжять за нею*. Тю-тю! киръ-киръ!

Маруся. Геть, жевжики! ато якъ свисну, такъ ажъ підъ греблю закотитесь.

Хлопчикъ. Се панъ твій, Марусю?

Маруся. Ну, ну, убирайся! *(Хвиська хлопця, вінъ одбіга)*.

Панъ, *прокинувсь*. Гей!

Маруся. Нё!

Панъ. Озьде церква, отъ садъ, онде будинокъ... Я зъ будинку іду...

Маруся. Нё!

Панъ. Чи я живий, чи вже вмеръ? Де се я? що я таке́ есть?

Маруся. Нё!

Панъ. Се Маруся. Гвалтъ! Ти... куди ти мене́ везешъ, чи въ пе́кло, чи що́?

Маруся. До-до́му.

Панъ. Якъ до-до́му? Ой, ой, ой! *(Ско́чивъ)* Якъ се я тутъ опинився? Ти мене́ вкра́ла, чи що́?

Маруся. Ти міні самъ оддавъ себе́.

Панъ. Якъ?

Маруся. Чи ти тямишъ, що ти міні казавъ?

Панъ. Я тобі велівъ зъ мого́ дво́ру убиратись!

Маруся. А зъ яко́ю умо́вою? Зъ тимъ, щобъ я узяла́ зъ твого́ до́му, що міні найкра́ще.

Панъ. Ну?

Маруся. А міні кращого ні́чо́го нема́ у твоімъ до́мі надъ те́бе́: я тебе́ полюби́ла. Ти міні казавъ, щобъ я узяла́, що міні е́ кращого й милішого; отъ же я узяла́ тебе́, та й везу.

Панъ. Ахъ, бісй твое́му батькові! що́ се таке́? Хіба жъ оце́ ти відъ мене й не відвьяжесся?

Маруся. И, сёго вже й не думай! Хочъ що хочъ роби, а я таки́ відъ тебе не одчеплюсь! Се вже й гадки не покладай! Бачъ, вигнавъ мене́, — такъ я тебе само́го зъ госпо́ди повезла́.

Панъ. Ну, нічого робить! Мабуть така́ моя до́ля! Та, правда: казавъ же купець, що десь панъ оженивсь на про́стій: се мабуть случаетця!

Маруся. Ищебъ то́!

Панъ. Такъ поідемъ же, коли́ такъ, до-до́му, и отъ тобі хрестъ святи́й передъ церквою.... не буду вже ні кричать, ні виганять тебе.... Таки́-такъ заплющу очі та й на світъ не дивитимусь. Роби́, що знаешъ. Во всімъ твоя воля!

Маруся. Ну! отъ бачишъ? Оттакъ би й давно? Оттеперъ и розумний ставъ!

(Панъ сівъ на візъ. Маруся повернула кобилу, и поіхали назадъ у буди́нокъ.)

Н. Костомаровъ.

ЧЕРТЫ
НАРОДНОЙ ЮЖНОРУССКОЙ ИСТОРІИ.

II.

Назначеніе Ярославомъ особыхъ князей въ земляхъ русскихъ удѣльнаго міра провело въ жизни Южнорусскаго народа новый видъ отдѣльности и самобытности. Прежде другія земли русскія были подъ верховною властію Кіевскаго князя, — хотя и управлялись и жили сами собою, но составляли его область, отчину. Теперь, съ появленіемъ удѣловъ, съ одной стороны уменьшилось значеніе старѣйшинства Кіевской земли въ ряду другихъ; съ другой, однако, связь между землями не только не прервалась, но укрѣпилась крѣпче по мѣрѣ разселенія одного княжескаго рода въ разныхъ русскихъ областяхъ. Уменьшилось значеніе Кіева въ смыслѣ старѣйшаго потому, что въ другихъ земляхъ старѣйшіе князья уже были не данники Кіевскаго, но и сами дѣлались старѣйшими надъ младшими въ своей землѣ, а младшіе признавали ближайшее старѣйшинство надъ собою въ князьяхъ не Кіевскихъ, но главныхъ своей земли; связь земель усиливалась потому, что правители земель происходили отъ одного рода, всѣ помнили свое происхожденіе и должны были составлять единую семью; а вмѣстѣ съ тѣмъ и русскія земли смотрѣли на себя какъ на часть одной общей державы. Послѣ смерти Ярослава мы видимъ такого рода строй: Собственно коренное понятіе о власти князя надъ народомъ сохраняло, въ русской землѣ, свой древній характеръ, но его основныя черты подвергались измѣненіямъ въ приложеніи къ жизни по мѣрѣ сходившихся обстоятельствъ. Народное сознаніе о князѣ признавало его необходимымъ для поддержки порядка и для предводительства военною силою противъ враговъ. Сдѣлалось обычаемъ то, что княжеское достоинство было преимущественно въ Рюри-

ковомъ родѣ; установилось понятіе о томъ, что князь Кіевскій долженъ быть изъ этого рода, но еще не образовалось понятіе о правѣ наслѣдованія между князьями. Воля живого народа, какъ и во всемъ, стояла выше всякого права и даже обычая.

Во второй половинѣ XI вѣка, явились новые чужеземные враги, съ которыми долго приходилось мѣряться силами Кіеву и Землѣ Русской— Половцы. По лѣтописямъ нашимъ, впервые пришли они на Русскую Землю воевать въ 1061 году, и первое дѣло съ ними было подъ Переяславлемъ (городъ этотъ стоялъ на стражѣ Русской Земли); это дѣло разыгралось неудачно. Должно быть, это событіе навело на народъ большой страхъ, ожиданіе худыхъ временъ. Это видно изъ лѣтописнаго разсказа о знаменіяхъ, тревожившихъ тогда воображеніе, — видно, что первая неудача или удача считалась предзнаменовательною, какъ вообще у восточныхъ народовъ. Тогда во всякомъ феноменѣ, сколько нибудь выходившемъ изъ обычной чреды явленій, видѣли предвѣстія. Старыя языческія суевѣрія невольно поддерживались и укрѣплялись въ этомъ отношеніи, монахами и духовными, въ византійскихъ книгахъ, расходившихся тогда по Руси въ славянскихъ переводахъ; они находили оправданіе вѣрованію, что дѣйствительно необыкновенныя явленія служатъ предвѣстіями бѣдствій. Въ 1066 году явилась на западѣ »звѣзда космата;« въ ея лучахъ находили что-то кровецвѣтное; впродолженіи семи дней она пугала кіевлянъ послѣ солнечнаго заката на западномъ небѣ: —*проявляющи кровопролитье*, — говорили тогда. Потомъ — изъ рѣки Сѣтомли рыбаки вытащили неводомъ какое-то дитя-урода, вѣроятно, брошенное матерью отъ страха, и мать ему не нашлась и не смѣла себя показать, когда нашли его въ рѣкѣ. Съ нимъ не придумали ничего другого сдѣлать, какъ, посмотрѣвши, подъ вечеръ бросить опять въ воду. Наконецъ сдѣлалось солнечное затмѣніе. »Это вѣдьмы съѣдаютъ солнце,« говорили тогда по языческимъ понятіямъ. Какъ это вѣрованіе было древнимъ и укорененымъ, видно изъ того, что и до сихъ поръ существуетъ такое же суевѣріе въ народѣ: думаютъ, что чаровницы имѣютъ силу управлять естественными явленіями и, уменьшивши въ объемѣ небесныя свѣтила, скрывать ихъ на время.

Дѣйствительно, общее предчувствіе оправдалось. Этотъ набѣгъ Половцевъ былъ только началомъ другихъ безпрерывныхъ набѣговъ того же народа. Этого одного бѣдствія было мало: между князьями Русской Земли начались распри и междоусобія. При недостаткѣ сознанія святости гражданскихъ отношеній въ понятіяхъ времени, недоразумѣнія въ прин-

ципѣ власти цѣлаго рода надъ цѣлою землею вызвали наружу необузданность личныхъ побужденій. Рѣдко князья останавливались предъ средствами: эгоизмъ бралъ верхъ. Князья приглашали тѣхъ же самихъ Половцевъ, которые опустошали Русскую Землю, для проведенія своихъ видовъ. Нравственный принципъ боролся съ личнымъ увлеченіемъ. Съ одной стороны, понятіе о цѣльности русской державы, сознаніе народнаго единства, чувство долга, проповѣдуемаго церковью, обращало князей и ихъ дружинниковъ къ желанію мира, единства, къ согласному дѣйствію противъ общихъ враговъ; съ другой—неумѣнье уладиться между собою и управлять страстями, свойственное юному народу, увлекало ихъ къ расторженію связей, которыя они сами же признавали священными. Народныя побужденія шли по той же колеѣ, какъ и княжескія. Князья не могли найти въ народѣ согласнаго противодѣйствія своимъ эгоистическимъ стремленіямъ, потому что въ народѣ, точно также какъ и въ князьяхъ, не дозрѣло сознаніе средствъ къ поддержанію единства, болѣе чувствуемаго, чѣмъ разумѣемаго. Княжескія междоусобія сплетались съ непріязненными побужденіями Земель между собою, и князь легко могъ составить ополченіе изъ народа и вести его на своихъ родственниковъ въ другую русскую землю, потому что въ тѣхъ, кого онъ соберетъ подъ своимъ *стягомъ* ощущались также своего рода непріязненныя побужденія противъ тѣхъ, которые ополчались за противнаго князя. Какъ бы ни своеволенъ былъ князь въ своихъ намѣреніяхъ, онъ всегда могъ найти въ народѣ толпу удальцовъ, готовыхъ его поддерживать, всегда отыскивались люди, годные составить воинственную толпу, живущую на службѣ у князя и работающую его личнымъ видамъ. Эти толпы были то, что́ называлось дружинами; князья водили эти дружины съ собою и доставляли имъ средства къ жизни, а дружины готовы были драться съ другими, себѣ подобными, дружинами, держащими сторону другого князя, чтобы удовлетворять честолюбію, алчности и вообще притязаніямъ своего князя. Такой родъ жизни поддерживался возникавшимъ изъ него же чувствомъ воинской славы и удали. Князь, считая себя обиженнымъ, защищалъ свою славу, и дружина его поставляла себѣ честь въ томъ, что успѣвала проводить его дѣло и получала за то награду: такъ русскіе сражались между собою, »ищучи себѣ чти, а князю славы.«

Храбрость, быстрота, ловкость, неутомимость считались добродѣтелью. Молодецъ стыдился сидячей жизни. Стоитъ прочитать Мономахово поученіе, чтобы видѣть, какая дѣятельность составляла тогда ха-

рактеръ того, кто хотѣлъ доброй славы и чести: слѣдовало находиться безпрерывно въ дорогѣ, въ трудахъ, опасностяхъ, въ борьбѣ. Самое мирное время посвящалось такимъ занятіямъ какъ охота — подобіе войны, гдѣ предстояли молодцу и труды, и лишенія, и опасности. Удальцы, составлявшіе дружины, часто сами же поднимали князей своихъ другъ на друга, иногда ссорили ихъ, переходили отъ одного къ другому и побуждали послѣдняго къ враждѣ противъ перваго. Оттого нерѣдко лѣтописцы извиняютъ князя въ его несправедливыхъ поступкахъ, приписывая ихъ наущенію дружины. Дружинники толпились въ городахъ, и потому городское населеніе вообще возвышалось, составляло дѣятельную массу; народъ сельскій игралъ роль страдательную. Древнія начала самобытности должны были болѣе и болѣе увядать отъ долгой невозможности себя высказать и отъ необходимости подлегать гнетущей силѣ. Не могла развиться оппозиція противъ такого порядка въ принципѣ народнаго самоуправленія, потому что южная Русь окружена была чужеземцами, которыхъ всегда могли князья привести, въ случаѣ противодѣйствія. Это и сдѣлалось при Изяславѣ: въ 1067 году Половцы напали на восточные предѣлы Русской Земли. Изяславъ отправился противъ нихъ и былъ разбитъ. Половцы разсѣялись по окрестностямъ и начали грабежи и разоренія. Кіевляне, собравшись на вѣчѣ, требовали у князя дружины и коней. Изяславъ не далъ имъ. Изъ этого извѣстія видно, что уже прежде существовала партія, опасная для княжеской власти. Имѣя вооруженную дружину, князь боялся, чтобы другіе носили оружіе, чтобъ не допустить до возстанія. Вѣрно, это велось уже издавна; такимъ образомъ, открывается, что князья въ то время не находились въ совершенно-согласномъ отношеніи къ народу. Народъ и власть уже стояли, какъ двѣ различныя силы. Видно, что прежде не безъ усилій обходилось удержаніе народа въ подчиненности, ибо Изяславъ не далъ оружія народу даже и тогда, когда явная опасность угрожала со стороны чужеземцевъ, а это могло быть только при такомъ условіи, когда прежде того была испытана княжескою властью опасность позволить народу принимать воинственный характеръ. Народная злоба обратилась на воеводу Коснячка, предводителя княжескаго войска; онъ спрятался. Тогда кіевляне вспомнили, что въ погребѣ сидитъ плѣнный полоцкій князь Всеславъ, взятый на сраженіи. Они бросились освобождать его и возвели въ княжеское достоинство. Въ порывѣ недовольства властію князя все таки кіевляне не могли обойтись безъ князя: уже утвердилось и усвоилось понятіе, что князь необходимъ, какъ предводитель, и никто замѣнить его не можетъ.

Достаточно было уваженія къ лицу какъ къ князю, чей бы онъ ни былъ; бунтъ кіевлянъ былъ опасенъ князю, и его приверженцы изъ дружины, сидѣвшіе съ Изяславомъ въ теремѣ, предложили убить Всеслава. Это предложеніе показываетъ ту же неразборчивость въ средствахъ и слабость нравственнаго чувства, какъ и въ совѣтникахъ Святополка Окаяннаго. Видно, что они понимали, что коль-скоро князя не будетъ, то бунтъ усмирится, ибо безъ князя кіевляне не могутъ ни на что рѣшиться. Дружина не успѣла исполнить намѣренія, кіевляне освободили Всеслава. Изяславъ не въ силахъ былъ бороться съ народомъ, не имѣя достаточной у себя партіи въ Руси. Дѣйствительно, изгнанный, бѣжавшій, онъ не могъ возбудить въ своихъ сочувствія, и бѣжалъ къ Ляхамъ и чужимъ. Его имущество было разграблено, ибо такъ слѣдовало по понятіямъ того времени: кто виноватъ и осужденъ, того имѣніе бралось »на потокъ.« Черезъ семь мѣсяцевъ явился изгнанный князь съ чужеплеменною силою. Всеславъ оробѣлъ и бѣжалъ. Кіевляне, оставшись безъ князя, отвыкши отъ мысли, чтобъ могъ кто нибудь въ Русской Землѣ, кромѣ природнаго князя, предводительствовать войскомъ, потеряли духъ. Имъ угрожало чужеплеменное панство; они послали къ Святославу и Всеволоду, просили ихъ примирить съ Изяславомъ, — иначе они зажгутъ городъ и уйдутъ въ Грецію. Это, вѣроятно, сказали не всѣ кіевляне, не цѣлый народъ, но извѣстная партія: невозможно предположить, чтобы въ большомъ городѣ, каковъ былъ Кіевъ, всѣ единомысленно рѣшились на такое переселеніе. Князья призванные помирили кіевлянъ съ Изяславомъ на томъ условіи, что Изяславъ придетъ »въ малѣ дружинѣ« и не будетъ вводить съ собою Ляховъ. Но Изяславъ послалъ впередъ сына своего Мстислава съ отрядомъ Ляховъ; этотъ княжичъ убилъ до 70 человѣкъ, которыхъ считалъ виновными (они-то, вѣрно, прежде освободили Всеслава), другихъ ослѣпилъ, и многіе, по сказанію лѣтописца, пострадали невинно.

Тогда Русскіе въ селахъ, въ окрестностяхъ Кіева, втайнѣ оказывали мщеніе надъ Ляхами, которыхъ Изяславъ распустилъ »на покормъ:« они тайно избивали ихъ и тѣмъ принудили возвратиться домой. Другіе не такъ были ожесточены противъ иноземцевъ, — по-крайней-мѣрѣ Ляхамъ было въ самомъ городѣ очень весело. Развращеніе нравовъ было довольно велико, чтобъ всякое насильственное дѣло не нашло себѣ опоры и подкрѣпленія.

Съ 1068 по 1073 годъ пробылъ Изяславъ въ Кіевѣ, сначала подъ прикрытіемъ Ляховъ; нелюбовь къ нему Кіевлянъ не могла охладѣть

послѣ варварскихъ поступковъ сына. Впрочемъ, что касается до него лично, то его не считали виноватымъ: онъ былъ *простоумнымъ*. Этимъ неуваженіемъ къ князю воспользовался князь Святославъ Черниговскій, и Изяславъ долженъ былъ бѣжать, въ другой разъ. Четыре года онъ странствовалъ по Европѣ. Въ Майнцѣ онъ просилъ защиты у императора, котораго признавалъ верховнымъ главою государей; сынъ его потомъ въ Римѣ ходатайствовалъ предъ папою о возвращеніи отцу его права. Между Русью и Западною Европою въ тѣ времена еще не существовало той стѣны, которая возникла позже: Русь и Западная Европа принадлежали еще къ одной политической семьѣ; сношенія были частыя и близкія. Когда императоръ, по просьбѣ изгнаннаго кіевскаго князя, послалъ къ Святославу посольство, то для того избрано было лицо, которое оказалось шуриномъ Святослава (Святославъ женатъ былъ на принцессѣ Одѣ; братъ ея, посолъ въ Кіевѣ, назывался Бурхардъ и былъ тревскій духовный сановникъ). Это извѣстіе о родствѣ Святослава съ нѣмецкою княжною особенно замѣчательно тѣмъ, что оно упоминается при случаѣ, а не какъ фактъ, на который обращено было бы вниманіе по его рѣдкости. Этотъ фактъ совершенно остался бы намъ неизвѣстнымъ, еслибъ не пришлось кстати по другому, не касавшемуся его самого, поводу упомянуть о немъ, и, конечно, много подобныхъ проскользнуло у лѣтописцевъ, потому что не было повода упоминать о нихъ.

По смерти Святослава, Всеволодъ Переяславскій, овладѣвшій Кіевомъ, не могъ сладить съ Изяславомъ и не рѣшался вступить съ нимъ въ борьбу. Онъ ожидалъ непріязненности со стороны племянниковъ. Всеволодъ уступилъ Кіевъ Изяславу и получилъ себѣ Черниговъ—прежній удѣлъ Святослава. Но тогда явился съ Половцами Олегъ добывать землю, принадлежавшую его отцу. Изяславъ сталъ помогать Всеволоду: Половцевъ разбили, Изяславъ былъ убитъ. Лѣтописецъ говоритъ, что Кіевляне очень плакали по немъ. Какъ кажется, не было причины сожалѣть о немъ изъ любви, и лѣтописецъ былъ принужденъ пояснить, что Изяславъ былъ человѣкъ добрый, а злодѣянія, совершенныя надъ кіевлянами, принадлежатъ не ему, а его сыну. Для насъ важно то, что этотъ плачъ по князѣ, который былъ или не былъ лично виноватъ въ варварствахъ сына, но все-таки, какъ видно, потакалъ имъ (ибо того же сына сдѣлалъ княземъ въ Полоцкѣ, и притомъ самъ ничего добраго не сдѣлалъ для кіевлянъ),—этотъ плачъ есть та черта добродушнаго уваженія къ властителямъ, которое мы нерѣдко встрѣчаемъ во всѣ періоды исторіи сла-

вянскихъ народовъ. Это—отсутствіе злопамятности, но вмѣстѣ съ тѣмъ и силы народной памяти. Можно легко поднять на ноги славянскую массу, но жаръ ея скоро остываетъ; власть, надѣлавшая народу множество огорченій, легко примиряется съ нимъ, коль скоро погладитъ его по головѣ. Мы увидимъ,— еще въ болѣе рѣзкихъ чертахъ покажется это племенное свойство въ исторіи Новгорода.

Въ первые годы послѣ Ярослава совершилось измѣненіе въ юридическомъ бытѣ Руси,—какъ это видно изъ Русской Правды; тогда князья Изяславъ, Всеволодъ и Святославъ съ мужами своими, Коснячкомъ, Перенѣгомъ и Никифоромъ, сошедшись, *отложили убіеніе за голову*, то-есть, месть, существовавшую до того времени, но положили выкупаться кунами (но кунами ся выкупати), а прочее все оставили, по прежнему: *якоже Ярославъ судилъ, такоже и сынове его уставиша.*

Но такъ-какъ мы не знаемъ точно и достовѣрно, что̀ именно въ Русской Правдѣ принадлежитъ времени Ярослава, а что̀ позднѣйшему, то не можемъ потому и опредѣлить, какія изъ послѣдующихъ статей были Ярославовы, и какія явились позже, при Изяславѣ и братьяхъ его, исключая вышеприведеннаго отложенія мости, о чемъ прямо говорится. Замѣтимъ здѣсь, что платежъ виры за убійство не должно разсматривать такъ, какъ будто бы за преступленіе отвѣчали только платою. Напротивъ, самая вира относилась только къ извѣстнымъ случаямъ. Напримѣръ: »будеть ли стоялъ на разбоѣ безъ всякія свады, то за разбойника люди не платятъ и выдадуть его самого всего и съ женою и съ дѣтьми на потокъ и разграбленіе«. Вира собственно была не наказаніе, а только доходъ князю за уголовныя преступленія. Вирою отдѣдывался убійца тогда только, когда убійство происходило по ссорѣ или въ пиру: если же убьетъ *въ свадѣ или въ пиру явлено, то тако ему платити по вервинѣ, еже ся прикладываютъ вирою.* Такое убійство падало вмѣстѣ на всю общину или вервь (вервь—отъ веревки, которою, какъ должно думать, обводились края); потому, вѣроятно, что при ссорѣ были свидѣтели, которые могли остановить убійство. Убійца платилъ только часть всей виры; вервь и тогда должна платить, »когда мужъ убьетъ мужа въ разбои, но не ищуть имени«, слѣдовательно, когда нѣтъ преслѣдующаго убійцу, равнымъ образомъ, если убійцы не оказывается, что̀ называлось *дикою вирою*; но когда преслѣдуютъ — иное дѣло: *а головничество самому головнику.* Тутъ уже понятіе объ убійствѣ принимаетъ значеніе преступленія. Вообще, статьи Руссской Правды, сложенныя въ то время, не должно разсматривать какъ кодексъ законоположенія,

а только какъ правила собиранія княжескихъ доходовъ. Самый судъ производился на основаніи старыхъ славянскихъ обычаевъ.

Обстоятельства, сопровождавшія исторію Изяслава Ярославича, показываютъ достаточно несостоятельность Кіева для будущаго, невозможность въ Руси развиться народному своебытному строю. Русь была окружена чужеземцами, готовыми вмѣшиваться въ ея дѣла. Съ востока, какъ тучи одна другой мрачнѣе, выходили полчища степныхъ кочующихъ народовъ Азіи, жадныхъ къ грабежу и истребленію: они бросались на Западъ, толкая и истребляя одинъ другого, и всѣ ударялись объ Русь. Племя за племенемъ выступало; заднее всегда почти было грознѣе, многочисленнѣе и страшнѣе для Южной Руси, чѣмъ переднее. Въ X и XI вѣкахъ не крѣпкая, юношеская цивилизація русская терпѣла отъ Печенѣговъ: эти враги еще не такъ были страшны, какъ другіе, Половцы, которые явились имъ на смѣну. Въ борьбѣ съ Печенѣгами перевѣсъ оставался на сторонѣ Русскихъ; это ободряло послѣднихъ и поддерживало въ нихъ удалой духъ, дѣятельность котораго могла бы ослабнуть при совершенномъ спокойствіи. Одноплеменники и близкіе сродники Печенѣговъ, Торки и Берендѣи, еще менѣе представляли изъ себя громящую силу. Если почему-нибудь они могли быть опасны для Руси, то развѣ потому, что поселившись на берегу Роси и смѣшавшись съ Русскими, они вносили въ жизнь послѣднихъ новый, дикій элементъ и задерживали развитіе цивилизаціи. Могучими явились лицемъ къ лицу предъ Русскими Половцы,—народъ многочисленный, развѣтвленный на орды, кочевой, не привязанный къ мѣсту жительства, и потому готовый нападать большими массами, не знавшій земледѣлія и потому жадный къ грабежу и разоренію чужого. Съ ними Русскимъ справиться было труднѣе, чѣмъ съ Печенѣгами. Князья, какъ это показалъ Олегъ, не стѣсняли своей совѣсти, когда представлялся случай вмѣшивать ихъ въ дѣла Руси для своихъ личныхъ цѣлей. Съ другой стороны, Поляки начали вступать въ русскій міръ. Святополкъ проложилъ Полякамъ дорогу въ Кіевъ; по его слѣдамъ пошелъ Изяславъ, изгнанный кіевлянами. Возникла у Поляковъ мысль, что Южная Русь есть ихъ подначальная земля; князья надѣлали имъ слишкомъ щедрыхъ обѣщаній. За Поляками выступили на сцену Угры. Князья породнились съ угорскими королями, и послѣдніе стали присылать помощь своимъ родственникамъ и вмѣстѣ съ тѣмъ думать и о подчиненіи себѣ Русскихъ Земель, пользуясь тѣмъ, что Русь сама, такъ сказать, идетъ въ чужія руки.

При такомъ стеченіи обстоятельствъ, народная самодѣятельность уже

не могла найти себѣ простора. Старинная славянская свобода, подавленная князьями и дружинами, пыталась-было прорваться на свѣтъ, и не успѣла. Изяслава изгнало вѣче, вѣче избрало другого князя; вѣче дѣлалось рѣшителемъ судьбы своей, верховною властію, но не надолго. Явилась чуженародная сила на помощь изгнанному князю: вѣче должно было умолкнуть. Святославъ изгналъ брата и овладѣлъ Кіевскою Землею, вѣроятно съ согласія кіевлянъ, которые не могли же такъ скоро забыть поступка Изяславова и, вѣрно, теперь воспользовались случаемъ отомстить ему снова, когда представилась возможность, когда нашелся князь, на котораго они могли опереться. Но этого князя не стало: Изяславъ шелъ опять съ чужеземною ратью. По извѣстіямъ польскимъ, Болеславъ и на этотъ разъ самъ былъ въ Кіевѣ, и въ этотъ-то разъ послѣдовало знаменитое развращеніе нравовъ, стоившее польскому князю короны. Извѣстіе справедливое и не противорѣчащее собственнымъ нашимъ лѣтописямъ: въ послѣднихъ нѣтъ ничего о вторичномъ пришествіи Болеслава, но нѣтъ также, чтобы онъ не входилъ въ Кіевъ. Зная, какъ переставлялись, переображались наши лѣтописи, легко можно предположить, что извѣстіе о вторичномъ пребываніи въ Кіевѣ ускользнуло изъ нашихъ лѣтописей. Впослѣдствіи, Изяславъ долженъ былъ уступить Польшѣ Червенскіе города за помощь ему оказанную, и только этой цѣною удержался на своемъ *столѣ*. Очевидно, когда у князей была возможность призвать противъ народа чужеземную помощь, трудно было народу отстоять свои права противъ княжескаго произвола и поставить выше княжескаго произвола свою общественную волю.

Съ другой стороны, однако, невозможно было развиться и укрѣпиться прочному властительскому деспотизму. Князей было немало. Изъ нихъ находились охотники засѣсть въ Кіевѣ, какъ и въ другомъ городѣ;—одинъ другого выгоняли и сами были выгоняемы. Прочнаго права преемничества не было. Такъ называемая удѣльная система, сколько ее ни старались уяснить, опредѣлить, до-сихъ-поръ не выяснилась для насъ. У насъ придавали слишкомъ много значенія въ XI вѣкѣ еще такъ сказать рудиментарнымъ правиламъ о столонаслѣдіи, которыя у самихъ князей были тогда еще неопредѣленны, невыработаны, а народъ, по всему видно, вовсе ихъ не сознавалъ; народъ зналъ одно собственно право — право выбора, и признавалъ одинъ родъ, изъ котораго, по своему усмотрѣнію, считалъ лица достойными къ этому выбору, но выборное право безпрестанно задушалось правомъ силы и оружія.

Случаи, повторяемые одинъ за другимъ въ томъ же родѣ, станови-

лись на нѣкоторое время обычаями, но они, однако, въ свою очередь уступали случаямъ иного рода. Единственное право князя—княжить въ Кіевѣ—было все таки—избраніе народа; но какъ противъ народной воли можно было найти противодѣйствіе въ свою пользу, какъ это показалъ два раза Изяславъ, то на-дѣлѣ народная воля замѣнилась волею то воинственной толпы, которая пристанетъ къ князю и приметъ его сторону, то,—вслучаѣ слабости такой толпы,— волею Половцевъ, Поляковъ, Угровъ или Русскихъ чужихъ Земель,— однимъ словомъ—правомъ силы. Та масса, которая составляла народъ дѣйствующій, народъ въ смыслѣ гражданскомъ, политическомъ, была воинственная толпа изъ людей всякаго рода, всякаго состоянія, силою случая вырвавшаяся наверхъ и управлявшая дѣлами края и его судьбою.

Какъ ни скудны вообще лѣтописи въ изложеніи судьбы народной, но достаточно видѣть, что по смерти Ярослава, до Татаръ, Южная Русь безпрестанно наполнялась чуждымъ народонаселеніемъ. Бояре кіевскіе и дружинники князей не составляли преемственныхъ сословій туземныхъ: новые пришельцы безпрестанно являлись, одни приходили, а другіе уходили, переходили отъ одного князя къ другому,—сегодня въ Черниговѣ, завтра въ Кіевѣ, потомъ въ Галичѣ, и такъ далѣе. Отъ этого, занимая должности у князей, они мало были связаны съ народомъ нравственными узами, и думали о своихъ личныхъ выгодахъ на счетъ народа. Жалобы на такія злоупотребленія прорываются вчастую. Новопришельцы, поддѣлываясь къ князьямъ, получали отъ нихъ должности, и называемы были въ отличіе отъ старыхъ *молодшими* или *уными*. Всеволода укоряютъ за то, что онъ слушалъ *уныхъ*. При всякой войнѣ, болѣе или менѣе удачной, князья возвращались съ полономъ; плѣнниковъ селили въ Землѣ Южнорусской. Эти плѣнники были и Русскіе и инородцы. Вотъ, напримѣръ, въ знаменитые походы противъ Половцевъ, въ 1103 и въ 1111 годахъ, князья ворочались съ полономъ, и тогда Половецкіе плѣнники умножали народонаселеніе Русской Земли. Въ 1116 году народонасеніе Южной Руси увеличилось изъ разныхъ концевъ стороннимъ приливомъ. Володиміръ воевалъ съ Кривичскимъ княземъ Глѣбомъ. Сынъ его Ярополкъ съ двоюроднымъ братомъ своимъ Давыдомъ Святословичемъ взяли Дрютескъ; жители его, приведенные въ Южную Русь плѣнниками, поселены въ новопостроенномъ городѣ Жельни. Въ тотъ же годъ, князья, по приказанію Мономаха, ходили на Донъ и плѣнили три города. Жители ихъ, вѣроятно Половецкаго или вообще Тюркскаго племени, сдѣлались военноплѣнниками и поселены въ

Южной Руси. Тогда же Ярополкъ взялъ въ плѣнъ себѣ жену, дочь Ясскаго князя; безъ сомнѣнія, не одну ее взялъ онъ, но и другихъ съ нею, и вотъ часть Ясского племени вошла въ составъ Русскаго народа. Въ 1128 г. Мстиславъ воевалъ Бѣлорусскую землю и тогда князья привели значителную часть плѣнниковъ: *изворотишася со многихъ полономъ*. (Ипат. 11.) Съ другой стороны, когда Мстиславъ, въ 1130 году заточалъ, Кривичскихъ князей въ Греціи, то по ихъ городамъ понасадилъ своихъ мужей, слѣдовательно сдѣлался приливъ населенія изъ Южной Руси въ Кривическую землю. Владиміръ Мономахъ, въ 1116 году, посадилъ посадниковъ въ Душѣ; любопытный этотъ фактъ остается темнымъ; безъ сомнѣнія, отправился посадникъ въ далекую страну не одинъ: съ нимъ отправлено было извѣстное населеніе, долженствовавшее поддерживать Кіевскую власть въ этой странѣ. Такимъ образомъ, когда Южная Русь наполнялась инороднымъ населеніемъ, Южноруссы поселялись въ другихъ странахъ Руси и, слѣдовательно, ослабляли свой элементъ въ отечествѣ.

Съ конца XI вѣка, Торки, Берендѣи и Печенѣги начали входить въ жизнь Русскую и составили часть Южнорусскаго народа. Въ 1054 и 1060 годахъ, они являются во враждебномъ отношеніи къ Русскимъ. Подъ послѣднимъ изъ годовъ говорится объ ихъ изгнаніи, но черезъ 20 лѣтъ видно, что они жили около Переяславля; позже являются они на правой сторонѣ въ городѣ, называемомъ ихъ именемъ Торческъ, стоявшій на устьѣ Роси. Новый приливъ этого поселенія въ Русь совершился при Владимірѣ Мономахѣ въ 1116 году, когда живше на Дону соплеменники прежде пришедшихъ въ Русь были разбиты и изгнаны Половцами. Торки вмѣстѣ съ Печенѣгами явились тогда въ Русь. Съ тѣхъ поръ эти народы, раздѣленные на три отрасли — Торки, Берендѣи и Печенѣги, составляли народонаселеніе береговъ Роси (Поросье) и участвовали въ междоусобіяхъ князей. Имя Черные Клобуки было для всѣхъ общее и давалось имъ Рускими по внѣшнему признаку (Изсл. Пог. V, 194). Кромѣ этихъ трехъ отраслей, встрѣчаются другія названія, какъ напримѣръ Коуи, Каспичи, Турпѣи и другіе; иные назывались по родоначальникамъ, напримѣръ Бастѣева чадь; о другихъ, какъ о Каспичахъ и о Коуяхъ, которымъ давались ихъ имена, можно заключать тоже. Часть ихъ обитала на лѣвой сторонѣ около Переяславля въ Черниговской области подъ разными племенными и мѣстными именами. Нельзя думать, чтобъ они были совершенно кочевой народъ: когда они установились въ Южной Руси, то кромѣ городовъ, служившихъ имъ пріютами, они жили и деревнями, слѣдовательно должны были заниматься обработкою земли. Такъ

въ 1128 году, когда разнеся слухъ, что Половцы, заклятые враги Торковъ, бросились на нихъ, велѣно было загонять ихъ въ Баручь и другіе города на лѣвой сторонѣ Днѣпра. Народъ полукочевой и воинственный, они составляли войско князей, и не имѣя прочной симпатіи къ краю, переходили то къ той, то къ другой сторонѣ. Въ половинѣ XII вѣка, когда наступалъ разгаръ междоусобій, они и тогда рѣшили судьбу края. Ихъ важное значеніе видимо особенно во время распрей Изяслава Мстиславича съ Юріемъ. Такъ, при самомъ водвореніи Изяслава и перевѣса его надъ Ольговичами, въ 1146 году, ихъ голосъ рѣшаетъ избраніе Изяслава (ты нашъ князь, и Ольговича не хотимъ). Какъ важны были они для Изяслава Мстиславича, видно изъ слѣдующаго мѣста: въ 1150 году говорится: *аще уже въ Черныа Клобукы въѣдемъ, а съ ними ся скупимъ, то надѣемся на Бога, то не боимся Гюргія, ни Володимера*. Князья искали привлечь ихъ на свою сторону, надѣясь торжествовать. Подъ 1154 годомъ говорится, что объ Изяславѣ плакали Кіяне и Черные Клобуки: здѣсь упоминаніе о Черныхъ Клобукахъ показываетъ, что они играли важную роль въ исторіи края. Они пользовались уваженіемъ по своей воинственности. Изяславъ Мстиславичъ, посылая къ Угорскому королю и обнадеживая его въ томъ, что самъ онъ силенъ, даетъ знать, что его стороны держатся Черные Клобуки. Въ 1161 году, князь Ростиславъ посылаетъ къ Святославу просить прислать своего сына въ Кіевъ, чтобъ этотъ сынъ узналъ людей *лучшихъ* Торковъ и Берендѣевъ. Въ 1159 году, измѣна ихъ Изяславу Давидовичу и переходъ на сторону князя Мстислава Изяславича рѣшили судьбу княженія. Изяславъ, видя себя оставленнымъ Берендѣями и Торками, долженъ былъ отказаться отъ искушенія княжить въ Кіевѣ. Точно также въ 1172 году, Мстиславъ и союзные ему князья должны были уступить силѣ Андрея Боголюбскаго, когда увидали, что *Черный Клобукъ подъ нами льститъ*, то-есть, не держатся прямо ихъ стороны. Въ 1192 году, Святославъ долженъ былъ воротиться изъ-за Днѣпра изъ предпринятаго похода противъ Половцевъ, потому что *Черніи Клобуци не восхотѣша ѣхати за Днѣпръ*. Ихъ было значительное число, (иначе они бы не имѣли такого важнаго значенія) и потому, что упоминается о многихъ городахъ, имъ принадлежавшихъ. Въ 1156-мъ году, Берендѣи, имѣя у себя города по Роси, просили у князя Мстислава Изяславича еще по городу за то, чтобъ оставить сторону Изяслава Давидовича. Въ 1177 году упоминается о шести городахъ ихъ, взятыхъ Половцами. Ведя сначала жизнь кочевую, они мало по малу пріу-

чались къ осѣдлости; получая отъ князей, въ награду за помощь, города, служившіе имъ для убѣжищъ, куда они помѣщали свои семейства и пожитки, вмѣстѣ съ тѣмъ они получали и земли, къ этимъ городамъ принадлежавшія. О многочисленности ихъ можно тоже судить по величинѣ отрядовъ, которые они могли выставлять.. Въ 1172 году Глѣбъ посылалъ для подъѣзда отрядъ въ 1500 человѣкъ. Нѣсколько разъ упоминается о большихъ отрядахъ ихъ, отправленныхъ въ походъ, на примѣръ въ походахъ противъ Половцевъ. Въ 1183 году Святославъ Кіевскій *отряди молождшеѣ князѣ передъ своими полки... и Мстиславъ Володимировичь и Берендѣе всѣ съ нимъ, было 2100.* Въ 1185 году, *увѣдѣвше Кончака, бѣжавша, посласта по Кунтувдѣя*, въ 6000.

Кажется, будетъ совершенно справедливо—въ этомъ чужомъ племени, поселившемся среди Рускаго населенія и слившемся съ нимъ впослѣдствіи—искать корня козацкаго общества. Въ XII вѣкѣ, въ южнорусскомъ Кіевскомъ краѣ, воинская толпа, рѣшавшая судьбу князей и края, состояла уже не изъ однихъ Русскихъ (Славянъ), но и изъ инородцевъ, вошедшимъ въ Русскую жизнь. Князь совершенно зависѣлъ отъ расположенія къ нему дружинъ и полка сбродной военной толпы; оттого князь долженъ былъ дѣлиться съ дружиною и своими выгодами, и оттого въ числѣ похвалъ, расточаемыхъ князьямъ, постоянно приводится и то качество, что добрый князь не собиралъ себѣ имѣнія, но раздавалъ дружинѣ: *бѣ бо любя дружину и злата не собирашеть, имѣнія не щадяшеть, но даяшеть дружинѣ (Л. 139)*. Когда Кіевомъ овладѣвали князья, прежде установившіеся въ другихъ земляхъ, то привозили съ собою изъ тѣхъ земель и мужей своихъ, которымъ и раздавали должности; эти мужи смотрѣли на новое свое назначеніе, какъ на средство къ личнымъ выгодамъ, и пріобрѣтали ненависть народа, поддерживаемую и тѣми знатными туземцами, которые по причинѣ появленія новыхъ гостей, лишались сами того, что́ давалось пришельцамъ. Коль скоро князь умиралъ или былъ изгоняемъ, его мужи подвергались злобѣ народной: ихъ грабили, а иногда и убивали. Такъ было при Святополкѣ Изяславичѣ. Такъ со Всеволодомъ Ольговичемъ явились его приверженцы, вѣроятно изъ Чернигова, и когда Ольговичи должны были, въ лицѣ Игоря, уступить Изяславу Мстиславичу, Кіявляне ограбили и мужей Игоря. Тоже дѣлали съ Суздальцами послѣ смерти Юрія Долгорукаго.

Всѣ эти случаи показываютъ, ка́къ подвижно было населеніе Кіева и земли́ его. Мужи, бояре и дружина, располагавшіе судьбою края, то

появлялись, то изчезали, то возвышались, то падали; въ Руси не могло образоваться ни прочной княжеской власти, ни родовой аристократіи, ни еще менѣе—народоправленія.

Не смотря на такой порядокъ, неблагопріятствовавшій гражданственности, начала образованной жизни въ матеріальномъ и духовномъ отношеніи, развиваемыя христіанствомъ, не давали народу впасть въ кочевую дикость. Сношенія съ Византіею и Западомъ и давнія торговыя связи продолжали поддерживать стремленія къ гражданственности. Христіанство распространило въ народѣ понятіе о духовной жизни и знакомило народъ съ книжнымъ ученіемъ. Въ періодъ удѣльный, до Татаръ, въ Южной Руси переводились и читались византійскія книги, большею частію религіознаго содержанія; были и свои оригинальные писатели, не только духовные, но и свѣтскіе, какъ это показываетъ пѣснь Игорева; упоминаемый въ ней Баянъ и нѣкоторыя черты изъ памятниковъ тогдашняго времени указываютъ на то, что самобытная поэзія достигала уже литературнаго смысла. Такъ образовалось въ Южной Руси сліяніе гражданственности и духовнаго просвѣщенія съ дикостью и кочеваньемъ, началъ свободы общественной съ деспотическимъ произволомъ. Князья выбирались и признавались народнымъ голосомъ, но народное значеніе сосредоточилось только въ случайной толпѣ удальцовъ; утѣсненія и противонародныя поступки власти наказывались судомъ массы, но масса эта была неправильно организована; отсутствіе сословности, родовой аристократіи, привиллегіи сословій, вмѣстѣ съ тѣмъ произволъ случайно-сильнаго и униженіе слабаго и незначительнаго,—во всѣхъ этихъ чертахъ народной жизни видѣнъ зародышъ будущаго козачества.

Въ концѣ XI вѣка, Южно-Руская земля обозначается уже по отдѣламъ своей народности: въ Черниговѣ образовалась своебытная земля, на Волыни также, тоже и въ Червоной Руси. Судьба народа въ этихъ отдѣлахъ Южной Руси ускользаетъ изъ исторіи, ибо лѣтописи гораздо болѣе заняты Кіевомъ, а по отношенію къ другимъ областямъ говорятъ только о князьяхъ. На Волыни центромъ сдѣлался Владиміръ. Князь Ярополкъ Изяславичъ, посаженный Всеволодомъ, былъ изгнанъ сыновьями Ростислава, внука Ярославова; а потомъ выгналъ Ростиславичей великій князь Всеволодъ и посадилъ тамъ сына своего, Владиміра. Ярополкъ привелъ Поляковъ, чтобъ возвратить свое прежнее владѣніе. Владиміръ уступилъ Владиміръ съ Волынью Давиду и удержалъ Луцкъ, котораго жители сами сдались; но потомъ Ярополкъ изгналъ, съ помощію Поляковъ, Давида Игоревича и помирился съ Владиміромъ Всеволодовичемъ,

но, продолжая воевать съ Ростиславичами, въ 1086 году, былъ убитъ подъ Звенигородомъ.

Во всѣхъ этихъ сказаніяхъ участія народа не видно; ясно только, что судьба этого края не имѣла ничего прочнаго и власть надъ ней не была опредѣлена и находилась въ распоряженіи случайно-сильнѣйшаго. Князья, съ помощію Ляховъ-сосѣдей, могли утверждаться, не спрашиваясь жителей. Но постоянное стремленіе утвердиться въ извѣстномъ городѣ показываетъ, что существовало въ народѣ понятіе о старѣйшинствѣ нѣкоторыхъ городовъ въ своей Землѣ. Эти города были: Владиміръ и Луцкъ. Въ 1089 году, явилось самобытное княженіе Святополка въ землѣ Дреговичей, въ Туровѣ.

Время, когда Кіевъ и вся Руская Земля состояли подъ управленіемъ князя Всеволода, лѣтописцемъ-современникомъ обозначено особенно ярко: его набожность, уваженіе къ монахамъ и священникамъ и христіанское благочестіе пріобрѣло ему похвалы (любя правду, набдя убогыя, въздая честь епископомъ и пресвуторомъ, излиха же любяше черноризци, подаяше требованье ихъ, бѣже и самъ въздержася отъ пьянства и отъ похоти.) Но управленіе его рисуется тѣмъ же лѣтописцемъ не въ привлекательномъ видѣ: *нача любити смыслъ уныхъ, совѣтъ створя съ ними; си же начаша заводити и негодовати дружины своея первыя и людемъ не доходити княжея правды, начаша тіуны грабити, людей продавати, сему не вѣдущю въ болѣзнехъ своихъ* (1).

Здѣсь подъ *уными* разумѣются новопришлые, люди недавно возвысившіеся и не связанные родовыми отношеніями старины съ народомъ; они, естественно, болѣе думали о собственной выгодѣ, чѣмъ о правдѣ. Къ умноженію народнаго неблагополучія явились болѣзни; люди уми-

---

(1) Быть можетъ, о такой безпечности князя, какая выставляется въ Всеволодѣ и которая была нерѣдка въ князьяхъ южнорусскихъ, — говорятъ старыя пѣсни, напримѣръ въ пѣснѣ о Чурилѣ Пленковичѣ, гдѣ къ князю Кіевскому приходятъ сначала молодцы звѣроловы жаловаться на пришельцевъ чужихъ охотниковъ, выловившихъ звѣрей; потомъ являются другіе, рыболовы, жалуются, что пришельцы выловили рыбу; наконецъ явились сокольники и кречетники изъ порѣчныхъ островов подъ Кіевомъ и говорятъ, что набѣжали пришлецы и похватали ясныхъ соколовъ и бѣлыхъ кречетовъ... На первыя жалобы князь *стольный Кіевскій пьетъ, пьетъ, прохлаждается, ихъ челобитья не слушаетъ.* Онъ спохватился только тогда, когда ему принесли вѣсть о его соколахъ, потому что это ближе къ нему, какъ его собственность личная, а не народная. Какъ живо эта пѣсня очерчиваетъ поведеніе князей и духъ тогдашняго управленія!

рали различными недугами; осень и зима 1092 года были до-того обильны смертностью, что втеченіе времени отъ заговѣнья на постъ передъ Рождествомъ Христовымъ до мясопуста продано въ Кіевѣ 7000 гробовъ. Половцы дѣлали набѣги на села и города Южной Руси, преимущественно на лѣвой сторонѣ Днѣпра, но иногда прорывались и на правую. Народъ пугали разныя явленія, считаемыя предзнаменательными, какъ, напримѣръ, разсказывали, что когда Всеволодъ былъ на охотѣ за Вышгородомъ, то упалъ съ неба *превеликій змѣй*; было землетрясеніе; думали видѣть указаніе чего-то страшнаго для будущаго, въ кругѣ, явившемся посреди неба; отъ засухи земля казалась сгорѣвшею, воспламенялись боры и болота отъ неизвѣстныхъ причинъ. Отовсюду приносились въ Кіевъ разсказы о разныхъ чудесахъ и знаменіяхъ; но ничто до такой степени не казалось страннымъ и непостижимымъ, какъ вѣсти, приносимыя изъ земли Кривичей, изъ Полѣсья: говорили, что тамъ бѣсы разъѣзжаютъ по улицамъ на коняхъ, и кто только выйдетъ на улицу, того сейчасъ поразятъ, и тотъ умретъ; начали и днемъ являться они на коняхъ — только никто ихъ не видѣлъ, говоритъ лѣтописецъ, но *конь ихъ видѣти копыта.* (Суевѣріе литовское: въ литовской демонологіи—духи въ видѣ всадниковъ—обыкновенное страшное явленіе).

Ожидаемыя народомъ бѣдствія разразились дѣйствительно только при Святополкѣ Изяславичѣ, сдѣлавшемся княземъ кіевскимъ. Пришедши изъ Турова онъ раздавалъ должности тѣмъ, которые сопровождали его оттуда. Они держали съ нимъ совѣтъ; къ кіевлянамъ не было довѣрія. Половцы отправили пословъ къ Святополку просить мира. Одни совѣтовали примириться, но пришедшіе съ Святополкомъ Туровцы, соперники партіи кіевлянъ, настаивали на войну. Святополкъ пригласилъ Владиміра Всеволодовича изъ Чернигова; отправились воевать, но въ войскѣ ихъ не было согласія. Дружина каждаго князя распоряжалась по-своему на перекоръ другимъ. Князья были разбиты у Триполя, и Половцы страшнымъ полчищемъ разсѣялись по Русской Землѣ, грабили, брали въ плѣнъ. Такъ былъ взятъ городъ Торчскій, населенный Торками; его сожгли и повели жителей въ плѣнъ: то былъ обычай Половцевъ. »Тогда много страдали христіане (много роду христіанска стражюще) — говоритъ лѣтописецъ: *печальни, мучими, зимою оцѣпляеми, въ алчи и въ жажи и въ бѣдѣ, опустнѣвше лицы, почернѣвше тѣлесы, незнаемою страною, языкомъ испаленымъ, нази ходяще и боси, ноги имуще сбодены терніемъ, со слезами отвѣщаваху другъ ко другу, глаголюще: азъ бѣхъ сего города; а другіи: азъ сея*

веси; тако съпрашаются со слезами, родъ свой повѣдающе и вздышюще, очи возводяще на небо къ Вышнему«. (Лавр. сп. 96). Вдобавокъ ко всеобщему горю, въ 1094 году явилась саранча (прузи) и поѣла весь хлѣбъ на корню. Сверхъ того, сынъ Святослава, Олегъ, сдружился съ Половцами, и при помощи ихъ, выгналъ Владиміра Всеволодовича изъ Чернигова, гдѣ княжилъ нѣкогда отецъ его.

Тогда явился одинъ энергическій человѣкъ среди всеобщаго разложенія: Владиміръ Всеволодовичъ, прежде княжившій въ Черниговѣ, а по изгнаніи оттуда Олегомъ—въ Переяславѣ. Онъ умѣлъ по-крайней-мѣрѣ дать отпоръ Половцамъ, подвинулъ на ополченіе и разбилъ враговъ, и тѣмъ поколебалъ ихъ увѣренность въ своемъ превосходствѣ. Владиміръ былъ единственный человѣкъ въ удѣльномъ періодѣ, задумавшій установить прочную связь между княжествами. Въ 1094 году, Олегъ изъ Тмутаракани, съ толпою Половцевъ, явился въ Сѣверской землѣ и выгналъ Владиміра, который перешелъ въ Переяславль. Отсюда возникла между ними вражда. Когда Владиміръ старался подвинуть всѣ силы Русскаго міра для противодѣйствія Половцамъ, Олегъ мѣшалъ этой цѣли и держался съ Половцами, такъ-какъ они ему доставили Черниговъ. Въ Переяславлѣ убили двухъ Половецкихъ князей, пришедшихъ туда для заключенія союза. Владиміръ не хотѣлъ-было рѣшаться на такое предательское дѣло, но дружина Ратибора, кіевскаго тысячскаго, приговорила убить ихъ, ибо они нѣсколько разъ преступали клятву. Дружина кіевскаго тысячскаго быть-можетъ здѣсь имѣла значеніе вѣча кіевскаго, и Владиміръ долженъ былъ ихъ послушать. Отъ Олега требовали выдачи одного изъ княжичей Половецкихъ, но онъ отказалъ. Тогда Владиміръ приглашалъ Олега вмѣстѣ съ князьями собраться въ Кіевъ и тамъ положить рядъ предъ епископами и игуменами и мужами и людьми градскими, ка́къ оборонять Землю Русскую отъ поганыхъ. Это было нѣчто въ родѣ сейма всѣхъ земель, ибо мужи должны были находиться изъ другихъ княженій и люди градскіе вѣроятно были не одни кіевляне. Олегъ отвѣчалъ, что ему непристойно отдавать себя на судъ епископамъ, игуменамъ и смердамъ. Неизвѣстно, въ какомъ смыслѣ сказалъ онъ послѣднее слово: назвалъ ли онъ презрительно смердами мужей, дружинниковъ и людей градскихъ, или въ самомъ дѣлѣ это должны были быть смерды. Послѣ этого вспыхнула война и разыгрывалась въ Ростовской области, захваченной Олегомъ. Между тѣмъ, Половцы ворвались въ Кіевъ, ограбили и зажгли предмѣстье и Печерскій монастырь. Въ 1097 году война кончилась тѣмъ, что Олегъ долженъ былъ смириться. Назначенный съѣздъ въ Любечѣ постано-

вилъ, чтобы всѣ князья довольствовались своими отчинами. Это постановленіе не было общимъ правиломъ навсегда, чтобъ всякій князь, коль-скоро онъ князь, непремѣнно владѣлъ волостью: оно относилось только къ существовавшимъ тогда княжескимъ отношеніямъ. Главная цѣль этого съѣзда была — ополченіе противъ Половцевъ и взаимное дѣйствіе противъ нихъ; уложеніе владѣній княжескихъ было только средствомъ къ удобнѣйшему веденію войны съ внѣшними врагами, а не цѣлію (»и сняшася Любичи на устроенье мира и глаголаша въ себѣ рекуще: почто губимъ русьскую землю, сами на ся котору дѣюще? а Половци землю нашу несуть розно и ради суть, оже межи нами рати? Да поне отселе имемъся во едино серъце и блюдемъ русскыѣ земли, кождо да держить отчизну свою.« Лавр. сп. стр. 109); и притомъ не всѣ князья получили волости: дѣти Святополка и Володиміра не получили, а о полоцкихъ и вообще кривскихъ князьяхъ, и о Новѣгородѣ, нѣтъ и помину. Вслѣдъ за тѣмъ, Святополкъ и Давидъ Игоревичь, князь Володимера волынскаго, привлекли къ Кіеву червоно-русскаго князя, Василька, предательски взяли его, и онъ былъ ослѣпленъ Давидомъ. Владиміръ поднялъ войну за такое беззаконіе и подошелъ къ Кіеву. Кіевляне могли испытать на себѣ наказаніе, ибо когда Святополкъ взялъ Василька, то спрашивалъ объ этомъ вѣче кіевское, и кіевляне предоставили своему великому князю на волю, какъ поступить съ задержаннымъ княземъ. Поэтому Владиміръ, идя карать за злодѣяніе, имѣлъ право мстить кіевлянамъ. Дѣйствительно, въ Кіевѣ были люди, которые, въ угодность своему князю, совѣтовали ему поступить предательски съ Василькомъ. Святополкъ хотѣлъ бѣжать. Кіевляне его остановили, отправили къ Владиміру посольство и помирили князей, съ тѣмъ, чтобы они отправились наказывать Давида. Выгнали Давида, и Святополкъ посадилъ дѣтей своихъ на его мѣсто. Вслѣдъ затѣмъ, Святополкъ хотѣлъ отнять Червоную Русь у Ростиславичей. Тогда Волынь сдѣлалась сценою войны, безъ сомнѣнія разорительной для жителей. Вмѣшались въ дѣло Угры, которыхъ призвалъ Святополкъ; вмѣшались Половцы, призванные Давидомъ. Половцы одолѣли. Но Волынцы стали противъ Давида и передавались кіевскому князю. Наконецъ, при посредствѣ Владиміра, эта усобица прекратилась тѣмъ, что Давиду данъ Дорогобужъ,—оставили его такимъ образомъ безъ наказанія за злодѣяніе надъ Василькомъ и только предали смерти мужей— его, совѣтниковъ.

Послѣ прекращенія распрей, Владиміръ Всеволодовичъ, сдѣлавшійся главнымъ двигателемъ событій, душею вѣка, соединялъ князей и дружи-

ны ихъ въ походъ противъ Половцевъ въ 1103 и въ 1110 годахъ. Оба похода были очень удачны. Не ограничивались только охраненіемъ предѣловъ Русской земли отъ набѣговъ, а сговорились войти въ степь, гдѣ Половцы кочевали на востокѣ отъ русскихъ предѣловъ, между Ворсклою и Дономъ, хотѣли навести имъ страхъ и охладить надолго, если не навсегда, отвагу, съ какой они нападали на Русь. Ополченіе состояло не только изъ княжескихъ дружинъ, но и изъ простого народа, смердовъ, взятыхъ съ »рольи«, ибо дѣло было народное. Когда дружинники возражали на совѣтѣ, что не слѣдуетъ отрывать весною смердовъ отъ роль и, Владиміръ отвѣчалъ имъ: »удивительно, какъ это жалѣете смердовъ и лошадей ихъ, а того не помышляете, что Половчинъ наѣдетъ весною, отниметъ у смерда коня, и самого съ женою и дѣтьми повлечетъ въ неволю, и гумно зажжетъ.« Чтобъ придать ополченію этому религіозное значеніе, Владиміръ пригласилъ священниковъ съ образами: они шествовали предъ полкомъ и пѣли кондаки честному кресту и канонъ пресвятой Богородицѣ. Это имѣло нравственное вліяніе: Русскіе одержали побѣду надъ Половцами; городъ половецкій Шарукань сдался, а городъ Сугровъ сожженъ. На рѣкѣ Сальницѣ, Половцы претерпѣли сильное пораженіе. Разсказывали, что русскимъ князьямъ помогали ангелы и срубливали невѣрнымъ головы невидимо! Когда привели въ Кіевъ плѣнниковъ, то они говорили: »какъ можемъ мы съ вами биться, когда другіе ѣздятъ поверху васъ въ свѣтломъ оружіи, страшные, и вамъ помогаютъ!« Говорили, что самый походъ противъ Половцевъ внушенъ былъ свыше: Владиміръ ночью видѣлъ при Радосынѣ видѣніе въ Печерскомъ монастырѣ: огненный столбъ, стоявшій на трапезницѣ; онъ переступилъ надъ церковь и потомъ полетѣлъ по воздуху за Днѣпръ, по направленію къ Городцу: этимъ указывался воинственный путь Русскимъ противъ враговъ креста Христова. Этотъ походъ произвелъ сильное впечатлѣніе на народное чувство. Его-то, какъ видно, воспѣлъ вѣщій Баянъ; его слава — говоритъ лѣтописецъ — разнеслась по странамъ дальнимъ, »ко Грекомъ и Угромъ, и Лехомъ и Чехомъ, *дондеже и до Рима пройде!*« Римъ представлялся въ народномъ воображеніи предѣломъ извѣстнаго, особенно славнымъ и почтеннымъ мѣстомъ, далѣе котораго не восходятъ уже географическія знанія. Уваженіе къ Риму поддерживалось въ народѣ жившими въ Кіевѣ, въ значительномъ числѣ, католиками.

Блестящіе подвиги противъ Половцевъ, энергическая защита Русской Земли, сочувствіе къ народу, неутомимая дѣятельность и быстрота, которая проявляется въ характерѣ Владиміра, рисующемся въ его поученіи дѣ-

тямъ, попытка установить что-то новое, общее для Русской Земли — все обличаетъ въ Мономахѣ человѣка выше остальныхъ, и неудивительно, что народъ любилъ его и долгое время сохранялъ его память. Вражду его съ Олегомъ и междоусобія по поводу ея намъ теперь трудно оцѣнить. Нѣкогда былъ въ нашей литературѣ споръ по этому предмету. Но такой споръ основывался единственно на соображеніи правъ родовыхъ между князьями, которыя вообще были неопредѣленны и остаются до-сихъ-поръ темными. Народъ не всегда соображался съ ними; еще тогда не угасла самодѣятельность народной жизни, а потому выше правъ родовыхъ стояло право призванія и признанія. Если Ярославъ и подѣлилъ удѣлы между сыновьями, то этимъ еще онъ не установилъ какого-нибудь твердаго порядка для дѣлежа потомкамъ, чтобы каждый князь по какому нибудь родовому праву необходимо долженъ былъ получить такую или другую землю. Наслѣдственный принципъ развивался и усиливался въ теченіи вѣковъ. Нельзя признавать исключительнаго права Олега на Черниговъ, когда отецъ его, хотя и получилъ отъ Ярослава Черниговъ, но послѣ того, овладѣвъ Кіевомъ, изгналъ оттуда Изяслава и сдѣлался самъ кіевскимъ, а не черниговскимъ, княземъ; столько же права имѣлъ на Черниговъ и Всеволодъ, бывшій послѣ Святослава, а потомъ Мономахъ, княжившій въ Черниговѣ послѣ Всеволода (Лавр. сп. стр. 85—87). Ученые наши искали порядка и системы въ преемничествѣ удѣльныхъ князей, но вопросъ проще объясняется — участіемъ народа, иногда изображаемаго шайкою дружины, иногда кружкомъ богатыхъ, иногда случайною толпою всякаго рода удальцовъ; пользуясь случайною силою, они признавали, чтобъ былъ княземъ тотъ-то, а не другой — вотъ и право! При такого рода правѣ, конечно, претенденты достигали своихъ цѣлей тѣмъ, что подбирали себѣ толпу приверженцевъ и старались, посредствомъ этой толпы, получить власть: сила и удача рѣшали вопросъ. Преемничество по праву было еще, такъ сказать, въ зародышѣ; образовалось сознаніе, что княжескій родъ долженъ править Русскою Землею, но въ какомъ порядкѣ — это еще не установилось и не обозначилось. Самая ближайшая форма, входившая въ сознаніе, была, конечно, преемничество сыновей по отцу: правилъ отецъ — правитъ сынъ; возникло понятное выраженіе: сѣде на столѣ отца и дѣда своего. Но такъ-какъ было много такихъ, которыхъ отцы и дѣды сидѣли на столахъ, то выбрать изъ нихъ и уладить ихъ между собою предоставлялось волѣ народа, которая не могла, какъ мы уже выразились, быть чѣмъ другимъ, какъ только волею случайной толпы. Моно-

махъ первый бросилъ мысль о болѣе ощутительномъ, правильномъ, способѣ ея проявленія; но, какъ видно, и онъ самъ не ясно еще представлялъ образъ, въ какомъ этотъ способъ долженъ былъ проявиться.

Правленіе Святополка было во всѣхъ отношеніяхъ тягостно для народа. Кромѣ безпрестанныхъ пораженій отъ Половцевъ, народъ терпѣлъ отъ корыстолюбія князя и его подначальныхъ должностныхъ лицъ. Сначала онъ окружилъ себя пришедшими съ нимъ, Туровцами, которые были чужды Кіевлянамъ и думали о своей выгодѣ; въ чужомъ городѣ они привязаны были къ одному князю, а не къ Землѣ; когда князь обжился въ Кіевѣ, около него группировались и кіевляне, дѣлаясь боярами, то есть людьми знатными и богатыми. Какъ пришельцы, такъ и бояре-кіевляне, налегали тягостію на народъ; извлекая изъ него выгоды и себѣ и князю,—отдали торговлю въ руки жидовъ. Какой необузданный произволъ допускалъ себѣ князь, его дѣти и бояре, — видно изъ разсказа о печерскомъ инокѣ, котораго истязали по доносу, будто бы онъ нашелъ сокровище. Народъ долженъ былъ по-неволѣ терпѣть, и въ противномъ случаѣ бояться худшаго. Половцы терзали страну; еслибы князя прогнали, то онъ ушелъ бы, конечно, къ Половцамъ: на дочери хана половецкаго онъ былъ женатъ; и тогда было бы еще хуже; тѣ, которые рѣшились бы надѣяться на князя, сами подверглись бы гибели, и край подвергся бы пущему разоренію, какъ это уже было тогда, какъ прогнали отца Святополкова.

Но когда умеръ Святополкъ, негодованіе при его жизни таившееся, вспыхнуло. Жадный и жестокій князь успѣлъ составить себѣ партію. Это были боляре и дружина, жившіе подъ крыломъ его на счетъ народа, іудеи—торгаши и ростовщики, а также и между духовными и монахами были сторонники его: онъ строилъ церкви, основывалъ монастыри, построилъ одинъ изъ важнѣйшихъ монастырей — Михаила, названный потомъ Златоверхимъ. Тогда по духу времени растолковано и затмѣніе, бывшее за мѣсяцъ до его смерти, предзнаменованіемъ великаго несчастія — кончины князя, говорили, что это знаменіе не на добро. На погребеніи его плакали бояре и дружина; было чего имъ плакать, когда они лишились своего благодѣтеля и покровителя, и видѣли мрачныя лица народа, чувствовавшаго, что пришла пора расплаты. Вдова князя думала умилостивить Господа Бога о душѣ грѣшнаго супруга, раздавая милостыню монастырямъ, попамъ и убогимъ. Была до такой степени эта милостыня щедра и обильна, *яко дивитися всѣмъ человѣкомъ, яко такои милости никтоже можеть створити*. Въ порывѣ благочестія, княгиня хотѣла

злѣ собранное добрѣ расточить, облегчая между прочимъ и судьбу тѣхъ нищихъ, которые повергнуты были въ нищету корыстолюбіемъ правителя, которому, на награбленныя у нихъ деньги, покупалось теперь спасеніе души. На другой день, 17 апрѣля 1113 года, собрались Кіевляне на вѣче и приговорили звать Владиміра на княженіе. Желаніе имѣть его княземъ оправдывалось тѣмъ, что онъ имѣлъ родовое право на столъ отенъ и дѣденъ, ибо его отецъ былъ княземъ кіевскимъ. Но и Святополкъ имѣлъ сына, и его сынъ могъ также придти на столъ отенъ и дѣденъ. Такимъ образомъ, здѣсь наслѣдственное достоинство служило только освященіемъ народному праву, и послѣднее употребляло его различно. Владиміръ сначала отказывался. Тутъ, кажется, была та причина, что Владиміръ хотѣлъ уклониться отъ суда надъ тѣми, которые были обречены уже на кару народомъ: какъ князь, онъ долженъ былъ судить ихъ; онъ разчелъ, что онъ или наживетъ тогда себѣ враговъ, или неугодитъ народу, если станетъ охранять тѣхъ, которыхъ народъ не взлюбилъ, и лучше предоставилъ народу расправиться съ нелюбыми себѣ по своему желанію, прежде чѣмъ онъ, Владиміръ, прибудетъ. По русскому обычаю, тѣ, которые были виновны противъ народа, отдавались на потокъ, то есть на разграбленіе: такимъ образомъ, ограбили жидовъ, ограбили дворъ Путяты, тысячскаго, и сотскихъ. Тутъ, чтобъ предотвратить дальнѣйшія сцены народной мести, нѣкоторые Кіевляне послали снова просить Владиміра прибыть поскорѣе, потому что иначе,—писали къ нему простодушно,—*пойдуть на ятровь твою и на боярь и на манастырѣ, и будеши отвѣтъ имѣлъ, княже,—оже ти манастырѣ розграбять.*

Христіанство, какъ мы говорили уже, въ числѣ коренныхъ понятій гражданскихъ, вносило къ намъ неприкосновенность монастырей, неподлеганіе ихъ свѣтскому суду. Хотя народъ и ощущалъ страхъ предъ святостью обителей, но не до такой степени, чтобъ этотъ страхъ могъ остановить разгаръ народнаго суда. Святополкъ грабилъ народъ и раздавалъ монастырямъ. Ограбили жидовъ, ограбили тысячскаго и сотскихъ — это значитъ воротили то, что несправедливо было захвачено; надобно было и монастыри грабить: и у нихъ было неправедно собранное имѣніе. Но духовные говорили, что всякое посягновеніе на святыя обители повлечетъ наказаніе Божіе надъ народомъ и всею страною. Людямъ разсудительнымъ слѣдовало предохранить монастыри и спасать тѣмъ самимъ страну и народъ отъ Божія гнѣва за святыя обители, еслибъ онѣ пострадали. Такъ въ то время слагались понятія.

Когда Мономахъ вступилъ въ Кіевъ, это былъ день искренней радости.

Народное возстаніе улеглось. Любимый народомъ князь собралъ Кіевлянъ, составленъ былъ охранительный для народа законъ *о рѣзахъ:* постановлено было, что ростовщикъ можетъ брать только три раза проценты, а когда уже возьметъ столько, сколько стоитъ самый капиталъ, то не можетъ брать болѣе процентовъ.

Володимѣръ Всеволодовичь по Святополцѣ созва дружину свою на Берестовѣмь, Ратибора Кіевского тысячьского, Прокопью Бѣлогородьского тысячьского, Станислава Переяславьского тысячьского, Нажира, Мирослава, Іванка Чюдиновича Олгова мужа, и оуставили до третьяго рѣза, оже емлеть вь треть куны: аже кто возметь два рѣза, тъ то взяти емоу исто, паки ли возметь три рѣзы, то иста ему не взяти. Позволительный процентъ былъ 10 кунъ на гривну. Въ этомъ дѣлѣ заинтересованы были жители Переяслава и Чернигова, ибо изъ Переяслава былъ тысячскій и *отъ Ольга*, слѣдовательно — изъ Чернигова. Это понятно, ибо Черниговъ долженъ былъ находиться въ непосредственномъ коммерческомъ отношеніи съ Кіевомъ, и, слѣдовательно, тамъ должны были отзываться плоды сильной лихвы. Должно думать, что этому же времени принадлежитъ составленіе и другихъ статей, слѣдующихъ за этой въ Русской Правдѣ, именно о купцахъ, о долгахъ и закупахъ.

Стеченіе обстоятельствъ усложняло вопросы. Частыя войны и нашествія Половцовъ разоряли капиталы; являлись неоплатные должники, являлись, подъ видомъ неоплатныхъ должниковъ, и плуты. Откуда процентщина развилась въ Кіевѣ, поясняетъ слѣдующая за тѣмъ статья: *Аже которій купець кдѣ любо шедъ съ чужими кунами истопиться, любо рать возметь или огнь, то не насилити ему, ни предати его.* Такимъ-образомъ, открывается, что когда одни рисковали, подвергали опасностямъ домъ, жизнь и имѣніе, другіе давали имъ деньги на проценты. У кого были деньги, тѣ не отваживались ими рисковать и предпочитали брать проценты, оставаясь въ Кіевѣ; находились люди предпріимчивые, которые занимали деньги у другихъ и подвергали себя труду и риску, конечно надѣясь пріобрѣть себѣ значительныя выгоды; другіе же служили въ родѣ коммиссіонеровъ у купцовъ, брали у нихъ товаръ и, не платя за него денегъ, торговали имъ, и выплачивали послѣ. Проценты болѣе и болѣе возвышались; пускать деньги въ торговый оборотъ капиталистамъ становилось болѣе и болѣе опасно, бравшіе у нихъ взаймы деньги подвергались несчастіямъ и потерямъ, не получали выгоды, а проценты считались за ними и наростали; возвышались вмѣстѣ

съ тѣмъ и цѣны на товары, и народъ терпѣлъ отъ дороговизны. При множествѣ неоплатныхъ должниковъ, юридическія понятія должны были спутаться, возникали частые обманы. И вотъ при Владимірѣ разрѣшили этотъ вопросъ. Положили различіе между тѣмъ купцомъ, который дѣйствительно потеряетъ отъ рати или отъ непредвидѣнныхъ бѣдствій, какъ-то: отъ воды или отъ огня, и между тѣмъ, который *пропіется оли пробіется и въ безуміи, чижь товаръ испорьтитъ*. Въ словѣ »*пропіется*« встрѣчаемъ обычное качество Русскаго народа, а въ словѣ »пробіется« оказывается, по-видимому, то обстоятельство, что пьяницы-гуляки затѣвали ссоры, драки и потомъ принуждаемы были платить виру. Тутъ, вѣроятно, нельзя было отговариваться чужимъ имуществомъ: требовали сейчасъ же виры и брали у виновнаго что́ ни находили. До этого времени, видно, смотрѣли прямо: кто задолжалъ, тотъ заплати тѣмъ, что́ есть; но частыя несчастія должны были измѣнить взглядъ. И вотъ установили, чтобы при несостоятельности купца принимать во вниманіе, отъ какой причины онъ несостоятеленъ; вслучаѣ причинъ уважительныхъ, онъ однако не избавлялся при всемъ томъ отъ платежа процентовъ по условію. Вмѣстѣ съ этимъ, нѣкоторые брали капиталъ по частямъ у разныхъ лицъ, и нерѣдко князья участвовали въ долѣ и отдавали свои капиталы въ торговлю: это было нѣчто въ родѣ компаніи, которая препоручала одному торговую дѣятельность за всѣхъ. Такъ представляется дѣло. Вслучаѣ несостоятельности торговца, набравшаго у другихъ капиталы, судъ надъ нимъ производился публичный: его вели на торгъ или продавали имущество его. До Владиміра Мономаха было въ обычаѣ, что тѣ, которые прежде другихъ давали банкроту свой капиталъ, имѣли право на преимущественный предъ другими возвратъ своего достоянія; но теперь постановили, что уже не первый по времени имѣетъ преимущество, а во первыхъ — гость, во вторыхъ — князь. Вотъ въ этомъ измѣненіи можно замѣтить, какъ прежнія понятія равенства личныхъ правъ уступаютъ составлявшемуся понятію о первенствѣ. Личность князя начала выступать уже въ томъ образѣ, въ какомъ впослѣдствіи явился у насъ казенный интересъ, хотя еще княжеское достоинство не успѣло стать на царственную ногу. Есть еще лицо, имѣвшее въ этомъ случаѣ первенство передъ самимъ княземъ: это гость, *изъ иного города или чюжеземець:* онъ даетъ товары не зная, что покупатель уже задолжалъ многимъ. Это, конечно, установлено какъ въ тѣхъ видахъ, чтобъ не отгонять, но привлекать въ Кіевъ иноземныхъ торговцевъ, такъ и почувству справедливости, ибо дѣйствительно тотъ, кто пріѣзжалъ въ Кіевъ изъ дру-

гихъ странъ, могъ не знать обстоятельствъ того, кому довѣрялъ. Въ статьѣ, касающейся этого предмета, кажется, слѣдуетъ понимать дѣло такъ, что гость имѣетъ преимущество предъ самимъ княземъ (см. текстъ Русской Правды, Калачова стр. 32). Вмѣстѣ съ развитіемъ вопросовъ о долговомъ обязательствѣ, возникли вопросы о наемныхъ людяхъ, закупахъ, которыхъ рѣшеніе, въ Русской Правдѣ, очевидно, принадлежитъ временамъ Владиміра Мономаха. Набѣги Половцевъ, дороговизна, процентщина, корыстолюбіе князей и ихъ чиновниковъ, все способствовало къ тому, чтобы масса нищала, а немногіе частные люди обогащались. Обѣднѣвшіе не-въ-силахъ были прокормить и содержать себя по причинѣ дороговизны; разоренные отъ Половцевъ, оплакивая томящихся въ плѣну домашнихъ, шли въ наемники къ богатымъ. Но тутъ, какъ и слѣдовало, должны были возникнутъ недоразумѣнія. Вѣроятно, много было взаимныхъ жалобъ, и онѣ-то привели къ составленію статей и законоположенію для охраненія тѣхъ и другихъ. Видно, что съ одной стороны эти закупы, взявъ деньги отъ господина, давали иногда тягу; а съ другой стороны, господа взваливали на нихъ разныя траты по хозяйству и на этомъ основаніи утѣсняли. Законъ позволяетъ закупу итти жаловаться на господина ко князю или къ судьямъ, опредѣляетъ возрастающую, по степени важности, за обиды и утѣсненія закупу пеню въ его пользу отъ господина, охраняетъ его отъ притязанія господина въ случаѣ пропажи какой нибудь вещи, когда въ самомъ дѣлѣ закупъ невиноватъ; но съ другой стороны предоставляетъ его тѣлесному наказанію по волѣ господина, если закупъ дѣйствительно виноватъ: *оже господинъ бьеть закупа про дѣло его — безъ вины есть*, и въ случаѣ побѣга угрожаетъ ему полнымъ рабствомъ: *оже закупъ бѣжитъ отъ господина — то обель*. Кромѣ закуповъ, служившихъ въ дворахъ у господъ, были закупы ролейные, поселенные на земляхъ и обязанные работою владѣльцу; иные получали плуги и бороны отъ владѣльцовъ: это также показываетъ обѣднѣніе народа, ибо не было ни въ правѣ, ни въ обычаѣ, чтобы такой закупъ, или заемный полевой работникъ, непремѣнно получалъ орудія отъ владѣльцевъ.

Изъ этого видно, что тогда земледѣльцы, обѣднѣвши, лишенные всякихъ средствъ къ свободному труду, принуждены были наниматься въ работники, и такіе работники и закупы попадали въ чрезмѣрный произволъ владѣльцевъ. Владѣльцы посылали ихъ на работы и придирались къ тому, что они не берегутъ орудій; обвиняли ихъ, когда у нихъ случались покражи, и клали имъ это въ счетъ платы; такимъ образомъ бѣдняки находились въ

неисходномъ положеніи—вынужденные быть всегдашними рабами, зависящими отъ произвола сильныхъ, наконецъ владѣльцы даже продавали ихъ въ рабство, пользуясь своею силой. Все это при Владимірѣ Мономахѣ предотвращается. Къ этому періоду нашего законодательства должны, какъ кажется, относиться и многія постановленія, опредѣляющія положеніе рабовъ (холоповъ); ибо, во всѣхъ спискахъ, статьи, опредѣляющія значеніе холоповъ, поставлены послѣ статей, опредѣленныхъ Владиміромъ: очевидно, что такъ-какъ многіе тогда, пользуясь бѣдностью народа, обращали въ рабство служившихъ у нихъ закуповъ или свободныхъ людей, то и возникла необходимость опредѣлить: что́ такое холопство, и кто долженъ былъ считаться вольнымъ. Конечно, по юридическому понятію извѣстный взглядъ существовалъ и до того времени, и теперь вошелъ въ законодательство съ прежнихъ обычаевъ. Холопство обѣльное признано трехъ видовъ: первый видъ былъ покупка: иному продавался человѣкъ самъ въ холопи добровольно; въ такомъ случаѣ согласіе покупаемаго объявлялось предъ свидѣтелями— *послухы поставитъ*; другой покупалъ рабовъ у господъ, но непремѣнно при свидѣтеляхъ, и давалъ задатокъ хотя малый (ногату) въ присутствіи самаго получаемаго холопа. Второй родъ холопства сообщался принятіемъ женщины рабскаго происхожденія въ супружество безъ всякаго условія, — фактъ замѣчательный, показывающій, что были случаи, когда женщины избѣгали рабства выходомъ въ замужество; безъ сомнѣнія, это были частые случаи и потому-то оказалось нужнымъ установить правило. Наконецъ, третій родъ холопства — если свободный человѣкъ безъ всякаго договора сдѣлается должностнымъ лицомъ у частнаго человѣка: *тивунство безъ ряду, или привяжетъ ключь къ собѣ безъ ряду*. Такимъ образомъ, служба лицу сама по себѣ уподоблялась рабству: иначе непремѣнно нужно было условіе; это, вѣроятно, произошло отъ того, что во-первыхъ, многіе холопы избѣгали рабства, коль скоро брали на себя должность; во-вторыхъ, что свободные люди, принявъ должность, позволяли себѣ разныя безпорядки и обманы, и за неимѣніемъ условій, господа не могли искать на ихъ управы. Отношенія усложнялись и требовали условій и договоровъ. Только исчисленные здѣсь люди могли быть холопами, прочіе — не холопи: въ дачѣ не холопъ (т. е. если дали ему въ долгъ), ни по хлѣбѣ роботятъ (если и за хлѣбъ работаетъ), ни по придатьцѣ (?); но всякій, кто взялъ въ долгъ, можетъ отработать то, что́ получилъ, и отойти. Замѣчательно, что по всѣмъ статьямъ Русской Правды не дѣлаются болѣе холопами военноплѣнные; объ этомъ уже нѣтъ рѣчи.

Бѣгство холоповъ было обыкновеннымъ явленіемъ, какъ и въ послѣдующія времена, а потому и въ этотъ періодъ возникали также постановленія относительно ихъ поимки. Бѣглые холопы обыкновенно находили себѣ убѣжище у другихъ господъ, которымъ служили, будучи обязаны имъ пріютомъ, а когда эти новые господа начинали съ ними обращаться строго,—убѣгали отъ нихъ и искали иныхъ господъ. Для предотвращенія этого постановлено такъ: тотъ платилъ, кто, зная бѣглаго холопа, дастъ ему хлѣба или укажетъ путь, и напротивъ устанавливалась плата въ награду за поимку и задержаніе бѣглаго холопа. Были случаи, когда господа довѣряли своимъ холопамъ разныя дѣла и посылали ихъ торговать. Такимъ-образомъ, холопъ былъ тѣсно, юридически, связанъ съ господиномъ и былъ членомъ его дома, такъ-что за него господинъ отвѣчалъ. Вслучаѣ, если бы холопъ занялъ денегъ и заимодавецъ зналъ, что занимаетъ холопъ, то онъ давалъ не холопу, а господину, и господинъ обязанъ былъ или заплатить то, что взялъ холопъ, или лишиться холопа; точно такое же правило наблюдалось и тогда, когда холопъ былъ пойманъ въ воровствѣ: господинъ отдаетъ холопа тому, у кого послѣдній укралъ, или выкупаетъ его, платя цѣну украденнаго.

Холопъ поставленъ былъ ниже всякаго свободнаго. Но положеніе его, въ это время, по правамъ состоянія кажется было выше, чѣмъ при Ярославѣ. Прежде за побои, нанесенные холопомъ свободному человѣку, слѣдовало убить холопа; а при дѣтяхъ Ярослава положено только брать куны; холопъ вообще лишенъ былъ права быть свидѣтелемъ, но въ крайней необходимости можно было ссылаться на такого холопа, который занималъ у своего господина должность...

Во времена Владиміра и сына его Мстислава (1113—1125 г.) мало представляется живыхъ сторонъ народной жизни въ Южной Руси; по крайней мѣрѣ въ нашихъ лѣтописяхъ онѣ какъбы скрадываются подъ иными событіями. Вообще, вѣроятно, народъ, нѣсколько успокоенный рукою Мономаха, менѣе испытывалъ страданій и внѣшнихъ и внутреннихъ. Впрочемъ, въ 1124 году было бездождіе, которое естественно должно было повлечь скудость, — былъ и сильный пожаръ въ Кіевѣ. Въ эти два княженія совершалось заселеніе Южной Руси переселенцами.

Намъ неизвѣстны обстоятельства вступленія на великокняжескій столъ сыновей Мономаха одного за другимъ, но здѣсь не руководило право наслѣдства послѣ отца. По смерти Мстислава сдѣлался княземъ не сынъ его, а братъ — вѣрно по желанію кіевлянъ; но тутъ въ Южной Руси начались сумятицы, имѣвшія печальное вліяніе на судьбу народа. Началъ

дѣло Черниговскій князь Всеволодъ. Дикій, необузданный, онъ еще прежде, въ Черниговѣ напалъ на своего дядю Ярослава, выгналъ его и дружину его истребилъ. Мстиславъ, хотѣвшій помочь изгнанному Ярославу и наказать Всеволода, оставилъ это намѣреніе попросьбѣ Андреевскаго игумена Григорія уважаемаго по своей святой жизни: онъ убѣдилъ его не поднимать войны. Конечно, у Всеволода черниговскаго была сильная партія въ черниговской землѣ, когда надобно было опасаться войны. Мстиславъ жалѣлъ потомъ, что послушалъ игумена.

Съ его преемникомъ Ярополкомъ, который, какъ кажется, былъ человѣкъ слабый, Всеволодъ вступилъ въ борьбу. Поводомъ было то, что братъ Ярополка, ростовско-суздальскій князь, требовалъ себѣ Переяславля и отдавалъ за него Ярополку Ростовъ и Суздаль. Народу эта борьба князей причинила разоренія. Сначала Ярополкъ съ кіевлянами плѣнилъ около Чернигова села и загналъ людей въ русскую землю. Потомъ, въ отместку, Всеволодъ, видя что приходится ему бороться не съ однимъ русскимъ княземъ, но и съ другими дѣтьми Мономаха, призвалъ Половцевъ. Вопросъ такъ запутался, что дѣти Мстислава, племянники Ярополка, недовольные дядей, пристали къ Всеволоду. Половцы напали на переяславскую страну, избивали людей по пути, жгли селенія, дошли до Кіева, ввиду Кіева на лѣвой сторонѣ зажгли городокъ, хватали людей въ плѣнъ, другихъ убивали; люди бросились спасаться на другой берегъ и не успѣвали, потому что тогда таялъ ледъ на Днѣпрѣ. На другой, 1136 годъ, опять Всеволодъ съ братьею своею осадилъ Переяславль, вступилъ въ битву на рѣкѣ Супоѣ; потомъ подходилъ къ Кіеву. Эти походы сопровождались разореніемъ селеній и плѣномъ людей. Князья мирились, и опять начинали междоусобіе. Ярополкъ вошелъ съ войскомъ кіевскимъ въ черниговскую область и началъ опустошать ее. Но въ 1139 году, черниговцы потребовали, чтобъ Всеволодъ помирился и не бѣжалъ къ Половцамъ. Своихъ силъ ему было недостаточно. Всеволодъ долженъ былъ помириться. Этотъ фактъ показываетъ, какъ междоусобія вообще поддерживались охотниками и истекали столько же изъ нравовъ народа, сколько и князей. Народъ могъ бы прекратить ихъ, еслибы въ тоже время, когда князья воевали между собою, не возбуждались и народныя страсти и удаль не тянула бы охотниковъ на бранное поле.

Какъ только умеръ Ярополкъ и вошелъ въ Кіевъ братъ его, Вячеславъ, то Всеволодъ опять очутился подъ Кіевомъ и началъ зажигать дворы передъ городомъ въ Копыревомъ концѣ, Такимъ-то средствами онъ

заставилъ себя признать княземъ. Вячеславъ добровольно уступилъ. Кіевляне призвали Всеволода...

Новый князь привелъ съ собою своихъ Черниговцевъ и раздалъ имъ должности и городское управленіе. Сила его, очевидно, заключалась въ Черниговцахъ, которымъ льстило то, что они съ своимъ княземъ дѣлались рѣшителями судьбы Русскаго міра. Опираясь на эту силу, онъ деспотически требовалъ перемѣщенія князей съ мѣста на мѣсто. Когда, въ 1146 году, почувствовалъ онъ близость смерти, то хотѣлъ утвердить вмѣсто себя Игоря. Онъ началъ просить Кіевлянъ признать его своимъ княземъ. Кіевляне не терпѣли ни Всеволода, ни его рода, но притворились, что желаютъ имѣть княземъ его брата. Собралось вѣче подъ Угорскимъ; цѣловали крестъ Игорю. Чтобъ власть его была тверже, ему цѣловали особо крестъ Вышгородцы. Вышгородъ, какъ кажется, тогда только получилъ значеніе свободнаго города, а прежде былъ пригородомъ Кіева, и князь Кіевскій само собою былъ и Вышгородскимъ; теперь напротивъ, Вышгородъ также присягаетъ особо. Это показываетъ, что Вышгородъ достигъ большей самобытности. Пока Всеволодъ былъ живъ, Кіевляне хитрили, и должны были прибѣгать къ обыкновенной рабской уловкѣ — притворству; но когда Всеволодъ умеръ, тотчасъ же собрали вѣче и потребовали на него Игоря. Игорь послалъ брата Святослава. Кіевляне выговорили ему, что у нихъ тіуны княжескіе, что́ собираютъ княжескіе доходы, люди корыстолюбивые и дурные. *Ратша нынгуби Кіевъ, а Тудоръ—Вышгородъ*, говорили они; теперь цѣлуй крестъ, князь Святославъ, съ братомъ своимъ: кому будетъ обида, то ты оправляй. Святославъ сошелъ съ коня и поцаловалъ крестъ въ томъ, что будутъ у нихъ тивуны выборные *по ихъ волѣ*. Тогда Кіевляне подняли на потокъ и Ратшу и Тудора, и ограбили Всеволодовыхъ мечниковъ. Игорь послалъ было утишать возстаніе; Кіевляне за то пригласили, вмѣсто Игоря, княземъ къ себѣ сына Мстислава Мономаховича, Изяслава, бывшаго тогда въ Переяславлѣ. Этого князя избрали не только Кіевляне и Вышгородцы, но и изъ другихъ городовъ—изъ Бѣлгорода и Василева, отъ всего Поросья и отъ Черныхъ Клобуковъ было къ нему призваніе сдѣлаться княземъ Кіева и Русской земли. Здѣсь, сколько извѣстно, мы встрѣчаемъ въ первый разъ избраніе князя всей Русской землей (землей Полянъ) правой стороны Днѣпра. Видно, народъ почувствовалъ, что можетъ распоряжаться своею судьбою вопреки внѣшней силѣ, столь долго его подавлявшей. Пока Изяславъ не подступилъ къ Кіеву, Кіевляне держали свое избраніе въ-тайнѣ отъ Игоря:—доказательство, что у Игоря кромѣ

Кіевлянъ была тогда чуждая Черниговская дружина: какъ Всеволодъ держался приходомъ Черниговцевъ въ Кіевъ, такъ и Игорь еще не рѣшался довѣриться Кіевлянамъ вполнѣ: ладилъ съ ними и уступалъ имъ, но въ тоже время держался за чужую Кіевлянамъ силу. Эта то нерѣшительность и погубила его дѣло. Кіевляне уговорились измѣнить Игорю тогда, когда уже Изяславъ вступитъ въ сраженіе. Такъ и сдѣлалось. Полки Игоря и его брата были разбиты. Самъ Игорь схваченъ въ болотѣ и посаженъ въ порубъ, въ подземную тюрьму. Такого понятія не было, чтобы князь, по важности своего происхожденія, былъ изъятъ отъ грубаго обращенія: и съ князьями въ подобномъ случаѣ обращались какъ съ простыми. Порубы были такъ неудобны и такъ дурно было сидѣть тамъ, что Игорь заболѣлъ и захотѣлъ въ монахи. Между тѣмъ, братъ Игоря Святославъ Черниговскій пытался освободить брата изъ неволи. Открылась война въ Сѣверской области,—война довольно разорительная для жителей, особенно въ Новгородѣ-Сѣверскомъ. Враги больше, однако, разоряли села князей, съ которыми воевали, сожигали гумна и стоги, забирали стада, составлявшія хозяйственное богатство, побрали въ погребахъ медъ въ *бретьяницахъ*, желѣзо и мѣдь. *Церкви княжескія считались тоже достояніемъ князей*: ихъ грабили; а рабовъ княжескихъ дѣлили какъ скотъ. У Святослава взяли такимъ-образомъ до 700 рабовъ. Между тѣмъ, князья, двоюродные братья Святослава и Игоря, державшіеся стороны Изяслава Мстиславича, въ надеждѣ пріобрѣсть себѣ всю Черниговскую волость,—потомъ измѣнили ему. Кіевляне, любя своего князя, какъ только услышали объ этомъ, бросились съ неистовствомъ въ монастырь, гдѣ былъ Игорь, выволокли его на вѣче и убили варварскимъ образомъ: полуживого его тащили черезъ торгъ ужемъ за ноги. Такъ-какъ онъ былъ уже монахъ, то духовенство стало смотрѣть на это дѣло какъ на нарушеніе духовной неприкосновенности, и распространился слухъ, что надъ тѣломъ убитаго зажигались свѣчи: впослѣдствіи его причислили къ святымъ.

Кіевляне такъ глубоко уважали память Мономаха, что несмотря на привязанность къ избранному ими князю, неэнергически воевали противъ дяди его, Юрія Долгорукаго, князя Суздальскаго, когда тотъ, соединившись съ Ольговичемъ, сталъ добывать Кіева себѣ. Кіевъ нѣсколько разъ переходилъ то къ Изяславу, то къ Юрію. Изяславъ бѣгалъ на Волынь и опять возвращался въ Кіевъ. Такъ продолжалось до 1154 года. Въ этой сумятицѣ рушился порядокъ управленія въ Руси. Черные Клобуки, Торки, Берендѣи, инородные поселенцы, своимъ участіемъ рѣшаютъ судьбу края; съ одной сторона Угры, съ другой Поляки, съ третьей

Половцы, приглашаемые претендентами, также вмѣшиваются въ дѣла Руси; право сильнаго рѣшаетъ дѣло. Замѣчательно, когда послѣ смерти Изяслава Мстиславича началась такая сумятица, что на княженіи въ Кіевѣ небыло никакого князя, то кіевляне избрали перваго, кто имъ попался изъ рода Ольговичей Изяслава Давидовича, потому что совершенно безъ князя оставаться казалось имъ невозможнымъ. *Поѣди Кіеву, ать не возмутъ насъ Половцы; ты еси нашъ князь, поѣди къ намъ.* Но когда Юрій пошелъ на Кіевъ, то Изяславъ долженъ былъ уйти, и кіевляне съ радостію принимали Юрія. По смерти Юрія, случившейся черезъ два года (въ 1158 году), происходили такія же сцены, какъ и по смерти Святополка и Всеволода Ольговича. Юрій, подобно прежнимъ князьямъ, привелъ съ собою суздальцевъ и раздалъ имъ города и села; по смерти его, всѣхъ побили кіевляне, имѣнія ихъ пограбили; ограбили и дворъ Юрія, названный имъ раемъ. Уважая долго Юрія, какъ сына любимаго ими Мстислава, кіевляне не въ силахъ были сдержать своего нерасположенія къ суздальцамъ. Съ тѣхъ поръ, князья являлись въ Кіевъ по волѣ воинственныхъ шаекъ, безъ наблюденія какого-либо права. Сначала Изяславъ Черниговскій, потомъ Ростиславъ Смоленскій, братъ Изяслава Мстиславича, потомъ сынъ Изяслава Мстиславича, Мстиславъ Изяславичъ; послѣдній сидѣвшій, на Волыни, былъ призванъ кіевлянами отъ себя, а Черными Клобуками отъ себя, и долженъ былъ, дѣлать *рядъ* (условіе) съ тѣми и другими.

До 1168 года въ жизни народной не видно ничего выдающагося. Южная Русь подвергалась мелкимъ однообразнымъ междоусобіямъ. Въ 1159 году пострадалъ Черниговъ: окрестности его были выжжены Половцами, приведенными въ край княземъ Изяславомъ Давидовичемъ противъ Ольговичей. Достойно, однако, замѣчанія, что князья, употребляя орды половецкія въ своихъ взаимныхъ усобицахъ, считали долгомъ оборонять отъ нихъ торговые пути. Изъ этихъ путей одинъ назывался путемъ *гречниковъ*, или греческимъ, а другой *залознымъ*. Первый названъ такъ потому, что по немъ привозили изъ Греціи товары и увозили въ Грецію русскіе. Опасное мѣсто для гречниковъ были пороги, не только по причинѣ затруднительнаго плаванія, но и по причинѣ грабежей отъ Половцевъ въ этихъ мѣрахъ. Князья должны были ходить туда съ войскомъ на защиту торговцевъ. Въ 1167 году, нѣсколько князей со своими ополченіями должны были держать караулъ у Канева, пока пройдутъ Гречники и Залозники. Это торговое путешествіе совершалось около извѣстнаго времени въ году. Въ 1169 году, князья снова должны были защищать торговые пути; при

этомъ въ числѣ путей, обезпокоиваемыхъ Половцами, упоминается и *соляной* путь, вѣрно изъ Крыма, гдѣ набирали соль въ озерахъ.

Войны съ Половцами шли удачно, но въ 1169 году Кіевъ испыталъ такое разореніе, какого давно не помнилъ: князь Андрей Суздальскій, закладывая на востокѣ новый порядокъ Русскаго міра, послалъ въ Кіевъ войска съ одинадцатью князьями. Дѣло рѣшено было Берендѣями: они измѣнили Кіевскому князю Мстиславу, и передались на сторону Андрея. 8 марта Кіевъ былъ взятъ и два дня его грабили. Вотъ-какъ описываетъ это бѣдствіе лѣтописецъ: *взятъ же бысть градъ Кіевъ мѣсяца марта 8, въ второѣ недѣли поста въ среду, и грабили за два дни весь градъ, Подолье и Гору, и монастыри, и Софью и Десятинную Богородицю, и не бысть помилованія никомуже ниоткудуже, церквамъ горящимъ, крестьяномъ убиваемымъ, другимъ вяжемымъ; жены ведомы быша въ плѣнъ, разлучаемы нужею отъ мужей своихъ; младенцы рыдаху, зряще матерей своихъ. И взяша имѣній множество, и церкви обнажиша иконами и книгами и ризами, и колоколы изнесоша вси, Смольяне, Суждальци, и Черниговцы, и Олгова дружина, и вся святыня взята бысть; зажьженъ бысть и монастырь Печерскій святыя Богородицы отъ поганыхъ, но Богъ молитвами святыя Богородицы съблюде и отъ таковыхъ. И бысть въ Кіевѣ на всихъ человѣцѣхъ стенаніе и плачъ и скорбь неутѣшная и смерть непрестаньная. Се же все содѣяшася грѣхъ ради нашихъ.* (Ип. сп. 100). Съ тѣхъ поръ судьба Кіева еще болѣе чѣмъ прежде зависѣла отъ сильнѣйшаго. Андрей думалъ-было назначить туда подручнаго себѣ князя и сохранять верховное управленіе надъ Русскою землею, пребывая самъ во Владимірѣ, но тутъ стали противъ него сыновья Ростислава, Смоленскаго князя, брата Изяслава Мстиславича. Одинъ изъ нихъ, Мстиславъ Ростиславичъ, съ кіевлянами энергически сопротивлялся и храбро отбилъ ополченіе Андрея отъ Вышгорода. Владимірскому князю не удалось приковать Кіева и Южно-русской земли къ новому центру русской федераціи. Но и князья въ южной Руси уже яснѣе сознавали, что ни за кѣмъ изъ нихъ нѣтъ родового права на древнюю столицу; каждый старался только, чтобъ захватъ Кіева могъ служить благопріятнымъ обстоятельствомъ для его выгодъ. Такимъ образомъ, когда Ярославъ Луцкій князь захватилъ Кіевъ въ 1174 году, то Святославъ Черниговскій говорилъ ему, что онъ не разбираетъ—право или неправо онъ сѣлъ, но что всѣ они,

князья, одного дѣда внуки, и потому ему надобно дать что-нибудь изъ (кіевской) русской земли.

Послѣ Ярослава захватилъ Кіевъ Романъ Ростиславичъ. Онъ опирался на соизволеніе Андрея Боголюбскаго, который началъ тогда брать верхъ надъ князьями; но когда Андрей умеръ, то Черниговскій князь Святославъ принудилъ его удалиться и самъ сдѣлался княземъ въ Кіевѣ. Участіе народа не изображается при этихъ перемѣнахъ. Очевидно, оно было и выражалось тѣмъ, что, при каждой смѣнѣ князей, удалыя воинственныя шайки держали сторону того или другого князя, переходили отъ одного къ другому, боролись между собою, грабили и убивали другъ друга, возводили своихъ князей, ссорили ихъ между собою и разоряли край, неуспѣвавшій поправиться послѣ каждаго переворота. Въ случаѣ несогласія князя съ толпою, которая возводила его на княженіе, онъ рѣшительно проигрывалъ. »Князь, ты задумалъ это самъ-собою. Не ѣзди, мы ничего не знаемъ« — сказали Владиміру Мстиславичу его бояре; и Чорные Клобуки также стали отступать, когда увидѣли, что дружина не пошла за намѣреніемъ князя, и князь оставилъ свое покушеніе. Массы Чорныхъ Клобуковъ, Торковъ, Берендѣевъ способствовали разложенію соединительныхъ стихій; недостатокъ сознанія объ отечествѣ въ этихъ чужеплеменникахъ приводилъ ихъ къ тому, что у нихъ не было даже на короткое время опредѣленнаго стремленія; защищая князя, давая ему *роту*, они легко отступали отъ него въ минуту опасности и переходили къ другому. Оттого такъ часто говорится о томъ, что Чорные Клобуки, составляя ополченіе князя, льстили подъ нимъ. Князья съ ихъ партіями перестали даже думать о прочномъ утвержденіи; по опыту и по безчисленнымъ примѣрамъ они уже привыкли къ непостоянству судьбы своей и были довольны, когда успѣвали схватить то, что попадалось имъ въ руки на короткое время. Такъ, напримѣръ, въ 1174 году Святославъ Ольговичъ напалъ на Ярослава Изяславича въ Кіевѣ, — тотъ бѣжалъ; Святославъ ограбилъ его приверженцевъ, а дружину его захватилъ съ собою въ плѣнъ, и ушелъ. Ярославъ прибылъ въ Кіевъ, собралъ вѣче изъ кіевлянъ, и говорилъ имъ: теперь промышляйте, чѣмъ мнѣ выкупить княгиню и дружину. И предъ нимъ отвѣчать своимъ достояніемъ должны были кіевляне, уже прежде ограбленные Святославомъ (*стоитъ Кіевъ пограбленъ Ольговичи*). Ярославъ обложилъ всѣхъ: и духовныхъ, и свѣтскихъ, и иностранцевъ, жившихъ въ Кіевѣ: »*попрода всь Кіевъ, игумены и попы, и черньцѣ и черницѣ и Латину и гостѣ, и затвори всѣ Кіяне* (Ип. сп. III). Это насиліе онъ могъ сдѣлать лишь вмѣстѣ съ пришлыми Во-

лынцами изъ Луцка, ибо предъ тѣмъ, когда Святославъ напалъ именно въ Кіевъ, тотъ же самый князь Ярославъ не смѣлъ *затворятися одинъ* и бросился въ Луцкъ; слѣдовательно, коль скоро онъ теперь имѣлъ возможность такъ поступить, съ Кіевлянами, то, значитъ, привелъ съ собой силы изъ Луцка. Вслѣдъ затѣмъ Святославъ умирился съ Ярославомъ; въ потерѣ остался одинъ Кіевскій народъ, дважды ограбленный тѣмъ и другимъ изъ ссорившихся князей. Этотъ случай можетъ дать понятіе о томъ, какъ дѣйствовали на народъ княжескія междоусобія. Всего болѣе долженъ былъ страдать сельскій народъ, который, конечно, игралъ здѣсь совершенно страдательную роль. Разсорился Святославъ съ Олегомъ Сѣверскимъ княземъ—и *пожже волость его и много зла сотвори*. Какъ только князь заратится съ княземъ, около обоихъ князей-соперниковъ удальцы собираются и отмщаютъ за князей своихъ—на сельскомъ народѣ, и земледѣлецъ не перестаетъ пить горькую чашу и передаетъ ее дѣтямъ и внукамъ, какъ завѣтъ печальной судьбы своей. Пѣвецъ Игоря такъ изображаетъ эту судьбу народа: *въ княжихъ крамолахъ вѣци человѣкомъ скратишась. Тогда въ Русскій земли рѣдко ратаеве кикахуть, но часто враны граяхуть, трупіе себѣ дѣляче, а галици свою рѣчь говоряхуть, хотятъ полетѣти на уедіе*. О бѣдствіяхъ, какія претерпѣвалъ народъ во время междоусобій, когда князья брали города приступомъ, можно судить изъ Кіевской лѣтописи по рѣзкому описанію, какое дѣлаетъ взятый въ плѣнъ Половцами и потомъ возвратившійся Игорь Сѣверскій: *азъ не пощадѣхъ хрестьянъ. но взяхъ на щитъ городъ Глѣбовъ у Переяславля; тогда бо не мало зло подъяша безвиньніи хрестьяни, отлучаеми отець отъ роженій своихъ, братъ отъ брата, другъ отъ друга своего, и жены отъ подружій своихъ, и дщери отъ матерій своихъ и подруга отъ подруги своея; и все смятено плѣномъ и скорбію, тогда бывшею: живіи мертвымъ завидять, а мертвіи радовахуся, аки мученици святѣи огнемъ отъ жизни сея искушеніе пріемше; старцѣ порѣвахуться, уноты же лютыя и немилостивныя раны подъяша*, и проч. (П. С. Л. т. II. 131).

Когда Святославъ Черниговскій, при помощи другихъ князей Сѣверской земли, отнималъ Кіевъ у Ростиславичей, князья помирились такъ, какъ не бывало еще: Святославъ сдѣлался княземъ Кіевскимъ, а Рюрикъ княжилъ надъ всею Землею Русскою. На одной сторонѣ были Половцы; со стороны противной Черные Клобуки. Такъ то иноплеменники, вмѣшиваясь въ драки Русскихъ князей, внѣдрялись въ жизнь нашу. Тѣсное сближеніе съ нами Половцевъ было для нихъ благопріятно, потому что

въ то время возникла уже торговля съ Русью, и гости (купцы) ходили извѣстными, опредѣленными дорогами изъ Половецкой земли въ Русскую, и обратно. Но коль скоро Святославъ примирился съ Ростиславичами и сѣлъ въ Кіевѣ, Русь ополчилась противъ Половцевъ, какъ противъ чужеземныхъ враговъ; отношенія къ нимъ приняли видъ борьбы съ иноплеменнымъ народомъ и врагами. Въ это время какъ будтобы оживилась Русь, какъ будто бы расцвѣло сознаніе, что Половцы обезсилили Русь, задерживаютъ ея торговлю и прекращаютъ земледѣліе. Князья стали дѣлать съѣзды, какъ во времена Мономаха, подъ предсѣдательствомъ Кіевскаго князя. Такъ, въ 1183 году, князь Кіевскій Святославъ созывалъ противъ Половцовъ князей Черниговской и Сѣверской Земли, князей Русскихъ, Волынскихъ, Червонорусскихъ, однимъ словомъ князей Южнорусской Земли. Въ этомъ событіи явно обозначается взаимное тяготѣніе князей Южнорускихъ земель особо отъ другихъ, совершенно сообразно народному развѣтвленію. *И совокупишася къ нима: Святославичи Мстиславъ и Глѣбъ и Володимеръ Глѣбовичъ изъ Переяславля, Всеволодъ Ярославичь изъ Лучьска съ братомъ Мстиславомъ, Романовичъ Мстиславъ, Изяславъ Давидовичъ и Городенскій Мстиславъ, Ярославъ князь Пинскій съ братомъ Глѣбомъ, изъ Галича отъ Ярослава помочъ, а своя братья* (Черниговскіе) *не идоша, рекуще: далече ны есть ити внизъ Днѣпра, не можемъ своеѣ землѣ пустѣ оставити, но же поидеши на Переяславль, то скупимся съ тобою на Сулѣ.* (Ип. 127). Конечно, въ этомъ предпріятіи участвовали и дружины, безъ которыхъ князья не предпринимали ничего. Тутъ были и Русскіе, и Полѣсчане, и Галичане. Ч. Клобуки имѣли въ этомъ союзномъ ополченіи бросили свое участіе, какъ часть Русской корпораціи, какъ отдѣльная земля, такъ какъ древняя ихъ племенная вражда къ Половцамъ, которой начальный исходъ для насъ неизвѣстенъ, соединяла ихъ съ Русскими. Однако это событіе не можетъ считаться доказательствомъ чтобъ понятія о цѣлости и единичности Южнорусской страны, утвердилось до сознанія, что всѣ ея части постоянно необходимо должны дѣйствовать съобща; ибо вскорѣ, въ послѣдующихъ походахъ противъ Половцевъ, участвуютъ только Русь — Поляне да Полѣсье. Походы князей въ 1183, 1184, 1187, 1190 совершались удачно для Русскихъ. Походъ въ 1183 году былъ предпринятъ въ охрану Русской Земли на востокѣ. Русскіе ходили на берега Мерлы; въ другихъ годахъ войны съ Половцами происходили на берегахъ Днѣпра и имѣли видъ обороны торговыхъ путей. Во всѣхъ этихъ взаимныхъ стычкахъ

Русскіе брали стада и плѣнниковъ, слѣдовательно эти войны должны были прибавлять Турецкаго элемента въ Русской землѣ.

Несчастенъ былъ походъ Игоря Сѣверскаго и съ нимъ всѣхъ князей Сѣверской Земли; съ князьями своими были Куряне, Трубчане (часть Вятичей), Путивляне, Рыльсчане и Черниговскіе Коуи — Тюркское населеніе, подобно тому, какимъ были Черные Клобуки въ Русской, землѣ. Это ополченіе, зашедшк далеко въ малоизвѣстную степь между Осколомъ и Дономъ, на берегу рѣки Каялы было разбито и князья взяты въ плѣнъ. Тогда ободренные Половцы напали на восточныя страны Русской земли, принадлежавшія Переяславлю, и начали опустошенія. Тогда взятъ былъ между прочимъ городъ Рымовъ; часть жителей избавилась отъ плѣна, успѣвъ уйти по болоту, а прочіе, оставшіеся въ городѣ, достались въ неволю. Въ этотъ походъ Половцы набрали много плѣнниковъ и, слѣдовательно, сдѣлали большое измѣненіе въ народонаселеніи восточной половины Русской —Полянской земли. Другое ополченіе раззоряло берега Сема. Должно быть эти нападенія были очень тяжелы для народа, какъ это показываютъ слова Пѣсни объ Игорѣ. *Уже бо, братіе, не веселая година встала, уже пустыни силу прикрыли. Встала обида въ силахъ Даждбожа внука, вступилъ дѣвою на землю трояню, въсплекала лебедиными крылы на синемъ морѣ, у Дону плещучи, убуди жирня времена.... Кликну Карна и Жля, поскочи по Рускѣй земли, смагу мычючи въ пламянѣ розѣ; жены Русскія въсплакашась, аркучи: уже намъ своихъ милыхъ ладъ не мыслію смыслити, ни думою сдумати, ни очима съглядати, а злата и сребра не мало потрепати. А въстона бо, братіе, Кіевъ тугою, а Черниговъ напастьми; тоска разліяся по Руской земли, печаль жирна тече средъ земли Русскія»*. Но Игорь воспользовался тѣмъ, что Половцы напились кумыса и стали пьяны; и присодѣйствіи одного Половчанина, Овлура, убѣжалъ изъ плѣна.

На князей южнаго края и вмѣстѣ съ ними на политическую судьбу народа вліяніе Суздальско-Владимірскаго князя Всеволода усиливалось. Въ 1195 году онъ потребовалъ у Рюрика, Русскаго князя, нѣсколько городовъ, и тотъ долженъ былъ исполнить его требованіе, измѣнивъ данное прежде слово зятю своему, Роману. Замѣчателенъ тотъ фактъ, что митрополитъ, котораго Рюрикъ спрашивалъ о совѣтѣ, далъ свой голосъ въ пользу Всеволода: это важно съ той стороны, что церковь, въ лицѣ своего главнаго представителя, начала давать свою санкцію стремленіямъ къ старѣйшинству Владимірскаго князя, еще въ самомъ зародышѣ

тѣхъ политическихъ началъ, которымъ пришлось впослѣдствіи развиться на русскомъ востокѣ и довести русскій міръ до единодержавія. Тогда много строили церквей, ласкали духовенство, во Владимірской землѣ; за то и духовенство на князей этой земли возлагало благословеніе на старѣйшинство съ царскими, заимствованными изъ Византіи, признаками личнаго единовластія. Духовные какъ, люди съ бо́льшимъ горизонтомъ понятій, не могли въ единствѣ не видѣть единственнаго пути ко благу отечества и самый идеалъ этого блага для нихъ могъ представляться не иначе, какъ въ томъ образѣ, съ какимъ они могли познакомиться чрезъ византійское образованіе. Кіевъ не въ силахъ былъ сопротивляться и отстаивать свое прежнее первенство. Въ Кіевѣ слишкомъ закоренѣли и слишкомъ срослись съ нимъ старославянскія начала, уже въ то время сильно искаженныя, изуродованныя вліяніемъ азіатскихъ и тѣмъ, болѣе неспособныя къ порядку, какой являлся передовымъ людямъ подъ вліяніемъ Византійскаго воспитанія. Отъ разнородности населенія, отъ непостоянства общественнаго строя, отъ безпрестанныхъ раззореній и, слѣдовательно, отъ ненадежности гражданской жизни, въ Южной Руси видимо происходило разложеніе; изъ прежнихъ элементовъ могли сложиться какія-то новыя формы; но онѣ еще не составились; не стало стараго, годнаго для поддержки но и не образовалось еще новаго: отъ этого Кіевскую Русь не трудно было подчинить и по произволу дѣйствовать на нее сильному. Только на западѣ организовалось что́-то новое — въ образѣ Галицкой и Волынской земли, и только тамъ на новую силу могло наткнуться единодержавное стремленіе восточно-Русскихъ князей.

Всеволодъ дѣлалъ попытки для удержанія своего вліянія на Югъ. Въ 1195 году онъ обновилъ отцовскій городъ Городецъ на Вострѣ и послалъ туда своихъ тивуновъ. Въ 1200 году онъ посадилъ сына своего Ярослава въ русскомъ Переяславлѣ. Съ другой стороны Романъ, соединивши Галицкую и Волынскую земли подъ однимъ правленіемъ, стремился къ власти надъ всею Южною Русью. Такимъ образомъ, положеніе Русской Земли поставлено было между двухъ огней: князь Рюрикъ Ростиславичь, послѣ смерти Святослава Ольговича, по волѣ Всеволода сдѣлался княземъ города Кіева, будучи до тѣхъ поръ княземъ одной кіевской земли, и такимъ образомъ городъ Кіевъ, по управленію, опять сталъ главою Русской Земли: уже не было отдѣльныхъ князей Кіева и земли его. Въ то же время готовность однихъ склонить Южную Русь подъ верховное первенство Ростовско-Суздальской земли не могло обойтись безъ внут-

ренняго сопротивленія со стороны другихъ. Свѣжіе признаки вражды, воспоминанія о Юріѣ и Андреѣ, не могли изгладиться скоро. Ольговичи должны были стоять не только за себя, но и за всю Сѣверскую землю. Всѣ князья этой земли, обыкновенно несогласные между собою, дѣйствуютъ съобща противъ силы, которая идетъ не противъ лица каждаго изъ нихъ, но противъ нихъ всѣхъ. Всеволоду помогаютъ Смольняне и Рязанцы. Рюрикъ, посаженный Всеволодомъ, чувствуетъ, что ему необходимо и сближеніе съ Ольговичами. Тогда другая сторона, ему противная, сторона западнаго края Южной Руси, въ лицѣ Романа съ толпами Галицкими и Волынскими, сближается со Всеволодомъ, потому что онъ пока еще не былъ опасенъ. Роману хотѣлось утвердиться въ Южной Руси. Въ Южной Руси пробуждается какъ будто сознаніе единства Южной Руси; русская (Кіевская) Земля пристаетъ къ Роману; къ нему пристаютъ Черные Клобуки; изъ всѣхъ городовъ русскихъ пріѣхали къ нему люди, признаютъ его, *а что городовъ русскихъ, и изъ тѣхъ людье ѣхаша къ Романови* (Лавр. 170). Народъ южно-русскій искалъ уже лица, около котораго хотѣлъ сгруппироваться въ единствѣ своей національности. Романъ подступаетъ къ Кіеву; Кіевляне измѣняютъ Рюрику; признаютъ Романа княземъ, отворяютъ ему Подолъ. Рюрикъ съ Ольговичами заперлись было на Горѣ, но должны были уступить. Рюрикъ уѣхалъ во Вручій въ Полѣсьѣ; Ольговичи обратились въ свой Черниговъ. Но Романъ уступилъ Всеволоду и, по согласію съ нимъ (ибо въ лѣтописи говорится, что великій князь Всеволодъ и Романъ), посадилъ въ Кіевѣ Ингваря.

Была ли эта уступка Всеволоду смѣлому, союзнику, уступкою только до поры до времени, — во всякомъ случаѣ, кажется, Романъ думалъ о соединеніи Южной Руси подъ одною самобытною властію и дѣйствительнобылъ уже настоящимъ владѣтелемъ ея. Онъ отправился на Половцевъ и освободилъ множество христіанскихъ душъ, и была радость по землѣ русской. Его дѣло казалось дѣломъ народнымъ. Радость была однако не долга. Явилось знаменіе: въ пятомъ часу ночи стало небо чермно и по землѣ, по хоромамъ, показывалась кровь, будто свѣжая, недавно пролитая. Это было обыкновенное повѣрье, предзнаменовавшее явленіе общаго бѣдствія. И дѣйствительно, 2 генваря 1204 года Рюрикъ явился съ Половцами въ Кіевъ *и створилъ велико зло въ русской землѣ, якого же зла не было отъ крещенія надъ Кіевомъ: напасти были и взятья, не якоже нынѣ зло се сстася: не токмо одино Подолье взяша и пожгоша, ино гору взяша, и митрополью Святую Софію разграбиша и Десятильную святую Бо-*

городицю разграбиша и манастыри всѣ, и иконы обраша, а иныѣ поимаша, и кресты честныя и ссуды священныя и книгы и порты блаженныхъ первыхъ князьи, еже бяху повѣшали въ церквахъ святыхъ на память собѣ.... Черньци и черници старыя изсѣкоша и попы старыя и слѣпыя и хромыя и сухія и трудоватыя— то вся изсѣкоша; а что черньцовъ иньхъ и черниць иньхъ и поповъ и попадій и Кіаны и дщери ихъ и сыны ихъ, — то все ведоша иноплеменници въ вѣжи къ собѣ.... (Л. лѣт. 176). Такъ несчастный Кіевъ поплатился послѣдній разъ за свое древнее право быть распорядителемъ судьбы своей. Рюрикъ сѣлъ въ разоренномъ городѣ, признавъ власть Всеволода. Въ 1208 году, онъ воевалъ противъ Половцевъ, своихъ прежнихъ союзниковъ, которые помогли ему разорить Кіевъ и овладѣть имъ. Война была удачна: зима была сурова, и Половцы погибали, а русскіе набрали много плѣнниковъ; но во время похода, въ Трипольи, Романъ внезапно схватилъ Рюрика и постригъ его въ монахи. Опять Южная Русь стала подъ его властію. Однако, въ тотъ же годъ лѣтомъ, неутомимый дѣятельный князь Романъ очутился уже на границахъ Польши и воевалъ съ Казиміромъ: тутъ въ битвѣ онъ палъ. Рюрикъ, узнавъ объ этомъ, *сверже чернически порты и сѣде въ Кіевѣ.* Этотъ поступокъ не всѣмъ могъ показаться дозволительнымъ; благочестивое понятіе всегда признавало, что, по уваженію къ этому званію, какимъ бы образомъ и по какимъ бы то ни было обстоятельствамъ оно ни было принято, выхода изъ него нѣтъ. Жена Рюрика не только не рѣшилась расстричься, но еще постриглась въ схиму, чтобъ избѣжать искушенія.

Съ тѣхъ поръ въ русской землѣ нѣсколько лѣтъ было безпорядочное брожженіе, схватки князей, которые брали другъ у друга города, выгоняли одинъ другого изъ владѣній. Враждебною стороною Рюрику были Ольговичи, князья Сѣверской земли, которые стремились захватить Южнорусскую землю въ систему своего рода. На челѣ ихъ стоялъ Всеволодъ Черниговскій. Народное участіе несомнѣнно въ этой борьбѣ: какъ та, такъ и другая сторона воевала съ собственными силами; Дреговичи, обособленные отъ Кіева по управленью подъ властію Туровскихъ и Полоцкихъ князей, участвовали въ этой борьбѣ, держась стороны Ольговичей; Полѣсье стояло за Рюрика, который, послѣ неудачь въ Кіевской землѣ бѣгалъ во Вручій и оттуда возвращался съ силами, слѣдовательно имѣлъ вспоможеніе въ народѣ Полѣсскомъ. Какъ та, такъ и другая сторона въ своихъ походахъ опустошала сельскія жилища и мстила тѣмъ жителямъ, которые приставали къ противникамъ. Лѣтописецъ въ

этомъ мѣстѣ очевидно благосклоннѣе къ Рюрику, чѣмъ къ Ольговичамъ, и говоритъ о Всеволодѣ, что онъ *много зла сотвори землѣ русской*. Наконецъ споръ этотъ кончился при посредствѣ митрополита и Суздальскаго князя Всеволода тѣмъ, что Рюрикъ сѣлъ въ Черниговѣ, а Всеволодъ въ Кіевѣ. Вотъ разительный примѣръ того, что наслѣдственный принципъ, относительно владѣнія землями въ одномъ родѣ, еще былъ не крѣпокъ. Хотя преемники Святослава княжили въ Черниговѣ болѣе ста лѣтъ, но все еще не казалось неестественнымъ, если вмѣсто ихъ сядетъ тамъ князь другой вѣтви. Наслѣдственный обычай не могъ восторжествовать надъ сознаніемъ единства Русской Земли и вмѣстѣ съ тѣмъ надъ сознаніемъ права власти цѣлаго рода, а не вѣтвей его: очевидно, что князья все еще были правители, а не властители; господствовала идея, что имѣетъ право на управленіе русскимъ материкомъ цѣлый родъ, но еще не было строго опредѣлено, чтобъ каждая личность изъ этого рода имѣла право владѣть извѣстною частію такого-то, а не другого пространства, на основаніи своего ближайшаго происхожденія. Во всей Южнорусской землѣ не было уже единства родовъ, а нѣсколько вѣтвей княжили почти безъ послѣдовательнаго права; князья возводились одною игрою обстоятельствъ или опирались на расположеніе воинственныхъ шаекъ; появлялись тогда новые князья, въ разныхъ городахъ гдѣ ихъ прежде не было; такимъ образомъ случайно упоминаются князь Каневскій Святославъ, князь Шумскій Святополкъ. Переяславль находился подъ управленіемъ сына Всеволода Суздальскаго, который такимъ образомъ протягивалъ руку на Южную Русь и поддерживалъ свое старѣйшинство надъ князьями. Но этотъ край, сопредѣльный со степями, болѣе всѣхъ страдалъ отъ набѣговъ Половцевъ; Половцы разоряли села, такъ что жители не успѣвали строиться, а князья съ своими дружинами плохо могли оборонять ихъ. Народонаселеніе края рѣдѣло болѣе и болѣе, а съ другой стороны русская стихія во множествѣ плѣнниковъ переходила въ степи Половецкія. Въ 1212 году князья смоленскіе, по непріязни, выгнали Всеволода и посадили въ Кіевѣ бывшаго Смоленскаго князя, Мстислава Романовича. Права тутъ не было никакого, ибо такъ передъ тѣмъ думали-было посадить княземъ Ингваря Луцкаго, а потомъ удалили его и сдѣлали Мстислава. Всеволодъ долженъ былъ удалиться въ Черниговъ, гдѣ уже не было на свѣтѣ Рюрика, и тамъ скоро умеръ.

Въ 1224 году, появились впервые Татары. Видно, что вѣсть о страшномъ явленія, сильно поразила народный духъ. *По грѣхомъ нашимъ пріидоша языцы незнаеми*, (*выражается лѣтописецъ*). Эта

неизвѣстность дышетъ чѣмъ-то зловѣщимъ, страшнымъ. Вѣсть о нихъ принесли Половцы. Страшное пораженіе понесли они отъ невѣдомаго народа. Лѣтописецъ не удержался, чтобъ не припомнить при этомъ непріязни, которая не могла не таиться въ русской душѣ: *много бо ти Половцы зла сотвориша руской землѣ. Богъ же отмщеніе створи надъ безбожными Куманы, сынами Измаиловыми: побѣдиша ихъ Татары и иньхъ языкъ семь.* Нѣсколько князей половецкихъ погибло со своими ордами. Одинъ изъ нихъ, Котянъ, тесть Мстислава Мстиславича, тогда захватившаго Галичъ, привелъ къ нему много даровъ, коней, верблюдовъ и буйволовъ: (дѣвки были въ числѣ скота)—и просилъ помогать противъ невѣдомаго народа. Онъ говорилъ, по словамъ современника-лѣтописца: *нашу землю днесь одолѣли Татары, а ваша заутра возмутъ пришедъ; то побороните насъ.* Мстиславъ началъ просить Русскихъ и Сѣверныхъ князей. Собрались въ Кіевѣ и приговорили: *лучше намъ срѣсти ихъ на чюжей землѣ, нежели на своей.* И разъѣхались строить воиновъ каждый въ своей волости. И такъ собрались Кіевляне, Сѣверяне, Бѣлоруссы изъ Несвижа, и Путивльцы и вся Сѣверская земля, Куряне и Трубчане, и Волынская и Галицкая земля, пристали Смоляне и двинулись за Днѣпръ. Но вотъ, отъ невѣдомаго народа идутъ послы и предлагаютъ имъ миръ; объясняютъ, что они собственно пошли на враговъ Русскаго народа, Половцевъ, называютъ послѣднихъ своими конюхами и холопами, просятъ Русскихъ добивать съ ними Половцевъ. Русскіе такъ рѣшились съ ними биться, что не посмотрѣли на то, что званіе пословъ было священно: перебили пословъ. Русскихъ не убѣдили представленія этихъ пословъ, говорившихъ: вѣдь мы вашихъ земель не трогаемъ, ни городовъ вашихъ, ни селъ; мы не на васъ идемъ! Надобно при этомъ замѣтить, что отношенія къ Половцамъ видимо измѣнялись; у Половцевъ тоже произошли важныя перемѣны. Христіанство распространилось въ этомъ народѣ. Два князя половецкіе, убитые противъ Татаръ, были христіане (Юрьи и Данило); въ тоже время, когда князья собирались итти на Татаръ, одинъ изъ половецкихъ князей, Басты, принялъ крещеніе въ Кіевѣ. Видно, что присутствіе русскихъ плѣнниковъ въ половецкихъ степяхъ распространило между Половцами христіанство и русскіе нравы. Князья были въ безпрестанномъ родствѣ; съ другой стороны, и Русскіе, отъ безпрестаннаго столкновенія, принимали элементъ воинской дикости.

Русскіе надѣялись на свои силы, особенно послѣ первой удачи, когда имъ удалось разбить татарскую сторожу. Кромѣ сильнаго русскаго

ополченія разныхъ земель, надежда была и на Половцевъ, которые защищали свое существованіе. Ополченіе, подъ предводительствомъ 20 русскихъ князей, двинулось въ степь. Галичане, подъ предводительствомъ Юрія Домажирича и Держикрая Владиславича, поплыли по Днѣстру; потомъ моремъ, на ладьяхъ, вошли въ Днѣпръ, *возвели* пороги и стали у рѣки Хортицы,— извѣстіе, показывающее, что приморье было еще въ Русскихъ рукахъ. Туда прибыло и сухопутное ополченіе. Тутъ татарскій отрядъ явился высматривать ладьи Русскія; князь Данило Романовичъ пустился за нимъ и разогналъ его. Галицкіе предводители дали совѣтъ остальному русскому войску выступить на непріятеля и пуститься за нимъ. Русскіе и Половцы перешли Днѣпръ разсѣяли татарскую сторожу, и восемь дней гнались за Татарами до рѣки Калки. Князья между собою не ладили. Мстиславъ Галицкій ссорился съ Мстиславомъ Кіевскимъ и узнавши, что сильное татарское войско идетъ на нихъ, не сказалъ кіевскому князю »зависти ради«. Галичане съ Половцами бросились первые, сражались храбро, но Половцы, испугавшись, побѣжали и опрокинули Галичанъ,—и Галичане были разбиты. Тогда Кіевляне и ополченіе Русской земли (Украины) уперлись на каменистомъ берегу Калки, сдѣлали укрѣпленіе и оборонялись три дня. М. т., Татары, оставивши около нихъ войско, погнались за отрѣзанными Волынскими полками, и разбили ихъ; нѣсколько князей было перебито. Осажденные кіевляне долго не сдавались. Но Татаръ были бродники—смѣшанное народонаселеніе вѣроятно изъ плѣнниковъ русскихъ, въ разное время отведенныхъ въ плѣнъ, тоже что въ послѣдствіи называлось тумы; въ степяхъ они вели полукочевую жизнь; воеводою у нихъ былъ Плоскиня. Они уже пристали къ Татарамъ. Они уговорили кіевлянъ сдаться на искупъ. Тѣ повѣрили, и дѣло кончилось тѣмъ, что Татары положили князей подъ доски и на этихъ доскахъ сами стали обѣдать; однихъ кіевлянъ погибло тогда до 10,000. Это бѣдствіе наполнило Русь ужасомъ. Главное дѣло — не знали, что за народъ явился и чего ждать отъ него. Татары скоро повернули назадъ, но и это страшило русскихъ: *никтоже не вѣсть, кто суть и отколѣ пріидоша и что языкъ ихъ и которого племени суть, и что вѣра ихъ*. Книжники соображали, толковали, подозрѣвали что это люди, загнанные Гедеономъ въ пустыню Етріевскую; по скончаніи временъ имъ слѣдовало явиться и поплѣнить всю землю отъ востока и до Ефраита и отъ Тигрь до Понтьскаго моря, кромѣ Еѳіопія. Одни говорили, что ихъ звать — Татары, другіе —Тауромены, третьи — что это Печенѣги. Опасались ихъ появленія вновь; народъ пугался разными пред-

знаменованіями; говорили, что не даромъ горѣли лѣса и болота и поднимался сильный дымъ, такъ что нельзя было смотрѣть; потомъ покрывала землю мгла, такъ что птицы не могли летать по воздуху, но падали и умирали. Явилась на западѣ звѣзда, *отъ нея же бѣ луча не во зракъ человѣчимъ*. По закатѣ солнечномъ каждый вечеръ видѣли ее на западѣ и она была болѣе всѣхъ звѣздъ и свѣтила семь дней, а потомъ лучи ее стали являться на востокѣ; тамъ пребыла она четыре дня и потомъ исчезла. Ее считали предзнаменованіемъ небеснаго гнѣва.

Кіевъ съ Русскою Землею продолжалъ переходить изъ однѣхъ княжескихъ рукъ въ другія. Въ 1228 году имъ владѣлъ Владиміръ, сынъ Рюрика. Переяславль захватилъ Суздальскій князь, по слѣдамъ предковъ протягивавшій руку на Южную Русь, и посадилъ тамъ племянника своего, Всеволода. Владиміръ Рюриковичъ, сначала въ союзѣ съ Михаиломъ Черниговскимъ, сталъ-было дѣйствовать противъ Данила Галицкаго, но потомъ, при содѣйствіи митрополита Кирила, примирился съ нимъ; вслѣдъ за тѣмъ, его началъ безпокоить прежній союзникъ въ распрѣ противъ Данила, Михаилъ Черниговскій, и Владиміръ соединился съ Даниломъ. Въ 1233 году, открылась война съ Черниговскою Землею; Ольговичи призвали на помощь Половцевъ. Данило пошелъ съ ополченіемъ защищать Владиміра, но былъ разбитъ. Владиміръ взятъ въ плѣнъ, а Данило по этому поводу лишился Галича. Его оттуда прогнали; врагъ его Михаилъ Черниговскій былъ призванъ въ Червонную Русь. Тогда, пользуясь такими смутами, братъ Суздальскаго князя, Ярославъ, дѣйствовавшій съ Михаиломъ за-одно, захватилъ Кіевъ, но былъ изгнанъ Владиміромъ Рюриковичемъ, а тотъ въ свою очередь Михаиломъ Черниговскимъ, который разомъ овладѣлъ и Червонною и Кіевскою Русью, и Галичемъ и Кіевомъ, и въ Галичѣ посадилъ своего сына, Ростислава. Но скоро подняла голову Данилова партія въ Галичѣ; прогнали Ростислава; а Михаилъ вслѣдъ затѣмъ бѣжалъ снова изъ Кіева, но не отъ князей, и не отъ партій, а услышавъ о Татарахъ. Данило захватилъ тогда Кіевъ, посадилъ тамъ своего боярина Димитрія оборонять его отъ нашествія враговъ, которые приближались грозною тучею.

Завоеватели, разоривъ сѣверовосточную Русь въ 1238 году, на слѣдующій годъ бросились на Южную. Одно войско взяло Переяславль и разорило его до основанія, уничтожило переяславскую патрональную церковь святаго архистратига Михаила; много людей перебило; иныхъ погнали въ неволю. Другое татарское ополченіе отправилось къ Чернигову. Одинъ изъ Ольговичей, Мстиславъ Глѣбовичъ, думалъ ударить на

Татаръ сзади, когда они стали осаждать городъ. Черниговцы: защищались отчаянно изъ города они поражали Татаръ такими огромными камнями, что четыре человѣка не могли поднять одного. Лютъ былъ бой, но все было напрасно. Войско, храбро отражавшее иноплеменниковъ, погибло въ сѣчѣ; городъ былъ взятъ и сожженъ. Татары, однако, оставили въ живыхъ взятаго въ плѣнъ епископа Порфирія. Послѣ того одинъ отрядъ, подъ начальствомъ Мангу-хана, подошелъ къ Кіеву.

Завоевательное полчище стало у Песочнаго городка, построеннаго на лѣвой сторонѣ Днѣпра противъ Кіева. Лѣтописецъ говоритъ, что Татары дивовались красотѣ Кіева и величію его; хотя городъ этотъ сильно упалъ противъ прежняго отъ междоусобій и разореній, но его красивое мѣстоположеніе вообще придавало величія всякому строенію. Мангу отправилъ въ Кіевъ пословъ требовать покорности, какъ будто жалѣя разорять такой красивый городъ. Кіевляне перебили этихъ посланныхъ. Мангу тогда отошелъ прочь, и только погрозилъ Кіеву... Угроза была зловѣщая.

На другой годъ, весною, огромное Батыево полчище явилось опять надъ Днѣпромъ уже не за тѣмъ, чтобъ требовать покорности, а за тѣмъ, чтобъ истребить городъ, который такъ дерзко осмѣлился поругаться надъ величіемъ завоевательной силы. Татары, подъ предводительствомъ Батыя, переправились черезъ Днѣпръ и обступили кругомъ городъ, «*и бысть градъ во обдержаніи тяжцѣ, и бѣ Батый у града и вся сила его безбожная обсьдяху града и не бѣ слышати въ градѣ глаголюща другъ къ другу въ скрипаніи телѣгъ его и множество ревенія вельблудъ его и рзанія отъ гласа коннаго стадъ его, и бѣ исполнена Земля Руськая ратныхъ.* (Соф. врем., П. С. Л. т. V. стр. 175).

Кіевляне захватили въ плѣнъ Татарина, по имени Торвула. Онъ описалъ имъ свою силу въ угрожающемъ видѣ; странныя имена богатырей, имъ перечисленныя, соединялись съ свѣжими воспоминаніями плѣненныхъ и разоренныхъ земель (се Бѣдіяй Богатуръ и Бурундай богатырь, иже взя Болгарскую землю и Суждальскую, инѣхъ безъ числа воеводъ); однако Кіевляне не сдавались и рѣшились, защищаясь, погибнуть. Батый направилъ особенныя усилія противъ Лядскихъ воротъ, находившихся на юго-западной части Стараго Кіева, вѣроятно на нынѣшнемъ Крещатикѣ. Завоеватели поставили тамъ свои стѣнобитныя орудія, и стали громить стѣны Кіева день и ночь. Кіевляне отбивались упорно, стоя на стѣнахъ: ломались копья, разлетались въ щепы щиты, стрѣлы омрачали

свѣтъ, говоритъ лѣтописецъ. Не устояли Кіевляне. Дмитрій былъ раненъ. Татары сбили осажденныхъ со стѣнъ и сами взошли на стѣны. Кіевляне сомкнулись около церкви Десятинной Богородицы, и сдѣлали наскоро укрѣпленіе. 9 мая былъ послѣдній приступъ. Одна толпа народа заперлась въ церкви, другіе боролись съ Татарами. Множество народа взошло на церковь и на церковные комáры съ имуществомъ и оттуда защищались. Комары не выдержали тяжести и обломились. За ними повалились и церковныя стѣны, вѣроятно отъ ударовъ вражескихъ. Кіевъ былъ взятъ и разрушенъ. Раненный Дмитрій оставленъ живымъ, — ради его мужества, говоритъ лѣтописецъ. (П. Собр. Л. II, 178). Онъ пошелъ вмѣстѣ съ Татарами. Батый приблизилъ его къ себѣ, и онъ подавалъ Батыю совѣты итти въ богатую Угрію.

Темное преданіе объ этой ужасной эпохѣ перешло до позднихъ потомковъ въ сказочной исторіи Михайла Семилітка. Семилѣтній богатырь — типъ народной надежды на грядущія поколѣнія, идеалъ нестарѣющейся, вѣчно-юной, всегда обновляющейся силы народа— защищалъ Кіевъ противъ иноплеменныхъ враговъ. Татары видѣли, что онъ одинъ удерживаетъ кіевлянъ, и предложили пощаду городу, если выдадутъ имъ богатыря. Кіевляне соблазнились. Тогда Семилітокъ, выѣхавъ на своемъ чудномъ конѣ, ударилъ копьемъ въ Золотыя Ворота, поднялъ ихъ на воздухъ и закричалъ:

Кіяне-громадо!
Погана ваша рада!
Колибъ ви мене не оддали,
Поки світъ-сонця Татари бъ Кіева не взяли.

Онъ проѣхалъ сквозь татарское полчище, и враги не смѣли прикоснуться къ чудотворному герою; онъ провезъ Золотыя Ворота даже до далекаго Цареграда и тамъ поставилъ ихъ. Тамъ стоятъ они уже много вѣковъ. Кто пройдетъ мимо ихъ и подумаетъ: не быть Золотымъ Воротамъ на прежнемъ мѣстѣ — злато на нихъ и потускнѣетъ; а кто пройдетъ мимо ихъ и скажетъ: быть вамъ, Золотыя Ворота на прежнемъ мѣстѣ, въ Кіевѣ, — золото заблеститъ и засіяетъ!

Н. Костомаровъ.

БАЙКИ.

I.

ТОРБИНА.

У те́мному кутку́, де рогачі́ стоя́ли,
Де віникъ ста́вили та трісочки́ склада́ли,
Лежа́ть Торби́ні довело́сь:
(Давно́ її поки́нувъ хто́сь...)
Лежи́ть поро́жняя Торби́нка,
Нена́че дра́ная рядни́нка,
Її и въ ру́ки не беру́ть,
А и́ноді и сміттемъ примету́ть.
Доле́жалась-таки́ Торби́на —
Наста́ла и їй щасли́вая годи́на:
Хазя́інъ взя́въ —
Повні́сіньку червінцями й набга́въ.

Нена́че па́ні на пери́ні,
Лежи́ть Торби́на въ га́рній скри́ні!
И по селу́, й по хутора́мъ,
И по купця́мъ, и по пана́мъ,
Пішла́ про не́і сла́ва всю́ди:
Її шану́ють хи́трі лю́де;
На не́і ди́витця уся́къ
Такъ-ве́село и ла́со та́къ,
Якъ цига́нча на до́бре са́ло...
Такъ що́-жъ? сёго Торби́нці ма́ло:
Розчва́нилась вона́,
Глузу́е надъ людьми́, базі́ка —
Вибрі́хуе таке́-що на́!

Нена́че па́ні превели́ка!
А люде слу́хають — мовча́ть,
Бо хо́роше черві́нчики брязча́ть.
А якъ Торби́на спорожни́лась,
Де́ въ біса й сла́ва та́я ді́лась:
Бе́зъ гро́шей то́рба — ка́'зна-що...

Вели́ке ді́ло, бра́тця, гро́ші—
Зъ грошіма й ду́рні прехоро́ші!
Е въ ду́рня гро́ші — вінъ и па́нъ;
Е въ ёго дороги́й жупа́нъ —
И ро́зумъ е; всі поважа́ють,
На по́куті ёго сажа́ють;
Той ёму сва́тъ,
Той ёму бра́тъ;
Его въ боя́ри, въ куми про́сять,
И пе́ршу ча́рочку підно́сять...

Сказа́ть би ду́рнямъ тимъ,
Що якъ капшу́къ у ни́хъ прорве́тця—
Розі́йдетця іхъ сла́ва, якъ той димъ,
И па́нство пи́шнее мине́тця...

П.

СВИНЯ.

Свиня́ у па́ньский двіръ залі́зла;
Посновида́ла тамъ —
По всімъ кутка́мъ,
На смі́тнику кисто́къ погри́зла,
Поле́жала въ багні́ —
Якъ слі́дъ Свині, —
Въ гноі куёвдилася пи́кою своёю...
Та и зъ госте́й изно́въ прийшла́,
Така́ жъ якъ и була́:
Свиня́ — свине́ю.
Отъ, ставъ Свина́рь ії пита́ть:
»Що́, Сви́нко, ба́чила ти въ па́на?

Чи хо́роше тамъ гостюва́ть?
Яка́ була́ тобі тамъ ма́на?
Я чувъ колись, що у панівъ,
Мо'въ казці — у царівъ,
Срібло́ та зо́лото скрізь сяе,
Що бу́цімъ-то пани́ та́къ хо́роше живу́ть,
Та со́лодко ідя́ть и пьють...«
— » Та де́ тамъ воно́ є!«—Свиня ёму мовля́е.
»Брехня́! не слу́хай! я жъ була,
И іла и піла́,
Всі заходе́ньки обходи́ла,
И смітники́,
И суточки́,
А га́рного нічо́го тамъ не вздріла;
То тілько ви́гадки дурні!«

Не хо́чу я ніко́го прирівня́ти, —
Звиня́йте, — до Свині...
Ні, далебі — що ні!
Я тільки хо́чу щось спита́ти...
Трапля́лось на-віку́ мині —
Таке́е ба́чити леда́що: —
Поди́висся—него́дне а ні на́-що;
А якъ почне́ кого́ суди́ть,
То такъ оббре́ше, обчерни́ть
Та рознесе́ таку́ пога́ну сла́ву,
Що со́ромно й сказа́ть...
Такъ я се й хо́чу васъ, пано́ве, попита́ть:
Эге? не гріхъ таку́ прояву
Свине́ю велича́ть?

Л. Глібовъ.

(НОВЫЕ)
МАТЕРІАЛЫ ДЛЯ БІОГРАФІИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

«Память о нашемъ народномъ поэтѣ должна быть для насъ святыней. Чтить эту память — священный долгъ каждаго, кто дорожитъ своею національною честію, своимъ достоинствомъ, своимъ добрымъ именемъ. Д'Израэли.

II. (1)

Письма Т. Г. Шевченка къ Варѳ. Григ. Шевченку принадлежатъ къ послѣднимъ двумъ годамъ страдальческой жизни поэта, когда онъ, послѣ долгихъ испытаній, посланныхъ ему въ удѣлъ судьбою, измученный душею и тѣломъ, не прельщаясь болѣе славою и чувствуя въ себѣ упадокъ творчества, хотѣлъ найти для себя послѣ бурнаго плаванія по житейскому морю, убогую пристань, на берегу Днѣпра староденнаго, вдали отъ свѣта и шумной жизни столичной, посреди любимаго имъ народа.

«Слава мені не помагáе, и, мені здаéтця, якъ не заведý свого кишла, то вонá мене́ и вдрýге поведé Макáрови теля́та пáсти... Чи такъ, чи сякъ, а де-нéбудь трéба прихили́тьця. Въ Петербурсі я не всижу. Вінъ мене задýшить. Нудьгá така, що нехай Богъ бороòнить всякого хрещéного и нехрещéного чоловіка.» (2).

Задушевная мысль поэта—поселиться на родинѣ, не оставляла его и въ степяхъ киргизскихъ, во все продолженіе томительной 10-лѣтней ссылки. Одна она спасала его отъ совершеннаго отчаянія, подкрѣпляла его силы и помогла снести тяжелое бремя существованія...

---

(1) Начало въ майскои книжкѣ.

(2) Изъ письма къ В. Г. Ш. отъ 2 ноября 1859 г.

И благáвъ би я о смéрти,
Такъ ти й Украіна
И Дніпрó крутоберегий,
И надія, брате,
Не даетé мені Бога
О смерти благати,

пишетъ онъ изъ Новопетровска другу своему А. І. Козачковскому.

Не покидала эта мысль поэта и на далекомъ сѣверѣ: въ воображеніи его постоянно мелькали картины южной природы: »разстилалась степь, усѣянная курганами, красовалась его прекрасная, его бѣдная Украина во всей непорочной, меланхолической красотѣ своей...» (¹).

Осужденный на вѣчное одиночество и скитаніе въ пустынѣ многолюдства (dans le désert du monde), страдая всю жизнь свою чужими страданіями, онъ наконецъ пришелъ къ сознанію права на обладаніе тихимъ счастіемъ семьянина: онъ хотѣлъ имѣть свою хату и свою хозяйку:

Бо доведéтця одúнокимъ —
Въ холодній хаті кривобóкій
Або підъ тúномъ простягтись!..

Въ письмахъ этихъ видѣнъ весь Тарасъ, какимъ мы его знаемъ въ частной, домашней жизни: та же теплая доброта души, та же горячая привязанность къ роднымъ и друзьямъ, то же непониманіе самыхъ обыкновенныхъ житейскихъ истинъ и та же правдивость и прямота характера. Проходя въ жизни своей по разнымъ мытарствамъ, онъ не заразился изворотливостію и лукавствомъ окружающей его среды и остался, въ этомъ отношеніи, чистъ какъ голубь. Испытавъ всѣ превратности судьбы, находясь подъ вліяніемъ самой разнообразной обстановки, онъ не утратилъ ни одной черты народнаго типа, какъ-будто онъ всю жизнь свою провелъ «підъ убогою батьківською стріхою.»

Понятна, послѣ этого, та странность, надъ которою немало потрунили его знакомые, что онъ хотѣлъ непремѣнно жениться на простой крестьянкѣ: «щобъ була сирота́, на́ймичка и крепа́чка.» Не правда ли, странно? А вотъ-что отвѣчаетъ на это Тарасъ:

«Я, по плóті и дýху, синъ и рідний братъ на́шого безтала́ннаго

(¹) Изъ Дневника.

наро́ду, то якъ же таки себе́ поедна̀ть зъ... па̀ньскою кро́вью? Та й що та па́нночка одукова́на робитиме въ моій мужи́цькій ха́ті?»

Весною 1859 года Тарасъ вырвался изъ столицы и посѣтилъ свое родное село. Съ братьями онъ оставался недолго, по разнымъ причинамъ. Ярина разсказала Сошенку о свиданіи своемъ съ Тарасомъ слѣдующее:

»Була̀ я на горо́ді—поло́ла. Дивлю́сь—біжи́ть моя дівчинка: «Мамо, мамо, васъ якійсь Тара́съ гука̀е:« скажи, каже, ма́тері, що до неі Тара́съ прийшо́въ.«—Якій Тара́съ? А сама́ и зъ місця не зоступлю́. Ажъ ось и самъ вінъ идѐ.—»Здрастуй, се́стро!..« Я вже й не зна́ю, що́ зо мно́ю було́. Отъ ми сіли гарне́нько підъ гру́шею; вінъ, серде́шний, положи́въ го́лову на моі коліна, та все про́сить мене, щобъ я ёму роска́зувала про свое життє ги́рькее. Отъ я ёму й росказую, а вінъ покійникъ слу́хае, та все дода́е: »эге́ жъ! такъ, сестро, такъ!« Напла́калась я дово́лі ажъ покіль не доказа́ла до кінця́—якъ мій чоловікъ уме́ръ... Вінъ серде́шний вставъ, подиви́всь на небо, перехрести́всь та й сказа́въ: »Слава жъ тобі, Господи! Молись, сестро: и я вільний, и ти вільна...« (*).

Прощаясь съ сестрой, Тарасъ не могъ ей удѣлить больше рублевой бумажки...

Между посмертными произведеніями Шевченка сохранилось одно небольшое стихотвореніе, посвященное памяти сестры Ярины. Оно написано 20 іюля 1859 года въ Черкасахъ, куда поэтъ прибылъ, благодаря содѣйствію становаго пристава Д...го, мечтавшаго за свой великодушный подвигъ получить орденъ... Изъ Черкасъ, отправляясь въ Кіевъ, прислалъ Тарасъ это стихотвореніе своему брату на маленькомъ лоскуткѣ бумаги (подлинная рукопись его хранится у меня):

Мина́ючи убо́гі се́ла
По-надъ-дніпряньскі, невесе́лі,
Я ду́мавъ: дежъ я прихилю́сь
И де подінуся на-світі?
И сни́тця сонъ мені: дивлю́сь —
Въ садо́чку, квітами пови́та,
На при́горі собі стоіть—
Нена́че дівчина—хати́на.
Дніпро геть-геть собі роски́нувсь,

(*) Поэтъ намекаетъ здѣсь на горькое житье Ирины съ мужемъ, маляромъ и пьяницею, по смерти котораго жизнь ея сдѣлалась сносною.

Сіяе ба́тько та гори́ть!
Дивлю́сь: у те́мному садо́чку,
Підъ ви́шнею, у холодо́чку,
Моя еди́ная сестра́,
Многострада́лиця свята́я,
Нена́че въ ра́і спочива́е —
Та зъ-за-широ́кого Дніпра́
Мене́ небо́га виглядае.
И ій здае́тця: виринае
Зза фи́лі чо́венъ,—доплива́ —
И знова въ фи́лі поринае...
»Мій бра́тіку! Моя ти до́ле!«
И ми проки́нулися: *ти—*
На па́нщині, а я—въ неволі!
Отта́къ намъ довело́ся йти
Ще зма́лечку колючу ни́ву...
Моли́ся, се́стро! Бу́демъ жи́ві,
То Богъ помо́же перейти́.

Посѣтивъ свое родимое село и найдя своихъ родныхъ въ нескончаемыхъ трудахъ, бѣдности и неволѣ, Тарасъ Григорьевичъ искалъ пріюта растерзанной душѣ своей у дальняго родственника, Варѳоломея Григорьевича Шевченка, сестра котораго замужемъ за роднымъ братомъ поэта, Осипомъ: въ Корсунѣ прогостилъ онъ около двухъ мѣсяцевъ. Разставшись еще въ роковомъ 1847 году, друзья не видѣлись въ-теченіи 12 лѣтъ. Было, казалось, о чемъ поговорить. Но Тарасъ вообще не любилъ ни съ кѣмъ говорить о своемъ прошедшемъ, хотя и многое могъ бы разсказать здѣсь, на-досугѣ, и притомъ такому близкому человѣку, какъ Варѳоломей Григорьевичъ. Предметомъ бесѣды ихъ было большею-частію устройство будущаго жилища поэта, гдѣ нибудь надъ Днѣпромъ, ненодалеку отъ Корсуня. Около половины іюля 1859 г. они разстались.

Съ этого-то времени между названными братьями началась самая оживленная переписка: о покупкѣ усадьбы подъ домъ, о заготовленіи строеваго лѣсу, *о пріисканіи жены*, о выкупѣ родныхъ и проч.

Этою-то любопытною перепискою я хочу подѣлиться съ читателями »Основы,« получивъ на то право отъ В. Г. Шевченка, письма котораго, въ случаѣ нужды, послужатъ коментаріемъ для писемъ Тарасовыхъ.

Затѣмъ я намѣренъ помѣстить нѣкоторыя изъ писемъ поэта, ко-

торыя я имѣлъ счастіе получить отъ него впродолженіи нашего недолгаго знакомства съ нимъ (1859—1861 г.).

а) ДО В. Г. ШЕВЧЕНКА.

I.

Іюля 13, 1859 г.

Я не дожда́вся П...го; той не зроби́въ нічо́го; тілько купи́въ гербо́вого папе́ру,—а на папе́рі тімъ пишіть ужѐ ви що́ зна́ете и що́ вамъ Богъ на ро́зумъ пошле́. Остава́йтеся здоро́ві. Нехай вамъ Богъ допомага́е на все до́бре (1).

Щирий братъ вашъ *Т. Шевченко.*

II.

20 августа. Прилуки.

14 августа ви́рвався я зъ того́ свято́го Ки́ева и просту́ю тепе́ръ не огляда́ючись до Петербу́рга. А проізжа́ючи Пиря́тиньский повітъ, я прочу́въ що въ К...вихъ до́брахъ небуло́ добра́ та й не бу́де. Ото́й Р...чъ, що писа́въ до те́бе, посади́въ у Згу́рівці свого́ приятеля, яко́гось пьяни́цю и зди́рцю ...го. Тепе́ръ вінъ тілько що прийма́етця управля́ть. Цуръ ёму тому К...ві. Ладнай зъ оти́мъ жидомъ, що ти каза́въ мені—лучче бу́де.

Чи ти зроби́въ що́ зъ В...мъ (2)? Якъ ні, то зроби́ якъ уміешъ и якъ тобі Богъ помо́же, бо мені и въ день и въ ночі сни́тця ота́ благодать надъ Дніпро́мъ, що ми зъ тобо́ю огляда́ли.

Не здиву́й, що такъ ма̀ло пишу́ тобі: ніколе. Сёго́дня руша́ю у Конотòпъ. Напиши́ мені въ Петербургъ по тому́ а̀дресу, що есть у те́бе. А тимъ ча́сомъ цілу́ю тебе́, сестру и ва́шихъ діточо́къ. Оставайся здоровъ.

Щирий братъ твій *Т. Шевченко.*

III.

С. Петербургъ 1859, 10 сентября.

7 сентября́ вра́нці приіхавъ я въ Петербургъ и прочита́въ твое

---

(1) Изъ Корсуня Т. Г. въ началѣ іюля поѣхалъ въ с. Межиричи для свиданія съ помѣщикомъ П...мъ, въ имѣніи котораго ему понравилась одна чудная мѣстность, на берегу Днѣпра. Объ ней часто вспоминаетъ онъ въ своихъ письмахъ: »все мені сни́тця ота́ благодать—и Дніпро и темний лісъ попідъ горою...«

(2) Управляющій помѣщика П...го.

письмо у М. М. Лазаре́вського. Пишешъ, що тебе́ не було́ до́ма, що ти хло́пцівъ возивъ у Херсонъ. До́бре зробивъ-еси! Та тілько чи притокмивъ ти іхъ у те учи́лище торгового мореплаванія? Якъ що притокмивъ, то моли́ся Богу, та лягай спати: зъ хло́пцівъ бу́дуть люде... тілько тре́ба спать на одно́ о́ко.

Пишешъ, що ба́чився съ П...мъ; и я зъ нимъ бачився въ Черкасахъ. Те са́ме вінъ и мені говоривъ, що й тобі (1); неха́й собі ро́бить якъ зна́е. А ти, мій рідний бра́те, зроби такъ якъ уміешъ и якъ тобі Богъ допомо́же. Продать вінъ землі тіеі неволенъ, а законтрактовать на 25 літъ воленъ, съ согла́сія опеки. Якъби ти поба́чився зъ В...мъ, та зъ нимъ до́бре поговоривъ та умо́вився. Та вже тамъ роби́ якъ зна́ешъ и уміешъ та тілько зроби́, бо мені й до́сі сни́тця Дніпро́ и темний лісъ попідъ горо́ю. Контракту́й на своє́ и́мя. На сей случа́й я оста́вивъ письмо́ у В..го и а́ркушъ гербо́вого папе́ру въ 90 коп. На тимъ ти́жні у ме́не бу́дуть гро́ши, то якъ тре́ба бу́де, то я за́разъ и пошлю́ тобі. До́бре було́бъ якъ би Йосипъ, або Микита (2) взали́ся за постройку: веселішебъ гро́ши плати́ть. Якъби ти поба́чився зъ ни́ми. Якъ поба́чишъ Дзѣндзѣловського, Липомана и Грудзинського и ёго стару́ матіръ, то поцілу́й іхъ всіхъ за ме́не.

Чи ти получивъ мое письмо зъ Прилу́къ?

Пришли́ мені оту́ маленьку кни́жечку и клаптики (3) зъ не́ю; хочъ перепиши́; мені розрішено́ друковать, то кни́жечка та тепе́ръ мені треба.—Посила́ю Ру́зі (4) не всеобщую исто́рию, а Робинсона Кру́зо: для языка́ це бу́де лучче. Исто́рію пришлю́ на той рікъ, або самъ привезу́.

Сестру́, тебѐ и всіхъ діточокъ ва́шихъ трічі цілу́ю. Остава́йся здоровъ. Неха́й тобі Богъ помога́е на все до́бре. Братъ Т. Шевченко.

---

(1) По всему было можно замѣтить, что П...ій не желалъ имѣть сосѣдомъ такого человѣка, какъ Шевченко; Варѳоломей Григорьевичъ писалъ объ этомъ слѣдующее: »Твое діло за покупку землі я не змігъ нічимъ кончить; получивъ одъ нёго такій одвітъ, що якъ вінъ поба́читця зъ генералъ-губернаторомъ, то за́разъ потімъ дасть резолюцію настоящу.«

(2) Родные братья Тараса, занимающіеся плотничествомъ.

(3) »Кни́жечка« собраніе стихотвореній послѣднихъ 12 лѣтъ. »Кла́птики« 2 маленькіе лоскутка синей почтовой бумаги; на нихъ написаны были три мелкихъ стихотворенія Шевченка.

(4) Старшая дочь В. Г—ча, Прися.

IV.

2 Ноября 1859 г.

Ще позавчо́ра переда́но мені твоє́ и При́сіне письмо́, а я тілько сёгодня заходи́вся одвітува́ть. За ле́жнею, бачишъ, ніколе й поси́діть. Погане ти пи́шешъ про мою справу. В...й, я знаю, до̀брий и щи́рий чоловьяга, та чи вдіе вінъ що въ цій спра́ві? Отъ-що: я пишу́ ёму́, а ти будь ла̀скавъ перешли́, або самъ, якъ ма́тимешь часъ, переда́й ему моє́ письмо. Нехай вінъ тобі про́сто ска́же, чи бу́де що зъ сёго чи ні? А покі ка̀ша, то бу́демъ ма́сла добува̀ть. У мѐне ду́мка ось яка́: (яка́ твоя бу́де на се пора́да?) Поки-що буде, купи́ть у В...го дубівъ 40 лісу, ви́рубать, та й неха́й собі со́хне. А скла̀сти ёго мо́жна коло Пекарівъ на ролі, ни жидівскій лісно́й при́стані и пи́льні. Якъ ти ду́маешъ, чи до-ладу́ воно́ бу́де? Якъ-що доладу́, то хутѐнько напиші мені, то я заразъ и гро́ши ви́шлю. Чи тамъ, чи сямъ, а де не́будь тре́ба прихили́тьця. Бо въ Петербу́рсі я не всижу́—вінъ мене заду́шить. Нудьга̀ така́, що неха́й Богъ боро́нить вся́кого хрещѐного и нехреще́ного чоловіка.

Чи Хари́ту (¹) ще не приходивъ ніхто зъ нагае́мъ сва́тать? Якъ що ні, то спита́й у неі ни́шкомъ, чи не дала́бъ вона́ за ме́не рушниківъ? Або́ неха́й сестра́ спита̀е: — се жіно́ча річъ. Оті одукова́ни та ненадрюкова́ни панночки́ у мене́ въ зуба́хъ навья́зли... не́форощъ! та й більшъ нічо́го!

А тимъ-ча́сомъ прошу́ твоеі щи́роі братнёі пора́ди. И пе́рше такъ було̀, а тепе́ръ ажъ на́дто ста́ло тя́жко на самоті. Якъби не робо́та, то я давно́ одурівъ би, а тимъ-ча̀сомъ самъ не зна́ю, для кого и для чо́го роблю́?—Сла́ва мені не помага́, и, мені здаетця, якъ незаведу́ свого́ кишла̀, то воно́ мене́ и вдруге поведе́ Мака́рови теля́та па́сти!

Хари́та мені дуже, ду́же подобалась. Пора́дься зъ своею жінкою, а зъ моє́ю сестро́ю, та й мені ра́ду да́йте. А по́ки-що, нехай вамъ Богъ помага́е на все до́бре.

Щи́рій твій другъ и братъ Т. Шевченко.

P. S. Напиши́ При́сі, що якъ бу́де до́бре вчи́тьця та не пустова́ть, то я ще кра́щій пришлю́ ій подару́нокъ.

(¹) Крѣпостная Кн. Лопухина, на́ймичка В. Г...ча.

Нащотъ отіеі книжечки ти сказавъ правду,—и спасибі тобі! (1)

Ще ось-що: може Харита скаже, що вона вбога сирота, наймичка, а я багатий та гордий, то ти скажи ій, що въ мене багато де-чого нема, а часомъ и чистоі сорочки, а гордості та пихи я ще въ моеі матері позичивъ, у мужички, у безталанноі крепачки.

Чи такъ, чи сякъ, а я повиненъ оженитьця, а то проклята нудьга зжене мене зъ світа. Ярина-сестра обіцяла найти мені дівчину въ Керелівці (2), та яку ще вона найде? А Харита сама найшлась.

Навчи жъ іі и вразуми, шо вона безталанною зо мною не буде.

Максимовичъ у Прохорівці (3) уступае мені таке саме добро якъ и у П...го, тільки-що не коло Дніпра—отъ моё лихо! Видно Дніпро та здалека, а мені ёго треба коло порога. Ні, вже: нехай В...ій хоть чорта перескочить, а мені дружбу докаже. А нащотъ дубового лісу, якъ ти лучче придумаешъ, такъ и зроби. Низенько кланяюсь сестрі и цілую трічі Йосипка (4).

V.

7 Декабря 1859.

Не було въ куми й запаски, ажъ гледи кума у плахті похожае! То такъ оце и зъ твоіми письмами сталося: вчора одно, а сёгодня друге. Спасибі тобі, мій рідний брате, мій друже единий, за твою турбацію! В...й мені пише—теперъ зробить нічого неможна. Пекъ ёму тому шепотинникові П...му. Може той клопітъ одъ насъ не втече, а поки-що, торгуйся якъ мога зъ Пон...кимъ черезъ того старого эконома. У Київі у мене нема нікого такого, щобъ хто добре знавъ Пон...го, пошукаю, чи не найду тутъ: багатихъ усюди знають. Напиши ти мені, чи багато тамъ землі у тій Забарі? Яка вона? Чи можно буде садочокъ розвести? Та ще щобъ справді сердитий Дніпро

---

(1) Отсылая въ Петербургъ завѣтную книжку рукописныхъ стихотвореній Тараса, В. Г. позволилъ себѣ сдѣлать объ ней такое замѣчаніе: »Отшо мені здавалось, читаючи книжку: неначе тамъ занадто багато жалоби (скарги) за себе; якъби вона не вся вкуці, якъби воно не все разомъ... а то неначе зъ лишкою вже розливаетця жовчъ!..«

(2) Керелівка или Кириловка мѣсторожденіе Тараса (звенигор уѣзда).

(3) Прохоровка—селеніе Полтавск губ. противъ Канева на лѣв. стор Дн.

(4) Йосипъ—меньшой сынъ В. Г—ча, прозванный Морозенкомъ.

не пошкодивъ? (¹). Роспитайся гарнéнько. До Ч...я зáвтра самъ напишу́, абó попрошу́ ёгó велúкого приятеля Г–на: ёму́ вінъ щиріще скáже, якъ мені.

Тепéръ о Харúті. Твоя порада (²) добра, спасúбі тобі. Ти тілько забу́въ ось–що (а ти це дóбре знáешъ). Я, по плóті и ду́ху, синъ и рідний братъ нáшого безталáнного народу: то й якъже такú себé поеднáть съ... пáньскою крóвью? Та й що та пáнночка одуковáна робúтеме въ моій мужúцькій хаті? Зъ нудьгú пропадé, та й мені укоротúть недóвгого віку? Такъ–то, брáте мій, дру́же мій единий!

Харúта мені подобáлася, хочъ я ії й нáзирки бáчивъ. Нехáй ще сестра Ярина подúвитця на неі, та що вонá скáже, то такъ вонó й бу́де. Мáти всю́ди однáкова мáти: коли розумна та щúра, то й діти вúйдуть въ лю́де, хочъ попідъ тúнню; а хочъ и одуковáна, та безъ рóзуму, безъ сéрця, то й діти вúростуть якъ те ледáщо въ шінку́.

У тебе, здаетця, году́етця кабáнъ въ сажі: я бáчивъ, якъ Харúта ёму істи носúла. И ти пéвне закóлешъ ёго къ святкáмъ; а якъ закóлешъ, то пришлú мені по почті 20 фунтівъ ковбáсъ. Бо я лучче трічі въ німця пострижу́сь и всю пилúпівку бу́ду мьясо істи, якъ мáтиму німéцькими ковбáсами розговля́тьця. Та щобъ ковбáси булú такú самú, якъ ми зъ тобóю іли на меду́ у Гнáта Бондарéнка, підъ я́блунею сúдючи: нагадáй–лишъ дóбре! Та якъби до ковбáсъ та ще й сáла додáть, то воно бъ ду́же добре булó! На се дóбре діло посилáю тобі 10 карбóваньцівъ; рештъ оддáй сестрі Ярúні.

Къ новóму рóку вúйдуть печáтні мої сочинéнія (не всі). Я черезъ

(¹) Не добившись ничего отъ шепотúнника П...го, Варѳоломей Григ. началъ искать по берегу Днѣпра другаго мѣста и »обашморивъ другий грунтъ, недалéко одъ Триполля, на самімъ крáі селá Стáекъ, надъ самісенькимъ Дніпрóмъ, въ имѣніи Пон.. го. Тамъ стоіть хуторéць... Алежъ місце, місце! то мáбуть на всій довжині Дніпра незнáйдетця такóго. Тілько й бідá, що старúй упрямий Дніпро все потрóху бере що-весни тіеі землі, такъ що мóже годівъ за 20—30, якъ не олвéрне, то и зовсімъ заберé той грунтъ.«

(²) Озадаченный страннымъ сватовствомъ Тараса, В. Гр...чъ, между прочимъ, писалъ къ нему слѣдующее: »чоловікъ ти письмéнний; діло твоé такé, що живучú надъ Дніпрóмъ на самоті тілько зъ жінкою, чáсомъ мóже трéбабъ похвалúтьця жінці, що оце мені прийшлá такá и такá дýмка, то оце я такъ написáвъ, та й прочитáть ій. Щожъ вонá тобі скáже?.. Тоді твоя нудьгá ще побільшае, та вже тоді хочъ сядь та й плачь: ніхтó нічóго не помóже. Або якъ дасть Богъ діточóкъ, хтожъ імъ стéжку покáже?.. Насунувши тобі таку́ увáгу, я жду, що ти скáжешъ и якъ вонó по твоёму?«

тéбе пошлю́ чоти́рі кни́жки Алексію Ивановичу Х...лю, то тойді вінъ тобі й скáже, якъ и що робить, а до тóго часу я ёму напишу.

Ще ось-що: спаси́бі тобі, що ти зовéшъ на порáду и на розглядини сестрý Яри́ну. Щожъ вонà побачи́ть? Те, що й я бачивъ: Хари́ту, та й більшъ нічóго. А якъби твоя жінка, а моя сестрá сказáла слóво, то це булóбъ до-ладý. Попроси́ ii—нехай скáже, нехáй порáдить.

А поки-що бýде, нехàй Богъ шле добре здоровья и жінці и діточкáмъ твоімъ.

Оставáйся здорóвий, та шви́дче пиши́ до мене, до твого и́скреннёго дрýга и брàта Т. Шевченка.

P. S. О людзькій вóлі я роспи́тувавъ, алé ніхтó нічóго не знàе, коли? якъ? и що зъ того бýде?

А дубóвого лісу и осикóвого трéба купи́ть и ви́рубить: нехай собі лежи́ть та сóхне, поки́-що бýде.

VI.

С. Петербургъ 12 генваря, 1860.

Наси́лу я дождáвся твогó письмá. Я вже дýмавъ, що ти, кри́й Боже, занедýжавъ, абó принáмні на Бессарабію помáндрувавъ. За ковбáси и сáло спаси́бі тобі, а якъ получý та покуштýю, то ще разъ скажý спаси́бі. Дýмаю, що вони́ таки́ сами́ бýдуть, якъ и ті, що ми зъ тобóю колись підъ я́блунею вкушáли. Мені байдýже, що ми вже не ті стàли: аби ковбáси не стáрілись,—а зъ ними и ми помолодіемо. Колибъ тілько намъ отой хýтіръ придбáть та поеднáть Хари́ту. Дýже, дýже я зрадівъ, що вонá вподóбалася Яри́ні. Чи Яри́на ще й досі у тéбе гости́ть? Якъ-що й досі, то нехáй би вонá ни́шкомъ по-своёму спитáла Хари́ту, а ти бъ мені и написáвъ те слóво. Або самъ спитáй,—що вонá скáже?

В...й мені пи́ше, що Пекарі бýдуть З...го. Мені самому здаетця, що вінъ мотóрненькій панокъ: я зъ нимъ бáчився въ Черкáсахъ. Нехáй и буде дóбра надія. А зъ Пон...мъ тепéръ трéба зроби́ть: ёго вже прóшено объ сімъ ділі. Мені самóму здаéтця, що лучче взять на поссесію, а тимъ-чáсомъ роби́, якъ тебé Богъ нáвчить. Якъ що трéба буде грóшей, то пиши́: на тимъ ти́жні ви́йде моя́ кни́га, то будуть и грòши. А дубóвого лісу все-таки треба купи́ть заздалеги́дь: нехай собі сóхне. Писáвъ я позавчóра про тебе до С...ка; не знáю, що вінъ тобі скáже. Якъ полýчишъ мого »Кобзаря,« то одвези́ імъ усімъ

по книжці, то мóже вони́ й поласкавішають. Дру́гимъ ра́зомъ напишу́ тобі більше, а тепе́ръ бува́й здоро́въ. Поцілуй за ме́не сестру́ Яри́ну, Катери́ну, свою жінку и своіхъ діточо́къ.

Остава́йся здоро́въ! не забува́й и́скреннёго тво́го друга и брата Ш.

VII.

1860, 1 февраля.

Ти мені ду́же нашвидку́ писа́въ, а я тобі оце́ на-взаводи пишу́: ніколе. Ось-що: чи получи́въ ти моé письмо́ и Кобзаря́? Чи бувъ ти у Городи́щі и чи ба́чився зъ П. Ѳ. С...мъ. Якъ що ба́чився, то напиши́ мені, що вінъ тобі сказа́въ? Та ще ось-що: напиши мені гарненько, що то за панъ Тр...ій? Де той Кагарли́къ? И що то за грунтъ, що вінъ намъ пропону́е (*)? Що вінъ кошту́е? Я се літо до те́бе не приіду: ніколе. Роби́ якъ самъ зна́ешъ; о грошахъ нетурбу́йся: Кобзаръ до́бри чиншъ пла́тить, спаси́бі ёму. Напиши мені хочъ півсло́ва о Хари́ті: вона мені спать не да́е. Остава́йся здоро́въ. Твій Т. Шевченко.

VIII.

Прочитай оце́ письмо́, та поміркувавши, гарненько запечатай, та або́ самъ одвези́, або́ одішли́, або́ підъ ла́ву кинь. Та ще: неха́й Хари́та добре поду́мавши ска́же: чи пійде вона́ за ме́не? Чи бачився ти съ П. Ѳ. С...комъ?

Та напиши́, чи той грунтъ у Тр...го надъ сами́мъ Дніпро́мъ? Бо якъ не надъ Дніпро́мъ, то мені ёго́ й за ко́пу не тре́ба. Ще: якъ ска́же Хари́та, що пійде за ме́не, то прийми́ ти іі въ своій ха́ті якъ рідну сестру́. Неха́й вона́ серде́шна одъ на́ймивъ тро́хи одпочи́не. На харчъ и іі оде́жу я тобі ви́шлю гро́ши. Попроси́ за мене и сестру́ мою, а твою жінку, щобъ и вона́ іі привіта́ла. Трічі спаси́бі тобі за Васю. Якъ поба́чишъ брата Йо́сипа, то скажи́ ёму — нехай очу́нюе та захо́жуетця мені ха́ту ста́вить.

А объ во́лі ще й до́сі нечуть нічо́го...

(*) На эти вопросы В. Г...чъ отвѣчалъ такъ: »У Тр...го есть село по лівому бе́регу Дніпра; называетця Рудяки́; коло того́ села́ е́ лісъ, лугъ; озе́ра круго́мъ лісомъ пообраста́ли. Я самъ ще не ба́чивъ але мені роска́зувавъ ото́й Гр...чь, що то ёго жінка ду́же любить стихи́, що тамъ такі місця га́рни, що, ка́же, трудно вже іхъ знайти́ и понадъ цілимъ Дніпромъ.«

Напиши́ мені чи е́ въ Хари́ти ба́тько або ма́ти? Чи крепачка вона чи вільна? Коли́ крепе́чка, то чія и яка́ пла́та за її во́лю (¹)?

IX.

18 лютого.

Напиши́ мені швиде́нько а́дресъ Жа́ботинського и Кере́лівського пана—якъ ёго зову́ть? И що воно́ таке́? Та напиши, якъ зовуть синівъ бра́та Мики́ти, бра́та Ио́сипа и сестри́ Яри́ни? (²) Жінки́ и дівча́та уже́ не па́нщині, а про чоловікивъ, парубківъ и хло́щівъ ще нічо́го нечу́ть, и за грунти́ тежъ.

Та напиши́ мені гарне́нько, якъ и що ти зроби́въ зъ Тр...кимъ Якъ що до́бре зро́блено о гру́нті, то дбай дубо́вий, бе́рестовий, ясено́вий, кленовий и ли́повий лісъ, и пиши́ о грошя́хъ.

Чи ба́чився ти зъ С...комъ и що вінъ тобі сказа́въ (³)?

Посила́ю тобі нашвидку́ зро́блений планъ ха́ти (⁴). Поміркуй и роби́ якъ самъ до́бре зна́ешъ. Мені тілько й тре́ба, щобъ робо́ча була́ дубо́ва, та кру́глий га́нокъ скля́ний на Дніпро́.

Спитай у Хари́ти, що вона ска́же,—щобъ я знавъ, що мені ду́мать и що роби́ть?

На се літо я не прі́ду до васъ. Роби́ якъ самъ здоро́въ зна́ешъ, а я тобі скажу спаси́бі.

У Кр.... бувъ; вона́ нездужа и я її не ба́чивъ, а Ма́ню за те́бе трічі поцілува́въ и оди́нъ фунтъ до́брихъ конфе́тъ одда́въ.

Ще разъ прошу́ тебе́: спита́й у Хари́ти—що́ вона ска́же? и напиши мені швиде́нько.

(¹) Отвѣтъ: »Хари́та мае ба́тька и ма́тіръ, кріпосна́ Кн. Л., на во́лю ви́купить її немо́жна, якъ тілько за́мужъ тре́ба ви́йти.«

(²) »У брата Микити 3 сини́: Савва 26, Петро́ 13 и Про́кіпъ 6 літъ; у брата Ио́сипа тожъ 3 сини́: Трохимъ 17, Ондрій 14 и Иванъ 5 літъ; у сестри́ Ярини тожъ 3: Лавре́нтій 20, Ло́гинъ 17 и Ива́нъ 14 літъ.

(³) Отвѣтъ: Платонъ Ѳедоровичъ якъ поба́чивъ Кобзаря, то дуже зрадівъ, а якъ гля́нувъ що надруковано »коштомъ Платона Семеренка,« то такъ розсе́рдивсь, що ажъ поблідъ »Оце́ не по на́шому, каже, не по на́шому зроби́въ. На́ що вінъ це написа́въ? Діло було́ про́сто міжъ на́ми, на́вітъ моя́ жінка незна́ла... на що це мені здало́сь?... »Я й кажу́: мо́же то зна́чить дя́ка передъ людьми́ за ту помічъ, що ви ёму зроби́ли? »Покровительства ёго талантъ не тре́буе: я давъ гро́ши и одбира́ю книжка́ми. Я хотівъ, щобъ се діло було міжъ на́ми; хиба тре́ба всімъ знать, кому я гро́ши дамъ? Чомъ вінъ мене́ неспита́вся? Не по на́шому зробивъ, не по на́шому!»

(⁴) При семъ прилагается планъ, см. № 1-й.

»Русская Газета« прекращена. Послáвъ я тобі Современникъ и Народное Чтеніе—чи получивъ? Послáвъ я тобі ненадписанихъ 5 книжокъ Кобзаря́. Мóже тобі ще трéба бýде, то напиши́; бо мóже ёго швидко й не стáне: пани́ дýже кривлятця на сліпого стáрця...

Ще разъ благáю тебé, напиши́, що скаже Харúта?

Оставáйся здоровъ! Цілýю трічи твою жінку и твогó Иóсипка, Ганнýсю, Прúсю, Андрія, Калéника и тебé, мій щирій брáте и друже.

P. S. Ти бъ дóбре зробивъ, якъ би мені прислáвъ ковбáсъ, а то я захля́въ безъ цёго добрá.

X.

23 марта.

Чогò се ти замóвкъ, мовъ тобі заціпило? Чи не завáдила тобі отá кáзань, що ти для мéне такъ мýдро скомпанувáвъ (¹)? Спасибі тобі, брáте мій рідний, друже мій еди́ний! Брехня́ цёмý! Я тілько не фарисéй, не идолопоклóнникъ такій, якъ оті христиáне—сіпáки и брехуни́. Собáка погáвка, а вітеръ рознесé.

Въ послíднёму письмі просивъ я тебé, щобъ ти мені швидéнько (написáвъ) о Мики́ті, Йóсипі и Яри́ні и объ іхъ дітяхъ и ґрунтáхъ. Робóта моя́ ажъ шкварчи́ть, а ти ані телéнь!

Чи ти вмеръ, чи тілько ще занедýжавъ? Чи мóже, кри́й Бóже, запишався? Пиши́ жъ мені все, та пиши́ гарнéнько.

А нáдто о Харúті: чи ти казáвъ ій про мене и що вонá тобі сказала? Будь лáскавъ, поверни́ цімъ діломъ на мою рýку, а то не втерплю́—одружýсь зъ такóю шерéпою, що и тобі сóромъ буде (²).

Ще ось-що: якъ бýдуть питáть брáта Йóсипа на чиімъ вінъ грунті живé, то нехай скáже—на своімъ. За грунти́ положена якáсь плáта, то сестрі Катери́ні доведéтця потімъ плати́ть, а тепéръ Йосипові безъ плáти оддадýть. А тимъ-чáсомъ, не знáю, якъ ще воно́ зробитця.

(¹) В. Г., по совѣту нѣкоторыхъ людей, которые »чтутъ Бога устами, а сердцемъ отстоятъ далече,« просилъ Тараса написать какую нибудь »молитву або оду, та й надрукова́ть у всіхъ журнáлахъ. »Бо я що дня бóжого чую такé про тéбе...

Щобъ тебé люде не цурáлись—потурáй імъ, брáте.» На эту-то казань намекаетъ поэтъ въ письмѣ своемъ.

(²) ...Ні! треба одружи́тись
Хочáбъ на чóртовій сестрі,
Бо доводéтця одуріти
Въ самотині... *Т. III.*

Чи ти зробивъ що съ Пон...кимъ або зъ Тр...кимъ (*)? Якъ що ні, то чи не зробишъ чого зъ З...кимъ? Отъ би добре було! А дубового, кленового, липового и осинового—певне не придбавъ?

Що тобі Богъ пославъ, чи дочку, чи сина? зови мене въ куми.

Чи получаешъ ти книжки, що я тобі посилаю?

Яке здоровья твоеі жінки, а моеі сестри?

Чи приідуть твоі хлопці и дівчата на святки до-дому? Для Присі есть у мене гостинець, та нехай перше прочитае добре Робинзона Крузо.

Чи Вася вже вчитця письму?

Бувай здоровий зъ жінкою и зъ діточками. Пиши до мене швидче, бо я трохи не одурівъ, ждучи твого письма о братахъ и о Харитї.

XI.

28 марта.

25 марта писавъ тобі трохи нелаючи, а 26 марта получивъ твое и пана Тр.. го письмо. Добре ти зробишъ, якъ поеднаешъ мене съ паномъ Тр...имъ, але зпершу поеднай мене зъ Харитою, а потімъ проси Тр...го, щобъ вінъ розклавъ плату на три части по 500 карбованцівъ: до нового 1861 року я виплачу всі 1500 карбованцівъ. Якъ що вінъ здастця на се, то заразъ же пиши мені, бери гроши, приймай добро и хазяйнуй. Грунтъ законтрактуй на 25 літъ на свое имя, або на мое, якъ знаешъ.

Добре бъ ти зробивъ, якъ би поіхавъ у Керелівку, та сказавъ би Микиті, Иосипові и Ярині, щобъ вони не квапились на волю безъ поля и безъ грунту. Нехай лучче підождуть.

(*) На всѣ эти вопросы В. Г. отвѣтилъ такъ: »Якъ полічили ми той лісъ, що треба на хату, по твоему плану, то вийшла сумма 1110 рубл. А щежъ треба и повіточку, и погребъ, и горожу—то пахне великими грішми. А такъ якъ твій планъ уже змінився, теперъ уже не хата, а домічокъ зъ скляным ганкомъ, то лучче такъ зробить: у Тр.. го есть хороший домъ у Ржищеві, за містечкомъ, налъ Дніпромъ, въ дуже, дуже хорошімъ місці; вінъ купивъ его разомъ зъ селомъ Рудяками. Вінъ коштуе ему 2500 карбованцівъ, а вінъ продае тобі за 1500. При тімъ домі есть вітрякъ, великій городъ и проч. По моему, найлучче було бъ купить оцей домъ. А якъ часомъ не вподобаетця тобі се місце, то у пана Тр...го е грунтъ иншій, надъ самимъ Дніпромъ, въ лісі,—тілько що нижче, на лівимъ березі — отъ ціла біда! не такъ далеко видно, якъ зъ правого берега.«

Тр...му сёгодні не пишу: ніколе. Поки-що, торгуйся зъ нимъ самъ, якъ тобі Богъ поможе.

Посилаю тобі десять книжокъ »Кобзаря« —продай іхъ якъ можна, а гроши оддай сестрі Ярині.

О, дуже, дуже бъ добре було намъ укупі вікъ докоротать надъ стародённимъ Дніпромъ (1).

Жду твого обіцяного письма отъ 15 марта, а тимъ-часомъ цілую тебе, твою жінку и твоіхъ діточокъ.

XII.

22 Березня 1860.

Сёгодня я получивъ твоі письма. Сёгодня у мене велике свято: сегодня, 22 березня 1838 року, я глянувъ изъ неволі на світъ божій. Сёгодня жъ ота придурковата Харита зробила зъ мого великого свята такій дрібний будень, що я трохи-трохи не записався въ чинці (2). Та дарма! Нехай собі погуляе до тіеі весни. (Мені ні въ осені, ні навітъ зімою до тебе приіхать неможна). А тимчасомъ ти вразумляй іі потроху и жінку свою попроси, и сестеръ Катерину и Ярину. Скажи ій, що ми зъ тобою таки сами пани, якъ вона панна. Викуповать іі на волю не треба: вона вже вільна, и всі жінки и дівчата въ нашімъ краі уже не панщині. Це я добре знаю.

---

(1) В. Г. пишетъ въ одномъ изъ своихъ писемъ: «маю надію жить коло тебе въ сусідстві. Отто, якъби Господь помігъ!.. Якъ би я бувъ одинокій, то ябъ одъ тебе не остався а ні на одинъ ступінь: пішовъ би зъ тобою пішки, служивъ би у тебе за хлопця, аби тілько буть зъ тобою... бо я знаю, що я тобі бувъ би часомъ хочъ у маленькій пригоді...«

(2) Долго не рѣшался В. Г. говорить съ Харитою о намѣреніи Тараса, ожидая, что онъ раздумаетъ на ней жениться. Но не тутъ-то было: въ каждомъ почти письмѣ своемъ онъ настоятельно требуетъ рѣшительнаго: да или нѣтъ? Видя его непреклонное желаніе жениться во чтобы то ни стало, В. Г. рѣшился наконецъ покончить это щекотливое дѣло разомъ, написавъ ему откровенно о результатѣ этого страннаго сватовства. »За Хариту не вмію тобі росказать, бо въ мене одъ жалю багато жовчи розлилось. Якъ я ій сказавъ, то вона питаетця: чи швидко жъ вони приідуть?—Я кажу: літомъ, або въ осені.—Нехай же, каже, я піду—поражусь зъ батькомъ та зъ матерью.—Може ти, кажу, не віришъ, то я тебе викуплю покіль вінъ приіде?—Я, каже, ще не думаю заміжъ:—погуляю.—А сестрі Катерині сказала: якъ викуплять та й закріпостять на весь вікъ... не хочу, Богъ зъ ними!«—Оттожъ маешъ и візъ и перевізъ! Вона думае, що ми зъ тобою пани, а якъ панъ, то вже й заклятий ворогъ мужикові—хочъ ти й христи гризи!... Отъ до чого кріпосне право людей—братівъ довело! Мені такъ здаетця, що іі вартъ зовсімъ забуть.— Не журись, мій голубе!«

Якъ що ти добре поеднаесся съ Тр...имъ (и якъ Богъ тобі поможе поеднать мене зъ Харитою), то купуй отой домъ у Ржищеві та придбай мені лісу на надвірню комору: то моя буде робоча. Дужебъ, дуже добре було, якъ би намъ укупі довелося вікъ свій докоротать!

Пану ...скому нехай Микита скаже, щобъ вінъ трічі чмокнувся зъ своімъ ріднимъ батькомъ—зъ чортомъ. По 85 карбованьцівъ нехай бере теперъ чистими грішми зъ грунтами и полемъ, а потімъ (въ осені) візьме дулю. — — —

Послідного мого письма ти, мабуть, ще не получивъ. Я тамъ писавъ, що и якъ робить зъ Тр...кимъ. Якъ получишъ, то напиши мені, що ти думаешъ и що можна зробить? Пославъ я тобі 10 Кобзарівъ и дуже-дуже розумну книжку для Присі. Напиши якъ получишъ.

Кам...кій мені казавъ, що ...чъ отъ патилиці до пьятъ паскуда, та й більшъ нічого не сказавъ.

Чи не побачисся ти самъ коли-небудь зъ батькомъ и зъ матірью Харити? Порадься зъ ними та ростовчи ти імъ, що я и ти не пани, а такі жъ самі прості люде, що панамъ и въ лакеі не годимось. Нехай вони дурни урозуміють сее слово.

Чи получивъ сёгорічню другу книжку »Народнаго Чтенія?« тамъ есть мое письмо до редактора. Воно вже перетлумочене и надрюковане въ польскихъ газетахъ. Прислухуйся, що тамъ пани и полупанки на се письмо казатимуть?

Може літомъ заіде до тебе Кулішъ, то привітай ёго гарненько.

Поцілуй Васю (1) за мене и скажи ій, що якъ буде добре учиться, то я ій и намисто и серги и перстень привезу, а якъже ні, то привезу березовоі каши, а вона тутъ, скажи, дуже добре росте.

Сёгодня зъ почти принесли мені и твоі ковбаси, та ота придуркована Харита таке мені зробила свято, що я на іхъ тілько поглянувъ.

Пиши мені швидче, що и якъ ти сподіешъ зъ Тр...кимъ?

Нехай Микита спитае—що той Ф...й положитъ за десятину поля и за грунтъ?

А я вже Харіті и намисто, и дукачъ, и хрестъ купивъ: дурень думкою багатіе, якъ то кажуть. А ти все-таки зъ очей ій не спускай: може ще що-небудь и буде.

Братъ и щирий твій другъ *Шевченко.*

P. S. Не спускай зъ очей и пана Зм...го.

---

(1) Вася любимая племянница Тараса, дочь Ярины.

XIII.

15 мая.

Чи ти мої письма не читáешъ, чи прочитàвши занехáешъ? Я вже тобі трічі и оце четвéртий разъ пишу, що я се літо не вирвуся изъ Петербýрга, що не прибýду до-дóму—чи до тéбе. А ти мені що-рáзъ товкмачишъ, що я тебé жду,—що чи бýдешъ ти чи ні? Знáй же тепéръ, що я се літо и зіму не бýду на Украіні, а на ту вéсну, якъ Богъ поможе, прибýду. А ти, до тогó чáсу, дбай о клапті землі, чи по сімъ, чи по тімъ боці, тілько щобъ надъ самісенькимъ Дніпрóмъ. Та дбай такъ, щобъ намъ укýпі оселітьця. Занехáй Ржищевъ: цуръ ёмý томý дóмові, повітці, вітрякóві и отімъ тромъ грýшамъ. Якъ - що тобі дýже уподобáвся панъ Тр...ій, то бери въ ёго слýжбу: я чувъ що вінъ панъ и замóжний и не—лукáвий. А тамъ, якъ мàтимешъ часъ, то подивися самъ на ті Рудяки, бо Г...чъ и збреха́ть уміе. Що-якъ тобі подобаютця оті Рудяки, то возьми въ поссéсію 20 десятинъ на 25 літъ, гарнéнько поторговáвшись зъ Тр...кимъ, та захóжуйся будовáтьця. Се літо ніколе, а на те хиба. Та ще ось-що: якъ зрóбитця оттáкъ, якъ я оцé пишý, то дбай о дубóвімъ лісі на надвірню комóру (на робóчу), и, якъ-що та придýрковата Харита не схаменýлася, то проси сестрý Катерину и сестрý Ярину, чи не накинуть вони óкомъ у Керèлівці огрядну та чепурну дівчину, хочъ и вдовицю, аби чéсного рóду, та щобъ нестарá и долàдня булá. Безъ жінки и надъ самісенькимъ Дніпрóмъ и въ нóвій великій хàти, и зъ тобою, мій дрýже—брáте, я бýду на самоті, я бýду одинóкій.

Що рóбитця въ Межиричі? Чи небáчивсь зъ Зм...кимъ? Отóй грунтъ, що ми зъ тобóю оглядáли, у печінкахъ седить. Одішли оцéй экземляръ объявлéнія объ »Основі« П. Ѳ...С...ку. Я ёмý після Кобзáря ужé двічі писàвъ, а вінъ мені а-ні-телéнь. Нехáй собі сéрдитця—коли въ ёго такá сердита натýра. На сімъ тижні, я, або Білозерській, пошлé Тр...кому такий же экземляръ объявлéнія.

Оставáйся здорóвий. Цілýю твою жінку и твоіхъ діточóкъ.

Другъ и братъ твій *Т. Ш.*

P. S. Шкóда, що твоі хлóпці написáли до мéне чортъ-знá-по-якому; вони хочъби у Присі училися писать по-людскому. Въ половині іюня, а мóже й рáньше, заіде до тéбе офицеръ Н...кій—привітáй ёго гарнèнько и найми, або своіхъ позичъ ёму, кóней до Жáботина. Ему

поручено самолично торговатьця зъ Ф...кимъ. А въ Городище на заводъ самъ ёго повези.

XIV.

29 іюня 1860 року.

Сёгодня въ К...ні премерзене свято, а въ моій тихій хаті и такого, благодаріть Бога, нема. Добре бъ ти зробивъ, якъби догадався та привітавъ одъ мене оту шляхту мною знаемую (sic) лично. А вона сёгодня вся повинна буть у К...ні. Сёгодня певне буде тамъ и Наталка Ш...на (1), то ти, яко чоловікъ не безъ розуму, поклонися ій одъ мене, а більше а-ні-теленъ. Коли такъ зробивъ, то зробивъ добре. Я ii добре не розгледівъ, здаетця трошкі педантка и недуже чепурна, а нечепурна жінка и циганові не дружина. На ту весну, Богъ поможе, приіду—подивлюся та поражуся зъ сестрою и съ тобою, а поки-що, то коли трапляетця ій хороший, неледачій чоловікъ, то нехай ій Богъ помагае. Шкода, що ота Харита зледащіла, а мені бъ лучшоі жінки и на край світа шукать не треба (2).

Чи бувъ ти у Рудякахъ? що ти тамъ бачивъ и чи зробивъ що зъ тимъ паномъ Тр...кимъ—напиши мені швиденько?

Ще ось-що: на тимъ тижні президентъ Общества литературного получивъ письмо отъ Ф...го. Вінъ пише, що братівъ и сестру Ярину зъ дітьми випускае на волю безъ грунтівъ и безъ землі безплатно, але вони не беруть такоі поганоі волі—и добре роблять.

Якъ ще не бувъ, то незабаромъ буде у тебе Н...кій. Добре бъ ти зробивъ, якъби вкравъ у Л...на день або й другій та поіхавъ зъ Н...кимъ у Жаботинъ, та вдвохъ би сказали отому пану, щобъ вінъ не боявся Керелівчанъ, а положивъ би яку хоче плату за грунти и за земли (не меньше чотирохъ десятинъ на душу) и щобъ заразъ же написавъ тому жъ президенту, Е. П. Кавалевскому.

Поцілуй за мене свою жінку, Йосипка, дівчатъ и хлопцівъ, коли

---

(1) Отъ 17 мая В. Г. пишетъ: »Коли хочешъ, я зроблю такъ, що моя жінка висватае тобі Наталку Ш...ну: людина зъ розумомъ и зъ серцемъ — можна зъ нею жить до-смаку.

(2) О Харитѣ: »Харита вернулась зъ Київа але розуму й гічъ не прибуло. Після того, якъ я зъ нею побалакавъ за тебе, мовъ не та дівчива стала; де взялись у свині роги, такъ-що ні приступу: зробилась грубіянка, безъ просу шляетця, приходить спать тоді, якъ вже всі поснули; одкрилось, що вона завела романси зъ писаремъ... оттака-то гисторія!.. »А де ти була?« питаю ii.—А де жъ я була?—одвічае.«

вони́ дома. Керелівча́намъ скажи́, щобъ вони́ на ту пога́ну безземе́льну во́лю не ду́же ква́пились.

Чи ба́чився ти зъ Кулішемъ и що́ зро́блено зъ хати́ною и садо́чкомъ надъ Ро́ссю? (1) и де́ те добро́: чи въ само́му Корсуні, чи не дале́ко ёго? Напиши́ мені. Подя́куй ще разъ отого́ па́на за сукно на сви́тку, а сви́тка якъ поши́та, то нехай у те́бе жде мене, твого бра́та и друга Т. Шевченка.

XV.

1 іюль.

Позавчо́ра я пославъ тобі письмо́, а сёгодня получи́въ твоє́. Начо́рта ти его́ адресува́въ для—ба́тька—зна—кому? я вже ёго получи́въ роспеча́тане.

Коли ти кажешъ—шо коло Канева до́бре бу́де, то бери́ 10 десятинъ землі зъ умо́вою росплати́ть гро́ши, *впродолженіи года въ три срока*, и за́разъ же напиши́ мені, чи бага́то треба гро́шей для почи́ну? (2).

---

(1) *Отвѣтъ*: Отже я ви́турговавъ хати́ну зъ садо́чкомъ надъ самою Россю для Пантелемона Александровича, та й написавъ до ёго въ Барзну, а вінъ ма́буть ще й досі туда́ не приіхавъ, бо вічогісенько мені не пи́ше. А тимъ-ча́сомъ, якъ не пришле 400 карбов., то хату хтось и́ншій ку́пить. Ха́тка хочъ погане́нька, але садо́чокъ и вода то вже таке хороше́ шо нікуди.« Покупка эта не состоялась.

(2) Оставивши Забару, Ржищевъ, Рудяки и Межиричи, В. Гр., послѣ долгихъ розысковъ, выбралъ наконецъ эту поэтическую мѣстность: »ви́шче по Дніпру́ одъ того́ місця, де ти самъ ви́бравъ коло Пекарівъ, на пра́вімъ же бе́резі, межъ Каневомъ и Пекаря́ми, на городськи́хъ зе́мляхъ, на висо́кій горі, есть лісо́чокъ, граничить зъ Монастирищемъ; посередъ того лісо́чка—поля́на; далече́нько одъ го́рода; внизу́ кілька рибальськихъ ха́токъ; на тій горі ду́же бага́то дичо́къ—я́блонь и грушъ:—садо́чокъ завести́ мо́жна. А любий староде́нний Дніпро́ буде здава́тьця тобі підъ ногами... кринишна вода не подале́ку, а ри́ба що-ра́нку бу́де свіжа, бо рибалки попередъ порігъ возитимуть зъ низу въ городъ...« На этомъ очаровательномъ мѣстѣ похороненъ Шевченко...

Не довелось нашему бѣдному Кобзарю пожить въ этомъ раю, хотя сомнительно думать, чтобы противники его народной славы не превратили въ адъ этого земнаго рая, если бы судьба дозволила ему насладиться, на закатѣ тревожной жизни, тихимъ счастіемъ семьянина — собственника: имъ и моги́ла его *о́чи ко́ле*, а что бы было тогда, если бы жилъ здѣсь »той, що то во́лю писа́въ? (такъ выражается о своемъ поэтѣ народъ, малознакомый съ его произведеніями, но инстиктивно понимающій его великое значеніе въ историческихъ судьбахъ роднаго края.

Обудовáтьця такъ, якъ кажешъ, добре бýде. Бувáй здорóвий—нехай тобі Богъ помогá на все дóбре!

Т. Шевченко.

XVI.

29 іюля.

Посилáю тобі 1000 карбóванцівъ грóшей. Якъ-що мóжна бýде розділи́ть плáту за грунтъ *на три срока*—розділи́, а якъже ні-заплати́ рáзомъ за 10 десяти́нъ землі, а кýпчую кріпость зроби́ на свое имя. Про хáту напишý тобі, якъ діждýсь твогó письмá.

Другъ и братъ *Ш.*

Р. С. Нехáй мені Прися напи́ше, щó вонá прочитáла въ тихъ книжкáхъ, що я ій послáвъ. Скажи́ Вáсі, що якъ бýде вчи́тьця, то я ій на ту вéсну намистечко привезý.

Йóсипъ пьяний и дýрний—ви́бачъ ёму. А сестрáмъ, якъ побáчишъ, одъ мéне поклони́ся. У сестри́ Яри́ни спитáй (якъ побáчишъ), чи ожени́ла вонá свого сердéшного си́на, чи ні?

На хáту купи́ тілько сосновóго дéрева, на двéри и одвірки дубóвого або ясенóваго. Хáта щобъ булá 10 арши́нъ впéрекъ и 20 вздóвжъ.

Якъ нáйдешъ сухóго бéреста, то бери́: здáстця на що-небудь,—хочъ на лáви.

Чомъ мені Прися и Ганнýся нічóго не напи́шуть? Вася—та ще, дýмаю, и читáть не вміе?

XVII.

22 августа.

Ми зъ тобóю, здаéтця, и розýмни люде, а рóбимо чортъ-знá-поякому: ти мого письмá не дождéсся—пи́шешъ мені, а я, на тебе ди́влячись, тобі одвітýю, не знавши щó ти мені писáтимешъ. Розýмні лю́де, здаетця, такъ не рóблять. Я сёгодня пишý до тéбе, бо маю часъ, але на пóшту пи́сьма не подáмъ, ажъ-пóки не получý отъ тéбе звістки о получéніи 1000 карбованцівъ. Якъби ти, для почи́ну, до вéсни обійшовся ціми грішми, то дóбре булобъ, а якъ що ні, то напиши́—я ще пришлю,—тілько небагáто.

Я оцé заходи́вся жени́тьця, то мені, бачъ, и тутъ трéба грóши; а сяв надія на »Оснóву« та на »Кобзарá.« Бýдущее подрýжіе мóе зовéтця Ликéря—крепáчка, сиротá, такá сáма нáймичка, якъ и Харита, тіль-

ко розумніша одъ неі,—письменна и по-московському не говорить. Вона землячка наша изъ-підъ Ніжина. Тутешні земляки наши (а надто панночки) якъ почули, що мені Богъ таке добро посилае, то ще трошки подурнішали. Гвалтомъ голосять: не до-пари, не до-пари! Нехай імъ здаетця, що не до-пари, а я добре знаю, що до-пари.

Въ-осени, якъ одробисся зъ полемъ и окопаешъ наше будущее кишло, вибери на тому кишлі найкраще місце и посади яблуню и грушу, на память 1860 року 28 іюля (*).

Поберемося ми після Покрови. Добре бъ ти зробивъ, якъби къ нашому весіллю приславъ сушенихъ карасівъ десятокъ—другий або й третій,—та запеченого Дніпрового Ляща одного, другого або й третяго. Ти писавъ мені, що въ Каневі цёго добра хочъ лопатою горни, а тутъ и за гроши не добудешъ: отъ тобі й столиця!

Въ Пекаряхъ якась вдова—попадя продае хату: купить би та къ осені перевезти на грунтъ и поставить. А весною нехай би сестра Ярина зъ меншимъ синомъ перевезлася въ ту хату та й хазяинувала, а тимчасомъ я зъ жінкою прибуду: то вона бъ и намъ пораду дала. Бо я и жінка моя, хочъ и въ неволі и въ роботі зросли, але въ простому сільскому ділі нічого не тямимъ,—то порада бъ сестри Ярини дуже бъ до-ладу була и мені и Ликері.

Оттаке-то скоілось! не сподівано я до тебе приіду вгості зъ жінкою,—сиротою и наймичкою! Сказано, коли чоловікъ чого добре шукае, то й найде: такъ и зо мною теперъ трапилось. Мені теперъ не жаль, що Харита трошки придурковата.

25 августа.

Добре я зробивъ, що позавчора не дописавъ сёго письма и не

(*) Подъ вліяніемъ мысли о предстоящей женитьбѣ, было написано стихотвореніе, въ подражаніе польской народной пѣснѣ, и прислано В. Гр...чу при письмѣ:

Тільки що спечене, ще й не прохолонуло.

Посажу коло хатини,
На спомінъ дружині,
И яблуньку, и грушечку
На спомінъ единій

—

Богъ дасть, виростуть. Дружина
Підъ древами сіми
Сяде собі въ холодочку
Зъ дітками малими.

—

А я буду груші рвати,
Діткамъ подавати,
Зъ дружиною единою
Тихо розмовляти...

—

»Тоді, серце, якъ бралися,
Сі древа садивъ я...
Щасливий я!..«—И я, друже,
Зъ тобою щаслива!—

—

послàвъ тобі: сёгóдня я получивъ твоé письмо и бачу, що ти зъ Кулішемъ ажъ нáдто *росфантазировались*. Книгàрь Кожáнчиковъ сёгóдня сказáвъ мені отъ-що (а вінъ се діло дóбре знáе): »на 3000 готовикá и на 3000 кредúту въ книжной торгóвлѣ можно получить 10 % съ усиленнымъ трудомъ.« Мені самóму не подóбаетця твоé сіпáчество (*), та немá де дітьця! Бумáги и чай се úнша річъ. Напишú ти мені гарненько, чи багáто тобі трéба кредúту на се діло? А тимчáсомъ отого клятого сіпачества не кúдай: воно тебе хлібомъ годýе, а хлібъ велúка річъ!

Посилáю тобі планъ хáти (см. № 2-й). Колú ти нáйдешъ не такъ, то попрáвъ и пришлú мені; а тимчàсомъ окóпуй леваду и купýй лісъ соснóвий; на одвірки тілько и на двéри купи дубóвого и ясенóвого, та на помістъ—лúпи. Якъ-що дýже трéба бýде грóшей—напишú,—я добýду и пришлю. Дóбре булó бъ якъ би Ярúна вéсною рáно перевезлáся на мій грунтъ: мóже можна найнять у Кáневі для неі хàточку на літо? наймú, а літомъ ми зъ жінкою прибýдемо та вкýпі порáдимося, щó намъ робúть.

Цілýю твою жінку, діточóкъ и тебé. *Ш.*

P. S. На надвірню комóру (робóчу) при случаі дубóвого лісу купи: Нехáй лежúть та висихáе покú що бýде.

XVIII.

5 октября 1860 г.

Спасúбі тобі, мій дрýже брáте, за твоі велúки клóпоти зъ тимъ землеміромъ та зъ úншими пьявкáми людськúми. Спасúбі тобі ще разъ!

Дуже, дуже ти зробúвъ, що не посадúвъ яблуні и грýши — прищипú веснóю на дúчкахъ: вони и швúдче и більше вúростуть. Я зъ своéю молодóю, не побравшися, розійшовся. Ликéря такá самісенька якъ и Харúта,—дурніша тілько тимъ одъ Харúти, що письмѐнна. Що мені на світі робúть? Я одурію на чужúні та на самоті!..

Дóбре бъ зробúвъ (якъ мáтимешъ часъ), щобъ самъ поіхавъ у Кúївъ та своімъ óкомъ подивúвся на отý мадамъ: по слуху, вона мені не подóбалася; подивúсь лишъ на неі своімъ батьківськимъ óкомъ.

Ремінна свúта зъ видлóгою на сімъ тúжні тобі пошлéтця; на зàказъ и дòбре зрóблена; коштýе 32 карбóванихъ. На сі грóши справъ

(*) Должность помощника управляющаго.

Йо́сиповимъ дітямъ на зиму оде́жу, а долги́ ёго́ не плати́—неха́й самъ пла́тить! Мики́ті скажи́ (якъ побачишъ), що вінъ дурни́й—ні съ ки́мъ не порадившись, зроби́въ чортъ-зна-що!

Письмо Ф...го и мое письма̀ и ко́пія съ усло́вія печа́таетця въ 5-й книжці Народного Чтенія. Тимъ я тобі тіеі ко́піі и не посила́ю.

Пора́дь імъ (роднымъ), будь ла́сковъ, щобъ вони́ шви́дче записа́лися въ міщане: въ Звінигородці одинъ, другій въ Черкасахъ, а Ярина въ Ка́неві. Мені тутъ ра̀дять такъ; не зна́ю якъ ти порадишъ?

Гро́шей, що тамъ тре́ба бу́де, то я ви́шлю.

Кале́ника (*) поцілу́й трічі за ме́не и скажи́ ёму́, що якъ до́бре зна́тиме матема́тику, то астроно́мію и навига́цію за по́ясъ заткне́. Отта̀къ и скажи́!

Шко́да мені Йо́сипковоі Ла́почки; ище́ більше шко́да того́ ду́рня, що вінъ и не ба́чить, що́ вінъ нівечить. Шко́да та й го́ді!

Спаси́бі тобі за лящà и карасі; на весілля вони́ не прибу́дуть, бо весілля того́ й не буде. А ми вдво́хъ собі съ Мих. Матв., по-чума́цькому та по-бурла́цькому зва́ремо бо́рщу зъ карася́ми, лящéмъ заку́симо та подя́куемъ тобі зъ жінкою и помо́лимось за щастя и здоро́вья твоіхъ діточо́къ.

Бува́й здоро́вий! Твій братъ и другъ *Ш*.

P. S. Пришлю, або самъ привезу́, Ва́сі гостинця, якъ бу́де добре вчи́тьця; а якъ же ні, то ні!

XIX.

2 декабря 1860.

На місці Ар....са въ Одессі яки́сь П....въ, але и той нічо́го не вдіе безъ оцёго Ив... ського. Перешли́ ёму́ моé письмо́, та бу́демо ждать, що́ зъ то́го бу́де. До́бре бъ ти зроби́въ, якъ би ще й самъ ёму́ написа́въ гарне́нько. Та це якъ зна́ешъ—такъ и роби́.

Посила́ю тобі письмо́ мого́ вели́кого прія́теля кіевського—прочита́й ёго́. Та якъ бу́дешъ у Ки́іві, то за́йди́ во 2-ю ги́мназію и спроси́ квартиру М. К. Ч....го—покло́нися ёму́ одъ ме́не: це вінъ мені пи́ше. Та зайди́ ще до И. М. Сошенка: Ч....й тобі ска́же, де́ вінъ живе́. Вони́ тобі пора́дять, що роби́ть съ Присею и Ганну́сею. Ніколе—бува́й здоровий. Кланяетця тобі Кулішъ.

(*) Кале́никъ—старшій сынъ В. Гр.—ча.

XX.

23 декабря.

Я лучче трічі чорта.... поцілую, якъ матиму писать отому погаиому С....му. Я тобі вже писавъ—якъ будешъ у Київі, то побачся зъ Ч....имъ и Сошенкомъ: вони тебе на все добре наставлять.

Цілую твою жінку и твоіхъ діточокъ. Скажи Васі и Иосипкові, шо на той рікъ, якъ будуть добре вчитьця, я імъ гостин....

XXI.

22 января 1861.

Погано я зострівъ оцей новий поганий рікъ: другий тиждень невихожу зъ хати — чхаю та кашляю. Ажъ обісіло. Якъ тебе тамъ Богъ милуе? Ти мабуть послідніхъ моіхъ двохъ писемъ не получивъ що нічого не пишешъ. Въ першому письмі, адресованому въ Корсунь, пославъ я письмо незапечатане, щобъ ти прочитавъ и переславъ въ Одессу полковнику И....цкому, главному начальнику Общества Мореплаванія и Торговлі. Письмо про Каленика. Друге письмо, адресоване въ Кіевъ, въ которомъ также незапечатанное письмо въ Потоки на имъ Я. В.... Т....ского: чи получивъ ти оті письма, чи ні? Чи получивъ, ти »Букварь« и »Основу?«

Затакни пельку отому проклятому землемірові, та роби швидче зъ тимъ сердешнимъ грунтомъ. (¹) Та що ти зробишъ, то заразъ же и напиши мені, щобъ я знавъ що зъ собою робить: чи іхать мені весною въ Канівь, чи ні? Якъ треба буде грошей, то напиши. А може я самъ привезу. Багато бъ ще дечого треба сказать тобі та нездужаю; нехай до другого разу. Бувай здоровий, цілую твоіхъ діточокъ и твою жінку. Т.

XXII.

29 генваря 1861.

Такъ мені погано, що я ледве перо въ рукахъ держу. И катъ-єго-батька-знае, коли воно полегшае? Ось-що: Вчора заходивъ до

(¹) Дѣло о покупкѣ земли этой до-сихъ-поръ не кончено. Нашлись люди, которые разными косвенными путями препятствуютъ пріобрѣтенію въ собственность роднымъ Тараса его могилы!

Тому доля запродала
Одъ краю до краю,
А другому оставила
Те, де поховають.

Нашему жъ славному Кобзарю она и того не оставила!...

мене прощатьця полковникъ Ан...чъ: вінъ сёгодня поіхавъ въ Одессу. Ан—чъ сей—одинъ изъ самоглавнихъ членовъ Общества пароходства и торговлі въ Одесі. Я просивъ ёго за твого Каленика и вінъ мені сказавъ отъ-що: щобъ ти ёму не бариївшися написавъ: которий Каленикові годъ и чому вінъ преимущественно учився въ Херсоні: чи навигаціи, чи механіки, чи математики? Ему це треба знать для того, щобъ до чого лучче притулить Каленика. Напиши ёму та попроси гарненько, то може що й буде.

Чи пославъ ти моё письмо И....цкому въ Одесу? На(плю)й ти въ ярмолку отому жидові, що ти пишешъ, зъ ёго грунтомъ и зъ ёго хатою. Кінчай швидче въ Каневі, та напиши мені, якъ кончишъ, щобъ я знавъ, що зъ собою робить весною.

Прощай! Утомився,—неначе копу житаза одним захо-домъ змолотивъ.

Цілую твою жінку и твоіхъ діточокъ. *Ш.*

в) ДО САВИ Ч.

I.

С.-Петербургъ, 11 августа (1890).

М. Г.

Убѣдительнѣйше прошу Васъ получить (съ почты) 50 экземпляровъ моего »Кобзаря« и, по вашему усмотрѣнію, передать помянутые 50 экземпляровъ одному изъ кіевскихъ книгопродавцевъ, а вырученныя деньги отдайте въ кассу кіевскихъ воскресныхъ школъ и на досугѣ извѣстите меня о вашемъ здоровьи, вашей супруги и здоровьи Ивана Максимовича Сошенка, за что будетъ вамъ благодаренъ и на услуги готовый.

Искренній Вашъ *Т. Шевченко.*

P. S. Получили ли Вы »Кобзаря,« надписаннаго моею рукою на ваше имя?

II.

6 ноября (1860) С. П. Б.

Любій мій и щирій землякъ!

Спасибі вамъ за письмо ваше, и велике спасибі за Кобзаря мого, що ви ёго такъ щиро привітали. А теперъ ось-що: Або самі, або скажіть И. М. С....ку, щобъ вінъ дознався,—де тамъ у Київі живе Мадате С. Якъ дознаетця, то щобъ пішовъ до неі та подивився, якъ

тамъ живу́ть мої небо́ги: При́ся и Ганну́ся, та будьте ла́скови напишіть мені.

Ще ось-що: напишіть мені швиде́нько, въ імя Бо́же, що ро́битця въ самихъ воскре́сныхъ шко́лахъ?

Ще ось-що: Скажіть Ивану Макси́мовичу, щобъ вінъ вамъ щи́ро сказа́въ, чи здоро́ва ёго́ жінка и ёго́ чорня́вая Ганну́ся? Вінъ мені самъ не напи́ше: леда́що! та ще й старе́ леда́що!

Остава́йтеся здоро́ві—неха́й вамъ Богъ помога́е на все до́бре!

Искренній вашъ *Т. Шевченко.*

III.

4 января 1861.

Ве́льми шану́емий земля́къ мій!

Посила́ю вамъ на пока́зъ 10 экземпля́рівъ мого́ Букваря; а изъ Контори Тра́нспортовъ ви полу́чите 1000 экземпл. Добре було́бъ, якъ би мо́жна роспу́стить ёго́ по уѣзднихъ та по сельскихъ школахъ. Та вже що хо́чете, те́ й робіть зъ нимъ, а якъ Богъ помо́же,—зберете́ гро́ши,—то положіть ихъ въ кассу ва́шихъ воскреснихъ школъ.

Я и чувъ и чита́въ, що Високопреосвященний Арсеній ду́же возревнова́въ о се́льскихъ шко́лахъ и жа́луетця, що не печа́тають деше́вихъ букварівъ. Покажіть ёму́ мій Буква́рь и якъ що вподо́баетця, то я и ёму пришлю́ хочъ 5000 экземпляровъ, звичайно за гро́ши, (по 3 к.), *бо це не моё добро, а добро́ на́шихъ убо́гихъ воскре́снихъ школъ,*—такъ и скажіть ёму́.

Ду́мка есть за Букваре́мъ напеча́тать лічбу (арифметику)—и ціни́ и величини́ такої жъ якъ Буква́рь. За лічбою этногра́фію и геогра́фію въ 5 копіёкъ; а исто́рію, тілько на́шу, може вбга́ю въ 10 копіёкъ. Якъби Богъ помігъ оце мале́ діло зробіть, то вели́ке бъ само́ зроби́лося.

Старе́ ледащо (Сошенко) таки́ спромогло́ся на а́ркушъ папе́ру та вже такъ ёго́ змере́жавъ, що й ку́рці нема де клю́нуть. Та такъ по-письме́нному, що я наси́лу второ́павъ. Кла́няюсь и ёму́ и ёго́ жінці. Те, що проси́въ вінъ, може зробитця.

Бувайте здоро́ві! неха́й вамъ Богъ помога́е на все до́бре. Низе́нько кланяюсь ва́шей жінці и вамъ.

Искренній Вашъ Т. Шевченко.

P. S. Чи бувъ мій братъ у васъ и що́ вінъ тамъ зроби́въ зъ своіми недолітками?

IV.

12 генваря 1861.

Бу́дьте здоро́ві зъ но́вимъ ро́комъ! Посла́въ вамъ сёго́дня свого́ добра 1000 штукъ. Прийміть ёго́, та що хо́чете, те зъ нимъ и робіть. До́бре було́бъ, якъ би ёго́ мо́жна було́ пусти́ть въ се́ла: тамъ би воно шви́дче прийнялося. А втімъ, якъ зна́ете такъ и робіть.—Низе́нько кла́няюся ва́шій жінці и вамъ.

Т. Шевченко.

26 Февраля 1862 года. САВА Ч.

ВЕСНЯ́НКА.

Иде́ весна̀, иде́ красна, —
Земля́ оживáе...
Ждемо́, ждемо́ до́лі-во́лі—
Немáе, немáе!
Тече́ річка широ́кая
Скрізь по–підъ горо́ю: —
Ой поплилá нáша до́ля
Упли́нь за водо́ю!
Повій, повій, бу́йний вітру,
На-часъ, на–годи́ну!
Ой верни́ намъ нáшу до́лю
Зновъ на Украіну!
Ой не віе бу́йний вітеръ,
Ледве позіхáе...
Зно́ву до́лі виглядáешъ,
А до́лі немáе.
»Брати́ мої, товáриши,
Орли́ молоди́і!
Осідлáймо, брати́ мої,
Коні вороня́і,
Та поідьмо на тіхъ ко́няхъ
По широ̀кімъ по́лю,
Здоганя́ти, переймáти
Козáцькую до́лю!
Запитáймо до́лю–во́лю,
Де́ вона̀ блукáе;
Попрохàймо—нехáй до насъ
Въ го́сті завітàе!«

Миколáйчикъ Білокопи́тий.

ЗЪ НАРОДНІХЪ УСТЪ.

(Записано въ Слободській Украіні, въ *Изюмськімъ* повіті *Харьківської* губерніі).

VII.

ТРИ ПІСЬНІ, ОДЪ БАБИ ДЕНИСИХИ ЗАПИСАНІ.

Денисиха зъ казеннаго села. Чоловікъ іі (уже другий) гончарь. Доля ій дуже нещаслива випала:—чоловікъ пье. Пропивъ и худобу всю, позастановлявъ що можно було, и якъ вже ні-за-що пити, то зробить що-небудь, по своёму реместву, то за пів-ціни й пропье. Бідна жінка ходить скрізь, просить роботи. Дуже увірилось ій таке гірке життя. Просила, чи не можу я дати ій билетъ... »поплескалась би я за чумаками, на Дінъ. Тамъ моя старшенька дочка у наймахъ. Воно собі намовилось, чи не зароблю на юпочку. Богъ зна, у якихъ то людей вона живеть? Якъ то зъ нею поводятця? Може тюжуть іі, молоду, що дня? Боже, Боже! Яка моя доля гірка та нещаслива!.. Взяла бъ іі сюди, до себе; такъ щожъ—чоловікъ такий!.. А вмоляли люде: »иди, та йди! Тобі добре життя буде зъ нимъ.. Вінъ гончарь!« Добре!!.. Наче серце мое знало—що не буде добра зъ ёго. Усе не хотіла, усе одмовлялась. Пропала я теперъ изъ дітьми. На віки завьязавъ мені головоньку сей рабъ, пьяничка проклятий!.. Охъ, якъ мині обридло, гріха тутъ набіраючись, зъ такимъ чоловікомъ! Лишечко мое, лишечко!

»Ой волй жъ моі, та половиі,
Чомъ же ви не йорете?
Ой літа жъ моі, та молодиі,
Чомъ же ви марно йдете?

Та поганяй, хлопку, та поганяй, малий,
А волй половиі,
Чи не вернутця, чи не прийдутця
Літа мої молодиі;
Ой якъ же намъ самимъ орати,
Нікому поганяти,
Ой и якъ намъ марненько не йти,
Нікому насъ шанувати.
(Така й моя доля!)

Ой темная та невидная ніченька,
Ой дурная та нерозумная дівчина!
Полюбила та козаченька старого,
А веде єго та за рученьку пьяного. (2)
(Моя це пісня).
А кладе спати та на тесовій кровати, (2)
А сама иде у зелений садъ гуляти,
Та забула голубочкамъ сказати:
»Не гудіте, сиві голубочки, на хаті,
Не збудіте мого миленького въ кімнаті.«
Яжъ думала, що мій милий спить—не чує,
А вінъ на мене та нагаечку готує.
Яжъ думала, що нагаечка—шуточка,
А де вдаре, то розсядетця шкурочка.
Яжъ думала, що вона зъ паперу (1),
А вона зъ собачого ременю.

Ой по горахъ, по долинахъ
Туманъ налягае,
Поміжъ тими туманами
Сивъ голубъ літае.
Та літаючи буркоче,
Голубки шукае.
Ой зострівся сизий голубонько
Та зъ буйними вітрами.
Ой ви вітри, ви буйниі,
Ви всюди бували,

(1) Инші співають: »Яжъ думала, що вона зъ попелу.«

Чи не бачили, а чи не видáли,
Та моеі голýбки?
Хочъ бáчили, хоть не бáчили,
Та незнаемо, якáя?
— Самá сúза, сизокрúла,
Лúчко якъ калúна.
Якъ стрепенýвся сúзий голубóнько,
Якъ стрепенýвся, та й поленýвся,
Та на сúнее мóре. (двічі).
На сúнёму мóрі, на синéнькому,
Тамъ голýбка сизéнька,
Вмивáетця сúза голубóнька
Холóдною водóю,
Втирáетця сúза голубóнька
Русóю косóю.
Ростú кóсо до пояса,
Якъ у садý вúшня,
Молú Бóга, молодúй козáче,
Щобъ за тéбе вúйшла.

»Се старосвіцька, ій же-то Бóгу старосвіцька. Тепéръ, прáвда, и ії перевернули на москóвську, та цýръ ій. »*Ой де ваши дóми?*« співáють.—*Дóми!* Ачъ які!—Теперъ що? Теперъ ві, ві, ві... вікало, а не пісьні.—«

— Заспівайте жъ ще якоі,—тільки старосвіцькоі.

— »Та я за цимъ бридіéмъ усі позабувáла. Та вже й не рано. Пóки то досóвкаюсь до дóму. Прощайте!«

VIII.

ОДЪ БАБУСІ ТЕТЯНИ ЗУЗУЛИХИ ТА ОДЪ НАСТІ СОПУНКИ.

Тетяна була колись крепачкою. Теперъ, вже годъ зъ двадцять якъ вільна. Чоловікъ у неі такий—щó тільки Бога дякувати за такого. Нема надъ ёго чеснійшого. Якъ скаже—такъ воно й буде. Слово свое поважае. Вінъ уже старенький. Кохаетця у пасікахъ.

Синівъ своіхъ поженили, виділили. Живуть теперъ сами. Хата

у нихъ гарна, съ кімнатою; рублена. У дворі — всёго доволі. Кругомъ іхъ живуть и діти—по своіхъ дворахъ, цілий хутіръ.

Зузуля Андрій — чоловікъ поважний, старосвіцький. Тетяна, хочъ ій вже пятьдесятъ простукало—и досі весела, жартовлива. Та й чого ій смутковати?—Де вона—тамъ и регітъ, тамъ и жарти. Оце прийшла привязувать мині колодку. Одкупаюсь грішми — не бере. Почастувавъ. Одчепила колодку; а й важку жъ десь добула! Випивши чарку ще повеселійшала. Носитьця по хаті, приспівуе, танцюе. И все у неі виходить якось любо. Народу зібралось. Регочутця... а вона співае!

»Ку́желю, мій ку́желю, } 2.
Я роби́ти не зду́жаю. }
Якъ би літа́ верну́лися,
То щебъ хлопці горну́лися.
Ку́желю и пр.
Ски́ну, ку́жель на поли́цю,
Сама́ піду́ на юли́цю.
Ку́желю и пр.
Якъ би скрипки́ та цимбали́,
То щебъ ніжки поска́кали.
Ку́желю и пр.
До ку́желя лежу́, лежу́,
До ча́рочки біжу́, біжу́.
Ку́желю и пр.

»Се вамъ ха́тня Зузу́ля таку́ пісьню накува́ла. Запишіть; та ну́те бо, не лінуйтесь, запи́суйте.—Записали?—ну, гараздъ. Отъ вамъ ще одна.

Заболіла голо́вочка, заболі́ла,
Що вели́ку куде́лицю навертіла. (2)
Ой поіхавъ мій миле́нький, та й у по́ле, въ степъ,
А я тую куде́лицю та й объ зе́млю репъ! (2)
Ле́жить моя куде́лиця, обдула́ся,
Яжъ, молода, горілочки напила́ся. (2)
Напила́ся горілочки́, напила́ся,
Въ новій ха́ті, на крова́ті, звалила́ся. (2)
Ой пріихавъ мій миле́нькій, тай пита́е:
»Ой чи до́ма діти, ма́ти, чи не ма́е?« (2)

— На́ша ма́ти, на́ша ма́ти, напила́ся,
Въ новій хаті, на крова́ті, звалила́ся.« (2)
— »Ци́тьте, діти, ци́тьте діти, не гудіте,
И своєі матусеньки не збудіте.« (2)
Бачъ який чоловікъ. Своеі жінки боітця.
Теперъ самъ иде́, буди́ть буде; та тихенько:
»Уста́нь, уста́нь, моя́ ми́ла, пробудися,
Ой нажъ тобі карбо́ванця, похмели́ся.« (2)
А его мила ему й одка́зуе:
»Не помо́же карбо́ванець, не помо́жеть два:
Вчо́ра пила́ на коро́ву, тепе́ръ на вола́ (3)
— «А щобъ же ти, моя ми́ла, здоро́ва була́ (3)
Що ти мого́ та во́лика, сама́ пропила́.« (2)
»Бачъ и зна́йшо́въ за що дя́ковати.
Що ні́кого́ не міша́ла; сама́ зроби́ла — тай ду́мки нема!
О, бодай ёго!«

Проспівавши, бабуся стишилась трохи. Сіла. Обтираетця хусткою; заправляе волосся підъ платокъ: вибилось—світитця. Просимъ щобъ росказала що небудь.

Отъ, незнать що ви́гадали. Яка́ така́ вамъ роска́щиця доста́лась. Незна́ю нічо́го. Не бу́ду роска́зувати. Хиба́, чи не роска́зать, якъ чоловікъ узя́въ дру́гу жінку?—Ну слухайте жъ.

Узявъ дру́гу жінку чоловікъ, и пита́ютця оди́нъ о́дного норовівъ.

— »Які въ те́бе, серце, норови́?

— Э, въ ми́не, жінко, які норови́! Якъ ви́пью горща́ води́, ище́ й дру́ге, води́ свято́і, такъ я таки́й у пья́нстві нега́рний, що я й самъ своімъ норова́мъ не радъ. А які въ те́бе, ду́шко норови́?— »И, въ ме́не, чоловіче, які норови́!—Хиба́ якъ розсе́рдюсь, такъ дні два и говорить не бу́ду, и ха́ти не топи́тиму.« Гараздъ.

Ото вінъ пішовъ, бачъ, на тікъ изъ сина́ми одъ пе́рвоі хазя́йки, пішо́въ на тікъ молоти́ть. А вінъ, бачъ, и розсе́рдивъ хазя́йку, уже́ розсе́рдивъ. И приказавъ синамъ и води, и дровъ наноси́ть, аби бъ вона ви́топила, та істи імъ звари́ла.

Отъ вінъ уже тамъ на току́ моло́тить, моло́тить, моло́тить, та все на верхъ позира́, чи нейдеть димъ, чи нейдеть? Ну, уже люде перетопи́ли, уже́ й поснідали, пора бъ ийти́ обідати, а вінъ усе молотить, усе моло́тить, зъ сина́ми.

»Ну, ходімъ жъ, діти, ка́же, обідати,—що Богъ дасть!«

Прийшли́ въ ха́ту, а вінъ за стілъ сіда́е. А жінка се́рдитця: нічого не навари́ла.

»А подай, си́ну, води́.« Се бу́де пить, бу́де пьяний, свої норови́ пока́зуватиме. Набра́въ синъ горща́ води́. Вінъ ви́пивъ и сиди́ть. Оце тро́шки взяло́,—»А набери́, си́ну, дру́гий горща́.«

И дру́гий ви́пивъ.

Оце опьяни́всь уже́. Далі, зъ-за стола́ якъ пото́читця, та до при́пічка, та за ру́банець. Та взявъ ії за ше́рсть... якъ узя́въ ії вози́ть, та вози́въ ії, вози́въ... уже́ ій и не хо́четця, а вінъ знай пере́ тимъ ру́банцемъ. Ото ки́нувъ та підъ пілъ и упа́въ. И захарча́въ. Пьяний!

Вона́ мерщій підъ го́лови ёму́ поду́шечку.« Ци́тьте, діти, (гомоня́ть, бачъ), ци́тьте, щобъ ба́тько не почу́въ, щобъ ба́тька не збу́ди́ли.« А сама́ до печі!

Напекла́ ёму́ ско́ро, ху́тко... тако́го — ажъ шкварчи́ть.

А вінъ тоді: »хмъ!« Бачъ, прошну́всь. »А, жінко, що я наробиївъ! Скільки діла на току́ вга́явъ«... жу́ритця. Чи я тобі, ду́шко, нічо́го не каза́въ?« а вона́:—Та ні, се́рце, нічо́го. Якъ упа́въ, такъ и захарча́въ. Сядь, серце, сядь, миле́нький, закуси́ хочъ трішки гаря́ченькимъ. Я ду́мала що ти мене́ би́тимешъ, а ти й байдуже́, ду́шко! Якъ упа́въ, такъ и захарча́въ за́разъ.«

А вінъ то ії ту́зивъ, якъ су́чку, то вона́ мовчи́ть. Такъ ії навчи́въ!« А то ще:

Чоловікъ одружи́всь, та жінці и не сміе каза́ти, а ко́тові прика́зуе: »гляди жъ ко́те: вівці напій, и коро́ви; та вівса́ ко́нямъ дай...« А самъ поіхавъ у лісъ, своею худо́бою.

Приіхавъ до до́му.

»А що, коте, чи ти напува́въ коро́въ та ове́ць?«

А вона одвіча́е:

— Э, чоловіче! Вінъ изъ гру́би не встава́въ. Лежи́ть собі сибірний, и хвістъ на́ бікъ повісивъ.«

— »Дава́й же, накажімо, жінко, кота́.«

— Дава́й, чоловіче, накажімъ сего трекля́того, щобъ знавъ по хазя́йству.«

— »Ну, лага́й, жінко,« ка́же чоловікъ.

Та узявъ того́ кота́, та й пусти́въ ій підъ соро́чку, на пле́чі.

Якъ смурне́ того́ кота́, та за хвістъ:—а кітъ кігтями за жінку, та—ува́—ва, ува́—ва!

А чоловікъ той зновъ якъ сму́рне́, якъ смурне́, та за хвістъ сіпъ та сіпъ!

Якъ подря́павъ ій кітъ усе́ тіло, то вона́:

»Чоловіче, чоловіче! Я лу́чче са́ма и напува́тиму, и дава́тиму, тільки прости́ вже, неха́й тому́ ко́тові лиха́я годи́на!«

Оттакъ то вчя́ть жінокъ, щобъ не лінува́лись хозя́йствечка доглядати.«

На се хтось сказавъ бабі, що, мабуть, той чоловікъ не любивъ своеі жінки, атобъ такъ не катувавъ.—Э, нелюбивъ! Вінъ би й радъ ії любити, такъ щожъ якъ леда́що. Отъ якъ навчивъ добре, якъ пообіщалась що небуде лінуватись,—ну, тоді вже можно любити. А то якъ ії любити?

Ой умру́ я, у́мру,
Та бу́ду диви́тця,
Ой чи бу́де мій миленький
По мині жури́тця?
А вінъ зажури́вся,
Въ жупа́нъ наряди́вся,
Ой сідлавъ коня́ вороно́го
Та іде жени́тця.
А я якъ схоплю́ся,
За пле́чі вхоплю́ся:
Ой верни́ся жъ, мій миле́нький,
Щежъ я не скончу́ся.
— По́ки ти скончи́шся
То я й оженю́ся,
По́ки тебе́ похова́ю
То я й наживу́ся.
Пайте гу́си воду,
Ви люде—горілку.
Ой поіхавъ мій миле́нький
По молоду́ жінку.

»Погна́ли два діди́ ско́тину пасти. И взяли собі и огню́, и пшонця́, ка́шу вари́ти.

Навари́ли ка́шу.

Піди́, ля́лю (а вони ля́лями звались), піди́ ля́лю, заверни́ *би́цю*.«

Вінъ пійшовъ, завернувъ *би́цю*, а вінъ ка́шу ва́рить.

Прийшо́въ, а той ка́шу ви́івъ.

»Де, ля́лю, ка́ша?«

— »У ду́ші.«

Ну, и дарома́.

»Піди́ жъ ти, ля́лю, заверни́ *би́цю*, а я тепе́ръ бу́ду ко́ло *жижі*.«

Той пійшо́въ *бицю* завернути, а той узя́въ кожу́хъ, тай уложи́въ у *жи́жу*. Прийшо́въ.

— »Де, ля́лю, кожу́хъ?«

— »У *жи́жі*, ля́лю.«

И—и, той и здрочи́всь за кожу́хъ.

— »Дава́й позива́тьця.«

— »Давай, ля́лю.«

Иду́ть до панівъ. Прийшли́.

— »Зачимъ ви, старічкі, прійшли?« пита́е панъ.

— »Та до ва́шоі ми́лости, па́не. Отой чоловікъ мій кожу́хъ спали́въ.«

— »На—што́жъ ти этава старіка́ кожу́хъ спаливъ?«

— »И,–па́не, па́не! Коли́ се було́! Се було́ тоді, ще якъ ми ля́лею зва́лись, та би́цю пасли (а вони́ учо́ра ля́лями зва́лись).«

— »Тьху, раста́къ....коли́ згада́ли позива́тьця. Пашли́ прочъ!«

Отта́къ імъ загну́въ на проща́нне, тай одпусти́въ.«

На се, приходить Настя Сопунка. Увьяза́лась до неі Тетя́на. Шутку́е.

Згадала щось Настя про свого покійничка, про свого чоловіка, тай каже Тетяні:

»Ти ще тоді молода́ була́, та га́рна.«

— »А хиба́ жъ я тепе́ръ пога́на?«

— Та ні, и тепе́ръ гарна, одказуе Настя. Тілько ротъ чогось запа́въ.

— Э, бо—зна що! Якъ закла́сти туди́ камінецъ, то бу́ду зновъ така́ якъ и була́. Не знать–що́ торо́чишъ, се́рце!»

IX.

ОПОВІДАННЄ Н. СОПУНКИ.

»Я согріши́ла передъ Богомъ: хотіла кота́ повісити.

Взяла́ обри́вка, за ши́ю завьяза́ла, тай бью ёго́, бью. А вінъ, якъ су́нетця, та на ши́ю, та й очіпокъ збивъ зъ голови́, и ввесь видъ мині подря́павъ. А я тоді: »рятуйте, рятуйте!« Та ледве одби́лась.

Такъ и тепе́ръ нака́зую дітямъ. Сохра́нь васъ Боже кота́ вішати. Тепе́ръ, и горшки́ поваля́е, и молоко́ ви́пье, то я на́че байдуже́, вже не вішаю.

Бачъ, я ёго бью, а соба́ка й біжи́ть. А вінъ злякáвся, нікуди тікать—та на ме́не. Тай запустивъ кігті, бо—дай ёму́!

Соба́ка гарчи́ть, а вінъ ще лу́чче, ще лу́чче! А кровъ такъ и юши́ть.«

— »То, ду́шечко, гріхъ коша́чий,« озвалась Тетяна.

(Сміютця).

Навернулось на очі Тетяні якесь хлопья мале.

— »Ти чий?«

— »Ма́теринъ.«

— «А батько де?«

— »Вмеръ.«

— А багато васъ у матері?

— Пьятеро.

— »Бачъ, се такъ якъ у насъ зъ Зузулею. И у насъ пьятеро, каже Зузулиха, обертаючись до Насті. И въ насъ сімья велика, московська! Зузуля росплодивъ: да-але́ко ко́рнемъ пусти́въ у землю —Зузуля! А, матінко рідна! Скильки жъ то горя приймешъ поки іхъ до розума доведе́шъ. Дітей треба випробо́вувати. Випробо́вуй іхъ, що зъ нихъ за люде вийдуть... Та й то не вгадаешъ. Отъ и я своіхъ. Якъ вже я не випробовувала? А не вгадала. Думала що матіръ поважатимуть, слухатимуть... ажъ де тобі! Сами хазяіни́!

Отъ недавно прийшовъ старшенький... Вмовляемъ ёго зъ стари́мъ. Просимъ: послухай нашоі совісті, синку! Такъ де тобі.... »Та я нічого...« Де тамъ нічого, коли на своі очі бачила..... А, голу́бочко ми́ла! А всіхъ то іхъ жа́лко, усіхъ підъ се́рцемъ

виносила... И, мамочко, мамочко! Якъ же іхъ жалко. Пропадуть, ій же то Богу, пропадуть. Хочъ би трохи оханулися... Бачъ, уже й люде на нихъ не такъ дивлютця...

Теперъ світъ не такий. Теперъ не шукай правди.

Ніхто тебе не постереже... хочъ пропадай! Наче й незнатимуть... Та й дежъ імъ знати?!... Единъ Богъ усе знае. Эге, усе знае та нічого не каже, мовчить!

А тутъ горе! Синъ на 1-й неділі хропки давъ. Взявъ та й умеръ. Догадався. А, голубочко мила!«...

Тетяна почала вбиватьця. Такъ и голосить, такъ и голосить. Далі, якъ трошки стишилась, Настя й каже.

»Се въ тебе, Тетяно, сухий плачъ. Точнісінько якъ у Павла Несмошного. Плаче—плаче, а слізъ не мае. Важко!« — — — У тебе жъ, слава Богу, не одна дитина. А отъ, у Насті іхнеї, одинъ синъ бувъ, тай то у холёру вмеръ. Такъ щожъ!

Обмила его (Настя), и на стілъ положила. Стала сама у кутокъ, тай дивитьця—що синъ на столі. Далі, якъ підскочить до ёго, якъ лясне ёго по щоці разъ, и вдруге...

»И ти, каже, сучий синъ, умеръ, мене покинувъ на старість!« Упала тай заплакала. А то, а ні слёзиночки не впустила.

На другий день и ії найшли на печі. Вже й охолонула. Нікому було й очей закрить.

Не на—довго жъ синъ ії покинувъ.«

X.

ЩЕ ДВІ ПІСНІ ОДЪ ТЕТЯНИ ЗУЗУЛИХИ.

1.

ПРО ЦИНБАЛА.

Та й шовъ Цинбалъ дорогою,
Та й пісні співае.
Та й сівъ Цинбалъ підъ вербою, } 2
Горілку кружляе.
Якъ кинувся старий Цинбалъ,
Ажъ волівъ не мае.

Якъ удáрить старий Цинбáлъ } 2
Объ пóли рукáми.
Оттепéръ же ми, брáтці моі,
Пропáли зь довгáми.
Да проклятиі бусурмени } 2
Волівъ позаймáли.
Дай усіжъ вóли позаймáли
Кривóго лишúли.
Ой тамъ наші чумáченьки } 2
Та й заголосúли.
Да хилúлися густі тáли,
Кудú волú гнáли,
Да покрúлися бýсурмéни } 2
Густúми тернáми.
»Да біжіжъ, біжú, Волóшенку,
Навзáдъ, въ Комишáнку,
Ой дай же ти, Волóшенку, } 1-й р.
Да всімъ панáмъ знáти,
Ой шобъ далú чумáченькамъ } 2-й р.
Волівъ пошукáти.
Да въ неділоньку-поранéньку,
Да всі дзвóни дзвóнять;
Да й ужежъ нáші чумáченьки } 2
Назáдъ волівъ гóнять.
»Бачъ, пáни помоглú!! Се чумáцька, стародавня.«

2.

ПРО НЕГРУЕНКА.

Ой ти жъ Негруёнку,
Ти вдовúнъ сúну,
Ти вдовúнъ сúну— } 2
Одúнчику.
Та не пúй, сúнку,
Горілочки,
Рáно—поранéньку } 2
Въ неділоньку

— Ой якъ мині, мати́,
Не пить, не гуляти?
Ой що мене́, ма́ти, } 2
Й пани улюби́ли,

И па́ру ко́ней
Мині подари́ли.
И па́ру ко́ней,
Коні вороні́і,
И вся збро́я } 2
Ясне́нькая.

И сіде́лечка
Золотії.

(»Оттакъ пани́ люблять дурака́«) Т. З.

И стреме́ночки
Жемчужнії.
Ой у неділю,
Ра́но—поране́ньку,
Дай усі дзво́ни
Голосніі дзво́нять.
Да вже Негруёнка } 2
Дай у руки ло́влять.

Да й усі дзво́ни
Задзво́ни́ли,
Да вже Негруёнка
Да й у ру́ки вловили.

Да й ведуть ёго
Да й по ву́лицямъ, (2)
Да й по широ́кимъ
Да й доро́гами
Пробо́йними,
Мо́мо тиі до́ми } 2
Висо́киі,

Мо́мо тиі две́рі
Хруста́тниі.
Та й вкинули жъ ёго́
У темну́ темни́цю,

У темну́ темни́цю,
У преспо́дницю.
Та ишли́ дівки
Зъ Мака́рівки,
Та ви́рвали квітку
Зъ рожо́вого цвітку.
Та вкинули квітку
У темну́ темни́цю,
У темну́, темни́цю,
Преспо́дницю.
— »Тепе́ръ, моя ма́ти,
Бу́ду літо зна́ти!«
»Ко́ли́ матіръ згада́въ!« Т. 3.

Тутъ попрощалась зо мною Тетяна, дякуючи такъ: *»Спаси́бі вамъ—що ми прийшли къ вамъ.«*

Почали ми прощатьця зъ бабусею. Устала вона, перехристи́лась, уклонилась, та й каже: »спаси́бі Бо́гу, та й вамъ. Пошли́ вамъ, Бо́же, ща́стя й до́лю и въ до́мі и въ по́лі, и въ путі—въ доро́зі. Пошли́ вамъ, Бо́же, усе́, що́ са́ми у Бо́га про́сите«... Поцілувались; пішли до дверей, ажъ вона вернулась. Зближилась до мене, взяла за плече́, тай каже: »Дай тобі, Бо́же, щобъ ти потихе́ньку гомони́въ, а грома́да бъ тебе слу́хала! Ні, се вели́ке сло́во. Прокажи́ трічі та перехристи́сь, то воно́ такъ и бу́де.« Да́лі, обернулась до моеі ма́тері, що тутъ же стояла, и каже. »Якъ провожа́тимешъ си́на, то ви́йди за воро́та, та перехристи́сь, и прокажи трічі: »Дай же, Бо́же, щобъ синъ мій потихе́ньку гомони́въ, а ёго громада бъ слу́хала. То Богъ и дасть!—Прощайтежъ!«

XI.

ЗАПИСАНО ВІДЪ РОЗНИХЪ ЛЮДЕЙ.

— Ули́та іде—коли́ то бу́де.

— Ти́ха вода́ людей то́пить, а бу́рна тільки лякае.

— Дивись! панъ, а бала́кае якъ и лю́де.

— Тру́дно намъ Бо́гу моли́тись, а ще труднійше ба́тька й ма́тіръ, при ста́рості—літяхъ, го́дува́ти.

— А вона́ ста́лася: ні въ во́зі, ні въ перево́зі, а ти́сяшниця.

(Ка́зано про вдову багату що не вміла грішми орудувати якъ слідъ. Чого не треба бъ—того у ії багато, а якъ що треба—грошей нема, недостача).

— А моги́ла жъ га́рна у насъ! На степу́, та така́ кру́гла, така́ га́рна... По ій, нена́че чоти́рі жи́ли напру́жились. Га́рна моги́ла. Мабуть наси́пана. Вже тільки верхъ ій не о́браний, а не розсипаетця.

(Землі у людей хочъ и у казеннихъ, мало. Найбільше 4 десятини на ду́шу, тимъ и по могилахъ о́брють.)

— Я сама́ собі гуртъ.«

(Просили одну бабу сісти »до гурту«, бо во́на си́діла собі особливе. Отъ вона такъ и одказала).

— Москалі якъ зійдутця—то хиба тільки щобъ вилаятись. Ай лаютцяжъ... Боже мій! Такъ и тю́жать, такъ и тюжать одинъ одного. И нічо́го!

— Поли́скуетця бриль соломьяний—наче золоти́й; та га́рний, та акуратни́й!

— Вели́кий дубъ—та ду́пна́стий.

— »Чудо тобі роскажу́. Пішла я на Великдень до церкви. Стою. Коли се почали́ Евангеліе. Одинъ скаже, а дру́гий ще повторить. Та й дочитались же до такого страмного, до такого страмного (*)... та ще й такъ: оди́нъ ска́же, а дру́гий повторить. Та такъ и вигукують, матінко, одинъ передъ другимъ.

То я мерщій зъ церкви. Не піду більшъ, коли тамъ таке страмне читаютъ. И Бога не боятця, и людей не соромлютця, а тамъ повна церква.

Уже на—що, нашъ дякъ, Семенъ Петрівичъ, та й той тако́го не прочитае; ні, не прочитае. Людей посоромитця.«

(Се росказувала одна баба. Дуже богомільна була, все по церквахъ ходила. А зъ сего случаю, и не заглядувала туди).

— Васъ тутъ до весни́ Богъ ма́тиме, чи ні?

— Не мила́ та хворости́на, що по очахъ би́ла.

— Ло́жкою ко́рмлять, стебло́мъ очі ко́лять.

— Се хочъ и въ мужікивъ, а тепе́ръ такъ че́пко.

— Вели́кий ведмідь, та кілце въ но́сі.

(*) «Не одъ похоти мужскія« и д.

— »Ишло три па́рубки, и оди́нъ у о́дного й пита́ютця:

»Що тобі ма́ти навари́ла?

Одинъ ка́же: »звари́ла ма́ти галушо́къ.« Дру́гий ка́же: зварили мати кулішъ» А третій каже: »звари́ла мені ма́ти джигуна́ (*). Я івъ, івъ, та хотівъ Бо́гу помоли́тця, такъ ніякъ не мо́жно. Усе істи хо́четця.«

— »Кацапъ Бо́га не тя́мить. Хри́ститця, покло́ни, кладе́, лобъ собі розбива́е—а Бо́га ні—ні, не тямить.«

— »Ой Бо́же мій, Бо́же мій! Колибъ хочъ ти прибра́въ панівъ до се́бе!«—»Э, ду́шечко, и воно́ жъ тварь, и воно жи́ти хо́че.«

(Зъ розмови двохъ бабъ).

»Якъ що, то я й Бога не побоюсь, не то-що!«

На заїздному дворі набилось москалей повна хата. Було въ ночі. На дворі фу́га така́ що й дихати не дае, не то що.

Повбірались москалі у хату, гріютця.

Спитали собі *холодцю* на вечерю; ідять. А наймичка, дівчина по 15-му году, лежучи на лежа́нці, вмовляе іхъ щобъ швидче іли, та вкладались спати:

»Та ло́пайте бо шви́дче, каже, та вклада́йтесь хропти́.«

— »Ну, ты! чаво ругаешься? Нѣшто мы ло́паемъ.«

— »А вжежъ, ло́паете.«

— »Ну, а хахлы, тоже лопають?«

— »Э, ні, вибача́йте. Хохли́ ідя́ть, пани́ ку́шають, а москалі ло́пають, або тріскають: Якъ вамъ лу́чче?«

»Чомъ ви не хо́чете балакать зо мною по нашому?« питаю на дорозі мого поштаря́, що все мині одка́зуе по московському.

— »Чомъ! Отъ що дня возимо панівъ. Та якъ почуе, що гомонимо по своему, по хохлацькі, то заразъ и ла́е:« Хахли, дураки! »А коли́ не цураетесь—такъ будемъ балакать и по мужичому, по про́стому.—«

— »Ви москалі, ви зъ Донщини́, а наші діди підъ Гатьмана́ми були́. Ми Гатьма́нці.«

(*) Джигу́нъ— самий сіровець, безъ пшона и со́ли.

— Нїхто намъ не помóже окрімъ Бóга небéсного.

— А вінъ и плéще до мéне чéрезъ рівчакъ.

— Сáдьмо, старúй, въ пáрі, щобъ грéчка родúла.

Бувъ я у Святихъ Горахъ. Піднявся на скелю, на самий верхъ, дивлюсь. (А ся скеля крейдяна вúсить надъ Дінцемъ. За Дінцемъ лугъ великий, безкрáий). Прийшовъ ще чоловікъ. Дивуемось. Ведемо розмову про те, що дуже вúсоко стоімъ.

Нагадавъ я, що тутъ одна жінка, оттакички задивилась, та й дитину изъ рукъ упустила.

— »Э, тутъ ще не те було! одказавъ той чоловікъ. Тутъ було таке, що оце прúйде сюдú я́ка жінка изъ дитиною на рукáхъ, а *воно́* вúхопить ту дитúну, тай понесé... Отóжъ нóсить, нóсить скрізь, и по-надъ Дінцемъ, и по-надъ лýгомъ, тай зновъ принéсе и положитъ у руки жінці.«

»Щожъ воно було?« питáю

— Якъ що? Авжежъ Микола Чудотворець.

— И теперъ вінъ таке творить?

— Ні. Теперъ его не видно. Отъ уже роківъ зъ 15, якъ нема. Богъ ёгó святий зна, де вінъ теперъ повертаетця?«

XII.

ВІРШИ.

I.

РИЗДВУ.

(Одъ Ивана Михайловича Полторацького,
зъ хутора Головинського).

Здорóві бýдьте съ тимъ, панú,
Съ чимъ я ось до васъ припхався,
Та й не перечте лишъ мині,

Бо я сёго не сподіва́вся.
Скажу я вамъ вість чудну и дивну,
Да тілько жаль що половину
Того вже дива позабувъ.
А якъ поправді вамъ признатьця,
То (ви) скажете, що такъ и не статця,
Бо ще не ба̀чивъ, тільки чувъ.
Хочъ смійтеся жъ, то се не брехенька,
Не съ се́бе я ви́думавъ самъ;—
А насъ була́ тамъ гурба́ не маленька,
И я жъ бувъ надъ ни́ми тамъ личма́нъ;
И звали насъ: я—Опанасъ,
Яцько, Панько, и бувъ Протасъ,
Та ще й Явтухъ підпасичъ бувъ у насъ,
И овеча́тъ у насъ була́ ватага,
То й не підходь було воряга,
Бо вже дамо́ парла, аби хто вчувъ.
И се жъ було не середъ літа,
Да тільки въ темному краі.
Ми пасли овечатъ до світа,
Якъ на весні бувае въ маі.
Кормо́къ придався зелененький,
Були́ коша́ри готовенькі,
Привілля для всёго було́.
На тирло було де стати,
Була вода щобъ напувати,
Признатьця, все для насъ було.
Денёкъ лучився веселенький,
И вівці па́слися гараздъ;
Надвечеръ трохи ставъ хмарненький,
И дощикъ збри́знувъ тільки разъ.
И такъ, уже повечеріло,
Не зоряно жъ, а похмарніло,
То я Яцько́ві и заказа́въ:
Женіть лишъ вівці изъ Протасомъ,
Да й запирайте жъ викрутасомъ,
И щобъ кото́рий зъ васъ тамъ и спавъ.
А ми пішли́ у вербняжокъ,

Панько и я, да ще й Явтухъ,
Бо не далеко бувъ лужо́къ;
А ось біжить Протасъ—
Трюхъ, трюхъ до насъ:
»А що́, чи спра́вились, Прота́се,
Гараздъ? Да глянь лишъ, Опана́се!«
—»А що тамъ е́?«
—»Бачъ, на небі якъ зоря́ погоріла,
Глянь, глянь; вся якъ жаръ покрасніла.
Се та й не ду́рно такъ.«
Я, гулькъ! ажъ да́лебі що красніе,
Да ще не такъ якъ на морозъ;
Дивлюсь далі, ще щось
Ясне; та й ду́маю,
Відкіль (же) се взялось?
Ні, се щось дивне бути ма́е,
А далі хлопцямъ указавъ:
—»Чи бачили ви таку зірни́цю,
Хоть утренню, хоть вечірни́цю,
Бо зъ-роду въ-перше бачу самъ?«
—»Дивітця нашъ Яцько якъ ду́е!«
Явтухъ, побачивши, сказавъ.
»Уже жъ вінъ се та й не дурно такъ пилу́е!«
А далі ось и закричавъ:
»Сюди, Панько, Опана́се,
Сюди, Явтухъ, и ти Протасе
Якийсь варяга причвалавъ!«
Ми кинулись туди́ скорійше,
Измовлялись бить(и) его дружнійше,
Щобъ більшъ уже не ворувавъ.
Ми щобъ туди—волосся дубомъ,
Якъ би одъ відьми устае,
Такъ ми: хто рачки, а хто пупомъ,
Аби бъ поба́чить хто тамъ е́.
Въ кошарі, съ края въ край шага́е,
Таке велике, а ще й літа́е,
Не чоловікъ, а ба́чця схоже.
Панько сказавъ се: »Га́рна птаха!«

Явтухъ же: »ні, се мабуть пря́ха.«
—»И тю, дурни́й! Це янголь Бо́жий!«
Якъ вимовивъ оце Протасъ,
То серце такъ и опустилось,
Морозъ подравъ по кожі насъ,
А далі тро́хи ободрились:
—Чого намъ янголя боятьця,
Отъ вінъ не кинетця куса́тьця,
Вінъ гарний, бачъ, такъ якъ панъ.«
То ми до ёго причвалали,
А далі разомъ всі спита́ли:
»А що́ ти скажешъ, па́не, намъ?«
—Идіть, біля Вихлие́ма въ ста́ню,
Не думайте жъ що се брехня,
Тамъ е́ маленьке(е) дитятко,
Отдайте то́му се ягнятко!«
Оттакъ намъ янголь повідавъ,—
»Оце́ въ сю нічъ Христосъ роди́вся,
Синъ Божий зъ Діви воплотився!«
И більшъ нічого намъ не сказавъ,
И стрепенувся, и більшъ не стало,
Та вже не видно намъ его;
Ну, що жъ тутъ ділати припа́ло,
Тутъ ума́ моёго не ста́ло.
Заразъ піти́ ягня ловити?—
Не видна жъ, темна нічъ ходити,
А грізно янголь приказавъ.
Ну що жъ ми, хлопці, будемъ думати,
Да правда уже жъ скілько не чумать
А ділать те, що вінъ приказавъ.
Не довго ми тутъ рахова́лись,
Пішли́ въ коша́ру до овець,
Ягня що лучче, те й піймалось,
Піймавши пхались на рилець (*);
Идучи ста́ли совітатьця,
Щобъ ще куди́ не заблудить;

(*) На рилець — прокочена дорога, щобъ куди не заблудить.

А вже жъ що Богъ дасть, те й буде,
Хоть правда, ми и грішні люде,
Міжъ нами тутъ и янголь летить.
Панько сказавъ: »грішно, Протасе,
Що янголя сюди вмішавъ,
А се жъ бо прилітівъ до насъ,
И все що, треба, намъ росказавъ.«
А далі нашъ Панько напхався,
Объ станю лобомъ якъ ударитця,
Та й лежіть, слухае чмелівъ;
»А що ти, Паньку, покотився,
Але на станю лобомъ нахватився,
Та й гарно лобъ свій підогрівъ.
Ходіте жъ, я сказавъ, у станю,
Да всі рівненько говоріть,
Щобъ не розсердити намъ пáню
Якъ будемо ягня давáти,
Скорійше йдіть, а не тащітьця,
А якъ казати вже жъ намъ тай не вчитьця.«
Отакъ таки Панько сказавъ.
И тілько въ станю що впхались,
То далебі що всі позатулялись,
Бо світъ великий осиявъ.
А дали трохи роздивились,
Навколінки впáли,
Ми тому дитятку поклонились,
Ягня жъ пані оддали.
»Прими ти оце ягнятко,
Да щобъ неголодне було твое дитятко!«
Потімъ звеліла намъ устати,
И стала ласково вітáти,
Якъ будто знала насъ давно;
Біля тиі жъ близенько пáні
Стоявъ у жовтому жупáні,
Старий, сідий чоловікъ,
Якъ будтó проживъ другий вікъ;
Біля ясéлъ
Стоявъ бичокъ и оселъ,

Понуривши головки низько.
Поглянули на насъ бурлакъ;
Дідокъ же трохи поворчавши,
На вухо пані щось шептавши,
Балакавъ зъ нами сякъ и такъ:
»Идіть у міръ, повідайте,
Що се родився Божий Синъ!«
Потімъ ми сказали прощайте,
И кланялись поряду всімъ.
Пішли відтіль якъ не бувало,
Идучи де-що розмовляли,
Поки до міста прийшли,
И по отарі роздивились,
То далебі, що всі чудились
Усе такъ якъ було—такъ и е;
Потімъ пішли усі къ домівці,
И повідали объ тому дитятьці,
По дворахъ усякъ собі пішовъ,
Хто въ право, а хто въ ліво узявъ,
А я оце до васъ попавъ,
И сказавъ, що велено казати,
А васъ зъ Різдвомъ поздоровляти.
Простіть що де-чого не знаю,
А може де сказавъ не такъ.

II.

ВЕЛИКОДНЮ.

Егда Іуда Христа жидамъ продавъ
И о томъ вельми захвирсувавъ,
Повергъ сребряники, шедъ и удавися,
И передъ Луциперомъ сатаною у пеклі явися,
То Люциперъ его любовно привітавъ,
И ось, такъ именно, словами его поздоровлявъ:
«Обитай же, Іудо, брате мій коханий,
Бо еси другъ мій, присно соизбраний;
Добрую ми съ тобою пораду мали,

Що Исуса Назарянина на хрестъ изогнали;
Теперъ же я тобі позволяю зо мною сидіти,
И яже азъ пию чашу, той ти будешъ пити;
Да тільки объ сёму неизволь скорбіти,
Що мні буде въ день судний, те й ти будешъ терпіти.
Ні унивай, но пожди, поки прийде світу конець,
И водружимъ на главу твою мій прекрасний вінець.
Ото-отъ, якъ невидно, Назарянина приведуть,
И его душу мині на віки вічні оддадуть;
Ибо, я пославъ по его безмернихъ и пресильнихъ
Бинарей и трубарей, воеводъ своіхъ вірнихъ.
Да тілько, незнаю, чого вони тамъ забарились?
Видно, Иудеі Назарянина Христа ище не зробили!«
Якъ сие Луциперъ со Іудою розмовляли,
То іхъ пóслані воеводи скоро причвалáли,
И почали въ труби трубить, всімъ слугамъ пекельнимъ,
И самóму Луцéперю и князямъ его темнимъ:
»Замикайте, підпирайте пекельниі врата,
Дай ніхто не виглядайте зъ пекла, зъ нашого брата!
Ось иде гость, усімъ намъ неравний,
Господь кріпкий и царь царей грозний,
И множество ангеловъ его окружають.
А насъ, куди! до 'его а ні мало не допущають.
Противъ единого ангела невозможно нічого намъ чинити,
А на его самого и оддалеку невозможно зріти.
А егдажъ Христосъ ставъ и къ пеклу приступати,
То зачалú предъ нимъ ангели воспівати:
»Возьмúте врата князя ваша,
И оддайте авраамськиі души наша,
Отъ идеть до васъ царь слави,
Который сокрушивъ вінець вашей глáви,
Годі жъ вамъ тутъ царствувáти,
И праведні души къ собі забірати!«
И закричавъ Луциперь: »що тамъ за царь слави?
Чи не той, що зъ розбойниками жиди его на хресті роспьяли?
Я оце за стидъ собі ставлю,
Врата ёму отворяти

И вирій ему покаряти;
Нехай же вінъ иде сюди, дай настигае,
А хто изъ насъ дужчий буде, той и бариші собі придбае.«
И закричавъ Луциперь: »Гей панове воеводи,
Бинарі й трубарі!
Я васъ на пораду сюди до себе волáю,
Якъ и съ симъ Христомъ поступати маю?
Якъ би намъ оце хитрійше изробити,
Щобъ ёго душу въ небо непустити?«
Замормотали слýги:
»Нехай же вінъ идé до неба,
»А сюди намъ его й отнюдь не треба!
»Хиба жъ ти не знáешъ, якъ вінъ сюди прийде,
»То ввесь нами собраний народъ изъ пекла вийде.
»Ибо вінъ не есть прóстий чоловікъ,
»Но Богъ, который бувъ прежде всіхъ вікъ!«
И закричавъ Луциперь: »щожъ вінъ за Богъ що смерті боявся,
И за сребрянії гроші, якъ прóстий рабъ продався;
Передъ смертію стогнавъ,
И на небо волáвъ,
Даби въ злиі руки жидамъ не попавъ?«
Між тимъ, Христосъ и къ пеклу приближися,
То мрачнее пекло світомъ просвітися.
А Луциперь, не могши світа терпіти,
Упавъ ниць, и почавъ сильно вопіти:
»Гвалтъ, панове, гвалтъ! Пекло пропало!
И сили уже моеі скільки у мене не стало.
Правду казали, що Царь небесний
Взявъ на себе образъ человіколепний.
И я жъ, скільки не дужъ, такъ невозмогъ перельстить,
Що прийшлось мині теперъ до віку вічнёго скорбіть;
Бо Йванъ Косматій его хрестивъ,
И тимъ же то крещеннемъ и поклоненнемъ мене мудро уловивъ;
Яжъ думавъ на ёго, що вінъ гришнійший усіхъ чоловікъ,

Ажъ вінъ той Богъ, которий бувъ прежде всіхъ вікъ.«
А Христосъ, пришедше къ пеклу, благословивъ корунгвою,
И сокрушивъ на всіхъ заклепахъ вирій передъ собою.
И тогда то Христосъ пійшовъ по Адама,
Де була заготовлена окромішная яма.
И такъ ставъ поздоровляти,
Напередъ, Адама и Еву одкликати:
»Адаме, Адаме! Якъ тебе яблуко сюди далеко загнало,
И за тобою скільки праведнихъ душъ у пеклі пропало!
Якъ тобі, того яблука вкусъ показався,
И яжъ черезъ нёго на хресті за всіхъ васъ роспьявся.
Теперъ же ти йди вслідъ за мною отсюду,
Ступай, и съ праведнихъ ні одноі душі не оставляй.
Соломона жъ не треба съ собою брати,
Бо вінъ можетъ кріпко—дуже мудрувати,
Да и Каінъ нехай ище трохи перебуде,
Поки не таковий, а особливий мій судъ буде.«
А егда жъ Христосъ ставъ исъ пекла виступати,
Тогда Луциперь почавъ помаленьку и дерзость принімати.
Хоть хлипко, да ставъ говорити,
И по бокамъ пекельнимъ очами ставъ водити,
И уздрівъ Соломона, вельми удивився
И зъ своіми слугами, и не мало чудився;
И сказавъ: »хоть одъ Христа я и лиха набрався,
Такъ за тежъ бо, мині мудрійший всіхъ чоловікъ остався!
Признайся, Соломоне, чого ти ище у пеклі невидавъ,
Хибажъ тебе Христосъ мині на вікі вішні подарувавъ?«
И рече Соломонъ: »Глядижъ! Сей подарокъ тобі изъ лихомъ вийде,
По мене жъ Христосъ ище и вдрýге прийде.
Въ первій его приходъ, если ти и зостався,
А якъ по мене въ другий разъ прийде, то хочъ и отчайся.«
И закричавъ Луциперь: »вибийте его въ шию,
А коли не хоче зъ пекла, то хочъ черезъ силу!«
И тоді то біси вигнали его зъ пекла,
То душа его вслідъ за праведними потекла.
И такъ Соломонъ зъ пекла вимудрувався,
Що всякъ сёму диву дивувався.

И такъ, о избавлениі отъ вічного плéна нашого
Радість вамъ вітаю,
И зъ Великоднемъ усіхъ васъ поздоровляю!

И теперъ школяри ходять зъ сими віршами и на Різдво, и на Великдень, поздоровляти. Попереду йдуть до панівъ, а тамъ и до заможнійшихъ изъ людей. Всякий дае імъ по своій спромóжности. Люде залюбки слухають сі вірші, тай пани (отті, що народніхъ пісень и слухать не хочуть) раді на сей часъ школярамъ. А скільки бідні школяри муки приймуть, пóки вивчуть сі мусяндрові вірши!

Накінець, поведу річъ одъ себе, про Уставні Грамоти.

Грамоти у насъ и не чутно, щобъ де-небудь люде підписали. »Що хочете пишіть. Ми того не знаемъ,« одказують.

— »Та чи нехочете на оброкъ? Адже Урядъ поможеть вамъ викупити землі.«

— »Не хочемо.«

— »Такъ панщиною одбуватимите?«

— »Будемъ панщину робить,—до слýшного часу.«

— »Ну, такъ и підписуйте, що на панщину зволяете.«

— »Та ні, підписуйте вже сами. Ми того не знаемъ.«

Не хóчу вдаватись у дóгадки, чомъ вони не підписують, чомъ »*соглашенія*« нема. Скажу тільки: шкодá, що не переложили того »*Положенія*« на нашу мову. Меньше було бъ клопітъ москалямъ. Якъ же? — —

— Добре-бъ зробивъ той, хтобъ переложивъ те »*Положеніе*« на нашу мову. Та й не погано бъ було, колибъ пустили ёго въ народъ маленькими книжечками, у роздрібъ; а то лякаютця, що велике та товсте. »Де ёго прочитати?« кажуть. »И наші внуки не дочитають его, не то що ми!«

1862 р.
М. Лютий.

Вс. Коховський.

VI.

ПРОСКУРКА (*).

Живъ *дякъ* у якому-сь селі, та чимъ-сь провиноватившись. Приславъ владика нового, а старому сказавъ, щобъ шукавъ собі иншу парахвію. Помандровавъ бідолашний дякъ, та все Бога просить, щобъ допомігъ ёму у пригоді: каітця, що вже не грішитиме. Сновигае; вже й одежи и харчу облишився, ажъ иде на-зустрічъ ёму невідомий чоловікъ и питае ёго, чи не знае дороги до якого-сь села, чи міста. И дяку туди-жъ було треба. »Онъ люде стоять: иди попитай.« — »Добре, — каже невідомий; — а ти доглядай мою торбинку.« — Пішовъ невідомий, а дякъ зоставсь, та заразъ и розвязавъ торбу, ажъ тамъ три проскурки.

А сей дякъ такъ за мандрівку виголодавсь, що не то, що проскурку, а и каменюку бъ ззівъ.

Ззівъ вінъ одну проскурку и зновъ завязавъ торбу якъ було.

Допитавсь дороги невідомий; приходить до дяка, кинувсь заразъ до торби:

»Ти,—питае,—ззівъ проскурку?

Дякъ и забожившись и заприсягсь, що не івъ. »Бігъ,« каже »зъ неба бачить, що не івъ«.

— Бігъ—каже невідомий,—усе бачить. Ну, якъ не ти ззівъ, то годі й клопототись. Нумъ товаришовати: куди ти підешъ — туди й я.

Доходять вони до панськихъ будинківъ. У воротяхъ стоіть чоловікъ и росказуе усімъ, що у пана пані нездужае вже десять годъ, що зкликали усіхъ знахорівъ, та що нічого не пособляе; такъ панъ загадавъ завертати усіхъ хто іде повзъ двіръ, чи не попадетця знахарь такий, що вигоіть. Невідомий и каже: »я—знахарь: якъ Бігъ схоче, то й одужае.

Увійшовъ вінъ изъ дякомъ у ту світлицю, де недужа лежала.

Панъ и питае: »чи-жъ пособишъ?«

— Пособлю,—каже невідомий.

(*) Записано у селі Калиті, Остерського повіту, відъ козака Ѳедора Егоренка, 10-го паздерника 1860 року.

»Ну, якъ не пособишъ, то—бачишъ шибенницю—бути тобі на ій.

Невідомий порізавъ панію на шматки; положивъ іхъ у ночви, переполоскавъ, изнівъ зложивъ, якъ треба; дмухнувъ: устала пані, — така весела, неначе тілько-що на світъ народилась.

Панъ не знае, якъ и дяковати невидомому. Спасибі,—каже,—вамъ добрі люде (вже и дякъ у чести ставъ), що мене виратовали;« та й одваживъ імъ ажъ три мішки золота.

Ажъ подстрібуе дякъ зъ радощівъ,—надіетця, що хочъ трохи, та подаруе ёму товаришъ.

Давъ імъ панъ и коней и візъ. Ідуть вони, ажъ изнівъ панський двіръ. Чоловікъ у воротахъ стоіть и росказуе усімъ, що у пана пані нездужае вже двадцять годъ,—що зкликали усіхъ знахарівъ, та що ничого не пособляе; такъ панъ загадавъ завертати усіхъ, хто іде повзъ двіръ, чи не найдетця знахарь такий, що вигоіть.

Дякъ и озвавсь: »Я—знахарь: якъ схочу, той одужае.« Увійшовъ вінъ изъ дякомъ у ту світлицю, де недужа лежала.

Панъ и питае:—чи-жъ пособишъ?

»Пособлю,—каже дякъ.

—Ну, якъ не пособишъ, то—бачишъ шибеницю—бути тобі на ій.

Порізавъ дякъ панію, такъ якъ и невідомій робивъ, положивъ шматки у ночви, перемивъ, якъ и невідомий; дувъ на іхъ-дувъ на іхъ день, дувъ и другий; тиждень дувъ; трохи самъ не розсівсь дуючи. Почала вже черва́ заводитись. Питае дякъ товариша: »скажи, що́ мені робити?«

»А скажи мені: хто проскурку ззівъ?

»Незнаю, братіку, ей — Богу не знаю, — каже дякъ, та просить, щобъ дунувъ невідомий: »Ой, дунь, братіку, хочъ трошечки дунь,—чи не оживе. А то пропаде моя голова.

»Скажи мені: хто проскурку ззівъ?

Постерігъ панъ що нема ладу, що вже черва повзае, та й загадавъ вести дяка на шибеницю.

Тягнуть дяка,—а той усе просить товариша, щобъ дмухнувъ.

»Скажи,—каже невідомий,—хто проскурку ззівъ?

Не признаетця дякъ; вже й за шию зачепили—усе не признаетця.

Змиловавсь невідомий. »Я оживлю,—каже:—підождіть вішати. Устане ваша пані божимъ духомъ.

Дунувъ невідомий разъ—де́ та й черва ділась: устала пані, премолода, та прегарна.

Панъ ажъ підстрібуе зъ радощъ, дякуючи невідомому.

Дякъ и каже. »Вінъ тілько дуть вміе, а моеі праці більшъ, бо я порізавъ на шматки.

»Эге-жъ, каже невідомий:—твоеі більшъ.« Зробивъ панъ велике учте; пані сама іхъ частовала. Положили імъ на візъ ще три мішки золота. Вони й поіхали собі. Приіздять до річки; перевозу нема, а на березі камень лежить: мабуть, колись тутъ млинъ бувъ. Невідомий поставивъ візъ на камень; камень и перевізъ ёго на той берегъ, та й назадъ перепливъ. Тоді невідомий хотівъ сідати, такъ дякъ не попустивъ,—боявсь щобъ не одуривъ ёго. Думае: »вінъ перепливе, а мене на сімъ боці й покине, а самъ зъ грішмі и втіче.« Пливе дякъ, та на самій середині и почавъ потопати. »Тону,—гукае:—ратуй меня товаришу.

»Оборону, — каже невідомий: — тілько скажи, хто проскурку ззівъ?

»Не я,—говорить дякъ, (а вода вже до пояса досягае); та кричить тілько: »Пробі, ратуйте, хто въ Бога віруе!

Невідомий знівъ питае; а дякъ усе каже: »не я.« Вже зовсімъ потонувъ,—тілько чубъ видно. Невідомий побігъ по воді, неначе по землі, ухопивъ дяка за чубъ, та й витягъ.

Чи багато, чи трохи вони ще іздили по світу—не звісно, а далі невідомий и каже: »треба намъ, товаришу, розійтись. Поділимось грошима.»

»Добре,—каже дякъ.

Невідомий и почавъ розкладати гроши на три купки.

Дякъ и питае: »на що́ се ти на три купи розкладаешъ?—аже-жъ насъ двое«? Підожди,—каже невідомий: дознаесся, якъ розложу.

Дяка ажъ корчить усёго. Жде-не-діждетця, кому ся третя купка: чи не ёму?

Невідомий, якъ разложивъ, та й каже: »Ся купка моя, ся твоя, а ся третя тому, хто проскурку ззівъ.

Почухавъ дякъ потилицю: »я ззівъ,—каже.

— Не впадае, — каже невідомий: — мо' хто инший?

»Ні, я. Ей-же Богу, що я!«

»Та ні: коли-жъ ти ззівъ?«

»Тогді саме,—каже дякъ,—якъ ти ходивъ дороги питати.

»Коли—такъ, сказавъ невідомий,—такъ бери жъ ти усі гроши собі.« Сказавъ се, та незвісно де́ й дівсь,—невиди́мимъ ставъ.

Кинувсь дякъ до грошей, — ажъ тільки купи попелу... Пішовъ вінъ знівъ шукати собі парахвиі...

М. Александровичъ.

РОЗМОВА ВЪ КЛУНІ.

— Ле́гко сей святи́й хлібъ достаетця на́шому брату! яки́й морозъ, а сорочка мо́кра!—Такъ почáвъ Степанъ, оббива́ючи перевéсло объ ціпъ.

— Нема́ й труднійше, ма́буть, якъ у на́шому паха́рстві. На ко́го не глянь, хочъ на па́нівъ, хочъ на духо́вніхъ, то тако́і пра́ці не побачишъ. Пи́ше, або́ чита́, да съ того́ й хлібъ ість, а нашъ братъ—бідний хорпакъ—підрива́етця надъ діломъ, но́чі не досипа́ самъ и скоти́на день и нічъ тяга́е, — отъ якъ у жнива́, або въ коповóзицю. А ще жъ якъ на зябъ о́решъ—нема́ ги́ршоі й ка́торги! Холоднéча, дощъ, вітеръ таки́й, що ажъ зъ нігъ валя́е;—сядешъ, а прихи́лища въ степу́ нігдé не на́йдешъ окри́мъ во́за. До́бре жъ ще, якъ на во́зі держи́тця па́ша для това́ру,—а то й тамъ не зна́йдешъ сухо́го місця: де не сядь—усю́ди, такъ за ши́ю й дзюри́ть. Хова́есся, якъ та зазу́ля після Пéтра, що уся́ка пти́ця тоді ії бье, да нігдé й місця не зна́йдешъ. Прикорхнешъ, да за́разъ и проки́несся, ухопишъ пу́гу, да за кіньми, а тутъ хочъ о́ко виколи́—тéмно. Біжи́шъ не знать куди́, а тутъ уся́ка ду́мка: не дай Бо' ледáчого чоловіка, або́ звíра!—а въ на́шого брата тільки й худо́би, що скоти́на. Ста́нешъ, причува́есся, де пута́ бряжчя́ть, а тіло такъ тремти́ть, що ажъ на місті не всто́ішъ, якъ душа́ не ви́скочить; а тутъ ще й вітеръ съ дощéмъ холо́дний. Слу́хаешъ-слухаешъ, да по́кі натра́пишъ на іхъ—що́ напа́даесся да наспотика́есся. Иншого ча́су такъ на сéрці напечéтця, така́ нудьга́ візьме, що ажъ до плачу́

доходить. Оттакъ-то нашъ братъ кожне лѣто працюе и поки живъ не вгаваe.

— Ну, се жъ ще нашъ братъ—козакъ, а панщина жъ—то й казать страшно!

— А теперъ же воля,—обізвався молотникъ. Не знаю, якъ у васъ, каже, а въ насъ дакъ и геть-то стало поквільно панськимъ.

— Э... поки-ще сонце пригріе, дакъ роса очі виість. У насъ у селі Бо' храни що коітця. Ще Корниського люде сякъ-такъ, а Нестякоцького—дакъ не треба, мабуть, и пекелноі муки! мо-бъ кожний схотівъ жить лучче у Сибиру, ніжъ у тихъ панівъ. Да черезъ сю волю не тілько панщині, а й козакамъ лихо. Одного дакъ ажъ у вострогъ посадили були; да колибъ було за що, а то—якъ я тобі виненъ...

— Якъ же? питае Хведіръ.

— Отъ-якъ воно було. Отто, якъ прийшла одъ цара бумага, щобъ одпустить людей на волю, такъ баця у суботу, чи мабуть якийсь празникъ бувъ—дакъ передъ празникомъ. Приіхавъ перше окружний въ полицию, після справникъ, потімъ становий—да все трійками, да зъ звонками, а окружний дакъ мабуть ажъ шестірнею — и назавтре отто мусили читать у церкві. Звісти́ли панщині, щобъ ніхто не сходивъ зъ дому. То, було, у неділю, або хочъ у який грізний празникъ, ще й сонце негаразд обутріе, кожне вже йде на степъ: де-хто зъ саквами, де-хто зъ косою на плечахъ да съ тиковкою у рукахъ, а жінки бідні зъ граблями, зъ малими дітьми, зъ колисками. А зімою, ще й до утрені не задзвонять, а войтъ, мовъ той собака, гоня попідъ віконню: »а ну-лишъ! розіспався! який панъ, каже, стукаючи у хватирку:—«пора на пригонъ, або въ лісъ по лозу, чи по дерево.« Не обізветця—то й давай стукать у двері, або у стіну, такъ-що ажъ вікна торохтять и глина сиплетця; а після ще, увійшовши у хату, да й ціпкомъ по спині. Чого імъ не було біднимъ! На що вже войтъ—ёго усі звуть и теперъ свинею, бо вінъ понуривши голову ходить—що й самъ же такий, а знущався, Бо' храни якъ, зъ бідного народу. Теперъ хочъ се вже поминулось, то й то добре. Дакъ-отъ, не скажу, чи празникъ, чи неділя була, усі пійшли до церкви—и старе й мале; людей повна церква и въ дзвиниці и въ цвинтарі: — ну, сказано непаче на ордані! Да на кого не гляньъ, уся́ке веселе таке, наче зроду й на панщині не було, або на світъ недавно народилось; одні тілько пани смутні да невеселі стоять, носи повішали й не христятця,—мабуть вони й на Бога тоді були сердиті, не тілько що...

Після слу́жби ви́йшовъ піпъ и ставъ чита́ть. Чита́е — усі слу́хають, ажъ ши́ю ко́жне витяга́е. Прочита́въ—и пішо́въ собі у ві́втаръ; а ту́тъ ніхто́ нічо́го й невторо́павъ: — звісно, нашъ братъ чоловікъ те́мний, невидю́щий. Повихо̀дили зъ церкви. Уся́кий—такъ, нена́че порося́ впусти́въ. »Що́ воно оце за во́ля,« кажуть де́-які: »що́ воно оце буде?« а по́тімъ, ста́вши на майда́ні, ста́ли ра́дитьця. Де́-які позбира́лись, бачъ— старі лю́де, зра́дились щобъ піти́ до попа́ и попроха́ть его́, щобъ зно́ву прочита́въ імъ и росказа́въ, якъ и що́ до чо́го прихо́дитця. Пішли́—ажъ не та́къ вийшлося. »На́те, каже вінъ, и во́лю вашу: нехай хто хоче той вамъ и чита́.« (Піпъ мо' й прочита́въ би, да у се́бе ма́е хреста́нъ, да й зъ пана́ми-таки́ у-ладу́:—не хо́че). Вони́, взя́вши листъ, да до дяка̀: »Прочита́й, ка́жуть, будь ла́скавъ, пане дя́че, (чи я́къ тамъ его звелича́ли) оцю́ бума́гу«. »Що жъ, лю́де до́брі, одвіту́е імъ дякъ: хочъ и прочита́ю, каже, то все рівно́—не второ́паете;—а зна́ете що? підіть ви до ба́тюшки, да попросі́ть книжочо́къ, що зъ оці́мъ листо́мъ поприси́лані, такъ та́мъ усе́ якъ-ра́зъ пописано: у яки́й пра́зникъ не роби́ть и скі́лько днівъ у неділю, тамъ—и для дворо́вихъ и для таки́хъ, усе що слі́дъ е. Да якъ дасть ба́тюшка, дакъ схо́дите до Му́сія: вінъ вамъ усе якъ слі́дъ прочита́, а до ме́не не йдіть, каже, бо не бу́ду зро́ду чита́ть: ще ска́жуть пани́ що я поміжъ ва́ми зроби́въ бу́чу,— неха́й ему аби́-що!« Вони такъ и зроби́ли. Забра́вши книжечки въ попа́, та до Му́сія.

— Хто жъ вінъ таки́й? пита́е зно́ву Хве́діръ.

— Да вінъ зро́ду коза́къ. Я й ба̀тька ёго́ ще знаю:—що́ бувъ за чоловікъ, ле́гко ему́ лежа̀ти! На всій Бондарівці не було́ надъ ёго́ хазя́ина: волівъ три па́ри таки́хъ було́ въ его, що й ро́га не доста́нешъ, а литви́нъ дакъ боя́вся бъ и приступи́ть до іхъ, а не то́ щобъ за нали́гачъ узя́тьця. Вінъ для чума́ства іхъ тілько й держа́въ, и що́-го́ду, було, і́здить у доро́гу. Ті́лько разъ приі́хавъ вже ду́же хво́рий, на лиці жо́втий-жо́втий и о́чі ему́ повтяга́ло.

— Мо', чи не підірва́вся де доро́гою! ка́же Хве́діръ, перегріба́ючи колосъ.

— Бо́гъ ёго святий зна! Якъ ста́въ хи́ріть, якъ ста́въ хи́ріть, а ту́тъ ще й людська̀ бо́лість підско́чила—бага́цько тоді людей поме́рло— дакъ вінъ и зовсі́мъ зда́вся. Зоста́вивъ таки чима́лу — га̀рну — худо́бу, да ні́кому було приглядáть іі:—який тамъ жоно́чий до́глядъ!—а Мусію було́ тоді ще ті́лько сімъ го́дъ; окрі́мъ Мусія не було́ більшъ у поко́йного діте́й. На дру́гий, чи на тре́тій годъ після то́го, звісно якъ

одинъ синъ:—отъ мати й одала его до дяка въ школу учитьця письменству. Якъ начавъ вінъ учитьця, якъ начавъ—вивчився якъ и самъ дякъ, и одправля було самъ, якъ инколі дяка нема (да вінъ и теперъ, якъ стане у церкві міжъ дяками, дакъ тілько его й чуть), а після зробивсь писаремъ тутъ же таки, оженився гарно и ставъ рожживатьця; потімъ кинувъ писарство да ставъ шинкувать и геть-то розшевелився. Сперву живъ вінъ у водній хаті, на старому курені; а оце, годівъ зо два назадъ, виселився за царину и тамъ такі світлиці вшкваривъ, що сюди дивись!—чотирі хати и якъ-разъ усі на помості, стіни помалёвані, вікна великі панські, и одчиняютця такъ якъ у панівъ, столи гарні, понакриванi мулёваною скатертиною, а въ неділю, або въ празникъ, то ще й поверхъ білими якъ снігъ панськими настільниками; лавокъ зовсімъ нема, а замісь іхъ дзиглики; двіръ такий що хочъ конемъ грай, дві комори наодчебі, клуня не така якъ оце въ мене, що ось у-двохъ молотимо да й то нігде повернуть-ця, а на чотирохъ сохахъ, скотъ рогатий, коні, овечки, дробина и все, що ні скажи, есть:—на все село, сказано, хазяінъ! Тілько та й незгода, що годівъ більшъ десятка мабуть, якъ вінъ женився, а дітей Бігъ-ма.—Прийшли вони; а вінъ на рундуці сидить; оддали ему листъ и книжечки и стали приязно прохать, щобъ вінъ імъ росказавъ усе якъ слідъ. »Да се ще можна зробить, каже Мусій: ще день великий. Идіть лишень у хату. А въ его така вдача, що, хочъ би хто прийшовъ, зроду безъ чарки горілки не випустить. Я знаю, каже, що добре вимерхались.«—Да таки-такъ, Мусій Мусіёвичъ, каже Лаврінъ, —(тамъ вінъ живе піля греблі):—вийшли зъ церкви,—дакъ ще й досі морочимось зъ волею, и дома ще не були.—»Ну, то-то, я вгадавъ. Идіть же до хати.« Повівъ іхъ у світлиці, по чарці імъ, по другій, а Івга—дружина его—імъ сего-того:—отъ вони й заморили червяка. Після, давай знову прохать, щобъ таки прочитавъ. »Страшно, каже Мусій, чогось сее читать, бо вже недурно піпъ да дякъ не зхотіли. Воно щось тутъ да е.« —А, будте ласкаві, Мусій Мусіёвичъ: хиба жъ таки намъ на чуже село йти, або наймать? каже Лаврікъ.—Да тутъ же нічого, підхопивъ Кіндратъ: и вже усі, іхъ тамъ було чоловіка зъ вісімъ, стали зновъ благать. »Да й добре жъ! уже що буде те й буде!« и приняв ся читать. Вінъ чита й росказуе, а вони радіють, да ажъ христятця. »Слава Богу, кажуть, що діждали!« Довго після того ще балакали и про волю, й про панівъ, що круто імъ буде одвикать,—и вже надвечіръ розійшлись.

Безъ ледáчихъ людей и ігдé не обійдеся, всюди вони бувáють— хочъ міжъ нáшимъ брáтомъ, хочъ міжъ панáми. Мо'бъ и Мусію нічóго не булó, да ледáчий у насъ панъ е: ёго зовýть у насъ Диркачéмъ. Ти мо'п'узъ ёго йшовъ колй?—вінъ живé якъ-рáзъ піля цáрини, по тій дорóзі.—»Оттó піля млинівъ?«—Оттó вінъ сáмий. Вінъ тéрся пéрше у сýді, въ гóроді, пòтімъ бувъ становимъ, да якось-то й прошкéпився, да такъ прошкéпився, що ні въ який ужé судъ скáзано не приймáть. Дакъ вінъ теперъ такъ—якъ той вівкъ у свинячій піні цурáетця вже вовкíвъ,—то такъ и вінъ. Бувá й міжъ панáми да рідко, а найбільше третця поміжъ нáшимъ братомъ. Дакъ той почýвъ да й одлепортувáвъ панáмъ, сімъ-таки Нестякóцькимъ. Вони зáразъ до Корписького—а тамъ ще бувъ спрáвникъ и становий. Отъ тамъ-то вже порахувáли, приклíкали туди й Мусія, оступили ёгó усі и стáли тýркать: той кричить на конюшню-бъ треба тебé; дрýгий у Сибиръ, каже, завдамó; третій каже у вострóзі зогніéшъ. Одгризáвсь Мусій, одгризáвсь, и лéдві вичапавъ відтіля. Описáли на дрýгий день Мусія и послáли въ гóродъ. Недóвго тамъ вонó й мéшкало,—такъ неділь черезъ дві й вилупилось. Сидить Мусій на ослóні підпéршись рукòю; щóки повтягáло ёму, и білий-білий—ажъ поглянуть на ёго стрáшно. Сидить—и дýже зажурився: отъ тобі й вóля! зрóду у такóму сóромі не бувъ, каже, и буть не думавъ и не покладáвъ... а бачъ, що склáлось! Сидить и смутýе, а жінка жъ-то?— вонá у дрýгій хáті упáла на ліжко,—мовчить, тілько хлипа. Приіхавъ старшинá зъ десятчикомъ. »Чи скóро поідемо до гóрода, Мусію?« каже вінъ, увійшòвши у хáту.—Зáразъ, каже Мусій: посидь трóхи.— Посхóдились люде,—бо чýтка на все село вже рознеслáсь, що Мусія въ острóгъ берýть,—посхóдились такъ якъ до цéркви. Устáвъ Мусій и стáвъ клíкать Івгу. «Івго, каже, иди лишень сюдá!« а самъ виймáе зъ кишéні лóльку и капшýкъ съ тютюнóмъ. А люде, однó за 'днимъ, у хату: рипъ-рипъ! Увійшлá Івга. »Дай намъ по чáрці на дорòгу,« каже Мусій.—»А ти жъ самъ чомý?«... да й не доказáла, слёзи зáразъ полились якъ зъ березй. »Ти жъ не плачъ такъ дýже,« каже Мусій, запáлюючи лóльку,—и въ самóго навернýлись слёзи. Вонá зáразъ съ хáти.—А... да... не рáно буде намъ їхать, Мусію,—каже старшинá, сидючи піля столá на дзйглику. »Да посідь; ось зáразъ. Доідемъ ще, каже Мусій: я й своїхъ кóней запряжý, якъ сі лінйви.« Увійшлá Івга, постáвила на стіль дві пляшки горілки, а самà стáла, якъ укóпана, піля грýби, а слёзи якъ бібъ кóтятця. Жінки

кинулись розважать її, Мусій за пляшку—ставъ частувать. Піднявся гомінъ и нічого не можна було почуть, окрімъ міжъ чоловіками: »ну, коли бъ було за-що!«... а міжъ жінками: »чого ти Івго плачешъ... оце-таки, Бо'храни, хиба жъ таки«... Надівъ Мусій новий жупанъ, кожухъ тілько-що зъ голки и нову сиву шапку. »На коняхъ по чарці хто-небудь дайте,« каже Мусій, а самъ перехристивсь тричі да й зъ хати. Усі христятця: »нехай Бігъ визволяе« кожне каже и всі йдуть съ хати смутні, неначе рідного батька випроважують... звісно, за ледачимъ хто бъ ставъ и жалкувать? а тожъ, сказано, и мала дитина на ёго не заплачетця:—на все село чоловікъ! Сівъ Мусій: на візъ, скинувъ шапку: »прощайте, каже, люде добрі, прощай жінко, не плачъ... да гляди піля дому; позирайте, братці, й ви, хто мае до мене щире серце«—и поіхавъ, насунувши шапку, и старшина зъ імъ. А 'Івга голосить, ажъ до землі припадае. Жінки усі плачуть, дивлячись на Івгу, а чоловіки стоять якъ повкопані, да тілько ціпками по землі пишуть. »Не сучому сину й пани,« промовивъ Лаврінъ: бачъ що скоіли!«—»Се, бачъ, такъ, підхопивъ другий: хто кислиці поівъ, а на кого оскома«...—»А нічого вони не зроблять Мусію,« обізвався третій.—»А звісно нічого,« підхватили усі: полякають трохи да й пустять. Ходімъ до-дому! чого жъ тутъ стоять?« и стали росходитьця, а 'Івгу повели у хату. Що вона поголосила да попоплакала! такъ убивалась, наче по вмерлому.

— А тепеpъ же вінъ дома вже? питае Хведіръ.

»Хто, Мусій? Эге! а якъже? Ёго черезъ неділю й випустили, тілько вже такого—хочъ у домовину клади; неначе вінъ годъ нездужавъ,—а теперъ знову на стану ставъ. Дакъ бачъ, Хведоре, на кому охоту згоняють! А зъ своіми—то страхіть одна! Нищять біднихъ людей, да нікому й жаловатись. У насъ тутъ е дворський чоловікъ Кіндратъ; усіею якъ-разъ семьею робить вінъ на пана. Самъ безотмінно годівъ тридцятокъ мабуть піля коней, жінка у кухні, хлопцівъ два и дочка у комнатахъ. Тілько Рогаченко — тутъ вінъ піля полиціі якъ-разъ живе—намігся да й налигся сватать Кіндратову дочку. Кіндратъ же й дочка усією душею, — звісно, козакъ гарний и хазяинъ таки добрячий:—поткнулись до панівъ—дакъ куди й близько! Вона... що робить?—взяла да й утекла зъ комнатъ. Якъ збігались пани, Бо'храни! трусу такого на все село! Шукали всюди й не знайшли. Після, давай отто писать попу, щобъ не вінчавъ. Піпъ одвітуе імъ тожъ, що сёго не можна, каже, ёму зробить. »Мині слідъ вінчать, каже: аби ёго й її охота.«

Вони́, після то́го, взя́вши да й поста́вляли піля це́ркви сторожі́въ, щобъ якъ бу́дуть вести́ молоді́хъ, дакъ щобъ ухвати́ть молоду́ да у двіръ, да й підъ рі́зки:—о́нъ-якъ! Миркува́въ Кіндра́тъ, миркува́въ зъ свата́ми, а да́лі—му́сили прибра́ть ії у па́нську одежу. Такъ и зроби́ли. Пове́ли ії до дра́ної па́нії—такъ ії прозива́ють. (Ії, бачъ, по-па́нському не та́къ, да такъ прозва́ли. Коли́сь була́ ду́же вели́ка бу́ра, така́ що й хати́ старі́ поперевертала, да я́кось-то зачепи́ла причи́локъ да й знесла́ въ кімна́тахъ... а ту́тъ, якъ на те́жъ, мо'кулі́въ небуло́, дакъ довгенько обі́драні ко́мнати стоя́ли. Отъ, одъ-того́ якъ пішло́ вже: дра́на да й дра́на па́ні. Дакъ се́ ії рідна дочка́ вже). Вона́ ій свої спідни́ці, балахо́нъ, свою́ ли́сячу шу́бу, плато́къ па́нський вели́кий. А вона́ сама́—й безъ па́нського убра́ння чорня́ва да круглоли́ця, да хоро́ша така́, що вже ні оди́нъ у селі́ па́рубокъ куса́въ гу́би; а то́ ще прибра́ли, вражий синъ бу́ду,—куди на́ші й попівни годятця! Прибра́ла, й повела́ ії сама́ у це́ркву; и сторожі ба́чили да ні о́динъ непізна́въ. Увійшла́ вона у це́ркву, а за не́ю й молодий, и Кіндра́тъ зъ свата́ми и съ поручниками, постанови́ли ихъ и за́разъ же й обвінча́лись вони́. Пани після то́го ба́чять, що не по іхъ ста́лось и не ве́рнетця вже... А тутъ—Кіндра́та нема́, весі́лля гуля. »Ось, де моя й во́ля,« каже вінъ, вибива́ючи гопака́ підъ музи́ку у свати́въ. »До́бре, каже: хочъ дочка́ вже на во́лі.« Дакъ ба́чять, що не покури́ли на ёму, да взяли́ да усе дошни́ру якъ-разъ и забра́ли у двіръ. А Кіндра́тъ, бачъ, хочъ самъ и у дворі́ живъ, а яке́ Богъ посла́въ хазя́йство, то мавъ за дворо́мъ. Тамъ жила́ ёго́ одна́ стара́ ма́ти, да й Кіндра́тъ у дворі́ таки якъ слі́дъ попо́раетця було, да й додо́му на яку́ часи́ну одірве́тця. Дакъ узяли, кажу́, да усе́, ска́зано—доще́нту, й зага́рбали: овечя́та, па́ру волі́въ, пя́теро свине́й и все, яке було́ убі́жжя у чулані́ й у скри́ні. Оглядівсь Кіндра́тъ після весі́лля—ажъ ли́хо! вінъ до панівъ—нічо́го! Ще хоті́ли рі́зками бить, що безъ позволе́ння одда́въ дочку́ за́міжъ!..

— Тепе́ръ же, ка́жуть, вже таке́ вийшло, що пана́мъ вже не мо́жна й бить мужика́, ка́же Хве́діръ.

«Мо'якъ де́ то й неможна; а вже́ якъ у на́съ—дакъ можна. Аби тро́хи не підъ но́ровъ—за́разъ у го́родъ. Тамъ якись е́... Оце напи́шуть ёму́, вінъ за́разъ у то́й же день и і́де зъ москаля́ми и зъ рі́зками. Прикли́чуть хто біцімъ-би-то провини́вся, поло́жать ёго́ передъ рундуко́мъ або на рундуку́—й пани стоя́ть и вінъ зъ ни́ми, да печу́ть-печу́ть, по́кі ажъ кро́вью підпливе́. Одного́—дакъ до-того би́ли, покі вже переста́въ и крича́ть. Ки́нулись до ёго — а вінъ уже

ле́дві ди́ше!.. дава́й тоді во́ду лить,—уже й панъ той злякáвся,—відеръ зъ десятокъ вилили—и тілько тоді вже стáвъ óхать. Булóбъ те й Кіндрáту, да я́кось-то утікъ, да ажъ у губернию пробрáвся, до самого губернáтора. Дакъ щожъ! и на бумáзі подавáвъ, и самъ навкóлішкахъ плáчучи роскáзувавъ про всé, що пани́ кóять. Губернáторъ бумáгу ту прислáвъ слідователю и написавъ ёму́, щобъ помири́въ его зъ папáми. Вернувсь Кіндрáтъ до-дóму, приїхавъ слідователь и бумáгу ту привізъ, оддáвъ панáмъ, покли́кавъ Кіндрáта—и стáли невóлить, щобъ сказáвъ, хто ёму́ писáвъ бумáгу. »Признáйсь, кажуть: а то підъ різки підешъ.«—Хочъ и гóлову знимíть, каже Кіндратъ, то не скажу́.—Невóлили-невóлили, да ти́мъ и покінчáли; а Кіндрáтового нічóго й не оддали́ пани́... Мó'бъ, вонó що-нéбудь імъ и булó,—дакъ куди́жъ тамъ пьястись, коли слідователь—рóдичъ... Бáчъ яка воля!.. Сé жъ ще я тобі, Хвéдоре, сóту дóлю, або й тогó ще не оповідáвъ. Хай іхъ Бігъ на тімъ світі розбирáе... Ходімъ обідать. Нехáй якъ діждемо неділі, то я тобі ще більшъ роскажу про всячину. — —

Зъ-надъ Десни.

Семéнъ Войтóкъ.

ЗАМѢТКИ.

1) ПО-ПОВОДУ ВЫБОРОВЪ.

Мы уже разъ говорили о выборахъ въ нашемъ уѣздѣ (*). Считаемъ нелишнимъ сказать еще нѣсколько словъ о томъ же предметѣ.

31-го мая было собраніе дворянъ; во-первыхъ для выбора трехъ лицъ, которыя вмѣстѣ съ предводителемъ дворянства распредѣлили бы ассигнованныя на пособіе мелкопомѣстнымъ дворянамъ деньги; во вторыхъ, для выбора отъ мелкопомѣстныхъ дворянъ уполномоченныхъ на губернское собраніе, имѣющее быть въ сентябрѣ мѣсяцѣ. Мелкопомѣстныхъ дворянъ пріѣхало на выборы всего 18 человѣкъ, между тѣмъ какъ выборы должны были бы ихъ интересовать по настоящему.

Просили пособія очень многіе изъ дворянъ, и такъ какъ выдача тому или другому зависитъ отъ усмотрѣнія лицъ, избранныхъ для раздачи, то казалось бы совершенно естественнымъ позаботиться о

(*) См. «по поводу размежеванія» Основа за мартъ 1862 года.

томъ, чтобы избраны были лица, которыя наиболѣе знаютъ мелкопомѣстныхъ дворянъ, наиболѣе способны понять степени нужды каждаго.—Выборъ уполномоченныхъ еще болѣе важная статья. Вѣдь уполномоченные являются на губернское собраніе съ правомъ участія въ избраніи должностныхъ лицъ. Но ошибся бы всякой, кто бы подумалъ, что въ головы дворянъ нашего уѣзда входятъ подобныя соображенія. Изъ числа 18 мелкопомѣстныхъ дворянъ, бывшихъ на выборахъ, по крайней мѣрѣ двѣ трети лица должностныя, которыя живутъ въ городѣ, и слѣдовательно для нихъ позабавиться выборами нисколько нетрудно, даже нѣкоторымъ образомъ развлеченіе, а для нѣкоторыхъ желающихъ быть еще разъ выбранными, быть на выборахъ необходимо; остальная — треть или желающіе быть выбранными, или по привычкѣ поболтать посѣщающіе выборы. Четыре сотни слишкомъ мелкопомѣстныхъ дворянъ остаются совершенно равнодушными къ выборамъ и порицаютъ правительство; винятъ его, что судъ дуренъ, что полиція плоха,—забывая, что имъ же дано право выбирать начальника земской полиціи въ уѣздѣ, т. е. исправника, и засѣдателей земскаго суда,—что имъ дано право вибирать уѣзднаго судью и засѣдателей уѣзднаго суда, предсѣдателей и засѣдателей судебныхъ палатъ.

Комизму при выборахъ на этотъ разъ было также много, какъ и прежде. Очень долго длились споры, имѣетъ ли право то или другое лицо участвовать въ выборахъ. Опять разсужденія объ эмансипаціи, опять тотъ же г-нъ Ц—чъ больше всѣхъ ораторствовалъ. «Знаете ли—есть постановленіе, что мировые посредники отвѣчаютъ за убытки, происшедшіе отъ ихъ распоряженія. Я сейчасъ потяну къ отвѣту своего мироваго посредника!» Мировой посредникъ спросилъ, за что̀ именно. Тутъ-то г-нъ Ц—чъ наговорилъ съ три короба. «Полноте, N. N. говорить глупости» сказалъ посредникъ. Ц—чъ разсвирѣпѣлъ. «Обращаюсь къ вамъ, господа! можетъ ли образованный человѣкъ въ образованномъ обществѣ сказать другому: полно говорить глупости??» Но увы! г-нъ Ц—чъ забылъ, что нельзя и такъ безцеремонно обращаться съ посредниками. Г-нъ Ц—чъ считается у насъ передовымъ человѣкомъ. Онъ либералъ, порицаетъ бюрократизмъ; но для насъ немыслимъ въ такомъ видѣ передовой человѣкъ. Носится слухъ, что г-нъ Ц—чъ желаетъ быть предводителемъ!

Начались выборы избраніемъ лицъ, для распредѣленія пособія мелкопомѣстнымъ дворянамъ. Оказалась, что до самого начала выбо-

ровъ никто не думалъ,—кого избрать. Было предложеніе избрать мировыхъ посредниковъ, какъ людей болѣе другихъ знающихъ средства каждаго изъ дворянъ. Но это предложеніе было устранено тѣмъ, что у мировыхъ посредниковъ много дѣла, а что, молъ, тѣ, которыхъ мы изберемъ, могутъ забирать справки у мировыхъ посредниковъ.

Предложили одного, но тотъ началъ отказываться, говоря: »Я совершенно не знаю мелкопомѣстныхъ дворянъ.« »Нѣтъ, нѣтъ! вы должны послужить дворянамъ.« »Я, господа, готовъ служить, но не думаю, чтобы я могъ быть полезенъ въ этомъ дѣлѣ, не зная мелкопомѣстныхъ дворянъ.« Его избрали. Та же исторія была съ другимъ и третьимъ.

У мелкопомѣстныхъ дворянъ оказалось 650 слишкомъ ревизскихъ душъ, слѣдовательно нужно было избрать 7 уполномоченныхъ. Въ уполномоченные выбирали всякаго, соглашавшагося ѣхать въ губернскій городъ.

Выборъ уполномоченныхъ считается совершенно неважнымъ дѣломъ, все равно, кого бы ни избрали; на выборы ѣдутъ большею частію только желающіе быть избранными и тамъ происходитъ обмѣнъ шаровъ. Вотъ вамъ доказательство того, какъ дворяне дорожатъ однимъ изъ существенныхъ своихъ правъ. А вотъ факты, которые показываютъ взглядъ дворянъ на выборы.

На выборахъ, въ губернскомъ собраніи, какой-то господинъ игриваго свойства бросилъ балотировавшемуся гривенникъ вмѣстѣ съ шаромъ. Предводитель, вынимая шары, вынулъ монету и показалъ ее, улыбаясь, публикѣ. Вы, конечно думаете, что этотъ фактъ возмутилъ общество. Ничуть не бывало! Это очень даже понравилось публикѣ, и она хохотала отъ души. А вотъ другой фактъ.

Въ одинъ изъ уѣздовъ пріѣхалъ генералъ, почить послѣ своихъ служебныхъ трудовъ. Онъ держалъ себя далеко отъ дворянъ и отзывался о нихъ съ пренебреженіемъ. Но дворянство очень изобрѣтательно: оно нашло средство отомстить заносчивому генералу. Начинаютъ его упрашивать балотироваться въ предводители. Онъ не соглашается; но такъ-какъ просьбы дѣлаются все болѣе и болѣе неотступными, то генералъ сдается. И что́ жъ? Онъ получаетъ только два бѣлыхъ шара. Сообщавшіе намъ этотъ фактъ, разсказывали его съ необыкновенною гордостью, что вотъ, молъ, какіе мы умники, и намъ никакъ не удалось доказать, что нельзя такимъ образомъ играть выборами.

Выбирая предводителя, дворяне совершенно не берутъ во вниманіе того, что для этой должности долженъ быть выбранъ человѣкъ спо-

собный, а главное энергически-дѣятельный, особенно въ теперешнее время. Онъ предсѣдатель мировыхъ съѣздовъ, онъ предсѣдатель комитета земскихъ сборовъ, его роль значительна въ опекунскомъ управленіи и т. д. Главное вниманіе обращается дворянствомъ на то, какой чинъ и какъ богатъ желающій попасть въ предводители. Должность предводителя почетная, а потому и нужно выбирать лицъ почетныхъ, а богатымъ должно быть для того, чтобы кормить дворянъ. Въ нашемъ уѣздѣ предводитель дворянства, говорятъ, человѣкъ добрый, но какой прокъ въ этомъ? Еле движущійся старичекъ-полковникъ только подписываетъ то, что подноситъ ему секретарь. Судья—добрый и честный человѣкъ, т. е. неберущій взятокъ, исправно посѣщающій судъ. Но это не мѣшаетъ канцеляріи суда дѣлать вопіющія несправедливости, подписываемыя судьею въ простотѣ сердца.

Одинъ изъ засѣдателей уѣзднаго суда тоже честный человѣкъ, въ томъ же смыслѣ, но понимающій только букву закона. Объ другомъ засѣдателѣ не говоримъ, потому-что нечего сказать.

Исправникъ—bon vivant. Есть ли онъ въ уѣздѣ, или нѣтъ его, это все равно. Увидимъ, кто будетъ вновь избранъ.

Считаемъ не лишнимъ указать на одну несообразность. Окончившій университетъ съ ученою степенью дѣйствительнаго студента или кандидата, слѣдовательно съ правомъ на чинъ 12 или 10 класса, не допускается къ участію въ выборахъ, какъ неимѣющій чина, полученнаго на дѣйствительной службѣ. Но вѣдь сенатскимъ толкованіемъ закона объ условіяхъ, необходимыхъ для избранія въ должности по выборамъ, окончившимъ университетъ съ ученою степенью, дано право быть избираемымъ во всѣ должности, слѣдовательно этимъ самымъ дается право участвовать и въ избраніи, потому, что по буквѣ закона чинъ, полученный на дѣйствительной службѣ, требуется какъ условіе для того, чтобы быть избраннымъ, и какъ условіе для того, чтобы участвовать въ избраніи. Но такъ какъ въ сенатскомъ толкованіи относительно участія въ избраніи ничего не сказано потому, что, вѣроятно, не было случая, возбуждавшаго вопросъ, то практика руководствуется буквою закона. Устраненіе лицъ, получившихъ высшее образованіе, но неутвержденныхъ въ чинѣ на служебномъ поприщѣ, отъ участія въ выборахъ съ правомъ избирательнаго голоса, крайне не раціонально и крайне унижаетъ достоинство ученыхъ степеней и притомъ вредно для дѣла, какъ и всякое устраненіе разумной силы.

5 іюня 1862 г.

---

2) ПО ПОВОДУ ЛѢСОХОЗЯЙСТВА И ЛѢСОКРАДСТВА.

Въ нашихъ мѣстахъ лѣса сильно истреблены; лѣсохозяйство, можно сказать, только теперь начинается. Каждый хозяинъ маленькаго клочка лѣса, (иногда даже въ двѣ десятины) строитъ хатку и пускаетъ въ *сусіди* какую нибудь бездомную вдову, или солдатку или отставнаго солдата, или сельскаго пролетарія. Такой *сусідъ* получаетъ отъ хозяина паёкъ, большею частію немолоченнымъ хлѣбомъ (двѣ копы жита и двѣ копы гречки), грядку, а иногда и покосъ въ томъ же лѣсу, копицъ на три сѣна; за это сусідъ стережетъ лѣсъ и въ рабочее время помогаетъ въ уборкѣ сѣна въ томъ же лѣсу и при очисткѣ лѣса; а иногда *сусідка* прядетъ для хозяина *півмитокъ*.

Лѣсъ чистятъ главнымъ-образомъ для того, чтобы удобнѣе было косить сѣно; на второмъ планѣ стоитъ нежеланіе портить хорошаго дерева для топлива и на послѣднемъ то соображеніе, что вслѣдствіе чистки лучшее дерево не глушится дурными, и что ему посредствомъ чистки дается возможность свободно рости.

Такъ-какъ чистка далеко несовершенна, потому что вытекаетъ изъ побочныхъ соображеній и рубка притомъ не совсѣмъ умѣренная, то неудивительно, что лѣса наши въ жалкомъ положеніи.

Самая большая потребность въ лѣсѣ—годномъ для горожи. Кромѣ *лісъ*, окружающихъ грунтъ каждаго хозяина, всѣ хозяйственныя постройки, какъ-то: *клуні*, *загороди*, *кошари*, *хліви*, а иногда и *хижи* при хатахъ—плетневыя. Осенью большею-частію происходитъ поправка этихъ хозяйственныхъ построекъ, а весною поправка лісъ, поврежденныхъ свиньями, перелазами, устраиваемыми для обхода ужасающихъ грязей на улицахъ, а иногда и покражами на *підпалъ* ради сухости матерьяла. Осенью и весною почти каждую ночь вы можете встрѣтить по дорогамъ, идущимъ въ лѣса, цѣлые обозы съ хворостомъ и кольями. Спросите, откуда везутъ и вамъ скажутъ, улыбаясь: *съ батьківщини*. Подъ батьковщиною въ этомъ случаѣ нужно разумѣть казенные лѣса.

Прежде стражники отбирали было топоры и вообще употребляли энергическія мѣры; но когда для рубки стали ѣздить цѣлыми партіями и вступать въ битвы со стражниками, то сіи послѣднія отчасти изъ самохраненія, отчасти видя возможность имѣть постоянный и вѣрный доходъ, стали брать небольшой *окупъ*; такъ - что теперь такса окупа

установлена обычаемъ и простирается отъ трехъ до шести копѣекъ сребр. съ воза, вслучаѣ поимки.

Вообще порубка лѣса, нетолько казеннаго, но и принадлежащаго частнымъ лицамъ, не считается предосудительнымъ дѣломъ.

Защитники строгаго принципа собственности, очень хорошо формулируемаго и неменѣе хорошо выводимаго изъ начала правды, считаютъ рубку чужаго лѣса преступленіемъ, воровствомъ, и если смягчаютъ наказаніе, то снисходя только къ тому, что этотъ предразсудокъ глубоко вкоренился въ народѣ.

Самъ народъ считаетъ собственность неприкосновенною; но, по его понятіямъ, предметомъ собственности можетъ быть только то, на что положенъ человѣческій трудъ. Срубившій бортяное дерево, по народному понятію, воръ: онъ укралъ трудъ человѣческій. Рубя лѣсъ никѣмъ несѣянный, народъ говоритъ, что пользуется даромъ Божіимъ. Воздухъ, вода, лѣсъ—это дары Божіи, предназначенные для даровaго пользованія всѣхъ и каждаго. Такое воззрѣніе народа очевидно невѣжественно.

Оставлять въ сторонѣ народное сознаніе нельзя. Пока какое нибудь дѣяніе не отрицается народною совѣстью, до-тѣхъ-поръ его нельзя ставить подъ угрозу наказанія. Убѣдите его, докажите ему, что извѣстное дѣяніе преступно: тогда онъ за-одно съ вами будетъ преслѣдовать его.

Карать за дѣйствія, допускаемыя народною нравственностію, отчасти безполезно, даже вредно. Преслѣдованіе сильнѣе укореняетъ и дѣлаетъ ихъ болѣе опасными, потому-что побуждаетъ къ большей скрытности, большей ловкости и обдуманности предпріятія для того, чтобы скрыть слѣды его. Факты доказали это. Какія вышли послѣдствія отъ жестокаго преслѣдованія табаку или отъ преслѣдованія бороды?

Кромѣ того, взглядъ на рубку чужаго лѣса, какъ на уголовное преступленіе, крайне убыточенъ. Я былъ очевидцемъ, какъ въ одинъ день препровождено было изъ уѣзднаго суда къ слѣдователю 19 дѣлъ о порубкѣ казеннаго лѣса на сумму 3 руб. 18 коп. ср. По каждому изъ этихъ дѣлъ слѣдователь долженъ производить формальное слѣдствіе,—что отнимаетъ у него очень много времени и мѣшаетъ съ должною поспѣшностью производить слѣдствія по дѣламъ бо́льшей важности. Такое накопленіе дѣлъ ведетъ къ тому, что слѣдователь старается каждое дѣло сбыть поскорѣе съ рукъ, а отъ этого страдаетъ правосудіе. То же самое происходитъ отъ накопленія подобныхъ дѣлъ

въ судахъ. Нужно прибавить къ этому, что при каждомъ производствѣ слѣдствія страдаютъ и невинные: для разъѣздовъ слѣдователей берутся подводы; чрезвычайно частые повальные обыски отнимаютъ бездну времени у поселянъ. Потому, нисколько неудивительно нерасположеніе народа къ уголовному правосудію. Неудивительно, что повальный обыскъ потерялъ почти всякое значеніе: каждый показываетъ въ общихъ словахъ—лишь-бы не быть втянутымъ въ процессъ. Особенно непріятно положеніе крестьянъ, живущихъ вблизи казенныхъ лѣсовъ. Кромѣ всего того, что вообще исполняется казенными крестьянами, они должны нести лѣсныя работы: давать полѣсовщиковъ, давать подводы при уборкѣ валежника, вспахивать для посѣва лѣсъ, тушить лѣса въ случаѣ пожара и т. п. За все это они могутъ получать лѣсъ за половинную цѣну. Но такъ-какъ *попенныя* слишкомъ значительны, то для нихъ невыгодно покупать и за половинную цѣну. Когда же отдаются участки на срубъ, то и тутъ крестьяне не могутъ купить съ выгодою для себя. Положимъ, они хотятъ купить десятину лѣса на срубъ, а какой-нибудь барышникъ покупаетъ весь участокъ, назначенный на срубъ—и ему отдаютъ. Нужно бы дать полную возможность обществамъ казенныхъ крестьянъ, да и вообще обществамъ сельскихъ обывателей, покупать на срубъ небольшіе участки, по тѣмъ цѣнамъ, какія будутъ предложены на торгахъ. Въ этомъ даже не будетъ никакой привиллегіи, кромѣ развѣ той, что крестьяне будутъ имѣть возможность пріобрѣтать небольшіе участки. Это бы уменьшило случаи воровства казеннаго лѣса, давъ возможность пріобрѣтать лѣсъ за недорогую цѣну.

10 іюня 1862 г.

П. П. Чубинскій.

---

3) О БРАТСТВАХЪ.

(Замѣтка «Черниговскихъ Епархіальныхъ Извѣстій.»)

На святой Руси, братства, выражающія собою Христовъ законъ о любви, существовали съ самого введенія христіанства въ наше отечество. *Братчины* сперва ограничивались заботою о приличномъ отправленіи храмоваго праздника. Въ XV в., на Югѣ, *братства* являются съ дѣятельностію болѣе обширною: они заботятся о храмѣ, о

погребеніи бѣдныхъ, о призрѣніи нищихъ. Еще позже увидѣли нужду поручить братствамъ и заботу о содержаніи *школъ*.

Въ настоящее время, съ освобожденіемъ крестьянъ,—и въ литературѣ, и въ жизни, идутъ толки о народномъ образованіи. Жалуются на недостатокъ средствъ. Сильно сомнѣваются и о томъ, кому поручить школы? Дирекціямъ училищъ вѣдомства министерства народнаго просвѣщенія? У нихъ и безъ того много дѣла; да онѣ и не дадутъ матеріальныхъ средствъ, въ которыхъ—большая нужда. Да и между народомъ и этими дирекціями нѣтъ и не можетъ быть никакого сближенія кромѣ оффиціальныхъ — церемоній. Матеріальныя средства для сельскихъ школъ могутъ быть даны только сельскими обществами: въ этомъ уже никто не сомнѣвается. Но тутъ представляется вопросъ, котораго обойти никакъ нельзя: какимъ путемъ собирать эти средства? Кто станетъ завѣдывать и распоряжаться употребленіемъ ихъ? Волостныя и сельскія управленія? Не говоримъ о томъ, что онѣ и безъ того завалены дѣлами; содержаніе школъ, въ такомъ случаѣ, получило бы видъ оффиціальный, видъ принужденія, наказовъ, раскладокъ, сборовъ и т. п. Да и нечего грѣха таить: всѣ знаютъ, какъ процвѣтали сельскія школы подъ вѣдѣніемъ палатъ и волостныхъ начальстъ. Извѣстное дѣло, что школы бывали безъ скамей, оконъ, безъ печей, а деньги, собиравшіяся на школы, дѣлились по карманамъ головы, писаря и окружнаго; наставники не получали по полугоду жалованья оттого, что неугодно было Шельменкѣ — писарю или головѣ — Заливаю. Пусть же не мудрять и не грѣшатъ, и да пробудится святая, христіанская, любовь въ добрыхъ сердцахъ русскихъ. Духъ любви—умнѣе всякихъ хитро-придуманныхъ организацій—соединитъ лучшихъ членовъ сельскихъ общинъ въ тѣсные круги на пользу школъ и на другія дѣла благотворенія. Всѣмъ будетъ покойно, когда школы будутъ на попеченіи братствъ. Священникъ будетъ лучшимъ руководителемъ братскаго общества: онъ не будетъ начальникомъ общества, а будетъ помощникомъ и руководителемъ его въ богоугодномъ дѣлѣ. Любовь—дѣло самое простое; но потому-то она и умна, что проста, потому-то и благотворна, что, при простотѣ пріемовъ, ея благодѣянія прямо доходятъ къ цѣли, не зацѣпляясь ни за какіе крючки.

ПОСТАНОВЛЕНІЯ ГУБЕРНСКИХЪ ПО КРЕСТЬЯНСКИМЪ ДѢЛАМЪ ПРИСУТСТВІЙ ВЪ ЮЖНОРУССКОМЪ КРАѢ (*).

ЧЕРНИГОВСКАГО ГУБЕРНСКАГО ПРИСУТСТВІЯ.

Оцѣнка рабочаго дня.

Для имѣній, въ коихъ будетъ введено Великороссійское Положеніе, установлена слѣдующая оцѣнка рабочихъ дней:

А). Для уѣздовъ Глуховскаго, Новгородсѣверскаго и Сосницкаго:

а) лѣтнее полугодіе:	мужской тяглый.	мужской пѣшій.	женскій
съ 10 апрѣля по 29 іюня . .	40 к.	25 к.	15 к.
— 29 іюня по 10 іюля. . . .	55 «	40 «	25 «
— 10 іюля по 25 августа . .	65 «	50 «	35 «
— 25 августа по 10 октября. .	45 «	30 «	20 «
б) зимнее полугодіе:			
съ 10 октября по 10 апрѣля . .	20 «	20 «	20 «

Б. Для уѣздовъ Новозыбковскаго, Стародубскаго, Мглинскаго и Суражскаго:

а) лѣтнее полугодіе:	мужской тяглый.	мужской пѣшій.	женскій.
съ 23 апрѣля по 29 іюня . .	45 к.	30 к.	15 к.
— 29 іюня по 20 іюля. . .	55 «	40 «	25 «
— 20 іюля по 25 августа .	65 «	50 «	45 «
— 25 августа по 23 октября.	50 «	35 «	20 «

б) зимнее полугодіе.

Съ 23 октября по 23 апрѣля 30 к., 20—10 к.

Урочныя положенія.

А. Въ имѣніяхъ, состоящихъ на Малороссійскомъ положеніи.

I. ПОЛОЖЕНІЕ МУЖСКАГО ПѢШАГО ДНЯ.

1) Разбросать навозу на полѣ:

а) одноконныхъ подводъ 50.

(*) Продолженіе *урочныхъ положеній* для разныхъ мѣстностей края. См. февральскую книжку «Основы.»

б) пароволовыхъ 30.

2) Засѣять хлѣба озимаго или яроваго 3 десятины.

3) Скосить озимаго или яроваго хлѣба, или льна $^1/_2$ десятины.

4) Связать въ снопы и сложить въ копы или полукопки скошеннаго хлѣба на $^1/_3$ десятины.

5) Сжать озимаго хлѣба 60 сноповъ, туго вязанныхъ, по 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы или полукопки, то есть 1 копу.

6) Яроваго хлѣба сжать 90 сноповъ, по 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы, или полукопки, то есть $1^1/_2$ копы.

При уменьшенной вязи сноповъ, размѣръ урока долженъ соразмѣрно увеличиться, такъ напримѣръ: если снопы окажутся въ 4 четверти, то урокъ полагается не въ 60 сноповъ, а въ 75, а если въ три четверти, то въ 90 сноповъ.

7) Набрать конопель 40 пуковъ, въ 3 четверти въ перевязи, то есть $^2/_3$ копы.

8) Уложить пеньку въ воду, перевязать ее и нагрузить 4 копы.

9) Вынуть пеньку изъ воды и разставить ее въ ряды 4 копы.

10) Смять пеньки на ручной мялицѣ $1^1/_4$ копы.

11) Выбрать чистаго льна 60 сноповъ, каждый по 6 четвертей въ перевязи, 1 копа.

12) Выбрать льна, заглушеннаго сорными травами, вдвое менѣе, т. е. $^1/_2$ копы.

13) Околотить льняныхъ головокъ 1 копу.

14) Разостлать на стлищѣ льна 2 копы.

15) Поднять и связать льна 2 копы.

16) Мять, трепать и вязать ленъ въ пучки 1 копу.

17) Сполоть льна 80 кв. сажень.

18) Посадить картофель подъ соху въ борозды на $^1/_2$ десятины.

19) Выбрать картофеля и снести въ кучи, или ссыпать въ мѣшки 5 четвертей.

20) Посадить сѣмена свекловицы на 240 квадратныхъ сажень.

21) Сполоть свекловицу:

а) въ черный разъ 60 кв. сажень.

б) во второй разъ, послѣ пропашк, и ипрорвать свеклу на 100 кв. сажень.

в) въ третій разъ 100 кв. сажень.

22) Выкопать свекловицы и очистить ее $1^1/_2$ берковца.

23) Выкосить травы:

а) на степныхъ перелогахъ $^1/_2$ десятины.

б) на поемныхъ лугахъ или искуственныхъ покосахъ $^1/_3$ десятины.

в) на болотахъ рѣдкихъ травъ $^1/_2$ десятины.

24) Сгресть сѣна и поставить въ копы ручными граблями на $^1/_2$ десятины.

25) Сгребенное сѣно конными граблями собрать въ копы на сѣнокосѣ.

Гдѣ косятъ 3 косаря, $1^1/_2$ десятины.

Гдѣ косятъ 2 косаря, по $2^1/_2$ десятины.

26) Восемь рабочихъ должны сложить въ полускирду сѣна въ 140 копъ, полагая по 9 пудъ въ копѣ. Скирда должна быть въ 5 сажень длины, въ $2^1/_2$ сажени ширины и въ 7 сажень черезъ верхъ.

27) Шесть рабочихъ должны сбросать 2 стога сѣна, каждый въ 100 копъ. Копа полагается вѣсомъ $4^1/_2$ пуда.

28) Въ теченіе дня засадить и полить табачной плантаціи 90 кв. сажень.

Такъ какъ означенная работа производится только въ теченіи 4-хъ часовъ

вечера, то урокъ въ эти часы долженъ быть втрое меньше; при семъ вода должна быть привезена на плантаціи.

29) Высаповать табачной плантаціи на 240 кв. сажень.

30) Подчистить или обломать нижніе листы табаку на 400 кв. сажень.

31) Пасынковать и сорвать верхи табачныхъ растеній:

а) въ первый разъ 340 кв. сажень.

б) во второй разъ 300 кв. саж.

32 Срубить и собрать въ кучи табакъ съ 400 кв. сажень.

33) Шнуроваго табаку сорвать листья и нанизать на шнуры съ 240 кв. сажень.

34) Нанизать (на плантаціи) на глицы табаку на два пароволовыхъ воза.

35) Развѣшать въ сараѣ 6 пароволовыхъ возовъ табаку, подаваемаго другими рабочими.

36) Скласть въ папуши табаку $1^1/_2$ пуда.

37) Сложить въ кипы табаку 20 пудовъ.

38) Сжать очерету 90 кулей, имѣющихъ 3 четверти въ окружности, $1^1/_2$ копы.

39) Сложить въ скирду привезеннаго хлѣба 20 копъ.

40) Четыре работника должны пошить (покрыть) скирду хлѣба, длиною въ 10 сажень и шириною въ $2^1/_2$ сажени.

41) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, перевѣять на вѣялкѣ, убрать солому въ ометъ, также полову и отору и насадить на овинъ:

а) яровой пшеницы 50 сноповъ.

б) прочаго озимаго и яроваго хлѣба 1 копу.

в) конопли 2 копы.

42) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, убрать солому въ ометъ и посадить на овинъ:

а) яровой пшеницы 1 копу,

б) озимаго хлѣба $1^1/_2$ копы,

в) яроваго 2 копы.

43) Выколосовать ячменя 5 четвертей.

44) Перевѣять на большую лопату хлѣба 5 четвертей.

45) Перекидать на малую лопату хлѣба 5 четвертей.

46) Нарѣзать кизяку, въ 4 вершка толщиною, 12 кв. сажень.

47) Срубить изъ валежника и сложить дровъ $^1/_3$ кубической сажени.

48 Изъ густо растущаго лѣса, при сплошной рубкѣ, нарубить дровъ $^1/_2$ кубической сажени.

49) Два работника должны перепилить, поперечною пилою, на 3 полѣна и расколоть 1 кубическую сажень дровъ.

50) Привезенныхъ кольевъ для огорожи очистить и заострить 150 штукъ.

51) Загородить плетня изъ приготовленнаго матеріала, высотою въ два аршина, вдвоемъ, 30 сажень.

52) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на доски, семь девяти-аршинныхъ шнуровъ, изъ бревна отъ 8 до 10 вершковъ толщины.

53) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на шелевку, одинадцать 9-ти аршинныхъ шнуровъ, изъ бревна отъ 5 до 7 вершковъ толщины.

54) Выдѣлать кирпича изъ приготовленной глины 700 штукъ.

55) Приготовить глины, т. е. нарыть и подвезти ее на тачкѣ къ ямѣ, для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичь.

56) Вымѣсить глины въ ямѣ для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичь

57) Перевезти въ горнъ сырцоваго кирпича на тачкѣ 1000 штукъ.

58) Вынуть изъ горна и сложить близь него кирпича выпаленнаго 1000 штукъ.

59) Вырыть канавы въ 3 аршина ширины и въ 2 аршина глубины 3 погонныя сажени.

60) Остричь 12 овецъ.

Примѣчаніе. Всѣ означенныя въ этомъ первомъ отдѣлѣ урочнаго положенія работы исполняются орудіями, принадлежащими крестьянамъ, за исключеніемъ вѣялокъ, пилъ и тачекъ, которыя должны быть поставляемы отъ господской экономіи.

II. ПОЛОЖЕНІЕ МУЖСКАГО ПѢШАГО ДНЯ ДЛЯ РАБОТЪ, ПРОИЗВОДЯЩИХСЯ НА ГОСПОДСКОМЪ СКОТѢ И ГОСПОДСКИМИ ОРУДІЯМИ.

1) Работнику, при двухъ погонщикахъ, плугомъ, запряженнымъ четырьмя парами воловъ, поднять цѣлины, или стараго залежа $^1/_2$ десятины.

2) Работнику, при одномъ погонщикѣ, плугомъ, запряженнымъ тремя или двумя парами воловъ, или двумя парами лошадей, выорать твердой земли или перелогу $^1/_2$ десятины.

3) Работнику, при одномъ погонщикѣ, плугомъ, запреженнымъ тремя парами воловъ, выорать мягкой земли $^3/_5$ десятины.

4) Плугомъ запряженнымъ въ двѣ или три лошади, выорать $^1/_2$ десятины.

5) Сохой въ одну пару воловъ, или лошадей, выорать $^1/_2$ десятины.

6) Одноконной сохой выорать $^1/_2$ десятины.

7) Одноконной сохой взмѣшать $^1/_2$ десятины.

8) Провести борозды одноконною сохой подъ картофель и свекловицу 1 десятину.

9) Запахать положенный картофель въ борозды:

а) Одноконной сохой 1 десятину.

б) Пароволовымъ плугомъ $1^1/_2$ десятины.

10) Пропахать картофель, свекловицу и табакъ одноконною сохою или распашникомъ 1 десятину.

11) На вспаханной, или забороненной табачной плантаціи провести трехзубнымъ раломъ рядки для посадки табаку на 2 десятины.

12) Разлешить подъ навозъ одноконною сохою:

а) По 300 клѣтокъ на десятинѣ, 8 десятинъ.

б) По 480 клѣтокъ на десятинѣ, 5 десятинъ,

13) Пяти или трехзубнымъ раломъ (третьякомъ) запряженнымъ двумя, или одною парою воловъ взралить въ одинъ слѣдъ 2 десятины.

14) Однозубнымъ раломъ, запряженнымъ одною парою воловъ, взралить въ одинъ слѣдъ $^1/_2$ десятины.

15) Большою желѣзною бороной (дрешпакомъ), запряженною одною или двумя парами воловъ, заборонить въ одинъ слѣдъ 1 десятину.

16) Двумя малыми желѣзными боронами, запряженными каждая парою воловъ, заборонить въ одинъ слѣдъ 2 десятины.

17) Двумя малыми желѣзными боронами, запряженными каждая одною лошадью, заборонить въ одинъ слѣдъ 1 десятину.

18) Двумя одноконными боронами заборонить въ два слѣда (крестъ-накрестъ) 2 десятины.

19) Деревяннымъ каткомъ, запряженнымъ одною лощадью, укатать 2 десятины.

20) Двойнымъ каткомъ, запряженнымъ двумя лошадьми или парою воловъ, укатать 4 десятины.

21) Вывезти навозу пароволовыхъ подводъ, въ 20 пудовъ каждая, или одноконныхъ, въ 12 пудовъ каждая, на разстояніи:

	пароволовыхъ	одноконныхъ
до 1 версты	8 возовъ	10 возовъ
отъ 1 — 2 —	5 —	7 —
— 2 — 3 —	3 —	5 —
— 3 — 5 —	2 —	3 —
— 5 — 7 —	1 —	2 —

22) Вывезть сѣмянъ въ поле на одной подводѣ на 4 десятины.

23) Сѣяльной машиной, съ одной перепряжкою въ день, засѣять (приготовленными на мѣстѣ сѣмянами):

а) Яроваго хлѣба 8 десятинъ;

б) Озимаго хлѣба 10 десятинъ.

24) Два работника должны обрѣзать конопляныхъ головокъ и перевезти ихъ на овинъ, на разстояніи отъ 1 до 2-хъ верстъ, 8 копъ.

25) Перевезти пеньки для мочки, полагая на одноконную подводу 2 копы и на пароволовую 4 копы, на разстояніи:

	На пароволовыхъ.	На одноконныхъ.
до 1 версты	24 копъ	12 копъ
отъ 1 — 2 —	16 —	8 —
— 2 — 3 —	12 —	8 —
— 3 — 5 —	8 —	6 —
— 5 — 7 —	4 —	4 —
— 7 — 10 —	4 —	2 —

При обратной перевозкѣ пеньки, послѣ мочки, полагается количество копъ вполовину менѣе противъ приведеннаго разсчета. При этомъ работникъ долженъ разставить пеньку по указанію завѣдывающаго работами.

26) При перевозкѣ хлѣба съ поля въ гумно, или на токъ, полагается на пароволовую подводу: озимаго хлѣба не менѣе 2 и яроваго $2^1/_2$ копъ, и на одноконную подводу — озимаго не менѣе 1 и яроваго $1^1/_2$ копы.

При семъ полагается, что подводчики сами накладываютъ копы, помогая другъ-другу, и сваливаютъ привезенный хлѣбъ въ гумно, или на токъ, не складывая въ скирду. При этой перевозкѣ подводы должны сдѣлать на разстояніи:

	Пароволовыя.	Одноконныя.
до 1 версты	7 оборотовъ	10 оборовъ
отъ 1 — 2 —	5 —	6 —
— 2 — 3 —	3 —	4 —
— 3 — 6 —	2 —	« —
— 3 — 5 —	« —	3 —
— 6 — 10 —	1 —	« —
— 5 — 7 —	« —	2 —
— 7 — 12 —	« —	1 —

27) Конными граблями съ одной перепряжкою въ день, сгресть сѣна на 5 десятинъ.

28) Одною лошадью, или парою воловъ, подволочить къ мѣсту, назначенному для стога или скирды, сѣна 40 копъ.

29) Перевезти сѣна на разстояніи:

	Пароволовыхъ.	Одноконныхъ.
отъ 1 до 2 верстъ	3 воза	4 воза
— 2 — 5 —	2 —	3 —
— 5 — 7 —	1 —	2 —
— 7 — 12 —	1 —	1 —

Сѣно должно быть взято изъ стога и сложено по указанію завѣдывающаго работами. При этомъ на каждый возъ налагается: лѣтомъ — на одноконный 15 пудовъ, на пароволовый 25 пудовъ; а на саняхъ въ одну лошадь—18 пудовъ, а на парѣ воловъ — 30 пудовъ.

30) Привезти свекловицы, полагая на одноконную подводу $1^1/_2$ берковца и на пароволовую 3 берковца, на разстояніи:

	На пароволовой.	На одноконной.
до 1 версты	24 берковца	12 берк.
отъ 1 — 2 —	15 —	9 —
— 2 — 3 —	12 —	$7^1/_2$ —
— 3 — 5 —	9 —	6 —
— 5 — 7 —	4 —	3 —
— 7 — 12 —	3 —	$1^1/_2$ —

При семъ подводчикъ долженъ самъ положить и сложить свекловицу по вѣсу.

31) Перевезти одну кубическую сажень дровъ, на разстояніи:

отъ 1 до 2 верстъ	2 дня
— 2 — 4 —	3 —
— 4 — 5 —	4 —
— 5 — 7 —	6 дней.

При этомъ для перевозки каждой кубической сажени дровъ полагается не менѣе 10 одноконныхъ, или 7 пароволовыхъ.

Примѣчаніе. При производствѣ работъ, въ этомъ отдѣлѣ урочнаго положенія поименованныхъ, должны быть даваемыотъ помѣщика исправныя орудія, съ нужнымъ, по свойству земли или работъ, количествомъ скота; въ противномъ случаѣ урокъ для работника не обязателенъ. Работники же обязано подъ опасеніемъ штрафа, опредѣляемаго мировымъ посредникомъ, беречь даваемыя имъ орудія и отнюдь не изнурять рабочаго скота.

На основаніи ст. 214 мѣстнаго Малороссійскаго положенія, всѣ непоименованныя здѣсь работы, производятся безурочно.

По ст. 215 того же Положенія, число рабочихъ часовъ въ рабочемъ днѣ опредѣляется только для работъ безурочныхъ и не должно превышать: въ лѣтнее полугодіе — 12-ти, а въ зимнее — 9-ти часовъ. Въ число это не включается время, назначаемое для отдыха рабочихъ.

На основаніи ст. 206 мѣстнаго Малороссійскаго Положенія, дни праздничные, закономъ опредѣленные, не могутъ быть назначаемы для работъ; причитающуюся съ нихъ повинность крестьяне обязаны отработывать сполна въ будни.

Всѣ праздничные дни значатся въ табели праздничныхъ дней, составленной и утвержденной для Черниговской губерніи Черниговскимъ губернскимъ по крестьянскимъ дѣламъ Присутствіемъ, въ засѣданіи 19 іюля 1861 года.

Б. Въ имѣніяхъ, состоящихъ на Великороссійскомъ положеніи.

1) Поденная работа мужская тяглая.

1) Сохой въ одну пару воловъ, или пару лошадей выорать $^1/_2$ десятины.

2) Одноконной сохой выорать $^1/_3$ десятины.

3) Взмѣшать или вспахать во второй разъ одноконной сохой $^1/_2$ десятины.

4) Плугомъ, запряженнымъ въ 2 или 3 лошади, выорать $^1/_2$ десятины.

5) Провести борозды одноконною сохой подъ картофель или свекловицу 1 десятину.

6) Запахать положенный картофель въ борозды:

а) Одноконной сохой 1 десятину.

б) Пароволовой сохой $1^1/_2$ десятины.

7) Пропахать картофель, свекловицу и табакъ одноконною сохою или распашникомъ 1 десятину.

8) Разлѣшить подъ навозъ одноконною сохою:

а) По 300 клѣтокъ на десятинѣ, 8 десятинъ.

б) По 480 клѣтокъ на десятинѣ, 5 десятинъ.

9) Двумя малыми желѣзными боронами, запряженными каждая одною лошадью, заборонить въ одинъ слѣдъ 1 десятину.

10) Двумя одноконными боронами заборонить въ два слѣда (крестъ-накрестъ) 2 десятины.

11) Каткомъ, запряженнымъ одною лошадью, укатать 2 десятины.

12) Двойнымъ каткомъ, запряженнымъ парою воловъ, 4 десятины.

13) Вывезти сѣмянъ въ поле на одной подводѣ на 4 десятины.

14) Сѣяльной машиной засѣять (приготовленными на мѣстѣ сѣмянами):

а) Яроваго хлѣба 8 десятинъ.

б) Озимаго хлѣба 10 десятинъ.

15) Конными граблями, съ одною перепряжкою въ день, сгресть сѣна на 5 десятинъ.

16) Одною лошадью подволочить къ мѣсту, назначенному для стога, или скирды, сѣна 40 копъ.

17) При перевозкѣ хлѣба съ поля въ гумно, или на токъ, полагается на пароволовую подводу озимаго не менѣе 2 и яроваго $2^1/_2$ копы, и на одноконную подводу озимаго не менѣе 1 и яроваго $1^1/_2$ копы.

При семъ полагается, что подводчики сами накладываютъ копы, помогая другъ-другу, и сваливаютъ привезенный хлѣбъ въ гумно, или на токъ, не складывая въ скирду. При этой перевозкѣ подвода должна сдѣлать на разстояніи:

			пароволовая		одноконная	
	1	версты	7	оборотовъ	10	оборотовъ
отъ 1	до 2	—	5	—	6	—
— 2	— 3	—	3	—	4	—
— 3	— 6	—	2	—	«	—
— 3	— 5	—	«	—	3	—
— 6	— 10	—	1	—	«	—
— 5	— 7	—	«	—	2	—
— 7	— 12	—	«	—	1	—

Примѣчаніе. Такое самое число оборотовъ опредѣляется на перевозку кирпича, причемъ полагается на одноконную подводу 80 кирпичей, а на пароволовую—120 кирпичей.

18 Обрѣзать конопляныхъ головокъ и перевезти ихъ на овинъ, на разстояніи отъ 1 до 2 верстъ (при семъ полагается въ помощь конному работнику женщина) 8 копъ.

19) Вывезти навозу одноконныхъ подводъ въ 12 пуд. каждая и пароволовыхъ въ 25 пуд., на разстояніи:

	Пароловая.	Одноконная.
до 1 версты	8 возовъ	10 возовъ
отъ 1 до 2 верстъ	5 —	7 —
— 2 — 3 —	3 —	5 —
— 3 — 5 —	2 —	3 —
— 5 — 7 —	1 —	2 —

20) Перевезти пеньки для мочки, полагая на одноконную подводу 2 копы и на пароволовую 4 копы, на разстояніи:

	на пароволовой,	на одноконной.
до 1 версты	24 копы	12 копъ
отъ 1 до 2 вер.	16 —	8 —
— 2 — 3 —	12 —	8 —
— 3 — 5 —	8 —	6 —
— 5 — 7 —	4 —	4 —
— 7 — 10 —	4 —	2 —

При обратной перевозкѣ пеньки, послѣ мочки, полагается количество копъ въ половину менѣе противъ приведеннаго разсчета. При этомъ работникъ долженъ разставить пеньку по указанію завѣдывающаго работами.

21) Перевезти сѣна на разстояніи:

	Пароволовыхъ.	Одноконныхъ.
отъ 1 до 2 верстъ	3 воза	4 воза
— 2 — 5 —	2 —	3 —
— 5 — 7 —	1 —	2 —
— 7 — 12 —	1 —	1 —

Сѣно должно быть взято изъ стога и сложено по указанію завѣдывающаго работами. При этомъ на каждый возъ налагается: лѣтомъ на одноконный 15 пудовъ, на пароволовый 25 пудовъ; а на саняхъ: въ одну лошадь—18 пудовъ, а на парѣволовъ—30 пудовъ.

22) Привезти свекловицы, полагая на одноконную подводу $1^1/_2$ берковца и на пароволовыхъ 3 берковца, на разстояніи:

	На пароволовой.	На одноконной
до 1 версты	24 берковца,	12 берковцевъ
отъ 1 до 2 вер.	15 —	9 —
— 2 — 3	12 —	$7^1/_2$ —
— 3 — 5	9 —	6 —
— 5 — 7	3 —	3 —
— 7 — 12	3 —	$1^1/_2$ —

При семъ подводчикъ долженъ самъ наложить и сложить свекловицу по вѣсу.

23) Перевезти одну кубическую сажень дровъ, на разстояніи:

отъ 1 до 2 верстъ	2 дня
— 2 — 4 —	3 —
— 4 — 5 —	4 —
— 5 — 7 —	6 дней.

При этомъ, для перевозки каждой кубической сажени дровъ, полагается не менѣе 10 одноконныхъ или 7 пароволовыхъ подводъ.

24) Перевезти бревна, 3-хъ сажень длины и отъ 4 до 6 верш. въ отрубѣ, одноконной подводѣ, на разстояніи:

отъ 1 до 3 верстъ 2 бревна.
— 4 — 10 — 1

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

25) Перевезти накатникъ или рѣшетникъ, отъ 3 до 4 сажень длины и отъ 2 до $2^1/_2$ верш. въ отрубѣ, должна одноконная подвода, на разстояніи:

отъ 1 до 3 верстъ 6 штукъ.
— 4 — 10 — 3 штуки.

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

26) Перевезти досокъ, 3 сажень длины и отъ 7 до 9 верш. ширины, должна одноконная подвода, на разстояніи:

отъ 1 до 3 верстъ 4 доски.
— 4 — 10 — 2 —

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

27) Перевезти шелевки, отъ $2^1/_2$ до 3 саж. длины и отъ 6 до 9 верш. ширины, должна одноконная подвода, на разстояніи:

отъ 1 до 3 верстъ 12 шелёвокъ
— 4 — 10 — 6 —

Пароволовая подвода должна перевезти вдвое.

Примѣчаніе. При производствѣ роботъ, въ этомъ отдѣлѣ урочнаго положенія поименованныхъ, всѣ орудія, какъ ручныя, такъ и упряжныя, употребляемыя въ крестьянскомъ хозяйствѣ, должны быть отъ нихъ; что же касается до орудій, употребляемыхъ въ улучшенныхъ хозяйствахъ, какъ-то: молотильныхъ машинъ, сѣяльныхъ, конныхъ граблей, плуговъ и тому подобныхъ, то они должны быть даваемы экономіею въ исправности, съ нужнымъ, по свойству орудій, количествомъ скота. Работники же обязаны, подъ опасеніемъ штрафа, опредѣленнаго мировымъ посредникомъ, беречь даваемыя имъ орудія и отнюдь не изнурять рабочаго скота.

II. МУЖСКАЯ ПѢШАЯ РАБОТА.

Въ одинъ рабочій день:

1) Скосить озимаго или яроваго хлѣба $^1/_2$ десятины.

2) Выкосить травы:

а) На болотахъ рѣдкихъ травъ $^1/_2$ десятины.

б) на заливныхъ лугахъ или искусственныхъ покосахъ $^1/_3$ десятины.

3) Сгресть сѣна и поставить въ копы ручными граблями на $^1/_2$ десятины.

4) Сгребенное сѣно конными граблями собрать въ копы на сѣнокосѣ; гдѣ косятъ три косаря, на $1^1/_2$ десятины; гдѣ же косятъ два косаря, то на $2^1/_2$ десятины.

5) Засѣять хлѣба озимаго и яроваго, при сѣменахъ, привезенныхъ на мѣсто, 3 десятины.

6) Разбросать навозу на полѣ:

а) одноконныхъ подводъ 50 возовъ.

б) пароволовыхъ 30 возовъ.

7) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, перевѣять на вѣялкѣ, убрать солому въ ометъ, также полову, и отору и насадить на овинъ:

а) яровой пшеницы 50 сноповъ.

б) прочаго озимаго и яроваго хлѣба 1 копу.

в) конопли 2 копы.

8) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, убрать солому въ ометъ и насадить на овинъ:

а) яровой пшеницы 1 копу.

б) озимаго хлѣба $1^1/_4$ копы.

в) яроваго 2 копы.

9) Перевѣять хлѣба на лопату 4 четверти.

10) Положить въ скирду привезеннаго хлѣба 20 копъ.

11) Набрать пеньки 40 пуковъ, въ $^3/_4$ арш. каждый въ перевязи, то есть $^6/_5$ копы.

12) Уложить пеньку въ воду, перевязать ее и нагрузить 4 копы.

13) Вынуть пеньку изъ воды и разставить ее въ ряды 4 копы.

14) Смять пеньки на ручную мялку $1^1/_4$ копы.

15) Выбрать картофеля и снести въ кучи или ссыпать ее въ мѣшки 4 четверти.

16) Выкопать свекловицы и очистить ее $1^1/_2$ берковца.

17) Развѣшать въ сараѣ 6 пароволовыхъ возовъ табаку, подаваемаго съ возовъ другими работниками.

18) Сложить въ кипы табаку 20 пудовъ.

19) Срубить изъ валежника и сложить дровъ $^1/_3$ кубической сажени

20 Изъ густо растущаго лѣса, при сплошной рубкѣ, нарубить дровъ $^1/_2$ кубич. сажени.

21) Привезенныхъ кольевъ для огорожи очистить и заострить 150 штукъ.

22) Выдѣлать кирпича изъ приготовленной глины 700 штукъ.

23) Приготовить глины, т. е. нарыть и подвезти ее на тачкѣ къ ямѣ, для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичъ.

24) Вымѣсить глины въ ямѣ для одного рабочаго, выдѣлывающаго кирпичъ.

25) Перевезти въ горнъ сырцоваго кирпича на тачкѣ 1000 штукъ.

26) Вынуть изъ горна и сложить близь него кирпича выпаленнаго 1000 штукъ

27) Вырыть канавы въ 3 аршина ширины и въ 2 аршина глубины 3 погонныя сажени.

28) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на доски, семь шнуровъ изъ 9 аршиннаго бревна отъ 8 до 10 вершковъ толщины.

29) Два работника должны выпилить, продольною пилою, на шелевку, 11 шнуровъ изъ 9 аршиннаго бревна отъ 5 до 7 вершковъ толщины.

30) Загородить плетня изъ приготовленнаго матеріала, вышиною въ 2 аршина, вдвоемъ, 30 сажень.

31) Два работника должны перепилить, поперечною пилою, на 3 полѣна и расколоть 1 кубич. саж. дровъ.

32) Четыре работника должны пошить (покрыть) скирду хлѣба, длиною 10 сажень и шириною $2^1/_2$ сажени.

33) Шесть рабочихъ (въ сѣверныхъ и среднихъ уѣздахъ) должны сбросать 2 стога, каждый въ 100 копъ сѣна, подвезеннаго на мѣсто, назначенное для стоговъ и завершить ихъ. При семъ копы полагаются вѣсомъ въ $4^1/_2$ пуда.

34) Восемь рабочихъ (въ среднихъ уѣздахъ) должны сложить скирду сѣна въ 140 копъ, полагая по 9 пудъ въ копѣ. Скирда должна быть въ 5 саж. длины, $2^1/_2$ саж. ширины и въ 7 сажень черезъ верхъ.

Примѣчаніе. Всѣ означенныя въ этомъ второмъ отдѣлѣ урочнаго положенія

работы исполняются орудіями, принадлежащими крестьянамъ, за исключеніемъ вѣялокъ, пилъ и тачекъ, которыя должны быть поставляемы отъ господской экономіи.

III. ЖЕНСКАЯ РАБОТА.

1) Сжать озимаго хлѣба 60 сноповъ, въ 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы или полукопки 1 копу.

2) Сжать яроваго хлѣба 90 сноповъ, въ 5 четвертей въ перевязи, и сложить его въ копы или полукопки $1^1/_2$ копы.

3) Связать скошеннаго хлѣба въ снопы и сложить его въ копы или полукопки на $^1/_4$ десятины.

При уменьшенной вязи сноповъ, размѣръ урока долженъ соразмѣрно увеличиться, такъ напримѣръ: если снопы окажутся въ 4 четверти, то урокъ полагается не въ 60 сноповъ, а въ 75, если въ 3 четверти, то въ 90 сноповъ.

3) Набрать конопли 30 пуковъ, по 3 четверти въ каждой перевязи, $^1/_2$ копы.

5) Сѣно сгресть и поставить въ копы на $^1/_3$ десятины.

6) Послѣ подвозки копъ къ стогу, сгресть слѣдъ сѣнныхъ копъ на 2 десятины.

7) Обмолотить сыромолотомъ или съ овина цѣпами, перевѣять на вѣялку, убрать солому въ ометъ, также полову и отору и насадить на овинъ:

а) всякаго хлѣба 1 копу.

б) конопли 2 копы.

8) Выбрать чистаго льна 60 сноповъ, каждый по 6 четвертей въ перевязи, 1 копу.

9) Выбрать льна, заглушеннаго сорными травами, вдвое менѣе т. е. $^1/_2$ копы.

10) Сколотить льняныхъ головокъ 1 копу.

11) Разостлать на стлищѣ льна 2 копы.

12) Поднять и связать льна 2 копы.

13) Мять, трепать и вязать ленъ въ пучки, 1 копу.

14) Сполоть льна 80 кв. сажень.

15) Посадить сѣмяна свекловицы на 240 квадратныхъ сажень.

16) Сполоть свекловицу:

а) въ первый разъ 60 кв. сажень.

б) во второй разъ послѣ пропашки и прорвать свеклу на 100 кв. сажень.

в) въ третій разъ 160 квадратныхъ сажень.

17) Вынуть изъ земли и очистить свеклу 1 берковецъ.

18) Посадить картофель подъ соху въ борозды на $^1/_2$ десятины.

19) Выкопать изъ земли и свалить въ кучи, или ссыпать въ мѣшки картофеля 3 четверти.

20) Выпаханнаго картофеля сохами выбрать изъ бороздъ и снести въ кучи на пространствѣ 200 кв. сажень.

21) Въ теченіе дня засадить и полить табачной плантаціи 80 кв. сажень. При семъ вода должна быть привезена на мѣсто.

22) Высаповать табачной плантаціи на 240 кв. сажень.

23) Подчистить или обломать нижніе листы табаку на 400 кв. сажень.

4) Пасынковать и сорвать верхи табачныхъ растеній:

а) въ первый разъ 240 квадратныхъ сажень.

б) во второй разъ 300 кв. сажень.

25) Срубить и собрать въ кучи табакъ съ 400 кв. сажень.

26) Шнуроваго табаку сорвать листья и нанизать на шнуры съ 240 кв сажень.

27) Скласть въ папуши табаку $1^1/_2$ пуда.

28) Сжать очерету 90 кулей, имѣющихъ 3 четверти въ окружности, $1^1/_2$ копы.

29) Остричь 12 овецъ.

На основаніи ст. 216 Великороссійскаго Положенія, всѣ непоименованныя здѣсь работы производятся безурочно.

По ст. 217 Великороссійскаго Положенія, число рабочихъ часовъ въ рабочемъ днѣ опредѣляется только для работъ безурочныхъ, и не должно превышать: въ лѣтнее полугодіе—12-ти, а въ зимнее 9-ти часовъ. Въ число это не включается время, назначаемое для отдыха рабочихъ.

По ст. 207 Великороссійскаго Положенія, дни праздничные, закономъ опредѣленные, не могутъ быть назначаемы для работъ; причитающуюся съ нихъ повинность крестьяне обязаны отработывать сполна въ будни.

Всѣ праздничные дни значатся въ табели праздничныхъ дней, составленной и утвержденной для Черниговской губерніи Черниговскимъ губернскимъ по крестьянскимъ дѣламъ присутствіемъ, въ засѣданіи 19 іюля 1861 года.

ВІСТІ.

ЗЪ ЧОРНОМОРП.

(25 мая 1862 року).

А ке́-лишъ, притулимося й ми до *Осно́ви*, — коли приймете, пано́ве;—бо куди́ більшъ? Вона́, опрічъ пісе́нь Тара́са Григо̀ровича, та книжо́къ Пантелеймо́на Олекса́ндровича, це́рва обізва́лася, передъ усімъ світомъ, за Вкраїну; а ту́течка-тільки натякни́ за нашу рідну, такъ ажъ жижки́ тру́сятця! Та кому́ й въ охо́тку бу́де почу́ти за насъ, якъ не нашимъ таки́-жъ бра̀тчикамъ-украінцямъ? Пе́вне: —рідний до рідного озива́етця...

Ма́ло-чого̀ га́рного та весе́лого ба́чивъ я на Чорномо́рії у послідні 9-ть рікъ;—все більшъ таке́, що бода́й и не зга́дувати!... Неха́й хто и́нший оповіда́е те́, що було́, а я, яко-мо́га, росказуватиму—що́ передъ очи́ма.

У *Осно́ві*, Лю́того місяця, начита́ли ми, я́къ то розу́мно, та щи́ро лю́де наші пильну́ють на Вкраїні: мирові посере́дники—між бідола́шнимъ народомъ; обчества́—за усякі шко́ли й гимна́зії; писа́телі працю́ють за *право* наше народне й исто́рію,—скрізь загомоні́ли та́мичка—сла́ва Господеві!—а въ насъ, на Чорномо́рії, не чу́ть, не чу́ть нічо́го!.. Чи-то-й-пакъ воно́ й чу́ть де́-що, й заворуши́лося, нена́че, ко́й-де, та я́кось неза́вжди такъ, якъ у до́брихъ люде́й. Отъ, хочъ-би́ тепе́ръ и оті́ рівчаки́, що повиво́дили уздо́вшъ всеі гла́вноі у́лиці нашого Екатеринода́ра (*красною*-имену́етця): се діло, далебі́, непога́не!.. До сёго ча́су, ма́ло чого́ пу́тьнёго зро́блено для військового города, а тепе́ръ спа́сибі, прийма́ютця,—хочъ ні капита́лівъ, ні и́ншихъ »средствъ« якъ тамъ ка́жуть, не прибавилося... Схоті́въ нача́лникъ, звелі́въ козака́мъ копа́ти рівчаки́ по обо́хъ бока́хъ у́лиці—и пішло й пішло́!..

Та гáрно, знáете, такъ... рівнéнько—такъ вúведено й земля́ такúмъ гóрбикомъ, по сáмому шляху́, утоцёвана, що залюбкú й гля́нути!.. Сé вже, мáбуть, не такъ бу́де, якъ рóківъ зъ дéсять тому́: Військовé Правлéние одпустúло, зъ військовúхъ грошей, тúсячъ шість карбóванцівъ, а отаманъ поклúкавъ якóгось инженера, та й кáже ёму:.. »óсь тобі грóші,—зробú, будь лáсківъ, тáкъ, щобъ не булó оттúхъ багвю́къ по гóроду...« Инженéръ же той, кумéдний, паня́въ козакíвъ, та й звелíвъ імъ копáти канавкú по у́лицяхъ,—по бокахъ, знáчить... »Якъ-же ёго копáти?« питáють... »трéба, мáбуть, той иструмéнтъ, що ватерпáсомъ звéтця, чи-щó?...« Эгé, дурні,—каже,—якúй вамъ иструмéнтъ?... копáйте тáкъ-собі, прóсто: аршúнівъ зъ два у ширину́, та стíльки-жъ у глибину́,—отъ и все.—Коли такъ, то й тáкъ! Почалú копáти, й вúкопали... Звíсно, гóродъ не на рівному помóсті стоíть—тамъ вúще, тамъ нúзче,—а канáва скрізь однáкова: водú й натяглó у ті канáви й зацвілá та вода трясúною,—жáби й плóдятця тамъ и виспівують собі одъ весни́ до весни́... Оттакé!.. Тепéръ, кажу́, не такъ вже, мáбуть, бу́де, бо приймáютця не тáкечки за діло,—спасúбі імъ! А вжé-жъ и грязю́ка у насъ що-году,—всі знáють! Базíкали, якось, що козáкъ, изъ конéмъ, изъ рáтищемъ, пірну́въ у калю́жі, посерéдъ улиці, та вже лíтомъ, якъ вúсхло, якáсь жінка, йдучú на базáрь, нóгу собі проштрикну́ла объ рáтище: тогді тільки й дознáлися за бідолáху й одкопáли!.. *Нінащо*, бáчете, булó, й дóсі, вúмостити!..

Лавóкъ у Екатеринодáрі, що-гóду, усé більшъ, усé більшъ,—трохá чи не вся крáска у лавкáхъ!.. Армéни більшъ торгу́ють, та, здаéтця, одúнъ Грекъ, и чоловіка зъ чотúрі Москалівъ.—Чу́дно мені тé, що, въ лавкáхъ тúхъ, чогó-чогó—а мóдного жінóчого товáру найбільшъ: матéрій, сúтцівъ, барéжівъ, шляпóкъ усякихъ — и ґарибальдúцькихъ и кáтъіхъ-знá якúхъ!—Спідницъ зъ химéрними сталёвими пружúнами и усёгó такóго,—не перелíчишъ! И кому́-бъ, здаéтця, куповáти іхъ?.. Одже купу́ють!..

Сю зіму, бáчите, и отсé весно́ю у насъ, трохá не що-дня́, бенкéти, та тáнці—обчествó цивілізу́етця,—такъ тутъ паніямъ, та панночкáмъ, котрі—не кажу—читáють, а й не балáкають по-нáшому, трéба-жъ у мóдахъ пороскошувáти!.. Шкода тільки, що бенкети сі не той... якось не цівілізу́ють, а тільки мáрно грóші витру́шують...

Бу́въ и я на тúхъ бенкéтахъ.—Панії наші й панночкú більшъ сидя́ть у тій кімнáті, дé танцю́ють, а у гостúнній, що ря́домъ... эгé!.. туди́ не вся́ке су́не нóса!.. Тамъ, бачите, заіжжі москалі — полкові

команди́ри зъ команди́ршами й зъ' челя́ддю, то́-що, та ті зъ на́шихъ, що му́сять бу́ти ви́щою ристокра́ттю, шанца́нськимъ прохлажа́ютця и згорда, відти, на дріботу́ погляда́ють!...

Звісно, ті, що підняли́ уве́сь се́й гарми́деръ, бажа̀ють до́бре вся́ке зроби́ти для Екатериндарського обчества́, хотять зъедини́ти ёго́, бо, ка́жуть, розлізлося,—та на ділі не те́ вихо́дить!.. Не ти́мъ, мабуть, треба обчество́ наше зъединяти. — Зъединить ёго́ *ро́зумъ*, та *интересъ грома́ди*. — Але́-жъ, ви непомірку́йте, люде до̀брі, що, бу́цімъ, ми нічо̀го й пу́тнёго не ро́бимъ—якъ тільки танцю́емо, ря́димось, та *то́пчемъ* о́динъ-о́дного; ні!.. ми́ неду́же й одъ васъ одста́ли—*ми дівочу собі шко́лу придба́ли*!.. Я-бъ радісінький усе́ вамъ, до́чиста, за не́і, росказа́ти: и я́къ и що́, та, кажу́-жъ бо, въ на̀съ не все́, якъ у добрихъ людей,—ми якісь чудні собі!.. Ось слу́хайте!.. Була̀ ту́тъ, у Екатериндарі, до́бра люди́на—случа́емъ заіхала—*Н. С. Ива̀ніна*—генера́льша.—Вона́ вже пізне́нько за́міжъ ви́йшла, а пе́ршъ, ка́жуть, жила́, изъ' се́страми, свое́ю робо́тою: квітки́, тамъ изъ'во́ску, ліпи́ла, зъ'шведськоі мо́ви, на моско́вську, книжки́ перекладала́ и діте́й вчи́ла; у Петербу́рсі, мовля́ють, яку́сь шко́лу завела́, — до́бра, працёвита, кажу, люди́на!.. Отта-жъ-то Иваніна, въ маі місяці 1860 ро́ку, візьми́ та й ухопи́сь за ду́мку: заведу́ дівочу шко́лу у Екатери́ндарі, бо Чорномо́рцямъ тре́ба еі давно́... Що́ тамъ—у Каде́цькі Корпуса́ ваканцій зъ 20-ть, та у Институ́ти те́жъ—се́ па́нськимъ дітямъ, та й-то багате́нькимъ, а біднимъ панка́мъ и дру́гимъ—я́къ?.. Зроблю́, ка́же, діло—та й зроби́ла... Ти́хо, та прихільно підла́щилась вона́ до обчества́ на́шого, підбадёрила ёго, ажъ де́ не взяли́сь и охотники—стали грать на тія́трі, пішли́ ра́зні збо́ри—доброхіть и такъ за що́; конце́рти, лотаре́і зъяви́лися; откупщикъ туте́шній, щобъ показа́ти, що й вінъ не аби́-який, подарува́въ буди́нокъ, для теі шко́ли, добренькій, на пе́рвий случа̀й и проце́нти зъ 25-ти ти́сячъ рублівъ. — Підби́ла вона паній на́шихъ у *члени* поступи́ти, та й зъ ни́хъ узяла́, ка́жуть, карбо́ванцівъ зъ 300; понапи́сувала листи́ до де́-якихъ значни́хъ людей на Кавка́зі и відъ нихъ добула̀ не одну́ кріхту; ви́клопотала розріше́ние нача́лства одкри́ти ту́ю шко́лу, та, по весні 1861-го ро́ку, діло й зроби́лося. — Оповісти́ли насъ, що, мовъ, моле́бствіе бу́де и школа дівоча на світъ народи́тця, такъ просять обчество й чле́нівъ-помо́шниць у добро́му ді́лі подиви́тися на се́е чу́до.—Звісно, усі зрозуміли, що се не бенке́тъ яки́й зъ танцями, відъ котри́хъ тільки но́ги болять, та живітъ підво́дить—бо тре́бажъ гарне́нько підпереза́тьця й

зашнурува́тьця—такъ уся́ке блага́ло Го́спода милосе́рдного—неха́й бу́де щасли́вий сей пе́рвий почи́нокъ!.. Де́-які вже й міркува́ли, що отъ, мовъ, и наші заходи́лися коло розумного діла, що й наші підуть у гору!.. »Нехай-же не ка́жуть, бу́цімъ то ми зо́всімъ спимо, зо́всімъ зледащіли!..»

На моле́бствіі було нача́лство, були́ й такъ-лю́де зъ' грома́ди, а дівча́тка за́разъ поприхо́дили—якъ зъ' землі повиростали!.. Начальниця, котру обра́ли чле́ни, стоя́ла зъ' ни́ми. Панъ-оте́ць привіта́въ и поблагослови́въ »благо́е начинание« а по́тімъ и розійшли́сь. Иваніна, ра́дуючись, що все́-якъ слідъ, написа́ла »Отчетъ« и роздала́ сама́, або розісла́ла ёго́, до члені́въ-Чорномо́рокъ. У тому́ »Одчо́ті« понапи́сувано: відкіль які гро́ші збіра́лися, скільки іхъ усіхъ и скільки пішло на пе́рве хазя́йство по шко́лі; яки́й »Шта́тъ« утверди́ло нача́лство, яки́мъ поря́дкамъ пови́нно бу́ти и чи́мъ підде́ржуватиметця та́я шко́ла; все́ зроби́ла, якъ слідъ, та й поіхала одъ насъ,—бо тре́ба було іхати. Трапля́лись, опісля́, такі люде, що ще́ й ля́яли еі за до́бре діло,—та безъ то́го вже немо́жна!..

Н. С., одъізжа́ючи, нака́зувала паніямъ нашимъ—членамъ, щобъ вони́ зроби́ли зъ се́бе »совітъ« та й пра́вили тіе́ю новорожде́нною школою: бо ви, каже, клопота́лись коло не́і, ви й назира́йте, щобъ усе́ було́—якъ слідъ: коли тре́ба бу́де помогти́ грішми, або чимъ другимъ—робіть такъ, якъ я роби́ла. Такъ що-жъ бо?.. теперъ ніхто́ й не зна́: я́къ воно й що́ воно у тій школі. Ка́жуть, нача́лниця дає́ одчо́тъ Отаманові за свое управле́ние и пи́ше-бъ то до Н. С. Ива́ніно́і — де́ тамъ та живе́, — а обчества́ не пита́ й совіту у ёго не про̀сить... ажъ чудно! Звісно, по́ки нача́лниця люди́на до́бра й розу́мна, шко́лі й гара́здъ; якже́ — жъ тра́пиця инша, то небу́де тамъ ніякого пуття, бо вона́ пра́вить — якъ сама́ зна́е. Вже яке́-бъ діло чоловікъ нироби́въ, яки́й би вінъ не бувъ че́сний, а коли хова́етця, зъ ти́мъ діломъ, одъ світу, заразъ люде й почну́ть доко́пуватьця: та я́къ, та що́?.. та відкіль? та, ма́буть, що-не́будь не тее!.. Диви́сь, ні за те́, ні за се́, й сплету́ть незна́ть-що!.. Такъ воно̀ за́вжди. Мені здае́тця, щобъ нема́ти одъ людей нарікания, тре́ба-бъ не такъ тее діло вести́, негордува́ти обчество́мъ, котре́ дало́ й дає́ гро́ші, а прихили́тись до ёго, бо »грома́да—вели́кий чоловікъ!..« По́ки-жъ у насъ бу́де: »кому́ яке́ діло?!..« не ви́йде ажъ-нічогісінько. Онъ, подивіця, у »Осно́ві« надруко́вано »Отчетъ полтавскаго женскаго училища« се́ не по-на́шому: тамъ люде взяли́ся за діло, зрозуміли ёго́ якъ слідъ и одъ світу не хова́ють того́, що въ нихъ ро̀битця.

До сёго часу, у всіхъ школахъ начальникъ, або начальниця, одщитувались тільки передъ висчою ученою власттю, котра, дай Боже, разъ у годъ показувалась — а одъ громади затулили й щілки у вікнахъ; що-жъ тогді було, або й теперъ е ще по такихъ школахъ?.. зъ дітьми роблять що-хотя и порядки, більшъ, нікчемні!..

У нашій дівочій школі, поки-щодинъ класъ, бо поступили діти все малограмотні, коли й зовсімъ не безграмотні.—Такихъ дівчатокъ, що живуть у школі, на еі кошті (пансіонерокъ)—кажуть,—15-ть, а приходить учитьця, що-дня,—більшъ.—Учителівъ—2: одинъ вчить руській грамоті, а панъ-отець—Закону Божому. На що вже въ насъ бідность, такъ се—на вчитилівъ; бо хто сюди, за малу ціну, забьетця?... У насъ була надія, що у школі вчитимуть тіжъ учителі, котрі при нашій Екатериндарській гимназіі,—такъ куди!... И зъ гимназіею вийшла така кумедна сторія, що глумъ и роскаэувати!... Бачите, у 1850-му року, одкрита, въ Екатериндарі, на військовий кшталтъ, гимназія для хлопцівъ и поміщено еі у отаманському великому домі.—Въ 57-му року, домъ той згорівъ, а гимназію переведено у кріпость (біля старого деревьянного собору, де бувъ кошъ, якъ прийшли сюди батьки наші) и директоръ п. Р. одписавъ, що хочъ те поміщение й невелике, да нічого—*вдобне.*—Якъ-ось, у 1860 року,—нана-жъ тобі!... підняли тую гимназію, посадовили на вози, та й поперли у Ейській городокъ!... Здивувалися ми, та й годі, та тільки теперечки росчухали, що се діло п. директора!. Ему, бачите, не вподобавсь Екатериндаръ; вінъ візьми, та й напиши Попечителеві, що, мовъ, ні поміщения нема, ні удобства нема; що *жителі* Екатериндарські, лінивимъ, та поганимъ характеромъ, збивають тільки зъ пуття хлопцівъ!... що у Ейському, хочъ и меншъ буде приходящихъ козацькихъ дітей, зате — пансіонерівъ вчити удобніше,.. и всяке таке... Попечитель—дальшъ, а відти—повеліние,—та й діло у шапці!...

Гимназія одкрита—для Чорноморцівъ и найменована—Екатериндарською; Екатериндаръ стоіть по-середъ Війська; живуть у ему—самі Чорноморці; зъ станиць кожному приходитця, по кільки разівъ у рікъ, зъіздити сюди—то на ярмарокъ, то по службі,, то у присудственне місто яке, бо всі вони тутъ;—а гимназіі, бачъ, невдобно!... Ейський городокъ постановивъ князь Воронцовъ, біля Азовського моря, у-кінці Чорноморії, та пильнуючи за *торговлю*, й приклика̀въ туди охотниківъ иногородьніхъ; давъ імъ разні вільготи и

наказавъ, первимъ діломъ, будувáть камьянні хáти.—Насúпало тудú усякого лю́ду — більшъ безпашпо́ртнихъ, — почали строітьця, вúвели камьянні лавкú, та тільки у тихъ лавкáхъ увéсь капитáлъ—кремінці, а хáти, більшъ, недостро́ені. Волоцю́гамъ нічого робити тамъ, — такъ вонú частéнько грабую́ть на доро́зі а иноді штрикáють и ножáкою у рéбра добрихъ людей;—оттамъ гимназіи удо́бно!... То нічо́го—що тудú мáло хто й іздить зъ насъ; що воно-бъ, здаéтця, лучче повірити хло́пця—коли я живу́ дé у станúці—своéму жъ таки братчикові екатеринда́рцеві, а ніжъ у волоцюги наймáти, для ёго, кватúрю—хочъ мóже й *примíръ* бувъ би добрий—всé-жъ тамъ, мáбуть, вдобніше, бо г. Р—му такъ завго́дно!—Вінъ я́кось, казáвъ мені: »я 7-мъ лѣтъ просилъ, бился, чтобы построúли зданіе для гимназіи, не добился этого,—и нахожу, что лучше помѣстить её въ Ейскѣ: тамъ есть, для этого, домъ!...« Мóже воно й такъ,—не знаю.—Спрáвді, чу́дно: изъ військово́го капитáлу, кинули 100 тúсячъ зъ' хвостомъ на нікчéмний *пароходъ*, а гимназіі нінавіщо вúстроіти!... Та й того таки впьять незнáю,—мóже той пароходъ, якъ би пішо́въ по Кубáні, та звістивъ насъ за цівилізáцію, то й зробúвъ би що пу́тне... Мóже, тая цівилізáція й прибігла бъ зъ нимъ, та й ухопúлася-бъ усé стро́іти та у́лиці сушúти,—Богъ ёго святúй знáе!...—Шкода тільки, що бідний пароходъ протяглú козакú, на бичовкáхъ, уздо́вшъ Кубáні, разівъ зо́-три—та й годі: більшъ ми ёго́ й небáчили.—Теперъ, кажуть, узявся, за пароходство по Кубáні, якійсь г. Н. та такъ-же хóче *дешево* за тé, зъ Війська, що не ймéшъ віри—троха чи не за-дарма! —

Отто жъ ще за ту Гимназію: якъ проїздивъ, у насъ, Государь, такъ и звелівъ вернýти еі назадъ, у Екатериндáръ, и соборъ новий, кáмьянний, звелівъ кончити, а то вінъ, Богъ знá зъ яко́го чáсу, стоіть собі тільки-тільки-що вúведенний. Ото, постомъ велúкимъ, прино́сять, якось, до мéне, зъ полúціі, по́вістку: »Его превосходительство просигъ г.г. дворянъ екатеринодарскихъ пожаловать въ домъ, назначенный для дворянскихъ собраній,—гдѣ имѣетъ посовѣтоваться съ ними о весьма важномъ дѣлѣ ..« здаéтця, такъ пúсано... Читáючи тé, я ажъ перехрестúвсь!... Слава тобі, Бóже!... Теперъ изъ нами не соро́млятця балáкати объ о́бщімъ ділі!...—велúке спасúбі, за тé его превосходительству!... Якъ зібрáлись, на дру́гий день, до-гу́рту, поліцмéйстеръ и обьявúвъ, що генералъ знайшовъ уже тро́хи гро́шей на тé, що бъ росплатúтися зъ купцемъ, у которого контрактувáли хату, у Ейському, для гимназіі, а чого недостаé—ви, мовля́въ, покло-

почітця й зберіть,—бо хуте́нько треба-бъ було вже й переводити гимназію наза́дъ—до-до́му.—Усякому чу́ти се було ра́дісно,—тільки пода́й Бо́же, що бъ якъ ве́рнитця, до насъ, гимназія,—*неби́ли* вже хло́пцівъ *різка́ми*, бо я зна́ю чоловіка зо́ три такихъ, котрі вчи́лись до́бре, зъ охотою, й го́лови въ нихъ непоро́жні, та ки́нули книжки́ й посідали на ко́ней, якъ одлупцюва́ли іхъ разівъ по̀-два,—за діло й безъ діла!—хай ёму зли́годні!—Ка́жуть:—То не гимназія, а салда́цька ро́та!... Бороні́ Боже хло́пця, та ще нашого, упря́мого, си́лувати пали́ччямъ!—

Ка́жуть, одведено вже й місце, де строітимуть гимназію, та жа́лко, коли пра́вда, що місце те въ кінці города, а не посере́дені,—не коло ново́го собору, відкіль би, здае́тця, тре́ба й починати усякі постро́йки,—неха́й Бігъ помага́е!...

Стецько Шаранъ.

ИЗЪ Г. БЕНДЕРЪ (Бессарабской области).

(6 іюня 1862).

Въ прошедшую недѣлю, во всей Бессарабіи Молдаване праздновали Дни Русалокъ (Зи́леле Руса́лилоръ). Сколько я ни спрашивалъ о поводахъ этого празднованія, никто не могъ мнѣ объяснить, а говорятъ только, что издавна такъ ведется, что Великоруссы и Малоруссы празднуютъ, въ эту недѣлю, девятый четвергъ, считая съ страстнаго, а Молдаване всю недѣлю празднуютъ для Русалокъ. Впрочемъ, нѣкоторые исключаютъ среду и пятницу. Такимъ-образомъ, въ эту недѣлю празднуютъ воскресенье и вторникъ Сошествіе Св. Духа; потомъ четвергъ, вѣроятно какъ девятый, и субботу, какъ день поминальный. Въ день Преполовенія, когда Молдаване празднуютъ «све́рдлеле руса́лилоръ» (т. е. въ избавленіе отъ мученій русалками), они обыкновенно собираютъ на полѣ полынь и посыпаютъ ею,—подобно какъ въ день Сошествія Св. Духа травою,—полы, кровати,

увѣшиваютъ стѣны въ защиту отъ русалокъ, а во время празднованія дней русалокъ, во всю недѣлю послѣ Сошествія Св. Духа, Молдаване носятъ эту полынь за кушаками, за пазухой, на картузахъ, а дѣвушки и на головахъ въ волосахъ.

2-го іюня, у насъ, въ Бендерахъ, былъ педагогическій совѣтъ, для котораго были приглашены и лица, начальствующія въ городѣ и уѣздѣ. Дѣло шло объ открытіи, при здѣшнемъ уѣздномъ училищѣ, послѣобѣденныхъ классовъ для дѣвочекъ отъ 8 до 13 лѣтъ, съ курсомъ женскихъ училищъ *втораго* разряда, — вслѣдствіе предложенія начальства одесскаго учебнаго округа. Педагогическій совѣтъ здѣшняго училища составилъ слѣдующее предположеніе: 1) въ женскомъ училищѣ преподавать законъ Божій, русскую грамматику, русскую исторію и географію въ краткомъ объемѣ, первыя четыре правила ариѳметики надъ простыми и именованными числами, и чистописаніе. На первыхъ порахъ предположено ограничиться самыми скромными (?) размѣрами для начатія этого курса, въ томъ предположеніи, что дѣло, которое само говоритъ за себя, по мѣрѣ возрастающей потребности, неминуемо должно будетъ постепенно развиваться болѣе и болѣе; 2) мѣсто преподаванія — домъ уѣзднаго училища; 3) для занятій послѣ обѣда назначить два часовыхъ урока; при этомъ, смотря по числу ученицъ, возрасту и познаніямъ ихъ, онѣ (?) могутъ быть раздѣлены на два класса и учителя могутъ мѣняться, чрезъ-что́ въ каждый день могутъ быть преподаваемы дѣвочкамъ всѣ *четыре основные* (?) предмета, по два въ каждомъ классѣ. При такомъ порядкѣ, преподаваніе шло бы путемъ правильнымъ (?) и безостановочнымъ;—время урока—часъ—очень достаточно для занятія однимъ предметомъ и неутомительно для дѣвочекъ;—3) вознагражденіе учителямъ и издержки на отопленіе должны производиться изъ пожертвованій общества, а если оно не будетъ въ состояніи найти источниковъ для вознагражденія учителей, то за ученіе будетъ взиматься самая умѣренная плата съ родителей ученицъ,—причемъ бѣднѣйшія могли бы быть совершенно освобождены отъ платы за ученіе; и 4) для занятія рукодѣліемъ предоставить обществу (?) пригласить наставницу по условію.

Гг. городничій, градской голова, при участіи г. судьи, по званію предводителя дворянства, указывали городскому обществу на пользу этого учрежденія и говорили о необходимости изыскать денежныя средства къ осуществленію столь благотворнаго дѣла. Если только городское общество, разумѣя подъ нимъ мѣщанъ и купцовъ, не исключая и Евреевъ, пойметъ важность этого учрежденія, то нѣтъ сомнѣнія, что нашъ городъ будетъ наконецъ имѣть женскую школу, въ которой онъ такъ нуждается. Но мало, кажется, надежды, потому-что здѣсьвообще всякія общеполезныя дѣла нелегко принимаются.—Впрочемъ, посмотримъ, что́ будетъ; вся надежда къ осуществленію этого предмета возлагается на мѣстное начальство,—ка́къ оно съумѣетъ убѣдить и объяснить дѣло. Но вотъ препятствіе не-малое. По требованію начальства одесскаго округа, назначены для обученія дѣвочекъ послѣобѣденные часы, а училище предлагаетъ для этого свои классныя комнаты. Между-тѣмъ, въ уѣздномъ училищѣ мальчики обучаются съ 8 до 2-хъ часовъ, слѣдовательно для дѣвочекъ остается время послѣ 2-хъ часовъ. Въ лѣтнее время еще бы ничего, исключая жаркихъ мѣсяцевъ; но въ осеннее и зимнее время, когда онѣ болѣе свободны, это время неудобно для хожденія въ классы; да, притомъ, дочери мѣщанъ нашего города и въ весеннее и въ лѣтнее время заняты то въ садахъ, то полевыми работами, что̀ составляетъ преимущественнное занятіе здѣшнихъ мѣщанъ; купцы здѣшніе большею-частью Евреи; конечно, нельзя думать, чтобы они отказались посылать и своихъ дѣтей въ женскіе классы.

Желательно, чтобы женское училище было учреждено на такихъ же началахъ, какъ и мужское уѣздное училище, съ особеннымъ помѣщеніемъ и съ особою смотрительницею, которая бы имѣла за дѣтьми постоянный надзоръ, и чтобы ученіе происходило также и по утрамъ. Это, впрочемъ, будетъ зависѣть отъ средствъ, какія предложитъ городское общество, и отъ-того, съ какимъ рвеніемъ общество возьмется за устройство женскаго училища. Во всякомъ случаѣ, полагаю, что если ужъ учреждать женское училище, то учреждать по болѣе-обширному плану, чѣмъ предположено въ опредѣленіи педагогическаго совѣта. Думаю, что для дѣвушки всякаго званія мало одного поверхностнаго знакомства съ св. исторіею, исторіею русскаго государства и первыми 4-мя правилами ариѳметики, для того, чтобъ эта дѣвушка сдѣлалась современемъ истинно-образованною матерью, доброю женою и домовитою хозяйкой. Необходимо нравственное образованіе—образованіе ума, сердца и характера, а этого нельзя достиг-

нуть современи внѣшнимъ, механическимъ обученіемъ. Странно, что въ опредѣленіи педагогическій совѣтъ имѣетъ ввиду дѣвочекъ, уже обученныхъ грамотѣ... Кто́ будетъ обучать ихъ сперва грамотѣ, и есть ли теперь между мѣщанскими дѣвочками грамотныя?—на это совѣтъ не обратилъ должнаго вниманія.

Воскресная школа при училищѣ, въ которую прошедшаго года записалось 62 человѣка, теперь совершенно въ бездѣйствіи.—Слухъ носится, что какая-то баба распространила молву, будто кто учится, въ этой школѣ того возьмутъ въ солдаты. Надо знать, что здѣсь нѣтъ рекрутской повинности и, поэтому, эта молва сильно подѣйствовала на учениковъ. Распорядитель школы мнѣ разсказывалъ, что недавно пришелъ въ школу одинъ молодой парень, полуграмотный, и изъявилъ желаніе учиться. Его приняли съ удовольствіемъ, но онъ ни за что́ не хотѣлъ объявить своей фамиліи и быть записаннымъ въ книгу приходящихъ, и только по убѣдительнымъ просьбамъ распорядителя объявилъ ему, *по секрету*, что онъ не хочетъ поступать »*въ москали*;« съ этимъ ушелъ, и больше не показывался. Вотъ вамъ и баба!... Говорятъ, ее арестовали; но сбившая съ толку молва уже пущена

Константинъ Жадановъ.

ИЗЪ СКВИРСЬКОГО ПОВІТУ (КИЇВСЬКОЇ ГУБ.)

13 Червця 1862 р.

Тожъ-то, добродію, мови теперъ межи простимъ людомъ про волю, мови такоі, що, якъ-то кажуть, и въ мішокъ іі не забрати!.. Власне ні про що більшъ люде и не балакають, якъ про волю та про волю. Бувало, коли зійшлись люде, отъ би тамъ на панщині, чи коло церкви, чи такъ де на роботі, чи тамъ учта де яка буде, обідъ, — оце де люде зійдутця, то сказано межъ людьми — безъ мови не буде. Ажи якъ и овечки у-гурті и овечки не вмовчать,—мекають; атожъ то чоловікъ у громаді щобъ мовчавъ! Бувало, коли громада то й рада, и про що, думаіте, люде найбільшъ люблять говорити? Найбільшъ ото

бувало говорать про господарство, про урожай, худобу: найбільшъ хазяйські речи почуіте у громаді... А теперъ-отъ не те вже. Наши хлібороби уже якъ не ті стали: господарувати вони й теперъ, хвалити Бога, не покинули, господарують вони й теперъ, али беседовати про господарство щось імъ отпала охота, теперъ ото про волю, кажу, беседують—не—набеседуютця. Ажъ дивно, чуіте, якось съ цёго. Таки-такъ що тільки й чути що про волю та й про волю!.. Нівроку нашимъ людямъ: це у нихъ такъ само йдетця, якъ у жидівъ. Жиди—люде балакливі, gergotати, стомать іхъ невзявъ, люблять, и все про гроши; у жида нема більшъ и мови, якъ про гроши. Отакъ теперъ и наші люде—все про ідно говорять: якъ ті жиди про гроши, такъ вони—про волю свою. Це виходить на тее, якъ приказують наші родичі—москалі: «что́ у кого болитъ, тотъ о томъ и говоритъ.»

Али думаіте, добродію, добра багато виходить зъ теі великоі мови?.. Де вамъ! тільки й всёго, що чоловікъ язика добре набье!.. Дежъ вона буде користна тая мова, коли всякий говорить и самъ знае, що чортъ-знае-що говорить; всякій говорить и самъ перший своему слову невірить. Це будуть говорити, говорити, и закінчать... якъ би ви думали? Найбілшъ—найбільшъ всяка рада такий мае кінець: »щось воно буде, щось воно буде?!. Такъ воно не буде якъ е, не буде; воно до чогось прийде! Ото—но що ми не знаемъ нічого, ото но горе, а воно щось е, е воно щось, та ми не знаемо... Не що вже робити, тра побідувати!..« И всі приговорують: »тра, тра!« И то зітхнуть всі и розійдутця.

Отъ вамъ и мова! отъ вамъ по всі раді! И якъ чоловікъ починавъ мову и якъ скінчивъ іі, то думка у нёго якъ була, такъ и зосталась ідинакова; щобъ такъ у чоловіка знаття прибуло хоця й на волосину, то ні. Це те саме зъ мовою, якъ съ піснёю часомъ бувае, коли співае багато людей та у іденъ голосъ. Уже якъ у іденъ голосъ всімъ співати, то лучче покинути; бо хоть співай, хоть ні, все ідно: ладу не буде. Що то й за пісня, що співаки, нівроку імъ, або вищать якъ ті мухи, що позавязаю́ть у паутині, або зновъ гудуть, якъ жуки ввечері... Отакъ само и зъ народомъ у насъ: кілько людей, кілько голівъ, и всі на іденъ ладъ говорять. Нема такъ, щобъ той одъ себе словце, друге, той одъ себе, той зновъ—свое: вонобъ щось и вийшло. Ато іденъ не знае, що до чого йдетця, другий не знае, всі говорать, и все якось не до діла. А врешті Богъ ёго знае, може воно такъ оно здаетця.

Ну, меньше съ тимъ; якъ говорать люде про волю то говорать; нехай тімъ часомъ наговорятця хоцяй. Али отъ-що, добродію, люде балакають всячину про волю, а щобъ »Положеніе« читати, то цёго нема... Якъ роздали »Положеніе«, такъ воно и спочивае чистеньке у волості, чи тамъ де: нема такихъ охотниківъ щобъ ёму настирались. Слухати навить не люблять, якъ станешъ говорити, часомъ, про те що пишетця у »Положеніі.« Якось, чуіте, ажъ дивно трохи. Ажи візьмімо ми наприміръ такъ. Оце я поповичь; міві пагано жити на світі; и вийшлабъ книжка така, що дае добро и волю поповичамъ. То, здаетця, неживий би я бувъ, а доставъ-би ту спасенну книгу, и вже хоть нехай тамъ каміння летить зъ неба, а вже прочитавъ би я ту книгу, ту свою волю, свое добро... А люде—ні. Нехай-то тамъ-тамъ того року и не було добре кому читати, и таки трохи страшно було читати. Знаіте, чоловікъ послухае, що ви ёму читаіте, и щось вінъ чувъ, щось вінъ самъ прикладе и говорить про »Положеніе«, про свою волю, ниначе про свій сонъ... а тутъ и до біди недалеко. Чоловікъ чувъ, не можна не заговорити про тее що чувъ; а заговорить,—кажуть, не до діла; и виноватъ,—біда, судъ... То це перше такъ було; теперъ ніби то вільніще за цее: вже люде говорать, и говорать голосно, и, хвалити Бога, нічого, а проте—»Положеніе« все-таки нечитане лежить. И такъ здаетця, нехутко ёго прочитають у насъ.

Ну, не читае народъ положення, не читае, меньше съ тимъ, али, кажіть, звіткиль то це йде, що переиначують и дуже навить переиначують наші люде чужі слова? До того діло доходить, що говорити въ панському селі съ бувшими паньскими підданими—говорити страшно. Тутъ, недалечко-таки одъ насъ, такожъ грамотний поговоривъ зъ людьми, прочитавъ імъ де-що, такъ бувъ у таке вскочивъ, що насилу виборсався. Цей грамотний то таки мужикъ, и читавъ вінъ свої таки громаді той листъ, що напечатано у ёму слово гражданського Київського губернатора. Въ тому листі стоіть таке: що, пише, »не вірте тимъ, котрі дурать васъ, що усадьби будуть вамъ даровани.« Такъ люде взяли собі та й пропустили словце »дурать«, и потімъ почали говорить, що імъ читано що »садиба людямъ даруітця.« Богъ давъ, безъ біди обійшлось, но той грамітний чоловікъ трохи налякався. Якось таки не втерпівъ и виговорувавъ той грамітний за цю штуку громаді. »Ви, каже, люде, якъ я бачу, не боітесь робити зъ своеі губи холяву: чи чули що, чи не чули, кажете—чули. Зъ цёго, знаіте, що вийде? Отакъ разъ оббрешете безневинно чоловіка, другий,—и дійдетця

до того, що добрі люде покинуть зъ нами говорити. Намъ десь якъ не збрехати, то ажъ нудно, ажъ ніяково«... Оттакъ той чоловікъ грамітний цвікавъ громаду и міні щось здаетця, чи не мавъ но цей чоловікъ раціі... Послі той чоловікъ грамітний говорить міні: »отъ бачили лихо, це воно тее лихо; ще теперъ страшно! Бачъ, що сказали: садиба даруітця! Отъ я й невиненъ, али хтось то буде розбирати діло. То зъ мене будуть шкуру дерти; а вінъ ото піде, та ляже спати, тілко й всёго, що скаже: »а, диви! якъ калічать чоловіка.« Нічого, добре й це...«

А на свое началство, люде добрі, просто якъ собака на палицю. »Оце, каже, началство! чи цежъ началство? Яке це вчорта началство; этъ, панські та попівскі та жидивські попихачи.« Або зновь: »де ви бачили, щобъ свита свити боялась...« У нашому селі волость зроблена; волостний, чи якъ на нёго люде кажуть, »гласний,« волосний часомъ то й погримае на кого. Знаіте, люде, гуртъ, всякого панькати не можна; якъ яке ледащо буде, тра на нёго и посваритись. Та що посваритись! випаде такъ, що й не радъ, а тра кия въ руки брати... То оце скоро голова посваритця, люде такъ и почнуть на ёго гавкати: »гляди но, гляди! рукамъ волі не давай, придержуй язика на привязі; онъ уже въ Сквирі носить голова воду...« Цебъ то лякають голову судомъ та турмою, бо, Сквира, бачите, наше повітове місто...

Я знаю, щобъ такъ нашимъ людямъ найвисше-найвисше началство, тобъ воно такъ... Найвисшому панові добре, кажуть, и коритись; бо то вже чоловікъ знае, що то панъ. А що вже полупанківъ, народъ, не то що недолюблюе, а й духу іхъ не терпить!.. Али щожь? Великі пани у нашому молодому народі, якъ ті великі деревья у молодому лісі, дуже рідкі. Тобъ то добре, щобъ народъ любивъ коритись не найвисшому панові, а найвисшому законові. Нічого робить: підождімъ, можи коли й це буде.

За писарівъ у волостяхъ, тутъ у нашому кутку, більшъ того що все ляхи. Отъ у наші волості за писара шляхтичъ, панъ Гулѣвичъ; и такъ де но почуішъ, то все шляхта, панове: то панъ такий, а то такий, а все пани. Мужика, або поповичівъ, щобъ такъ писарували—нечутно. Навить де хто и правувавсь зъ поповичівъ на писара, такъ перешкожають.... А шляхті можна. Не знати, щобъ то значило?

Отъ, добродію, якъ то у світі Богъ давъ: шо, каже, посій, те й уродить; яке насіння, таке й коріння. Бачите, ще за панівъ, то бува-

ло по ярмаркахъ вибирають »ярмаркове«. Оце но хто виіде на ярмарокъ, виіде щобъ продати тамъ що небудь, то повиненъ або зъ свого товару, або грішми дати »ярмаркове.« И то соцький, тисячний, десятники, бувало, ходять по ярмарку и вибирають тую ярмаркову дачу. На самъ-перідъ йде тисячний и бере »ярмаркове«; тисячний оце вибравъ, починае за нимъ ходити соцький — тра дати и ёму; за соцькимъ йдуть десятники. Ці вже на останні ходять, то такъ якъ зірвуть що, то добре, а не зірвуть, то й обійдетця. Такъ перше, за панівъ ще то, полиція вибирала »ярмаркове,« а теперъ вибирае волость.

Бачте, не той, то той, а все хтось бере. Бувало, якъ оце почнуть вибирати »ярмаркове,« то, звісно, нікому не хочетця дурно оддавати, то що буде крику, що буде зику! таке зробитця на ярмарку що біда та й годі. Ну, нехайже це було за панівъ; теперъ же волость людська, ярмарокъ людський, самому у себе не годилось би брати, а проте—нічого не помагае: беруть. Я й кажу, добродію: яке насіння, таке и коріння.

Вони то кажуть волостні, що це вони вибирають не для себе, а на потрібку громадську. Мовляли вони, приіде у волость розсильний, чи судовий, чи будлі хто нахопитця, хоть не всякого, хоць біднішихъ тра прийняти. Тра похарчувати чоловіка, тра й скотині ёго щось дати їсти, то все тра: а дежъ ёго взяти? громада на це діло нічого не дае... Воно то якъ такъ, то нічого, али тутъ міні чоловікъ росказувавъ, що, каже, не харчують вони нікого у волости. »Ярмаркове« що виберуть, то все те імъ остаетця, а буде до волості який чужий чоловікъ, то одводять ёго на село харчуватись. Каже, отъ до мене першого приводили розсильного, то давъ коневі снопа вивсяного, а чоловіка повівъ у хату: вінъ у мене и вечеравъ и ночувавъ, а въ ранці поснідавъ и поіхавъ... То воно говоритця що »ярмаркове« йде на потрібку громадську, али тимъ часомъ діло йде иначе.

Воно правда, не бо'знае що тамъ вони и виберуть, на тому ярмарку, того ярмаркового,—якъ кітъ наплакавъ. Знаіте, які наші ярмарки, що вінъ тамъ найде хоць-би на тому ярмарку?! Таки ще якъ літомъ, туди підъ осінь, та буде рікъ такий, що грушки уродять, овощь всяка, то вже коли схоче, то хоць гнилиць попоість: дадуть, не будуть жалувати. Підъ осінь хочь гнилиці таки е на ярмарку. А що иншимъ такъ часомъ, підъ-весну, на про-весні, то ярмарки наши пустісиньки. Этъ, тамъ жидови трохи буде, собакъ досить, та тамъ жидівка яка виіде зъ тимъ то крамомъ, калії якоісь вивезе, мила накришить ку-

сочками—жінки купують по два гроші кусочокъ, та тамъ креміння буде, та ще сало тамъ—ото й ярмарокъ: чимъ тутъ поживитись. Ще правда, ярмарокъ не буде безъ старцівъ: завше іхъ коло оренди зъ півкопи сидить,—али зъ старця що взяти?...

А почнуть оце те ярмаркове вибирати, то просто горе й сміхъ разомъ. Нігде вони не виберуть того ярмаркового щобъ такъ, якъ то кажуть, лихо тихо... Коло кожного воза тра попосваритись; инший дасць за два гроші, а вилае за десять, и вже соцький мусить мовчати. Такий, бачте, законъ, щобъ сваритись та лаятись, якъ даетця »ярмаркове«. Инший то й каже навить: чорти ёго маму побирай! вже оце дати мушу; коли не дамъ, то видеруть; то вже дати тра, али жъ хоць пополáюсь. Али ще таки якъ ходять помежъ возами, то тутъ ще не дуже змагаютця люде; отъ якъ дійдеця до седухъ, що повивозять на ярмарокъ страву: оттутъ тра подивитись, отъ дакъ такъ... А, що тутъ бувае, несказати! Седухи тиі по тіхъ ярмаркахъ пороспаскужуютця; тею торгівлею осатаніе чоловікъ такъ, що навіть не ходи коло ёго близько. Соцький йде до перепічаёкъ, то бере палицю добру въ руки, бо то підступити сюди — шось значить. Це соцький бере палицю въ руки, мішка порожнёго на плечи, чоловіка двохъ десятниківъ, и то узброятця, тоді—до седухъ. То це вони седять радáми, передъ ними горшки зъ стравою, зъ мясомъ, книші на купахъ; це соцький до першоі підступить, то оце й почнеця шарварокъ. А шо вже вони тутъ виробляють,—ажъ вищать, ажъ пінять, ажъ місця підъ собою ненайдуть! А найгіршъ, якъ котрі або горшка перевернуть, або палицею яку потягне. Вже шо тутъ соцькому достаетця, то не хтівъ би я того ярмаркового: чи дадуть що чи ні, а колотушею ёго обмастять, що чоловікъ ажъ білий стане, юшкою ёго обмочать. чоловікъ обгидитця; а лайки, а бійки, біда іднимъ словомъ!

А найсмішніше, нехай Богъ простить, бувае зъ старцівъ. Тутъ де седухи, то й старці тутъ садовлятця. Бо, знаіте, тутъ оренда, тутъ и страва всяка, тутъ ще, якъ у насъ, то й сидить мазуръ зъ хрестиками изъ Ченстоховскоі гори, то тутъ бувае завше миру—миру, а старцямъ—ото саме лучче місце; вони ото й посядають. То, знаіте, миръ якъ у котлі кипить, а старці сидять сибі и все свого Лазара пускають підъ небо: черезъ той гоготъ та рейвахъ тілько разъ-поразъ чутно, якъ инший старчикъ виводить: »полетівъ Лазаръ підъ небесами.« То оце старець вивівъ свого Лазара підъ саме небо, пустивъ ёго, летить уже Лазаръ; тілки знаіте старець роспочне Лазара,

то — гляди — и зніметця сварка седухъ зъ соцькимъ, — то старець и затихне, — думае що тамъ не-знати-що зробилось: — то оце старець вмовкъ, а Лазаръ, що зібрався летіти підъ небесами, зъ неба шелепъ на землю. Такъ попоходять старці по ярмаркахъ, то Лазареві тому чисто боки обібьють: падае сердечний зъ неба до самоі землі.

Чи не пора скінчити вже оцей листъ? уперше трапляітця писати до васъ, добродію: такъ незнати ще, чи вподобаете мою мову? (*).

ИЗЪ БОРИСПОЛЯ.

II (**).

(10 іюня 1862 г.)

Конецъ весны въ нашемъ мѣстечкѣ прошелъ не совсѣмъ благополучно. Саперы, пріятно прозимовавшіе у насъ, должны были выступить на лѣто въ Кіевъ въ свои лѣтнія бараки.

На площади Борисполя, въ день выхода, собралось около 50 особъ женскаго пола (были дівчата и молодиці). И тутъ то происходила печальная картина прощанія съ возлюбленными. *Частовались, цілувались* и *плакали;* конечно плакали только женщины. Храбрые воины, съ римскимъ величіемъ духа, сохраняли приличное своему сану хладнокровіе. Да имъ то не о чемъ было и плакать.

Ударилъ барабанъ—и воинство выступило. Женщины, не будучи въ силахъ перенести разлуки съ милыми сердцу, послѣдовали за ними разными путями, чтобы избѣжать погони. Но увы! сельскіе урядники съ дрекольями воротили романтическихъ бѣглянокъ и привели въ волостное правленіе, гдѣ героини были высѣчены въ присутствіи родителей и мужей. Нѣкоторые родители просили сѣчь побольше.

Вотъ какое происшествіе случилось въ богоспасаемомъ мѣстѣ Борисполѣ!

Солдатики обѣщали многимъ жениться, даже у нѣкоторыхъ побрали

(*) Ми дуже вподобали вашу щиро-народню мову. *Ред.*

(**) См. Основу, октябрь 1861 года.

рушники; но войдя въ интимныя отношенія, отложили женитьбу до будущаго прихода своего на зимовлю. Увидимъ многіе ли изъ нихъ женятся. Вѣрнѣе, что многіе изъ высѣченныхъ и невысѣченныхъ останутся обманутыми.

Наше мѣстечко освобождено отъ постоянныхъ постоевъ, но по какому-то странному стеченію обстоятельствъ постои у насъ постоянны.

Прежде каждое лѣто стояли у насъ жандармы и дотого освоились, что привыкли считать наше мѣстечко своею кладовою: знали гдѣ и что лежитъ. Когда они вышли, народъ выражался: *тільки й світъ для насъ свінувъ, якъ жандари вийшли.*

Теперь саперы избрали наше мѣстечко для своихъ зимнихъ постоевъ. Саперные солдатики цивилизованнѣе жандармовъ. Они не настолько уменьшаютъ имущественныя средства нашихъ крестьянъ, какъ жандармы; но зато женскій полъ отъ нихъ въ большой опасности.

Не можемъ не упомянуть при этомъ, что земскіе сборы значительно страдаютъ отъ этихъ постоевъ. Вотъ хоть бы и эту зиму за лазаретъ, въ которомъ помѣщалось 10 человѣкъ, заплачено было 600 рублей. Вѣдь и въ Петербургѣ за эту сумму можно бы найти удобное помѣщеніе для такого количества больныхъ. Господинъ, въ домѣ котораго лазаретъ помѣщается уже около 20 лѣтъ, получаетъ каждогодно подобныя суммы съ земскихъ сборовъ. Въ эту зиму еще два изъ здѣшнихъ домовладѣльцевъ предлагали свои дома для лазарета, одинъ за 390 руб. а другой за 250 рублей, но ихъ домы были признаны почему-то неудобными. Этотъ фактъ доказываетъ, насколько интересуетъ дворянъ то, какъ тратятся земскіе сборы. Въ теченіи 20 лѣтъ они не могли устроить такъ, чтобы поменьше расходывать на наемъ лазарета въ Борисполѣ.

Лучше бы было построить на счетъ земскихъ сборовъ въ Борисполѣ домъ для лазарета или предложить Бориспольскимъ домовладѣльцамъ, желающимъ отдать свои дома подъ лазаретъ, приспособить ихъ къ требуемымъ для лазарета условіямъ, указавъ на эти условія.

Вообще не мѣшало бы дворянамъ посерьезнѣе подумать объ устройствѣ и расходованіи земскихъ сборовъ, тѣмъ болѣе, что имъ предоставлено право представить свои соображенія по этому предмету.

Перейдемъ теперь къ отраднымъ явленіямъ. Помѣщица Александра Ивановна Ремерсъ подарила своимъ крестьянамъ по десятинѣ на душу, включая въ надѣлъ и усадьбы. Ея имѣнье находится въ Остерскомъ

и Переяславскомъ уѣздахъ, слѣдовательно ея даръ по Остерскому уѣзду, гдѣ высшій душевой надѣлъ 4 десятины, составляетъ четвертую, а по Переяславскому, гдѣ высшій душевой надѣлъ $2^3/_4$ десятины, составляетъ $^4/_{11}$ или нѣсколько больше третьей части высшаго душеваго надѣла. Надо замѣтить, что земли ея деревни Александровки по Остерскому уѣзду одинаковаго качества съ землями Бориспольскими Переяславскаго уѣзда.

Подарено ею 26 десятинъ 819 сажень усадебной и 120 десятин. 1758 сажень пахатной, куда входятъ подаренныя ею 3 десятины, для общественныхъ построекъ, какъ-то: школы, богадѣльни и пр. Слѣдовательно подарено ею всего 147 десят. 177 саж. на 62 двора, что́ составляетъ на дворъ по 2 десятины и 893 сажня.—Кромѣ того, она освободила своихъ крестьянъ отъ всякихъ повинностей еще съ Свѣтлаго праздника, хотя данная на землю еще до сихъ поръ не получена крестьянами. Также подарила имъ скопщину съ яроваго хлѣба, которая придется ей съ полей, взятыхъ ея крестьянами съ копы въ этомъ году.

Обученіе грамотѣ въ училищѣ вѣдомства государственныхъ имуществъ въ нашемъ мѣстечкѣ идетъ довольно успѣшно, благодаря умѣнію и усердію къ дѣлу преподавателя училища, отца Діакона Здорова.

Спѣшу сообщить также, что разрѣшеніе учредить ежедневную школу для первоначальнаго обученія получено мною въ концѣ великаго поста.

Что́ же касается до помѣщенія воскресной школы въ общественномъ училищѣ—то господинъ управляющій палатою государственныхъ имуществъ на мою вторичную просьбу отвѣчалъ, что не можетъ разрѣшить помѣщать воскресную школу въ общественномъ училищѣ, прежде полученія мною разрѣшенія дирекціи на открытіе школы. Получивъ разрѣшеніе отъ дирекціи, я въ тотъ же день обратился въ третій разъ съ просьбою къ г-ну управляющему палатою государственныхъ имуществъ; но до сихъ поръ нѣтъ никакого отвѣта.

Въ-заключеніе, еще разъ обращаюсь къ просвѣщеннымъ Украинцамъ помочь деньгами для постройки школы въ Борисполѣ. Для этого необходимо 200 руб. А что́ школа необходима въ нашемъ мѣстечкѣ, объ этомъ, кажется, не можетъ быть и рѣчи. Прибавлю только, что меня часто спрашиваютъ: *а що́, чи буде школа? чи скоро буде?*

П. П. Чубинскій.

ИЗЪ ПЕРЕЯСЛОВА.

(12 іюня 1862 года.)

Самое лучшее зданіе въ городѣ Переясловѣ, какъ и во всякомъ другомъ уѣздномъ городѣ, острогъ. Но надобно замѣтить, что въ этомъ городѣ новый острогъ чрезвычайно - вмѣстительнаго свойства. Одинъ помѣщикъ объяснялъ мнѣ это тѣмъ, что имѣлось въ виду, что послѣ дарованія крестьянамъ свободы, мужики сейчасъ же обнаружатъ свою мужицкую подлость, что мужикъ тогда только хорошъ, когда его держатъ въ ежовыкъ рукавицахъ, а дай ему волю — онъ пошелъ воровать, бунтовать. Такъ обяъснялъ мнѣ вмѣстительность острога философъ мѣстный. Но вотъ въ чемъ особенность Переяслова. Вы встрѣтите тамъ нѣсколько построекъ съ земляными крышами, на которыхъ произрастаетъ бурьянъ. Частые пожары побудили жителей къ устройству подобныхъ крышъ. Теперь въ Переясловѣ пожары почти ежедневны. Жители города какъ бы въ осадномъ положеніи.

На-дняхъ случилось такого рода происшествіе: Инспектору духовныхъ училищъ была подброшена записка, что его подожгутъ за жестокое обращеніе съ учениками. Подбросившаго открыли, и теперь наряжена слѣдственная коммисія. Бѣдняга, конечно, не имѣлъ въ виду поджечь; а хотѣлъ только, пользуясь обстоятельствами, пригрозить инспектору, безцеремонно обращающемуся съ кожами воспитанниковъ. Этотъ фактъ былъ причиною того, что жители города подозрѣваютъ въ поджогѣ семинаристовъ (*), а семинаристы, прежде самые усердные дѣятели на пожарахъ, теперь остаются равнодушными зрителями, не помогаютъ погибающимъ, считая себя оскорбленными. Пожарная команда дѣйствуетъ съ замѣчательною для уѣзднаго города исправностью, а мѣщане показываютъ просто чудеса рѣшимости. Одно племя израильское, собравшись огромными массами, обнаруживаетъ свою дѣятель-

(*) Слѣдующій фактъ показываетъ, какъ велика подозрительность жителей города. Одинъ студентъ, бывшій короткое время въ Переясловѣ, срисовывалъ церковь, стоящую на мѣстѣ той, въ которой присягалъ Хмельницкій со Старшиною. Занявшись своимъ дѣломъ, онъ не замѣтилъ, что вокругъ него собралась толпа мѣщанъ. Окончивъ работу, онъ хотѣлъ уходить, но его не пустили. Явившійся вскорѣ солдатъ пригласилъ его къ инвалидному начальнику, который, конечно, отпустилъ его съ извиненіемъ.

ность въ одномъ *гамѣ*. Впрочемъ, многочисленное чиновничество тоже только созерцаетъ. А дѣйствительно, при страшномъ однообразіи жизни, состоящемъ для нихъ въ писаніи и питаніи, пожаръ все-таки развлеченіе.

Носятся слухи, что семинарія, по неудобству помѣщенія, будетъ переведена въ Полтаву. Дѣйствительно, помѣщеніе крайне-неудобно; комнаты, въ которыхъ помѣщаются классы, можно скорѣе назвать сараями: зимою въ шинеляхъ зябнутъ.

Жители Переяслова крайне соболѣзнуютъ о перемѣщеніи семинаріи въ Полтаву. Мѣщане исключительно питались семинаристами: семинаристамъ доставляли родители провизію, которая питала какъ ихъ, такъ и хозяевъ. Такимъ образомъ мѣщане, не занимаясь рѣшительно ни какимъ ремесломъ, могли жить припѣваючи. Соболѣзнуютъ также портные, сапожники, табачные фабриканты. Общества въ Переясловѣ нѣтъ. Мелкое чиновничество особо, крупное особо, учителя семинаріи особо, учитель уѣзднаго училища особо. — Единственное развлеченіе для большинства,—картежъ, и только воинство оживляетъ градъ Переясловъ.

Саперы, уходя, дали пышный балъ дворянамъ, дворяне саперамъ. Исправникъ тоже давалъ пиръ.

Втораго мая, впрочемъ, ежегодно бываетъ большое стеченіе народа и публики къ каплицѣ Бориса и Глѣба, стоящей на томъ мѣстѣ, гдѣ былъ убитъ Борисъ.

Воскресная школа въ Переясловѣ въ несовсѣмъ завидномъ положеніи. Преподаютъ учителя уѣзднаго училища и нѣкоторые изъ учениковъ уѣзднаго училища. Профессоры семинаріи въ это дѣло не мѣшаются, какъ не мѣшаются во все, въ чемъ есть жизнь. Ученикамъ семинаріи и въ голову не приходитъ мысль учить въ воскресной школы. Схоластицизмъ и бездѣліе до-того осилили ихъ, что они неспособны къ благотворной дѣятельности. Да если и явится у нѣкоторыхъ желаніе учить темнаго брата, то они должны отступить передъ логикою начальства, предъ логикою поучающею: «вы должны готовиться быть священниками, лицами духовными,—не читайте свѣтскихъ книгъ, не занимайтесь свѣтскими дѣлами.» Мелкіе чиновники не участвуютъ въ

(*) См. Основа 1862 года за апрѣль и Исторія Бориспольской школы.

школѣ, потому что они—мракъ, крупные почитаютъ это дѣло для себя унизительнымъ.

Для лицъ женскаго пола, въ-особенности бѣдныхъ, въ городѣ Переясловѣ рѣшительно нѣтъ никакой возможности выучиться грамотѣ.

Непитай.

БИБЛІОГРАФИЧЕСКІЙ УКАЗАТЕЛЬ

ГАЛИЦКО-РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ,

составленный Вл. Изм. Межовымъ.

ПОСВЯЩАЕТСЯ Я. Ѳ. ГОЛОВАЦКОМУ.

Галицко-руское, или Русинское, племя къ намъ ближе всѣхъ Славянскихъ племенъ, живущихъ подъ чужеземными правительствами. Русины—кровные братья наши. Печальная судьба оторвала ихъ отъ Русскаго міра, и насильственно ввела въ круговоротъ двухъ враждующихъ народностей. Бѣдные, они выпили горькую чашу до-дна, до послѣдней капли. Представители сильнѣйшихъ народностей—польской и нѣмецкой, не щадили въ Русинахъ ничего: не были пощажены у нихъ ни вѣра, ни языкъ, ни обычаи,—ни одно изъ священныхъ правъ человѣка. Незванные, непрошенные опекуны обращались съ несчастнымъ народомъ какъ средневѣковые побѣдители съ побѣжденными... если не хуже. Самымъ тяжкимъ ударомъ, для Галицкой Руси, было—отступничество дворянства и затѣмъ—разрывъ между образованнымъ, богатымъ сословіемъ, и простымъ народомъ. Кромѣ разныхъ—общихъ для той и другой стороны—бѣдствій, этотъ разрывъ отразился и на народномъ языкѣ и литературѣ: подъ враждебными вліяніями, они не могли развиваться. Казалось, духъ народа, полнѣе всего выражающійся въ словѣ, былъ подавленъ на-вѣки... Но и Поляки, и Австрійцы ошиблись въ своихъ расчетахъ: едва Русины успѣли вздохнуть свободнѣе—они и въ цѣпяхъ неволи вспомнили родные звуки и запѣли пѣснь жизни. Правда, въ этой пѣсни слышатся часто фальшивыя

ноты: но ка́къ не быть имъ въ фальшивой—невольницкой—жизни? Довольно и того, что народъ желаетъ быть тѣмъ, чѣмъ онъ есть по своей природѣ и уже имѣетъ *своихъ* представителей между образованными людьми,—что онъ хочетъ итти собственной дорогой, что онъ искренно ищетъ свѣта жизни, и заявляетъ свои благородныя стремленія тѣмъ словомъ, какое кажется ему пригоднѣе для выраженія его пробудившагося самосознанія. Часто Русинъ пользуется орудіемъ, существующимъ для выраженія иныхъ потребностей, духовныхъ и вещественныхъ: ничего... пусть Русинъ пытается выражать себя на чужомъ языкѣ, пока не выработаетъ своего: когда будетъ у него что сказать такое, что́ свойственно *его* уму и сердцу, *его* жизненной обстановкѣ, *его* прошедшему и настоящему,—въ чемъ должна сказаться *его собственная* дума,—Русинъ броситъ подражательность, и выразитъ себя своимъ роднымъ, самобытнымъ словомъ... Та́къ было и будетъ не съ однимъ Русинскимъ народомъ, не съ одной его словесностью...

Нынѣшняя Русинская литература еще очень молода. Начало ея можно отнести къ тому времени, когда Австрійское правительство слѣдуя знаменитому правилу divide et impera, и испуганное движеніемъ Польско-шляхетской партіи, разрѣшило, въ 1849 г. Русинамъ, кромѣ разныхъ льготъ, печатать книги русскими гражданскими буквами *(гражданкою)*. Съ 1849 года немного прошло времени, а между-тѣмъ, въ Галицкой литературѣ, уже видны несомнѣнные слѣды своеобразной умственной дѣятельности. Будемъ надѣяться, что развивающееся, съ каждымъ днемъ, общеніе между народами и другія благопріятныя обстоятельства, дадутъ намъ болѣе средствъ и возможности—узнать покороче нашихъ братьевъ, уразумѣть вполнѣ ихъ положеніе и борьбу съ враждебными стихіями, и оцѣнить великую пользу взаимнаго сближенія.

Благодаря содѣйствію почтеннѣйшаго Львовскаго профессора, Якова Ѳедоровича Головацкаго, а также съ помощью разныхъ каталоговъ и книгопродавческихъ объявленій, — Вл. Изм. Межовъ составилъ этотъ дорогой для насъ, по своей полнотѣ и новости, *указатель Русинской словесности*. Думаемъ, что за помѣщеніе его будутъ благодарны многіе, съ теплымъ и разумнымъ участіемъ слѣдящіе за всѣми современными явленіями въ Славянскомъ мірѣ, и въ особенности — ближайшіе родичи Русиновъ — Украинцы.—*Ред.*

Книги, напечатанныя до 1849 г. включительно

1. **Списъ хронольогическій** законовъ и розпоряженій объятыхъ во всеобщомъ дневнику земскихъ законовъ и правительства для коронной области Галиціи и Володомеріи, съ княжествами Освѣщинскимъ и Заторскимъ и съ вел. княжествомъ Краковскимъ. — Chronologisches Verzeichniss der Gesetze und Verordnung, etc. 4° (На нѣмецкомъ и русскомъ языкахъ; издается ежегодно, кажется, и по сіе время).
2. **Русалка днѣстровская.** Ruthenische Volks—lieder. У Будинѣ. Письмомъ к. ц. всеучилища Пештанского. 1837, 8° 133 и III стр. (русскимъ гражд. шрифтомъ).
3. **Слово на праздникъ Покрова Пресвятой Богородицы**, говоренное *М. Малиновскимъ*, року 1843. Львовъ, въ книгопечатнѣ Ставропигійскаго монастыря. 1844. 12°. 24 стр. (церковно-слав. шрифтомъ).
4. **Вѣнокъ Русинамъ на обжинки**—уплѣвъ *Иванъ Головацкій*, У Вѣдни. 1846 и 1847. Части I-я и II-я (*).
5. **Слово до народа галицко-русского**—голосивъ *Рудольфъ Мохъ*, Секретарь Рады русской уневской, въ часѣ народнаго собранія, дня сент. 1848 р.
6. **Книжка до читанія** для другой кляссы въ ц. к. австр. державахъ. Въ Вѣдни. 1848.
7. **Руководство** ко рахункамъ для дѣтей, починающихся вчити раховати. *І. Лѣвицкимъ*, въ Перемышли. 1848.
8. **Галицкіи приповѣдки** и загадки зôбранû *Григорûмъ Илькéвичомъ*. У Вѣдни. 1841.
9. **Балляды Шиллера**, переведени *Іосифомъ Лѣвицкимъ*. Въ Перемышли. 1839—1844.
10. **Способъ** борзо выучити читати. Въ Львовѣ. 1842.
11. **Грамматика** нѣмецкаго языка, для студентовъ першой и другой кляссы и пр., написавъ *І. Лѣвицкій*. Въ Вѣдни. 1845.

(*) Книги, въ заглавіи которыхъ, необозначены библіографическія подробности о форматѣ и числѣ страницъ — выписаны изъ разныхъ книгопродавческихъ катологовъ и библіографическихъ указателей; — прочія же были у меня подъ руками.

12. **Изъясненіе** на божественную литургію, списанное священникомъ *М. Малиновскимъ*. Въ Львовѣ. 1845.

13. **Молитвы** утренныя и вечерныя съ приложеніемъ служенія до службы Божія, въ Львовѣ. 1846.

14. **Богъ**, ода *Г. Р. Державина* на русскомъ, польскомъ и нѣмецкомъ языцѣ. Въ Львовѣ. 1846.

15. **Русско-словеньскій букварь** въ употребленіе русскаго юношества. Въ Львѣградѣ. 1847.

16. **Приручный словарь** славено-польскій, или собраніе реченій словеньскихъ неудобъ разумѣтельныхъ, обрѣтающихся въ книгахъ церковныхъ, на языкъ польскій толкованныхъ, Лвигородъ. 1830.

17. **Руководство къ умноженню** и годованню садовины по селахъ и мѣстечкахъ, написанное *В. Гавриškевичемъ*. Въ Перемышли, въ тип. епископской. 1844. 12°. 86 стр.

18. **Слеза** надъ гробомъ Его Преосвященьства Киръ Іоанна Снѣгурского, епископа Перемысского, умершого дня $^{12}/_{24}$ Вресня, 1847 р. Изъ польского черезъ Боголюбъ зъ Ветлина переведенна Теодоромъ Л... 1847. 4°. 5 стр. безъ означенія мѣста печ.

19. **Надгробная поема** его пр—ву Киръ Іоанну Снѣгурскому, епископу Перемысскому, и пр. и пр. *Стеф. С...* Во Львѣградѣ. Печатію заведенія Ставропигійскаго. 1847. 4°. 5 стр.

20. **Зоря Галицка** 1848 г. Начала выходить съ 15 мая. Редакторъ *Павенцкій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1849. 4°. 138 стр.

21. **Одозва** до русского народу. Львовъ. Зъ волной праси института Ставропигіаньского. Львовъ. 1848. 4°. 4 стр.

22. **Слово** въ часъ торжественной службы Божой, одиравленой зъ постановленія головной рады русской, зъ причины вступленія на тронъ. цѣсарства австрійскаго е. в. кесаря и короля Францѣшка Іосифа I, въ церкви Львовской, изреченное *Петромъ Лозньньскимъ*, Декемврія. 1848. Львовъ. 1848. 4°. (на церковно-слав. яз.).

23. **Двѣ сестрыцѣ**: Русь и Польша. Стих. Г. Б. Въ типографіи М. Порембы. 8°. 3 стр. печ. церковно-слав. шрифтомъ.

24. **Гной** (навозъ) душа въ господарствѣ. Въ Вѣдни. Напечатано

черенками О.о. Мехитаристовъ. 1848. 8°. 81 стр. (печ. русскимъ гражд. шрифтомъ).

25. **Букварь русскій** для школъ въ Галиціи, уложенный *А. Добрянськимъ*. Во Львовѣ 1849.

26. **Пѣніе радостнаго голоса** Е. В. Государю Николаю Павловичу, Самодержавнѣйшему Императору *Всеи Руси*, при высочайшемъ въѣздѣ до города Вѣдня, 18 дня, м. Декемврія. 1845, препокорнѣй посвященно *И. Ф. Головацкимъ*, Галичаниномъ. Вѣдень. Печ. черенками О.о. Мехитаристовъ. 1848. 4°. 12 стр.

27. **Маруся.** Повѣсть малоруска, розказана *Грицькомъ Основяненькомъ*. Львовъ. Типомъ М. Порембы. 1849. 8°. XX и 134 стр. (печатано церковно-слав. буквами).

Повѣсти предшествуетъ статья: о житьѣ и сочиненіяхъ Грицка Основяненька. Статья К. М. Сементовскаго.

28. **Галичо-рускій вѣстникъ** 1849. Выходилъ 3 раза въ недѣлю, въ листъ. Редакторъ *Ник. Устіановичь*. Львовъ. Въ ц. к. галиц. урядн. печатни. (Экземпляръ, который мы имѣли въ рукахъ, оканчивается 78 N, и потому положительно не можемъ сказать, окончился ли «Вѣстникъ» этимъ N или имѣлъ продолженіе. Печатанъ церковно-слав. буквами.

Между прочимъ, въ Вѣстникѣ помѣщены статьи: 1) Путешественніи записки о промысловомъ и торговельномъ состояніи Россіи. 2) Первый проповѣдникъ слова Божого въ Россіи зъ памяти и его доля. 3) Горѣвка и піяки въ Россіи. 4) Повѣсть гр. Соллогуба. и 5) Разсказъ В. Даля.

29. **Зоря Галицка.** Письмо повременное для справъ народныхъ, политическихъ и церковныхъ, словесности и господарства сельского, Галицко-Угорско-и Буковиньско-руского народа. Выдаване *Л. Павенцкимъ*. 1849. Рокъ вторый ч. ч. 1—104. Львовъ. Типомъ В. Порембы. 4°. 624 стр.

Замѣчательнѣйшія статьи, помѣщенныя въ семъ журналѣ, суть: 1) О языцѣ рускимъ. 2) Якъ теперь стоитъ справа наша галицко-руская. 3) Господарство сельское. 4) Славяньске часописецтво. 5) Якъ въ одномъ нѣмецкомъ письмѣ о селянахъ галицкихъ пишутъ. *И. Новоселецкій*. 6) О змѣнѣ народности, *І. Лѣвицкій*. 7) О потребѣ просвѣ-

щенія для рускаго народа. 8) Памятникъ Русиновъ Угорскихъ. 9) Русини Буковиньски и письмо румуньское «Буковина». 10) Фундушъ на банкъ народный, въ каждомъ селѣ, въ восточной части Галиціи, 11) 35 стихотвореній и др. статей.

30. Три вступительніи предподаванія о русской словесности. Сочиненіе *Якова Головацкого*. Накладомъ Галицко-Руской Матицѣ. Во Львовѣ. Напечатано черенками Інститута Ставропігіяньского. 1849. 8°. 28 стр.

31. Грамматика руского языка. Составилъ *Я. Головацкій*. (Изданіе Галицко-русской Матицы Ч. 6.). Во Львовѣ. Напечатана черенками института Ставропигійского. 1849. 8°. 219 стр.. (Церковно-слав. шрифтомъ).

32. Справа въ селѣ Клекотинѣ. Изд. *Р. Мохомъ*. 1849. 8°.

33. Ермакъ, сумоглядъ въ 5 дѣйствіяхъ. 1849. 8°.

34. Казакъ и охотникъ, радоспѣвъ въ 1-мъ д. Соч. *И. Алвалевичемъ*. 1849.

35. О образованіи русскаго языка. Соч. *І. Лозинскаго*. 1849. 8°.

36. Новины. Выходятъ во Львовѣ два разы на тыждень, въ Середу и Субботу. Редакторъ *Иванъ Гушалевичь*. Львовъ. Типомъ М. Порембы. 1849. 8°. 108 стр.

Содержаніе этого журнала заключается въ политическихъ извѣстіяхъ и 22-хъ стихотвореніяхъ, Г. С...каго, А. Могильницкаго, Богданка, Г. Б., Л. зъ Р. М. зъ Ценева и др.

37. Промова его преосвященства киръ *Василія Поповича*, епископа Мукачевскаго по смерти В. П. Крилошанина А. Балудянскаго. Въ Вѣдни. Типомъ о. о. Мехитаристовъ. 8°. 8 стр.

38. Вѣстникъ. Часопись урядова для Русиновъ австрійской державы. 1-й рочникъ. Вѣдень. Типомъ І. Веллисгаузера. 1849. 4°. Газета политическая, издающаяся и по сіе время. Печатается церковно-слав. буквами.

39. Розправа о языцѣ южно-рускомъ и его нарѣчіяхъ. Сочинена *Яковомъ Головацкимъ*, читана въ общемъ засѣданію на съѣздѣ ученыхъ рускихъ, 23 Жовтня 1849 г. н. ч. у

Львовѣ. Изд. Галицко-руск. Матицы. Во Львовѣ. Напечатано черенками института Ставропигіяньского. 1849. 8°. 56 стр.

40. **Молитвословецъ.** Накладомъ Галицко-русской Матицѣ, во Львовѣ, 1849.

41. **Грамматика** языка руского въ Галиціи, розложена на питаня и одповѣди *І. Лѣвицкимъ*, въ Перемышли. 1848.

42. **Грицъ Мазниця**, або мужъ заманенный. Комедія въ трохъ дѣйствіяхъ *И. Х. Покелина Моліера*, изъ французского на языкъ малорусскій переложена *Иваномъ Наумовичемъ*. Львôвъ. 1849. Типомъ А. Б. Виняржа. 8°. 76 стр.

43. **Соборное посланіе** архіепископовъ и епископовъ, собравшихся въ Вѣдни, ко честному пресвитерству изъ епархій. (Перев. съ нѣмецкого) во Львовѣ. Тип. Инст. Ставропигійского. 1849. 8°. 35 (церковно-слав. шрифтомъ).

1850 г.

44. **Стихъ печалный** пресвѣтлому и всечестнѣйшему господину Якову Геровскому, Крылошану, гр.-кат. крылоса перемыслского, упокоившагося дня 5 Вересня 1850. Сочиненіе *С. Возняка*. Львовъ. 1850. Накладомъ и печатію інститута Ставропигіяньского. 4°. 4 стр.

45. **Земскій Правительственный Вѣстникъ** для королевства Угорщины. 1-й годъ теченія, 1-ая и 2-я половина 1850. Будинъ изъ ц. к. всеучилищной печатни. Landes—Regierungsblatt für das Königreich Ungarn. Въ листъ; издается ежегодно, по сіе время, на русскомъ и нѣмецкомъ языкахъ.

46. **Слово о полку** Игоря Святославича. Пѣснотворъ старорускій, изъ XII столѣтія. Издано *І. Гушалевичемъ*. Изданіе Галицко-русской матицы. Число 9. Во Львовѣ. Черенками інститута Ставропигіяньского. 1850. 8°. 43 стр.

47. **Науки церковныи** на всѣ праздники цѣлого року для жителей сельскихъ, сочинилъ *А. Добряньскій*. Перемышль, напечатано въ тип. крылоса русского. 1850. 8°. 35 стр. (напеч. церковно-слав. шрифтомъ).

48. **Два слова** церковны, сказаны ученикамъ высшой академической Львовской гимнасіи, священникомъ *Мих. Малиновскимъ*. Изданіе Галицко-русской матицы. Число 10. Львовъ. 1850.

Типомъ института Ставропигіяньского. 8°. 27 стр. (печ. церковно-слав. шрифтомъ).

49. Историческій очеркъ основанія Галицко-русской матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ рускихъ и любителей народного просвѣщенія. Составлено *Як. Головацкимъ*. Изданіе Русско-галицкой матицы. Число 5. Въ Львовѣ. Черенками института Ставропигіяньского. 1850. 8°. CXX, 111 и XXI стр.

50. Тарасъ Бульба. Повѣсть изъ запорожской старины. Соч. *Н. Гоголя*, изд. П. Федеровичемъ. Тимъ. 1850. 8°.

51. Русско-нѣмецкіи разговоры. Изд. *І. Гуркевича*. 1850. 8°.

52. Молитвословецъ для дѣтей. 1850. 36°.

53. Повѣсти благонравныи, изд. *М. Бѣлецкимъ*. 1850. 8°.

54. Розправа о древности письменъ рускославеньскихъ. Сочинена *Ник. Урицкимъ*. Въ Львовѣ. Черенками института Ставропигіяньского. 1850. 8°. 32 стр.

55. Чинъ парастаса, съ приложеніемъ погребенія мірскихъ человѣкъ, въ употребленіе іереямъ и христіаномъ православнымъ. Вторично напечатанъ въ Перемышли. Издивеніемъ и письменами соборной русской капитулы. 1850. 8°. 112 стр. (печатано церковно-слав. буквами).

56. Архіерейское окружное посланіе къ честному пресвитерству и всѣмъ вѣрнымъ, съ римскою церковію соединеной Руси, Митрополитальной Архіепархіи. Въ Львовѣ, типомъ института Ставропигіяньского. 1850. 8°. 29 стр. (печатано церковно-слав. буквами).

57. Слово на заключительномъ засѣданію русского общества любителей народнаго просвѣщенія, дня $^{15}/_{3}$ марта 1850 г., говорене Д—ромъ *Амврозіемъ Яновскимъ*. Во Львовѣ. 1850. Типомъ института Ставропигіяньского. 8°. 16 стр. (печатано церковно-слав. буквами).

58. Зоря Галицка. Письмо повременное для справъ народныхъ, политическихъ и церковныхъ, словесности и господарства сельского Галицко-Угорско-и Буковиньско-руского народа, иждивеніемъ заведенія Ставропигіяньского запредстоятельства *Ст. Кверичиньского*, *І. Товарницкого* и *Л. Сосновского*. 1850.

Рокъ 3, ч. 1—104. Львовъ. Типомъ інститута Ставропигіяньского. 4°. 676 стр.

Замѣчательнѣйшія статьи, помѣщенныя въ семъ журналѣ: — 1 Слово къ поправѣ выхованья дѣтей сельскихъ. — 2 О давнихъ рукописяхъ.—3 Господарство сельское. — 4 Де-що о дѣловомъ языцѣ у насъ на Руси.—5 Слово о древности письменъ рускословеньскихъ *Н. Урицкій*. — 6 Князѣ Острогскіи.—7 Коли могла митрополія русско-галицка заложеною бути, и коли она была знесена. *М. М.*—8 Чи Русини въ Галиціи до р. 1848 промышляли о собѣ? *М. М.*—9 Вѣсть о новôмъ появѣ словесномъ, *А. П. П...*—10 Русини Верховинскіи, въ время мятежи Угорскои, С. Ш.—11 Двѣ часописи народа руского.—12 Одрывокъ изъ драм. соч. *И. Бужаненька*, подъ загл. «Бандуристъ». 13 Вопросъ по дѣлу Галиціи.—14 Село Гараздовцѣ.—15 О именахъ граматикальныхъ.—16 Зъ надъ Серету на Буковинѣ.—17 О стародавнностяхъ въ Галичинѣ. —18 Евангеліе изъ 1562 р. на Велесници.—19 Уступъ зъ описи путешествія по станѣславовскомъ окрузѣ. — 20 Молодая Русь.—21 О судовничествѣ въ Галичинѣ.— 22 О предподованію руского языка.

1851 г.

59. Объ обрядѣ Греческо-словеньскомъ, написалъ *Михаилъ Малиновскій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіяньского 1851. 12° 25 стр. Изданіе Галицко-русской матицы. Число 13. Печатано церковно-славянскимъ шрифтомъ.

60. Радостное пѣніе при заложеніи каменя краеуголнаго е. в. імператоромъ и царемъ Францъ-Іосифомъ I на 2-ую градскую Львовскую церковь и Домъ Русконародный. Въ день 6 (18) Окт. 1851. Львовъ. Типомъ инст. Ставропигійскаго. 1851. 4°. 4 стр.

61. Букварь славено-русскій. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигійскаго. 1851. 8°.

62. Зоря Галицкая. Письмо повременное для справъ народныхъ, политическихъ и словесности. Галицко-Угорско-и Буковиньско-руского народа; иждивеніемъ заведенія Ставропигіяньского, за предстоятельства Л. Сосновскаго, К. Рачиньского, и І. То-

варницкого. 1851. Рокъ 4-й. ч. 1—104. Львовъ, типомъ института Ставропигіаньского. 4°. 880 стр. Редакторъ *І. Гушалевичъ*.

Содержаніе: —1 Памва Беринда, соч. І. зъ Нокутья. —2 О Русинахъ зъ «Югослав. Газети, выход. въ Загребѣ. —3 Словицкій женскій монастырь.—4 Гадки о русскомъ языцѣ — 5 Памятное писаніе земплинскихъ Русиновъ. — 6 О нѣжномъ полу и о вліянію его на народность нашу. — 7 Памятники рускіи въ Краковѣ. — 8 Господарство сельское.—9 О митрополитѣ Руси—Иларіонѣ. *Я. Головацкаго*.—10 О Галицко-Русской Матицѣ. — 11 О середномъ станѣ Русиновъ.—12 Католичество—не полячество. —13 О древнемъ словянскомъ кумирѣ Свѣтовидѣ.—14 О чудотворной иконѣ Пресв. Богородицы, въ Львовѣ, и польской легендѣ ея.—15 Поглядѣ на нашу словесность. — 16 О языкахъ вообще и о индоевропейскомъ въ-особенности.—17 Опись хмаролома и потопа 5 селъ въ Станисл. окрузѣ.—18 Кто виноватъ? Уваги надъ причинами упаденія народности малорусской.—19 Языкъ церковнослов. въ Перемышли.—20 О русалкахъ, изъ Шафарика.— 21 Уваги на статію о вечерницяхъ народныхъ.—22 Тридцать пять стихотвореній.

63. Русскій букварь, написанный *Іоанномъ Гуркевичемъ*. Изданіе Галицко-Русской Матицы. 1851. 8°.

64. Сборникъ привѣтствованій и желаній къ употребленію русскаго юношества. 1851.

65. Житіе Іоанна Снѣгурскаго. Соч. *І. Лозинскаго* 1851. 8°.

66. Исторія церковная новаго завѣта. Писалъ *А. Балудянскій*. Изданіе 3-е, исправленное и умноженное. 3 части. Въ Віеннѣ. 1851—1852, типомъ п. п. оо. Мехитаристовъ. б. 8°. 403 и VIII стр.

67. Правопись славянско-русская. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигійского. 1851. 8°.

68. Архипастырское посланіе ко пречестному пресвитерству, съ Римскою церковію соединенной Руси, Митрополитальной архіепархіи. Львовъ. Типомъ інститута Ставропигіаньского. 1851. 8°. 12 стр. (печатано церковно-слав. буквами),

69. **Гетъ! гетъ! гетъ!** Разказъ. Соч. *Г. Савчинскаго.* Львовъ. 1851. Черенками інститута Ставропигіяньского. 8° 98 стр. (печатано церковно-слав. буквами).

70. **Русскій соловѣй.** I. Пѣніе. Сочинено и посвящено юношеству русскому *Николаемъ Нодь.* Въ Вѣдни, типомъ о. о. Мехитаристовъ. 1851. 16°. 32 стр.

71. **Слово церковное** при прилежитости торжественнаго посвященія ново-устроеннаго храма Божаго его преосвященствомъ высокопочтеннѣйшимъ Архиіереемъ *Киръ Іосифомъ Гагонецъ*, епископомъ Прямовскимъ, совершеннаго, сочиненное и проповѣданное *Н. Мигаличемъ*, парохомъ Орябинскимъ, въ Камюнцѣ, на В. Спижу. Дня $^{8}/_{20}$ Липця 1851 года. Дѣля общей жадости, къ печатни отдается. Въ Вѣдни. 1852. Типомъ Оо. Мехитаристовъ. 8° 16 стр.

1852 г.

72. **Покореніе Новагорода.** Повѣсть историческая (изъ Карамзина). Для чтителей руского слова въ Австріи, тоже для удобнаго употребленія въ училищахъ, оставивъ свойства московского слога издалъ *К. Меруновичь.* Типомъ Інститута Ставропигіанского. Въ Лвѣградѣ. 1852. 12°. 100 стр. (Печатано церковно-слав. буквами.)

73. **Лѣрвакъ зъ надъ** Сяна, изданъ семинаристами перемыскими въ пользу Дому Народного. Въ Перемышли. Въ книгопечатни соборной русской капитулы. 1852. 8°. X и 110 стр.

Содержаніе: I. Стихотворенія *Константина Антонія* зъ-надъ Солокіи II. Кôлька словъ о формахъ нашого языка и о писовнѣ. *Богдана Л....ча.* III. Три стихотворенія.

74. **Перемышлянинъ** на рôкъ 1853. Годъ издаванія четвертый. Въ Перемышли. Типомъ и накладомъ книгопечатнѣ капитульной. 1852. 12°. X. и 100 стр.

Содержаніе: Мѣсяцословъ на лѣто отъ Р. Х. 1853. Мѣсяцословъ историческій: 1) Отповѣдь на рецензію »Вѣдомости исторической о Перемышли», умѣщенну въ часописи, выходящой въ Львовѣ, подъ заглавіемъ: Dziennik literacki, ч. 6. зъ дня 7 Лютого. 1852, и въ часописи, изд. въ Варшавѣ, подъ назвою: »Biblioteka Warszawska,

мѣсяць Цвѣтень 1852, Т. 2, стр. 155.« 2) Короткая вѣдомость историческая о епископахъ русскихъ въ Перемышли. (Списокъ хронологическій 26 епископовъ, отъ начала XIII в. до р. 1594. Ст. *А. Добряньского*) 3) Исторія введенія музыкального пѣнія въ Перемышли. Списалъ *І. Львицкій*. 4.) Всячина: а) Русскій танецъ (толкованіе) б) о Казакахъ (толкованіе) в) Парашка. *І. Лоз.* г) Киргизъ. *И. Аіѳалевичь В.*

75. Собраніе русскихъ проповѣдей, издаваемыхъ Др. *А. А. Радомінскимъ*. Томъ I. Съ приложеніемъ русской грамматики и русско-всеславянскаго словаря. Буда. Въ типографіи М. Баго. 1852. 8°. 140 стр.

76. Псалтирь великій. Издана и печатана въ Львовѣ, типомъ інститута Ставропигіаньского. 1852. 4°.

77. Катихизисъ малый. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигійскаго. 1852. 8°.

78. Молитвы по св. причащеніи. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигійскаго. 1852.

79. Читанка для малыхъ дѣтей, соч. *М. Шашкевича*. (2-е испр. изданіе. 1852. 8°.

80. Весна. Сборникъ различныхъ сочиненій стихомъ и прозою. Доходы призначены въ пользу 2-й городской церкви и Дома Народнаго. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1852. 8° 214 стр.

Содержаніе:—1) Двадцать пять стихотвореній, изъ которыхъ 18 оригинальныхъ и 7 переводныхъ.—2) Поглядъ на словесную жизнь нашу.—3) Нѣсколько словъ о играхъ общественныхъ.—3) Извлеченіе изъ записокъ путешественника.—4) Первое нашествіе Татаръ на Русь.—5) Путешествіе по степямъ. Повѣсть.

81. Поздравленіе Русиновъ на годъ 1852, отъ литературнаго заведенія Пряшовскаго. Въ Будинѣ, писменами царск. Всеучилища Печтянскаго. 1852. 16° 146 стр.

Въ этой книжкѣ помѣщено: 39 стихотвореній (между прочимъ, ода Богъ и Безсмертіе Души—Державина) и 2 статьи въ прозѣ.

82. Скитъ Манявскій. Пѣснотвореніе епическое, основанное на повѣстяхъ простонародныхъ русскихъ. Сочинене *Ант. Любичь*

Могильницкимъ. Часть I. Въ Перемышли, въ книгопечатни соборной русской капитулы. 1852. 8° XXIX. 72 и V стр.

83. Архіерейское возвѣщеніе его святѣйшествомъ Римскимъ папою Піемъ IX. 21 Ноября 1851 года, надѣленнаго всеполнѣйшаго юбилейнаго отпуста всѣмъ правовѣрнымъ Христіанамъ, съ римскою церковію соединенной Руси, Львовской Митрополичей Архиепархіи. Въ Львовѣ. Типомъ Института Ставропигіанскаго. 1852. 8° 22 стр. (Печатано церковно-слав. шрифтомъ).

84. Часословъ малый. Львовъ. Изданіе и печатаніе Института Ставропигійскаго. 1852. 8°.

85. Сѣверная любовь, повѣсть изъ Клаурена. 1852.

86. Цвѣты изъ наднѣстрянской ливады, съ приложеніемъ ноты музикійской. 1852. 8°

1853 г.

87. Хеіротонія новопоставленному іерею... Издана и печатана во Львовѣ. Типомъ інститута Ставропигійскаго. 1853. 8°

88. Слово въ праздникъ Богоявленія, говоренное *І. Кульчицкимъ*. Львовъ. Изданіе и печатаніе Института Ставропигійскаго. 1853. 8°

89. Въ память усопшаго Франца, с. гр. Стадіона, бывшаго намѣстника Галичины. *Богданъ А. Д.* Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1853. 1 стр.

90. Псалтыръ малый. Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигійскаго. 1853. 16°

91. Конюшій, повѣсть въ двохъ пѣсняхъ. Соч. *Богданомъ А. Д.* 1853. 12°

92. Каталогъ книгъ, продающихся въ канторѣ института Ставропигійскаго, во Львовѣ. Львовъ. 1853. 8° 8 стр.

93. Библіотека благополезнаго чтенія для дѣтей. Части 1-я и 2-я. Львовъ. Иждивеніемъ сочинителя, типомъ інститута Ставропигіанскаго. 1853. 8°

Часть 1-я: Начала главнѣйшихъ свѣдѣній человѣческихъ. Составилъ *Владиміръ Федоровичь Г—ій*. 107 стр.

Часть 2-я: Цвѣтный кошичокъ. Нравоучительная повѣсть для молодыхъ Русиновъ. Написана по *Хр. Шмиду*, *П. Яновичемъ*. 120 стр.

94. Сокращенная грамматика письменнаго русскаго языка,

изданная *А. Духновичемъ*. Буда. Въ типографіи Мартина Баго. 1853. 8° 51 стр.

95. **Словарь** къ первому тому собранія русскихъ проповѣдей, изданный *А. А. Радолинскимъ*. (Такое же заглавіе на нѣмецкомъ и латинскомъ языкахъ.) Буда. 1853. Въ типографіи М. Баго 8° 96 стр.

1854 г.

96. **Змѣй Нотяйскій.** Повѣсть со временъ борьбы Сербовъ съ Турками. Написана *П. Хохолушкомъ*. Переводъ съ чешскаго Б. А. Д—ого. Львовъ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1854. 12° 63 стр.

97 **Отецъ Игнатій**, русскій приходникъ изъ Соломянки. Повѣсть имъ самымъ розказаная. Часть I. Львовъ. Типомъ інститута Ставропигійскаго. 1854. 12° 317 стр.

98. **Русская анѳологія**, или выборъ лучшихъ поэзій подлинныхъ и переводныхъ. Часть I. Львовъ. Типомъ інститута Ставропигійскаго. 1854. 8° 167 стр.

99. **Имнъ народный.** Львовъ. Изданіе и печатаніе института Ставропигійскаго. 1854. 8°

100. **Катихизисъ литургическій** по новой скрижали. Изд. *А. Духновичемъ*. 1854. 8°

101. **Молитвенникъ** для русскихъ дѣтей, изданъ *А. Духновичемъ*. 1854. 16°

102. **Архіерейское окружное посланіе** въ-слѣдствіе надѣленнаго ювилея, святѣйшимъ римскимъ архіереемъ папою Піемъ IX. Всему каѳолическому міру изданое къ пречестному и честному пресвитерству, мірскаго и монашескаго чину, и всѣмъ правовѣрнымъ съ римскою церковію соединенной Руси, митрополичей Львовской архіепархіи. Львовъ. Въ тип. Ставропигіанскаго заведенія. 1854. 8° 14 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).

103. **Галицкій историческій сборникъ**, издаваемый обществомъ Галицко-Русской Матицы. Число 18. Выпускъ I. Съ изображеніемъ вида и плана Богородичной церкви въ Галичѣ. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1854. 12° VI и 150 стр.

Въ «Галицкомъ Историческомъ Сборникѣ» помѣщаются статьи, касающіяся отечественной исторіи. Сборникъ из-

дается книжками въ неопредѣленное время; въ настоящемъ выпускѣ помѣщена: краткая роспись русскимъ церквамъ и монастырямъ въ городѣ Львовѣ, сочиненная *Ант. Петрушевичемъ*. Первоначально эта статья была напечатана въ «Зорѣ Галицкой» 1852 и 1853 г. г.

104. Семейная библіотека. Ежемѣсячное сочиненіе, посвященное исторіи, литературѣ, общеполезнымъ свѣдѣніямъ и дѣламъ народнымъ, издаваемое *С. Г. Шеховичемъ*. Годъ 1-й—1855; книжка 1-я и 2-я (за Мартъ—Августъ) (*) Львовъ. Типомъ М. Ф. Порембы, иждивеніемъ издавателя. 1855. 8° 340 стр.

Содержаніе 1-й книжки:—1) *Исторія и Географія*: а) Словене, ихъ древнія жилища и образованіе между ними первыхъ словенскихъ государствъ. Соч. *А. Петрушевича*. б) Житье и кончина Императора Николая Павловича. в) Южнорусскія степи, сост. *С. Г. Ш.* г) Кіевскія златыя врата, *В. П....къ*. д) Одесса. *С. Г. Ш.*

2) *Литература*:—а) Русская Словесность. б) О народныхъ пѣсняхъ и повѣстяхъ писменъ словенскихъ, *Л. Штура*. в) Литературной расчетъ. *С. Г. Ш.* г) Доверительное письмо изъ Будина. д) Разборъ книгъ: I. Чари, или нѣсколько сценъ изъ народныхъ былей и разсказовъ украинскихъ. II. Библіотека благополезнаго чтенія для дѣтей. III. Народныя южно-русскія пѣсни А. Метлинскаго, Б. А. Д. IV. Volkslieder der Serben, von Talvi. V. Narody na ziemiach slowianskich przed powstaniem Polski, Lelewela.

3) Изящная словесность, 14 стихотвореній. Проза: I. Малорусскія святки, рождественскій сочельникъ, колядки, меланки, новый годъ. II. Веснянки. *В. П....ка* III. Такъ нынѣ любятъ. IV. Записки Студента, *Э. Г.* V. Такими онѣ всѣ, съ изъятіемъ лишь нѣкихъ, которыя также такими суть. *С. Г. Ш.*

4) Различныя свѣденія: а) Парадло. б) Кронстатъ. в) Сибирскія народныя примѣты и повѣрья. г) Анекдотъ о Петрѣ В. д) Курганы и городища по преданіямъ народнымъ. е) Сборъ св. Георгія въ Львовѣ. ж.) Кишиневъ и) Хотинъ. Содержаніе 2-й книжки:—1) Вильменъ и Нарбоннъ о

(*) Болѣе за этотъ годъ не выходило.

ходѣ въ Россію 1812 г. (Сокращенный переводъ) С. Г. Шеховича.—2) Два стихотворенія.—3) Павлина Петровна, повѣсть соч. С. Г. Шеховича.—4) Жизнеописаніе М. А. Балудянскаго.—5) Разборъ книгъ: э) Zeitschrift für Oester. Gymnasien. Зорья Галицка. Изд. Н. Савчинскій. Львовъ 1855. С. Г. Шеховичь.—6) Домъ народный, ст. *С. Г. Шеховича.*—7) О Карпатской Руси, *А. Дешко.*—8) Короткій очеркъ литературной исторіи Старославянскаго языка. *П. И. Яновичь.*—9) Сердешная Оксана. Повѣсть *Основьяненко.*

105. **Наука о пчеловодствѣ**, изложенная по методу *Дьржона*, *Янши* и иныхъ славнѣйшихъ пасѣчниковъ, съ особеннымъ уваженіемъ на Галицко-русское господарство и собственными замѣчаніями, изъясненная *Львомъ Трещаковскимъ.* Изданіе Галицко-русской Матицы. Число 20. Львовъ. Типомъ Института Ставропигіаньского. 1855. 8° 78 стр. и IV табл. (Печатано церковно-слав. шрифтомъ).

106. **Апостольское посланіе** святѣйшаго Архіерея папы римскаго Пія IX о догматическомъ опредѣленіи непорочнаго зачатія Богородицы Дѣвы. Львовъ. Типомъ Института Ставропигійскаго. 1855. 8°. 23 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

107. **О великомъ Божіемъ мірѣ.** Написалъ Мих. *Малиновскій.* Изданіе Галицко-Русской Матицы. Число 16. Въ Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1855. 12°. 362. и IV стр.

108. **Проповѣди** на церковныя торжества и нѣкія околичности. Соч. *Ст. Мустяновича.* Львовъ. 1855. тип. инст. Ставропигійскаго. 8° 132 стр.

109. **Надгробныя** св. проповѣди на всѣ случаи и приключенности смерти. Сочинивъ и издавъ *Ст. Мустяновичъ.* Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 275 и VI стр.

1856 г.

110. **Семейная библіотека.** Повременное сочиненіе посвященное исторіи, литературѣ, общеполезнымъ свѣдѣніямъ, дѣламъ народнымъ и гумористикѣ, издаваемое *Г. Шеховичемъ.* Годъ II. 1856. Книжка III. За январь—іюлія мѣсяцы. Львовъ. Въ печатни М. Ф. Порембы. Иждивеніемъ издателя. 1856. 8° 176 стр. (11 №№).

Содержаніе: I.—Пѣсни сербскія у женщинъ. II.—Четыре земныхъ элемента. III.—Императоръ Николай и Марья Николаевна. IV.—Ночь, два стихотворенія *А. С. Х.* (Вѣроятно А. С. Хомякова). V.—Божія дѣти. Повѣсть *Основяненько*. VI.—Чудныя очи. Ночная тишина. Стих. *Ивана Черноризца*. VII.—Павлина Петровна. Повѣсть *С. Шеховича*. VIII.—Привѣсокъ или недовѣсокъ, извлеченъ изъ повѣсти В. Луганскаго: «Мичманъ Поцѣлуевъ.» IX.—Библіографическое открытіе (описаніе втораго экземпляра, Напрестольнаго евангелія, напеч. въ 1575 году П. Т. сыномъ Мстиславцемъ, въ Вильнѣ. X.—О томъ, какъ отставной солдатъ Перфильевъ попалъ во вторичную службу. (Изъ стихотвореній *А. Н. Майкова*. XI. — Семейный пиръ Московскаго Университета. XII. — Наполеонъ. Стихотвореніе *Ѳ. Тютчева*. XIII.—Начертаніе исторіи Сербской, и пр., и пр.

111. Церковная газета въ пользу Восточно-Каѳолическаго церковнаго соединенія съ римскимъ патріаршимъ престоломъ. Изд. Обществомъ Св. Стефана. За 1856-й г. Годъ 1-ый. Редакторъ *I. Раковскій*. Будинъ. 4° 40 №№. 320 стр. (Эта газета выходитъ, кажется, и по сіе время).

112. Зоря Галицка. Письмо посвященное литературѣ и забавѣ, зъ року 1856. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1856. 4°. 52 №№. 414 стр. Редакторъ *Савчиньскій*.

Между замѣчательными статьями помѣщены: 1 — Картаръ, образецъ зъ житія городскаго. 2—Гдѣ нещо о Словянахъ веліанскихъ. 3—О ускокахъ въ Сечніи. 4—Изъ житія Морлаховъ. 5—Судьбы эстонской литературы. 6—Коржбурскій попелюхъ. Казка народня. 7 — О адмиралѣ П. С. Нахимовѣ и о контръ-адмиралѣ В. И. Истоминѣ. 8—Петръ Петровичь II, владыка Черногоріи. 9—Краледворская рукопись. 10—О суевѣрію Морлаховъ. 11 — Добро тому, кому Богъ кумомъ. Народня повѣсть изъ хорватскаго. 12 — Боянъ пѣвца Игоревого есть Іоаннъ Несторовый. *М. Онуфревичь*. 13—Одаи и оазы. Путешествіе въ Сагару. 14—Казань и его достопримѣчательности послѣ ц. д. л. Арнима. 15 — Утро и день. Повѣсть. 16—Три прехорошіи поученія, угорская народня повѣсть.

17—Откуда взялось имя «Бессарабія.»? 18—Очеркъ исторіи царскаго дворца и его частей до Петра В. 19—Физика. 20—Тридцать стихотвореній.

113. **Галицкій историческій сборникъ**, издаваемый Обществомъ Галицко-русской Матицы. Выпускъ II. Львовъ. Напеч. въ типографіи института Ставропигіанскаго. 1858. 12° 192 стр.

Содержаніе: 1—О мнимыхъ Галицкихъ Святителяхъ XIII в. (§ 8 Обзоръ важнѣйшихъ политическихъ и церковныхъ происшествій въ Галицкомъ княжествѣ, съ половины XII до конца XIII в. 2—Пересмотръ грамотъ, князю Льву приписываемыхъ. Примѣчанія. 3—Дополненія къ 1 и 2 выпускамъ.

114. **Перемышлянинъ**. На годъ 1856. Годъ издаванія семый. Въ Перемышли, типомъ и накладомъ книгопечатнѣ собора крилошанъ. 1856. 12° 74 стр.

Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ. 2—Д—ра Гуфеланда: домовая и подорожная апоѳека. *В. В.* 3—Послѣдняя Волшебниця. 4—Опредѣленіе мѣры посѣва вообще. 5—Короткія воспоминанія: а) І. Лапчиньскій б) В. Ганчаковскій. в) В. Госаковскій, ст. А. Д. 6—Пять стихотвореній.

115. **Отечественный Сборникъ**. Додатокъ до девятаго рочника, выдаваемаго въ Вѣдни «Вѣстника часописи урядовой»; для Русиновъ Австрійской державы. Пятый рочникъ. 1857. Издаватель и редакторъ *Б. Зборовскій*. Вѣдень. Типомъ І. Б. Валлисгаузеръ. 44 №№ 352 стр.

Содержаніе: 1—Василіяне въ Галиціи. 2—Св. Евфросина, Княгиня Полоцка. 3—Скала Лепетника. (Повѣсть Галиційска.) 4—О русско-народныхъ звычаяхъ. 5—Конвалія Кіевской Украйны. 6—О глагольской азбукѣ. 7—Днѣстеръ. 8—Джума на Руси 1352 г. (по свидѣтельству русскихъ лѣтописей). 9—Войнаровскій. Повѣсть изъ часовъ Петра В. Сочин. *К. Р.* 10—Константинъ Ойкономосъ. *Д. Л.* 11—Галицко-русска Матиця. *В.* 12—Образъ жизни въ старину на Руси. 13—Рахманскій Великдень. 14—Історическіи вѣдомости о русскомъ театрѣ. 15—Крещеніе Словенъ. 16—Беранже и Англикъ путьшествуючій. 17—Ческа правопись. 18—Севастополь. 19—Тридцать два стихотворенія. 20—Карикатуры въ каждомъ №.

116. **Шематисмъ** чина Св. Василія В. въ Галиціи, на годъ 1857. Львовъ. Типомъ института Ставропигіяньскаго. 1856. 8° 21 стр.

117. **Пѣснь радостна** въ честь его еминенціи Киръ Мих. Левицкого, кардинала св. римской церкви, въ нарочитый день тезоименитства, поднесена питомцами Семинаріи Львовской. 1856. Типомъ института Ставропигіаньского во Львовѣ. 1856. 4° 8 стр.

118. **Комисія** предстоящая дѣламъ созиданія втораго, въ Львовѣ, городского гр. кат. храма Божого, и основанія руско-народнаго института, приноситъ до всенародной вѣдомости справоположенія дѣланій своихъ, вкупѣ съ прилежащимъ выказомъ приходовъ и также опредѣленія за г. 1853 и 1854. Типомъ института Ставропигіаньскаго во Львовѣ. 1856. 4° 8 стр. и планъ.

119. **Недѣльныя св. проповѣди** на св. и великій постъ. Сочинивъ и казавъ *Ст. Мустяновичь*. Звязокъ I, II и III. 1856. Львовъ, типомъ института Ставропигіаньскаго 8°. 290, 275 и 160 стр.

1857.

120. **Пѣсня въ день освященія** звона, Иваномъ нареченого, которое торжественно совершилъ преосвящ. Киръ Григорій баронъ Яхимовичь. Перемышль. Типомъ собора крилошанъ. 1857. 8° 4 стр.

121. **Перемышлянинъ**. Мѣсяцословъ на годъ 1857. Въ подлиннику сочиненый *Я. Величкомъ*. Въ Перемышли. Типомъ собора крилошанъ. Накладомъ М. Дзѣковского. 1857. 8° 136 стр.

Содержаніе: 1 — Короткая вѣдомость историческая о епископахъ русскихъ въ Перемышли, отъ введенія уніи въ епархіи Перемыской, р. 1691 до конца XVIII в. 2—Мѣсяцословецъ въ приповѣдкахъ. 3 — Восемь стихотвореній.

122. **Григорій баронъ Яхимовичь** Божіею милостію епископъ Перемыскій и пр. Посланіе. Перемышль. 1857. 8° 15 стр.

123. **Зоря Галицка**. Листъ повременный, издаваемый подъ редакціей, сперва: *Б. А. Дѣдицкого*, потомъ *Северина Г. Шеховича, Н. Савчиньскимъ*. Годъ X. Львовъ. Иждивеніемъ и типомъ института Ставропигійского. 1857. 13 №№ 104 стр (По причинѣ недостатка подписчиковъ пересталъ выходить).

Замѣчательныя статьи были помѣщены слѣдующія: 1 — Историческое извѣстіе о Зборовѣ. 2—Смерть жертвоносна

невольницѣ русской. 3 — Мученическая смерть русскихъ князей Бориса и Глѣба. 4—О дружинѣ, боярахъ, мужахъ и ихъ отношеніяхъ къ князьямъ русскимъ. 5—Петръ Конашевичь Сагайдачный.

124. **Хлѣбъ души** или набожныя молитвы и пѣсни для восточныя церкви православныхъ христіанъ. Соч. *А. Духновича*. Изданіе третіе. Будинъ. 1857. Въ типографіи М. Баго. 12° 216 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

125. **Книжка вспомогательная** во употребленію букваря и первой языкоучебной читанки школъ народныхъ каѳолическихъ, въ державѣ Австрійской. Для учителей и препарандовъ. Въ Вѣдни. Ц. к. дирекція накладу школьныхъ книжекъ. 1857, 8° 277 стр. (Печатана церковно-слав. шрифтомъ).

126. **Помяникъ** усопшихъ душъ зъ роду:—Въ Перемышли. Типомъ собора крилошанъ. Накладомъ М. Дзѣковского. 1857. 8° 14 стр.

127. **Засѣданіе коммиссіи** дома Народнаго и другой городской церкви во Львовѣ, отбывшоеся $^1/_{13}$ дня Сѣчня. 1857. *М. Куземскій*. Львовъ. 1857. 8° 28 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

128. **Каѳолическое нравоученіе**. Составилъ и издалъ *М. О. Попель*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіаньскаго. 1857. 8° II, 214 и VIII стр. (Печатана церковно-слав. буквами).

129. **Галицкій историческій сборникъ**, издаваемый обществомъ Галицко-русской Матицы. Выпускъ III. Число 22. Львовъ. Печатано въ тип. института Ставропигіанскаго. 1857. 8° 16 стр. (Печ. церковно-граж. шрифтомъ).

Содержаніе: О соборной богородичной церкви и святителяхъ въ Галичѣ. Написалъ *Ант. Петрушевичъ*) § 9. О Галицко-русскихъ митрополитахъ).

130. **Народная педагогія** въ пользу училищъ и учителей сельскихъ. Написалъ *А. Духновичъ*. Часть 1. Педагогія общая. Львовъ. Типомъ института Ставропигіанскаго. 1857. 8° V и 91 стр. (Напеч. церковно-слав. шрифтомъ).

131. **Повѣсти библейны** старого (ветхого) завѣта. Изданіе Галицко-русской Матицы. Число 21. Львовъ. Типомъ Института Ставропигіанскаго. 1857. 8° 8 стр. (Печатана на церковно-слав. языкѣ).

132. **Слово въ день сошествія св. Духа**, сказанное *Мих. Малиновскимъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіаньского. 1857. 8° 90 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

133. **Хлопъ Запека**. Сказка народна. Въ стихахъ. *М. Козановича*. Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 1857. 8° 23 стр.

134. **Мѣсяцословъ** господарскій Львовскій, на годъ отъ воплощенія Господа нашего І. Хр. 1857, который есть простый, содержащій въ себѣ 365 дней. Въ Львовѣ. Типомъ Института Ставропигіаньскаго. Въ 8-ю д. л. 108 стр.

Содержаніе: 1—О отчетѣ. 2—Весна, стихотвореніе. 3—Нѣчто о Черкесахъ. 4—Поезіа китайская. 5—Пословицы. 6—Одинадцать стихотвореній.

135. **Пѣсни набожныя**. Собраніи А. Т. Въ Львовѣ. Накладомъ А. Герговича. Типомъ института Ставропигіаньскаго. 1857. 16° 93 и 3 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

1858.

136. **Отечественный сборникъ**. Додатокъ до десятаго рочника, выдаваемаго въ Вѣдни «Вѣстника», часописи урядовой для Русиновъ Австрійской Державы. Шестый рочникъ 1858. Издаватель и редакторъ *В. Зборовскій*. Вѣдень. Типомъ І. Б. Валлисгаузера. 23 №№ 180 стр.

Содержаніе: 1—Полоный маршалъ гр. Радецкій. 2—Гора іроѣвъ въ Вецдорфѣ. 3—Фр. Шумскій. 4—І. Маршанкевичъ. 5—Записки о Южной Россіи (Кулиша). 6—Ятвяги (історическіи спомники о тихже и языцѣ Малорусскомъ. 7—Мнѣніе Шафарика о изъобрѣтателяхъ кирилици и глаголици. 8—Первое впечатлѣніе (Повѣстка). 9—Подарокъ жениховъ. 10—Преподаванія г. *Пр. Миклосича* «о происхожденіи и розпространеніи глаголицы.» 11—Ѣзда изъ Перемышля до Бардіева. 12—Днѣстеръ *В. В.* 13—Кумъ Андрей. Галицкая притча. 14—Дебречинъ. 15—Тридцать восемь стихотвореній.

137. **Перемышлянинъ**. Мѣсяцословъ на годъ 1858, въ подлиннику сочиненный *Як. Величкомъ*. Въ Перемышли. Типомъ собора крилошанъ. 1858. Въ 8-ю д. л. 48 стр.

Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ. 2—Короткая вѣдомость

о епископахъ русскихъ въ Перемышли., Аѳ. Шептицкій (М. Рылло.) Статья *Ант. Добраньскаго*. 3—Средній періодъ русской словесности. Вѣкъ XVI, XVII и XVIII до Котляревскаго. Статья *Д.* 4—Стихотворенія. Пращаніе. *Д.* Сельская прогулка икъ родиннымъ сторонамъ, *Згарскаго*.

138. **Обовязки пòдданыхъ** къ своему монарху. Въ употребленіе школъ народныхъ. Цѣна 6 кр. н. Вѣдень. Въ ц. к. накладѣ шкóльныхъ книжóкъ. 1858, Книгопеч. К. Грунда, 8° 30 стр.

139. **Сіонъ.** Церковь—школа. Додатокъ до 10-го рочника, выдаваемого въ Вѣдни »Вѣстника,« часописи урядовой для Русиновъ австрійской державы. 1-й рочникъ. Издаватель и редакторъ *Вас. Зборовскій*. Вѣдень, тип. Валлисгаузера. 1858. 8°, 28 №№ (печ. на церковно-слав. яз.).

140. **Молитвословъ** во употребленіе мірскимъ человѣкомъ. Львовъ. Накладомъ и типомъ М. Ф. Порембы. 1858. 12° 245 стр. (Печатано церковно-слав. буквами.)

141. **Чинъ священныя** и божественныя литургіи, бываемыя сице въ гр. каѳ. церкви, съ переводомъ нѣмецкимъ и польскимъ. Издалъ *Я. Ѳ. Головацкій*. Въ Львовѣ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1858. 8°. 268 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

142. **Правила чина** св. Василія Великаго, во Угорщинѣ, по наставленію св. основателя и законодавца св. Василія, во кратцѣ списанная и апостольскимъ посѣщателемъ, метрополитомъ архіепископомъ Острохомскимъ, кардиналомъ І. Сцитовскимъ отъ великаго Кира потвержденная. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1858. 8°. 160 и IV стр.

143. **Нова австрійска валюка** обще-понятно выложена съ относительными опредѣленіями и сосчитаніями якъ и урядовыми редукційными таблицами. Цѣна 8 кр. н. Вѣдень. Въ ц. к. накладѣ шкóльныхъ книжекъ. 1858. 12° 51 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

144. **Маленька образна библія**, или изображеніе ветхаго, и новаго завѣта, съ 90 образками ко употребленію дѣтей. *Алойс. Грѣнеусомъ* издана, *І. С...комъ* переложена. Въ Пештѣ, 1858. Печатанна и обрѣтается у А. Бучанского. 8° 45 стр. Цѣна 10 кр. ср.

Эта маленькая библія состоитъ изъ однѣхъ только гравюръ, объясненыхъ каждая четверостишіями.

145. **Описаніе иконъ** по церквахъ русскихъ, въ столичномъ градѣ Львовѣ. Доходъ призначенъ въ пользу ново-созидаемой церкви въ Наваріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигіаньскаго. 1858. 8° 70 стр.

146. **Слово на праздникъ** Успенія Пресвятыя Богородицы Маріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигіаньскаго. 1858. 8° 12 стр.

147. **Новыи грошъ** отъ 1 Листопада 1858. *І. Геромовичомъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигіаньскаго. 1858. 12° 24 стр. (Напечатано церковно-слав. буквами).

О новой австрійской монетѣ.

1859.

148. **Перемышлянинъ**. Мѣсяцословъ на годъ 1859, въ подлиннику сочиненный *Як. Величкомъ*. Въ Перемышли. Типомъ собора крилошанъ. 1859. Въ 8-ю д. л. 72 стр.

Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ. 2—Антоній Ангеловичь, Митрополитъ Галицкій, во время 1809 г. Статья *Н. У.* 3—Стихотворенія: Братки, казка.

149. **Шематисмъ** монастырей чина св. Василія В. въ Галиціи, на годъ 1859. Съ исправленными историческими примѣчаніями. Львовъ. Типомъ института Ставропигіянскаго. 1859. 8° 32 стр.

150. **Начертаніе народныхъ училищъ** и учительскихъ лицъ, подъ управительствомъ русской Перемыской консисторіи на годъ 1859. Въ Перемышли. Типомъ русскаго собора крылошанъ. 1859. 8° 31 стр.

151. **О неудобности латинской азбуки** въ письменности русской. Разсужденіе *Богдана А. Д.* Вѣдень. 1859. Въ книгопечатнѣ оо. Мехитаристовъ. 8° 46 стр.

152. **Коляды или пѣсни** на Рождество Христово. Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигіаньского. 1859. 12° 53 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).

Всѣхъ пѣсенъ числомъ 21.

153. **Священная исторія** ветхаго и новаго завѣта, въ двохъ частяхъ. 2-е исправленное и пополненное изданіе *А. Поповича*. Въ Будинѣ. Въ типографіи и. ц. университета Пештянскаго. 1859. 8° 286 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).

154. **Повѣсти для дѣтей** собрани и написани *А. П. Подбру-*

сняненькомъ. Въ Львѣгородѣ. Черенками заведенія Ставропигіяньского. 1859. 12° 140 стр.

155. Справозданіе заряда соединенія Галицко-Русской Матицы и Общества просвѣщенія за время отъ 1 Сѣчня до послѣдняго Декемврія 1858. Типомъ института Ставропигійскаго во Львовѣ. 1859. 8° 8 стр.

156. Пѣсня въ честь его преосвященства Киръ Спирідіона Литвиновича, Епископа Канатскаго, поднесенна питомцами Львовской Семинаріи, въ свѣтлый день имянинъ 12-го Дек. 1859. Типомъ института Ставропигіаньского во Львовѣ. 1859. 4° 8 стр.

157. Благовонная китица изъ быстроумныхъ и благонравныхъ изреченій различныхъ авторовъ сплетена. Доходъ призначенъ въ пользу храмовъ господнихъ. Львовъ, типомъ института Ставропигіаньского. 1859. 8° IV и 72 стр. Цѣна 35 кр. австр. (Печатана церковно-слав. шрифтомъ).

158. Новая русская азбука. Составленная парохомъ Вел. Копаньскимъ *Л. Поповичемъ*. Будинъ. Въ типографіи и. ц. Университета Пештянскаго. 1859. 8° 71 стр. (Печатано церковнослав. буквами).

159. Споръ о русскую азбуку, описанный *Богданомъ А. Дѣдицкимъ*. Цѣна 40 кр. нов.—Половина всего дохода опредѣлена въ пользу Народнаго Дома въ Львовѣ. Львовъ, типомъ института Ставропигіанскаго. 1859. 8° 56 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

1860.

160. Перемышлянинъ. Мѣсяцословъ на високосный, изъ 366 дней состоящій годъ, 1860, изчисленъ на небосклонъ львовскій. Сочиненъ въ пользу фонда вдовъ и сиротъ священническихъ *I. Величкомъ*. Въ Перемышли. Типомъ собора крылошанъ. 1860. 8° 74 стр. (Печатанъ церковно-славян. буквами.)

Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ хронологическій восточно-русскаго и римскаго обряда, изчисленіе астрономическое солнца и мѣсяца, календарь жидовскій и уставъ окромѣйшного богослуженія на сей годъ. 2—Мелетій Смотрицкій. 3—Кто великъ и кто достойный. (Стихотвореніе).

161. Львованинъ, приручный и господарскій мѣсяцословъ на рокъ звычайный 1861. Львовъ. Накладомъ М. Н. Коссака. Зъ тип.

института Ставропигіанскаго. 8° 104 и XV стр. Цѣна 50 кр. вал. австр.

Содержаніе: 1—Мѣсяцословъ, свѣдѣнія мѣстныя, хозяйственныя, и пр. 2 — Месть Верховинця, повѣстка зъ правдивого случаю. Написавъ *Н.* зъ *Н.* 3—Святый вечерь, стих. *Е. Огоновского.* 4—Четья св. Варвары. Стих. *М. О. П.* 5—Думка при гробѣ. Ноги и чоботъ. Стих. *М. О. П.* 6—Гуцулы. Шкицъ этнографичный. 7—Добошъ Пов. *М. К.* 8—Бура. Популярно-физическій выкладъ *М. К.* 9—Вѣстка о стародавномъ Львовѣ. (Урывокъ изъ большого, до печатанья приготовленого, дѣла. 10—Дотаточокъ до галицко-русской номенклатуры ботаничной. *М. Новицкій.* 11—Выказъ ярмарковъ и торговъ, отбуваючихъ въ Галиціи, въ Краковскомъ и на Буковинѣ.

162. Сборничокъ пѣсній для спѣволюбныхъ Русиновъ. Во Львовѣ, типомъ института Ставропигіянскаго. 1860. 12° 182 и IV стр. (Печ. церковно-славянскимъ шрифтомъ).

Въ этомъ сборникѣ помѣщена 71 пѣсня.

163. Гуцулъ-Волошинъ, повѣсть (въ стихахъ), зъ горъ Коломыйскихъ, написалъ *Гриць Надвороньскій.* Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 16° 56 и III стр.

164. Рогнѣда-Горислава, повѣсть историческа, съ X столѣтія, (979—986) сочинитель *Вас. Ильницкій.* Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигіаньского. 1860. 16° 46 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).

Эта повѣсть, какъ говоритъ авторъ, основана на преданіи, записанномъ въ лаврентьевской лѣтописи. Двоякая мысль руководила г. Ильиницкимъ, въ сочиненіи своей повѣсти: во 1-хъ, онъ хотѣлъ представить бытъ тогдашней Руси; во 2-хъ, показать превосходство духа христіанской вѣры надъ языческой.

165. Пѣсникъ для Маковицкой русской дѣтвы, сочиненный *А. Павловичемъ*, въ Бѣловежѣ. Перемышль. Типомъ Міх. Диковскаго. 1860. 16° 14 стр.

166. Ластóвка для русскихъ дѣтей. Сочиненіе Іер. *У. Наумовича.* Перемышль. Иждивеніемъ А. Герговича. Типомъ Мих. Дѣковского. 1860. 16° 91 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ)

167. Буй-туръ Всеволодъ Князь Курскій. Поема *Богдана А.*

Дѣдицкаго. Цѣна 5 кр. н. Доходъ призначенъ на цѣли литературныи, Львовъ, типомъ Ставропигійскаго института. 1860. 16° 112 стр.

168. **Житьеписи святыхъ**, издаваеми Д—ромъ *Гр. Гинилевичомъ*. Сошитъ I. Перемышль, типомъ и иждивеніемъ М. Диковского. 1860. 8° IV и 155 стр. (Печатано церковно-слав. буквами.)

169. **Стародавній Галичь**, описанный *И. Шараневичемъ*; перепечатано изъ Альбума, на 1860-й г. Львовъ, т. института Ставропигіанскаго. 1860. 8° 43 и 1 стр.

170. **Коляды или пѣсни** на Рождество Христово. Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 16° 63 стр. (Печ. церковно-слав. шрифтомъ).

Всѣхъ пѣсней числомъ 22.

171. **Зоря Галицкая**, яко Альбумъ на годъ 1860. Въ Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. б. 8° XII и 560 стр.

Замѣчательнѣйшія статьи, помѣщенныя въ этомъ альбумѣ: — 1) Буй-туръ Всеволодъ Князь Курскій (1196) повѣсть, основанна на тлѣ историческомъ. 2) Смерть Кн. Романа подъ Завихостомъ, въ лѣто 1205, историч. дума. 3) Иванъ Халдѣевъ, воевода Звенигородскій (1146), историч. дума—4) Стихотворенія: *Н. Устыновича*, *Л. Данкевича*, *А. Духновича*, *М. Попеля*, *I. Гушалевича*, *А. Павловича*, *И. Наумовича*, *I. Озаркевича*, *С. Вѣтвицкаго*, *В. Шашкевича*, *А. Бучинскаго*, *Ѳ. Заревича*, *Ю. Лужецкаго*, *Е. Огововскаго*, *Е. Партыцкаго*, *Г. Страхоцкаго*, *И. Головацкаго*, *Маріи Дѣдицкой*, *Клементины Попелевой*, *Ек. Цыбыковой*, *Людм. Головацкой*, *И. Малицкаго*, *П. Леонтовича I. Лѣтыньскаго*, *Д. Лучаковскаго*, *В. Говарницкаго*. — 5) Слѣды часточнаго водворенія Христіанства на Руси, передъ Владиміромъ Великимъ, *Ю. Желеховскаго*—6) Причины мирнаго и скорого розширенія вѣры христовой на Руси, *М. О. Попель*.—7) Состояніе церкви Хр. на Руси, за владенія Владиміра великаго равноапостольнаго, *П. Ясиницкій*—8) Житіе св. Антонія и Ѳеодосія, основателей монастыря Кіево-Печер-

скаго.—9) Церковь Успенія въ Львовѣ. *Ѳ. Бѣлоусъ.* 10) Львовская русская епархія передъ стомалѣты и начало и дѣйствованіе Ставропиг. братства. въ Львовѣ, *Я. Головацкій.*—11) Взаимныя отношенія русской церкви и гражд. власти въ XII ст. *І. Гушалевичъ.*—12) Краткія записки истор. о мѣстѣ Самборѣ. *А. Добряньскій.* 13) Вспоминка о М. Шашкевичу. *Б. Дѣдицкаго*—14) Александръ, князь Белскій. *В. Ильницкій.*—15) Околицѣ Станиславова. *В. Ковальскій*—16) Пастырь въ полонинахъ, повѣсть *А. Крамицкаго.*—17) Галагивка *І. Лозинскій.*—18) Историческое обозрѣніе митрополіи Русской-Галицкой. *М. Малиновскій*—19) Грамоты до исторіи церкви русской вообще, до соравненія же обряда гр. каѳолическаго съ латиньскимъ, въ-особенности относящіися, *его же.* — 20) О лѣтосчисленіи вообще христ. и русскомъ въ частности, *его же.*—21) Русины Лемки, *А. Тороньскій.*—22) О сборникахъ русско-народныхъ пѣсень.—23) Стародавній Галичь. *И. Шараневичь*, и пр. и пр.

172. **Книга чудесъ.** Священныя преданія и простонародныя сказки, въ которыхъ содержится сто пятьдесятъ чудесъ, стомъ пятью десятью иконъ украшенныхъ. Пещь. Печаталъ и издалъ А. Бучанскій. 1860. 8° 252 и IV стр.

173. **Рускіи думки**, составлены въ день торжественного посвященія его п—ства Киръ Ѳомы Поляньского, епископа Перемыского. *Б. Дѣдицкій.* Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 4° 8 стр.

174. **Пѣснь радостна** зъ причины поставленія его высокопреподобія г. Ѳомы Поляньского на епископа. Произнесена питомцями Семинаріи Львовской. Во Львовѣ. Типомъ инст. Ставроп. 1860. 8 стр.

175. **Пѣсня въ нарочитый день** тезоименія его высокопреподобія Киръ Онифрія, рыцаря Крыницкаго, воспѣтая питомцями Семинаріи въ Львовѣ. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 4° 8 стр.

176. **Его высокопреосвященству** Киръ Григорію, Барону Яхимовичу, митрополиту Галицкой Руси, въ день возшествія его на престолъ архи—владычій, въ митрополитальномъ городѣ

Львовѣ—13 Ноемврія 1860. Голосъ, поднесенный отъ имени писателей русскихъ. *Б. А. Дѣдицкій.* Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 16° 7 стр.

177. **Дума въ день возшествія** на престолъ архи-пастырскій его в—ства Киръ Григорія, Барона Яхимовича, Митрополита Галицкой Руси, воспѣтая отъ руского народа. Львовъ. Типомъ института. 1860. 4° 8 стр.

178. **Пѣсня въ нарочитый** день вступленія на престолъ метрополіи Галицкой Руси—его в—ства Киръ Григорія Барона Яхимовича, отспѣвана питомцями генеральной гр. каѳ. Семинаріи въ Львовѣ. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 4° 5 стр.

179. **Голосъ радости** въ честь новопоставленному митрополиту Львовско-Галичскому, его высокопреосвященству Григорію Барону Яхимовичу отъ Щирецкого деканату, въ день $^{13}/_{25}$ Ноемврія 1860. Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 4° 4 стр.

180. **Голосъ радости** съ причины вступленія на тронъ митрополичій его высокопреосвященства Киръ Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, поднесенъ отъ имени намѣстничества Львовскаго $^{13}/_{25}$ Ноемврія 1860. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 4° 4 стр.

181. **Пѣсня на привитанье** его высокопреосвященства Киръ Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, воспѣтая рускими учениками школъ гимназіальныхъ, 13 Ноемврія. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 4° 4 стр.

182. **Въ счастливую память** возшествія на престолъ архи-владычій его высокопреосвященства Киръ Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, пѣсня, составлена отъ имени Бобрецкаго намѣстничества, 13 Ноемврія. 1860. *Іоанъ Наумовичь.* Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 4° 4 стр.

183. **Стихъ благожеланій** въ честь его преосвященсьтва боголюбивого Киръ Спиридона Литвиновича, епископа Канатского въ предѣлехъ невѣрныхъ, въ нарочитый день тезоименія $^{12}/_{2}$-Декемврія. 1860. Отъ благодарныхъ питомцей Гр. К. Семинаріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 4° 4 стр.

184. **Окрестное посланіе.** Спиридонъ Литвиновичь, епископъ

Кантмскій, въ сторонахъ невѣрныхъ, честному Пресвитерству. Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 4° 8 стр.

185. **Спиридонъ Литвиновичь**, епископъ Канатаньскій, въ предѣлахъ невѣрныхъ, честному священьству мірскому, и пр. Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 1859. 4° 6 стр.

186. **Пѣсня** въ день тезоименія его высокопреосвященства Киръ Григорія Барона Яхимовича, нареченного митрополита Галицкой Руси, воспѣтая отъ имени Русиновъ въ Вѣдни. Вѣдень. Тископечатано у Л. Грунда. 1860. 4° 4 стр.

187. **Ода** его высокопреосвященству Киръ Григорію Барону Яхимовичю, епископу Перемыскому, и пр., нареченому митрополиту Галицкой Руси, въ день тезоименія, его именемъ прихожановъ Св. Варвари, въ Вѣдни, благовѣнно принесена *Николаемъ Ф.* надв. администраторомъ. 1860. Печатня О. о. Мехитаристовъ, 4° 4 стр.

188. **Даръ любви** его высокопреосвященьству Киръ Григорію Барону Яхимовичу, епископу Перемыскому, и пр. нареченному митрополиту Галицкой Руси, въ день тезоименія его, года 1860, питомцями русскими гр. каѳ. центр. сѣменища, въ Вѣдни благовѣнно принесенъ. Печатня о. о. Мехитаристовъ. 1860. 4° 4 стр.

189. **Стихъ въ честь** его преосвященства боголюбиваго, высокоблагороднаго Киръ Григорія Барона Яхимовича, нареченнаго митрополита Галицкого, въ нарочитый день тезоименитства 25 Сѣчня 1860, въ чувствѣ благодарности питомцами ген. Семинаріи греч. каѳ. Львовской предложенный. Типомъ института Ставропигіанского во Львовѣ. 1860. 4° 8 стр.

190. **Чинъ поставленія** епископа высокопреосвященнымъ Григоріемъ Барономъ Яхимовичемъ, митрополитомъ Галицкимъ и Фр. Кс. Вьержхлейскимъ, архіепископомъ Львовскимъ и Спир. Литвиновичемъ, епископомъ Канатскимъ, съ рукопологательми употребленъ въ посвященіи преосвященнаго Ѳомы Полянскаго и пр. епископа Перемыского. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1860. 8° 12 стр.

191. **Стихъ** его пр—ству Киръ Григорію Барону Яхимовичу епископу Перемыскому. Въ нарочитый день тезоименитства. 25 Сѣчня 1860. Отъ питомцевъ семинаріи греч. каѳ. Перемыской. Перемышль. Типомъ М. Диковскаго. 1860. 4° 8 стр.

192. **Пѣсня на нарочитый день** тезоименія его в—ства Киръ Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкого, отспѣвана питомцями генеральной гр. каѳ. Семинаріи въ Львовѣ. 1861. Львовъ, типомъ Института Ставропигійского. 4° 8 стр.

193. **Пѣсня въ день тезоименіа** его в—ства Киръ Григорія, Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, воспѣтая питомцями русскими гр. каѳ. центр. сѣменища въ Вѣдни. 1861. 4° 8 стр.

194. **Пѣсня въ нарочитый день** тезоименія его в—ства Киръ Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкого, воспѣтая питомцями гр. каѳ. Семинаріи въ Перемышли. 25 Сѣчня. 1861. Перемышль. Типомъ М. Диковского. 4° 8 стр.

195. **Пѣсня привѣтственная** его в—ству Киръ Григорію Барону Яхимовичу, митрополиту Галицкой Руси, въ день возшествія его на престолъ архи-пастырскій, воспѣтая отъ имени писателей русскихъ. *Б. А. Дѣдицкій.* Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 4° 6 стр.

196. **Три пѣсни** привѣтственныи его в — ству Киръ Григорію Барону Яхимовичу, митрополиту Галицкой Руси, въ день возшествія его на престолъ архипастырскій въ Львовѣ, воспѣтыи рускими слушателями Львовского всеучилища. Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 4° 8 стр.

197. **Благожелательная пѣснь** въ день тезоименія его в—ства Киръ Григорія Барона Яхимовича, митрополита Галицкой Руси, воспѣтая 25 Сѣчня. *І. Наумовичемъ.* Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 4° 8 стр.

198. **Стихъ прощальный** его высокопреподобію Киръ Онуфрію, рыцарю Крыницкому, воспѣтый питомцами Семинаріи, въ Львовѣ, въ день отличенія его ц. к. ординомъ Франциска Іосифа. 1860. Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 4° 8 стр.

199. **На гробѣ** Іосифа Левицкого, преставившагося дня 24 мая 1860. Воспѣлъ отъ родины *Н. Т. Лѣсѣкевичь.* Перемышль. Типомъ М. Дѣковского. 1860. 4° 8 стр.

200. **Державно-законный листъ** для цѣсарства Австрійского на годъ 1860. Ч. 54, приноситъ слѣдующій цѣсарскій манифестъ и дипломъ изъ 20 Октоврія 1860. Львовъ, типомъ Ставропигіанского института. 1860. 4° 6 стр.

201. **Поезіи Николая Устыановича.** Часть 1-я. Цѣна 40 кр. нов. Доходъ призначенъ для цѣлей литературныхъ. Во Львовѣ. Типомъ Ставроп. института. 1860. 16° XVI и 120 стр. Всѣхъ стихотвореній числомъ 27.

202. **Въ вѣчную память** І. Лѣвицкому, сочинителю первой русской грамматики, и пр., усопшому въ Бозѣ на дню 24 мая 1860. Пѣсня составлена *Б. А. Дѣдицкимъ*, зъ поводу поминального богослуженія, отправленного за упокой души его, въ Львовской Ставропигійской церкви, дня 17 юнія 1860. Въ Львовѣ. Ти-Ставропигійского института. 1860. 16° 7 стр.

203. **Нѣсколько словъ о играхъ** общественныхъ на Руси. Втрое изданіе. Доходъ призначенъ въ пользу украшеній церковныхъ. Львовъ. Типомъ института Ставропигіяньского. 1860. 12° 24 стр. Цѣна 20 кр. вал. австр.

204. **Седмодневникъ**, содержащій въ себѣ службы всея святыя Свѣтлыя недѣли, съ чиномъ благословенія брашенъ. Львовъ. Типомъ и накладомъ института Ставропигіяньского. 1860. 12° 93 стр.

205. **Голосъ зъ поводу** извѣстной рецензіи «Зори Галицкой, Альбума на годъ 1860» (стихотвореніе). Во Львовѣ, типомъ института Ставропигійского. 1860. 8° 9 стр.

206. **Въ память** торжественного дня, 13 Ноемврія 1860 года. Сочиненіе, изданное *Богданомъ А. Дѣдицкимъ*. Цѣна 30 кр. н. — Доходъ призначенъ на цѣли литературныя. Львовъ, типомъ института Ставропигійского. 1860. 16° 39 стр.

Книжка эта издана въ память торжественнаго дня наименованія Киръ Григорія Барона Яхимовича митрополитомъ Галицкой Руси.

207. **Галицкій историческій сборникъ**, издаваемый обществомъ Галицко-русской Матицы, число 22. Выпускъ III. Львовъ. Напечатано въ типографіи института Ставропигійского. 1860. 12° 59 и CLXXIX стр.

Въ этой книжкѣ »Сборника,« помѣщено продолженіе труда г. Петрушевича «О русскихъ церквахъ и монастыряхъ въ Львовѣ».

208. **Воспоминаніе** о Евстафіи Прокопчицѣ, Совѣтницѣ школьномъ и Директорѣ гимназіи тарнопольской, упокоившемся 1856

г. Написалъ *В. Котловичъ*. Во Львовѣ, типомъ института Ставропигійского. 1860. 8° 13 стр.

209. **Житіе преподобнаго** пустынножителя Онуфрія, написано *Л. М. Ц—мъ*. Выпускъ I. Цѣна 20 кр. н.—Доходъ призначенъ на созданіе церкви въ Монастырищахъ. Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 16° 46 стр.

210. **Душеполезныи чтенія**, издаваемыи въ неопредѣленныи времена. Выпускъ II, содержащій житіе, иже во святыхъ отца нашего Николая, Архіепископа, Миръ Лукійскихъ чудотворца. Цѣна 15 кр н. Доходъ призначенъ на созданіе церкви въ Монастырищахъ. Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигійского. 1860. 16° 27 стр. (Печатано церковно-гражд. шрифтомъ).

211. **Львовская русская епархія**, передъ стома лѣты, описана по донесенію, поданому до римской куріи преосвященнѣйшимъ *Львомъ Шептицкимъ*, епископомъ Львовскимъ. Львовъ, типомъ Ставропигійского Института. 1860. б. 8° 21 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

Эта статья г. Головацкого перепечатана изъ «Зори Галицкой Альбума» на 1860 годъ.

212. **Очеркъ старославянского баснословія** или миѳологіи, составленъ *Я. Ѳ. Г—мъ*. Цѣна 35 кр. н.—Доходъ призначенъ на цѣли литературныи. Львовъ. Типомъ Ставропигійского института. 1860. 8° 105 и II стр.

1) О древнихъ славянскихъ идолахъ и божествахъ. —

2) О языческомъ славянскомъ богослуженіи.

213. **Его высоко-преосвященству** Григорію Барону Яхимовичу, новопоставленному митрополиту Галичскому. Въ Львовѣ. Типомъ Ставропигійского института. 1860. 8° 7 стр.

Стихотвореніе соч. *Н. Устыановича*.

214. **Начало и дѣйствованіе** Львовского Ставропигійского братства по историческо-литературному отношенію, описано *Я. Ѳ. Головацкимъ*. Цѣна 30 кр. н. Доходъ призначенъ на цѣли литературныи, Львовъ, типомъ Ставропигійского института. 1860. б. 8° 48 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

Перепечатано изъ «Зори-Галицкой Альбома» на 1860-й г.

215. **Поезіи Іоанна Гушалевича**. Часть 1-я. Цѣна 30

кр. н. — Доходъ призначенъ на цѣли литературныи. Львовъ. Типомъ Ставропигійского института. 1861. 16° 104 стр.

Всего 49 стихотвореній.

216. **Народныи звычаи** и обряды зъ-надъ Збруча, описанны *Игнатіемъ Галькомъ*. Часть первая. Цѣна 50 кр. н. Доходъ призначенъ на цѣли литературныи. Львовъ, типомъ института Ставропигійского. 1861. 16° 144 стр.

Здѣсь описаны слѣдующіе обычаи и обряды: 1) Русское веселье. 2) Гаѣвки. 3) Забавы великодныи безъ спѣвовъ.

217. **Духъ вечерни**, утрени и литургіи гр. каѳ. церкви. Сочиненіе *І. М. Галька*. Цѣна 30 кр. н. Львовъ, въ печатни заведенія Ставропигійскаго. 1861. 16° 64 стр. (Печатано церковно-слав. буквами).

218. **Слово**. Газета выходящая въ Львовѣ, съ января м. 1861 г. два раза въ недѣлю, подъ редакціею *Богдана А. Дѣдицкаго*.

219. **Науки церковныя** на всѣ праздники въ роцѣ, для жителей сельскихъ *А. Добраньскаго*. Перемышль. Бр. Елень. 1860. 8° XII и 274 стр.

220. **Хлѣбъ души** или набожныя молитвы и пѣсни для Русиновъ. *Ал. Духновичь*. Перемышль. М. Дзиковскаго. 1860. 16° 244 стр.

221. **Русское веселье**, описанное *І. Галькою*. Львовъ. Тип. Ставропигіальнаго института.

222. **Канонъ воскресный** съ польскимъ переводомъ. Львовъ. Въ тип. Ставропигіаньскаго института.

223. **Литургія** или выясненіе литургіи костела грецко-католицкаго. Львовъ. Ставропигіаньскаго института. 1860. 8° 80 стр.

224. **Молитвословъ** съ толкованіемъ для мірянъ. Львовъ. Въ тип. Ставропигіаньскаго института. 1860.

225. **Молитвословъ** для дѣтей. Львовъ. Въ тип. Ставропигіаньскаго Института.

226. **Владиміръ Великій** и крещеніе Руси, поэма *І. Озаркевича*. Львовъ. Въ тип. Ставропигіаньскаго института. 1860.

1861.

227. **Перемышлянка**. Мѣсяцословъ для русскихъ женщинъ, на годъ 1862. Въ Перемышли. Типомъ Мих. Диковскаго. 1861. 12° 88 стр.

Содержаніе: 1—Анастасія Лѣсовска (Роксоляна) повѣсть историческая. 2—Мертвая Студня. Казка. 3—Всячина. 4—Стихотворенія.

228. **Львовянинъ**, приручный и господарскій мѣсяцословъ, на рокъ звычайный 1862. Львовъ. Накладомъ М. Коссака. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 108. стр.

Содержаніе: 1—Закоханный чортъ. Повѣсть Украиньска. 2—Имянины. Повѣсть съ житя. 3—Стихотворенія Шевченко, Кузьменко, и др. 4—О числѣ монастырей въ Галичинѣ. 5—Русини. 6—Высокій замокъ въ Львовѣ.

229. **Стихъ** въ честь его преосвященства Киръ Ѳомы Поляньского, епископа Перемысскаго, и пр. въ нарочитый день тезоименитства, 6. Жолтня 1861, въ чувствѣ благодарности питомицами ген. Семинаріи. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 4° 6 стр.

230. **Гомонъ молодой Руси.** Стихъ составленный именемъ русской молодежи, зъ причины слова, выголошеннаго нашимъ посломъ преп. *Ант. Могильницкимъ*, на думѣ державной, въ Вѣдни, 27 Червня 1861 р., въ доказъ благодарности и глубокаго почитанія. Во Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 6 стр.

231. **Грицъ Сеньковъ**, або несчастное супружество. Повѣсть взята зъ правдивого приключенія. Написалъ *Д. Петрицкій*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 16° 31 стр.

232. **Каталогъ книгъ**, напечатанныхъ въ Успенской Лаврѣ Почаевской, чина Василія Великаго. Львовъ. Печатано у М. Ф. Порембы. 1861. 4° 4 стр.

233. **Справозданіе заряда** соединенія Галицко-русской Матицы и Общества Просвѣщенія за часъ отъ 1 Сѣчня до послѣдняго Декемвія 1860. Львовъ. Типомъ Института Ставропигійскаго. 1861. 8° 8 стр.

234. **Справозданіе Комиссіи** предстоящей справамъ созидаемаго дому народнаго и другой городской церкви во Львовѣ, за часъ отъ р. 1855 до конца 1860. Львовъ. Зъ печатни института Ставропигіаньского. 1861. 4° 12 стр.

235. **Орукописномъ молитвенникѣ** старочешскомъ, съ XIV—XV в., хранящимся въ университетской библіотекѣ во Львовѣ,

написалъ *Я. Ѳ. Головацкій*. Въ Прагѣ 1861. Типомъ Екатерины Ерябковой. 4° 24 стр.

236. **Казки**, зобравъ Игнатій зъ Никловичь. Накладомъ Якова Савчиньского. Львовъ. Печатано у Мих. Ф. Порембы. 1861. 8°. III и 96. (Печатаныя церковно-слав. шрифтомъ).

237. **Народный праздникъ** Купала, описанный и объясненный ведля сохранившихся преданій и повѣрій народа. Накладъ *Ѳ. Бѣлоуса*. Львовъ. Типомъ инст. Ставропигійскаго. 1861. 16° 47. стр. Цѣна 30 кр.

238. **Михайло и Пилипъ** розмовлялися такъ: (Подслухано) Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 12° 8 стр.

239. **Стародавніи Галицкіи города**. Часть 1-я; Стародавній Звенигородъ. Сочинитель *Василь Ильницкій*. Въ Львовѣ. Тип. инстит. Ставропиг. 1861. 8° 23. стр. (Церковно-слав. шрифт).

— — — Часть 2-я.

240. **Стародавный Львовъ**. (отъ р. 1250—1350). Описалъ *Ис. Шаранкевичь*. Въ Львовѣ. Типомъ инст. Ставропигійскаго. 1861. 8° 118 и IV.

241. **Пастырское богословіе** на основанію св. писанія св. отцевъ и иныхъ сочиненій. Составилъ *І. Гушалевичъ* Томы I и II. Львовъ, типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° Въ 1-й ч. VII и 129; во 2-й ч. VIII и 143 стр.

242. **Записки** 2-го поклоническаго путешествія зъ Рима въ Іерусалимъ и по иншимъ мѣсцямъ востока, совершенного попомъ *Ип. Андр. Терлецкимъ*. Томъ 1-й, вып. I. и II. Львовъ. 1861—1862. Типомъ института Ставропигійскаго. 8°. Въ 1-мъ вып. IV и 119 стр.; во 2-мъ вып. 102 и I стр.

243. **Wydok przemocy** na słabą niewinnność srogo wywartej. Историческія записки Ѳеодосія Бродовича, о событіяхъ на Волынѣ и Подолью, въ 1789 г. Ч. 1-я, 2-е изданіе. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° VII и 125 стр. (Съ предисловіемъ Я. Ѳ. Головацкаго).

244. **Спѣвакъ** зъ Полѣсья, поема *Николая Лѣсѣкевича*. Львовъ. Типомъ Ставропигійскаго института. 1861. 16° VIII и 100 стр. Цѣна 30 кр.

245. **Измѣникамъ Руси**. Стихи. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 8° 4 стр.

246. Сосѣдамъ. *Н.* Стихи. Львовъ. Типомъ Института Ставропигійскаго. 1861. 8° 7 стр.

247. Слава Іисусу Христу. Маліи повѣстки для молодежи, составилъ ведля нѣмецкаго. Іеромонахъ *Іасонъ Корытко*. Вѣдень. Типомъ о.о. Мехитаристовъ. 1861. 8° 77 стр. (Церковно – слав. шрифтомъ).

248. Выборы пословъ до соньма краеваго. *Старый знакомый*. 8° 13 стр. безъ означ. м. и г. печ. (1861 г.) (Церковно-слав. шрифтомъ).

249. Слово на часъ. *Старый Русинъ*. 8° 9 стр. безъ означенія м. и г. печ. (Церковно-слав. шрифтомъ).

250. Добра женка и лихого чоловѣка переробитъ. Сказка народна, написана *Ѳомою Пельвецкимъ*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1861. 16° 36. стр.

1862 г.

251. Поэзіи Іосифа Федьковича. Часть 1-я. Львовъ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1862. 16° XVI и 148 стр.

252. Народныи звычаи и обряды, зъ околицъ надъ Збручемъ, описаны *Игнатіемъ Галькомъ*. Часть вторая. Въ Львовѣ. Типомъ института Ставропигійскаго. 1862, 16° 56 и II стр.

253. Святый вечеръ, поема *Евгенія Згарского*. Львовъ. Типомъ института Ставропигійского. 1862. 8° 181 стр. Цѣна 60 кр.

16132 НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

ОБЪЯСНЕНІЕ

НЕУДОБОПОНЯТНЫХЪ ЮЖНОРУССКИХЪ СЛОВЪ,

СОДЕРЖАЩИХСЯ ВЪ 6-Й КНИЖКѢ «ОСНОВЫ».

А — дзу́ски! — а зась! а куда! (выражаетъ запре́тъ).

Ачъ! — вишъ! каково!

Бари́ло — боченокъ.

Бе́бехи — большія перины.

Бебе́хи відби́ти — отбить печенки.

Бездо́льний — несчастный.

Белькота́ти — неясно говорить; говорится о нѣмыхъ.

Бе́ндюги́ ви́пустити —

Бе́йбасъ — олухъ.

Бубоні́ти — скороговоркой и невнятно говоритъ.

Будова́ння — постройки.

Будова́тись — строиться, селиться.

Бузуві́рний — басурманъ.

Вгамова́тись — уняться; успокоиться.

Ве́рша — снарядъ для ловли рыбы, преимущественно вьюновъ.

Ві́жки — возжи.

Ви́лаяти — выручать, обругать.

Вили́скуватись — блестѣть.

Ви́ляски — о́тголоски.

Вказа́ти — указать.

Ви́рій — теплыя страны, куда, по повѣрью народному, птицы улетаютъ.

Во́локъ — небольшой неводъ.

Вступа́тись — мѣшаться въ дѣло; помогать, защищать.

Въ три — ви́рви — въ три — шея.

Гайда́! — маршъ! пошелъ!

Голодра́бець — голышъ, оборванецъ.

Глузува́ти — насмѣха́ться.

Грезето́вий — изъ глазетовой матеріи.

Грі́мнути — гро́зно, сердито крикнуть на кого.

Грошеня́та — (уменьш.) — деньги.

Гурти́ — большія стада скота.

Де́ — гдѣ.

Де́ — коли — иногда, изрѣдка.

Дима́новий — демонскій.

Довбе́шка — долбня.

До-гу́рту — въ компанію, въ общество.

Доріка́ти — корить.

Доте́пний — способный.

Дотина́ти — допекать, укорять.

Доторкну́тьця — дотронуться до чего.

Дри́бьязокъ — мелочь.

Друзя́ка — (увелич.) — другъ.

Ду́ка — князь, важный баринъ.

Ёлопъ — мужикъ; олухъ.

Жалі́тьця — жаловаться.

Жалкува́ти — жалѣть.

Же́вжикъ — лихой, разбитной, щеголь.

Завзя́тий — лихой, смѣлый, настойчивый.

Заканцю́битись — завернуться крючкомъ (о носѣ).

Замі́ря́тись — прицѣливаться; имѣть намѣреніе.

Запини́тись, зопини́тись — удержаться, остановиться; остаться.

За́разъ — тотчасъ, сейчасъ.

Заторохті́ти — громко и скоро говорить; собственно же выражаетъ стукъ, грохотъ, производимой ѣздой и т. п.

Захисти́ть — закрыть, защитить отъ чего.

Захля́ти — ослабѣть, отощать.

За-холодка́ — пока еще солнце не печетъ.

Зачиня́ти — затворять.
Заша́ритись — вспыхнуть, покраснѣть.
Зашморгну́ти—задернуть, затянуть узломъ.
Зацокоті́ти—скороговоркой и звонко заговорить.
Збе́ндёжитись—выражаетъ состояніе человѣка, неожиданно задѣтаго, приведеннаго чѣмъ-нибудь въ замѣшательство.
Звіря́ти — повѣрять кого; свѣрять.
Зворохну́тись — тронуться, повернуться—подняться съ мѣста.
Згоди́тьця—согласиться; рѣшиться.
Зотну́ти—срѣзать, снять (голову).
Зъ-не-знать-чого́—не вѣсть съ чего.

Изпле́читись—натереть плеча; сдѣлаться негодной для ѣзды (о лошади).

Кажа́нъ — летучая мышь.
Карабе́ля—изогнутая сабля.
Квачъ—кисть, которою мажутъ дегтемъ.
Ква́ша—родъ кушанья, родъ густой похлёбки.
Кебе́та—умѣнье, способность.
Ки́рпу гну́ти — носъ задирать, подымать.
Коля́ка — (увелич.) — колъ.
Ко́новка — деревянная кружка.
Копи́ця — копна сѣна.
Кори́стуватись — получать прибыль; имѣть выгоду.
Коші́ль — плетеная корзина.
Кре́йда — мѣлъ.
Кри́хта — кроха́, крошка.
Крюка́ да́ти — лишнее пройти.
Ку́рево — столбомъ поднявшаяся пыль; дымъ отъ куренія.
Курінни́й—(атаманъ) избранный начальникъ надъ частью Запорожскаго Войска.
Ку́хва — бочка.

Лаки́за—(презрительн.)—лакей.
Ла́щитись—ласкаться (о собакахъ); ухаживать.
Леда́чий — негодный, лѣнивый.
Лучи́тись — случиться.
Лу́щити—снимать чешую съ рыбы,—съ сѣменъ;—бить, трепать (въ перен.).

Мановце́мъ — окольною дорогою.
Ми́тель — горячая вода для мытья.
Мо́ва — рѣчь, языкъ, разговоръ.
Мо(у)тузо́къ — веревка.

На вдира́нці махну́ти — уйти поскорѣе; убѣжа́ть.
Надійти́ — немного пройти; дойти; подойти во́-время.
На-заёмъ—въ-долгъ.
Нала́годитись—приготовиться, собраться, вознамѣриться.
Налига́тись — напиться до-пьяна.
Намі́сникъ — намѣстникъ.
На-о́дши(че)бі—въ-сторонѣ.
На-ріжку́ — на углу.
Не бу́де зъ тебе́ пуття́—не будетъ съ тебя толку, проку.
Не́вукъ — неученый, новичокъ; не выѣзженный (о лошади).
Не-зчу́тись — не спохватиться; не замѣтить.
Не стя́митись—не спохватиться; не опомниться.
Ничи́поръ — Никифоръ.
Нузда́ти — надѣвать узду.

Обдиви́тись — осмотрѣться.
Обі́ддя — обода у колеса.
Обце́ньки — клещи.
Овсі — совсѣмъ, совершенно.
Оги́днути—опротивѣть, опостылѣть.
Огля́(е)жо(у)вати — осматривать кругомъ.
Одкасну́тись — отойти прочь, — оставить кого въ покоѣ.
Одшмага́ти — выпороть кого.
Одчахну́тись — отколоться (о вѣтвяхъ); отдѣлиться.
Ондечки, о́нде — вотъ-гдѣ.
Онци́христовий — антихристовъ.
Опорожни́тись — опустѣть.
Опосели́ти — поселить.
Ору́дувати — управлять.
Ота́ра — стадо овецъ.
Отоді́-то — тогда-то.
Отту́ ії! — бери ее! (когда травятъ собаками).
Отъ — вотъ.
Очи́ма лу́пати — мигать глазами; смѣшаться.

Падлю́ка—(увел.)—подлецъ.
Пані, панія — барыня.
Пари́стий — подходящій подъ пару.
Па́рхи — ругат. слово (о жидахъ).
Пе́лька — глотка.
Перва́чка—первая дочь.
Пере́зва—приглашеніе въ гости свадебнаго общества.
Перепі́ссє—носовой хрящъ.
Песи́головець—(воображаемый) человѣкъ съ однимъ глазомъ во лбу.
Писто́лі — пистолеты.
Підва́лина — подставка для поддер-

жанія чего; столбъ для поддержанія забора, постройки и т. д.
Підголи́ти — подбрить.
Підштовхну́ти — подтолкнуть.
Пле́си — разливы, рукава рѣки.
Плигъ! — прыгъ!
Позива́тись — судиться.
Поку́та — эпитимія, покаяніе.
Полюва́ти — охотиться.
Поля́скати — потрепать; похлопать (напр., плетью, въ воздухѣ).
Помили́тись — ошибиться.
По́мста—месть; — мстительность.
Пону́ритись—угрюмо, мрачно опустить голову.
Попережа́ти — опережать.
Потра́ва — кушанье, блюдо.
Потура́ти — потакать; поддаваться.
Почу́хати — почесать.
При́зьба — завалинка.
Припини́тись — остановиться; поудержаться отъ чего.
Притули́тись — прижаться; склониться.
Прогугні́ти — въ носъ, невнятно, подъ носъ себѣ проговорить.
Прой́ва — пройдоха; диво.
Пруча́тись — стараться вырваться отъ кого.
Пуги́кнути — закричать — пугу!
Пусте́льниця — пустынниц.
Пуць! — мигъ быстраго паденія.

Ри́пнути — скрипнуть дверью.
Рога́чъ — ухватъ.
Розва́жити — утѣшить, успокоить.
Роздратува́ти — раздразнить, раззадорить.
Розшматува́ти — на куски разорвать.
Розчо́впати — разобрать, понять.
Розшоло́пати — разобрать, понять.
Роспа́тлана — съ растрепанными волосами.
Руша́ти — трогаться съ мѣста; отправляться.

Самогра́й — (шуточн.) — самоваръ.
Сёрба́ти — хлебать.
Сирі́вець — свекловичный квасъ, и вообще—квасъ.
Січови́къ — житель Сѣчи, запорожецъ.
Скікъ! — скокъ!
Скрути́тись — (переносн.) — одурѣть.
Смачни́й — вкусный.
Сма́жити — жарить—поджаривать.
Сні́дати — завтракать.
Сопі́лка — свирѣль.
Сподіва́тись — ожидать; надѣяться.
Спусті́ти — опустѣть.
Спусти́ти — спустить.
Стирча́ти — торчать.
Стовпови́й — столбовой.
Стрива́ти — повременить, пообождать.
Стриміти — торчать.
Стули́ти — сложить, скласть, согнуть.

Тепе́ръ, тепе́ря, тепе́реньки, тепе́рички — теперь.
Те́лепень — неспособный — дурень, мямля, тюфякъ (въ переносн. смыслѣ).
Тинъ — плетень.
Товари́ство — общество; — Запорожское Войско.
Торо́чить — болтать, безъ умолку говорить; пустое городить.
Тра́питця — случится.
Третячка́ на зуба́хъ виграва́ти— бить кого по зубахъ.
Тро́иця — тройная восковая свѣча.
Тру́нокъ — напитокъ.

Ура́говий — вражій.
Уре́мья — время.
Уколо́шкати — покончить съ кѣмъ, убивъ его; убить.
Улеща́ти — ласками успокоивать, привлечь на свою сторону.
Уми́лити — пѣной, точно мыломъ, покрыть; утомить.
Ухопи́ти — хватить, взять, захватить.
Учеса́ти — (переносн.) — ударить кого.

Фанабе́рия — надменность, тщеславіе.

Хавтурки́ — взятки.
Халабу́да—длинная жидовская бричка, въ родѣ арбы.
Хита́ти — шатать, трясти, колебать
Хлю́патись — болтаться въ лужѣ.

Ци́ть! — молчи! тсъ!
Ціліс́енький — (уменьш.) — цѣлёхенькій, весь.
Цу́пити — тянуть, тащить, загребать, насильно брать.
Цура́тись — отрекаться, брезгать, пренебрегать.

Чека́ти — ожидать.
Че́рево — брюхо; животъ.
Чинга́лъ — кинжалъ.
Чо́никъ—умен. отъ чопъ—втулка, кранъ.

Чу́лий — чувствительный.
Чкурну́ти — быстро убѣжать.
Шасть! — междометіе, выражающее быстрое, нежданное появленіе.
Шолопа́й — олухъ.
Шпа́рко — живо, скоро.
Штрикну́ти — кольнуть.

ОБЪЯСНЕНІЕ КЪ РИСУНКАМЪ «ЖИВОПИСНОЙ УКРАИНЫ,»

къ апрѣльской, майской и іюньской книжкамъ «Основы».

XXXI.—Евреи; рисованы съ натуры, въ г. Кременчугѣ, Полт. губ., А. Е. Бейдеманомъ; гравюра его же.

XXXII.—Дівчина Полтавской губ.; рисована съ натуры И. И. Соколовымъ, гравирована мною. Свита на ней бѣлая, суконная; чоботы—низъ черный, верхъ желтый; платокъ цвѣтной.

XXXIII.—Молодиця Полтавской губ. Золотоношскаго уѣзда, села Вереміевки; рисована съ натуры И. И. Соколовъ, гравирована мною. Свита бѣлая, чоботы желтые.

XXXIV.—Дівчина Полтавской губ.; рисована съ натуры К. Л. Трутовскимъ, гравирована мною.

XXXV.—Дівчина Полтавской губ.—тоже.

XXXVI.—Селянинъ Черниговской губерніи; рисованъ съ натуры О. Пл. Челищевой; гравированъ мною.

Л. Ж.

№ 2.

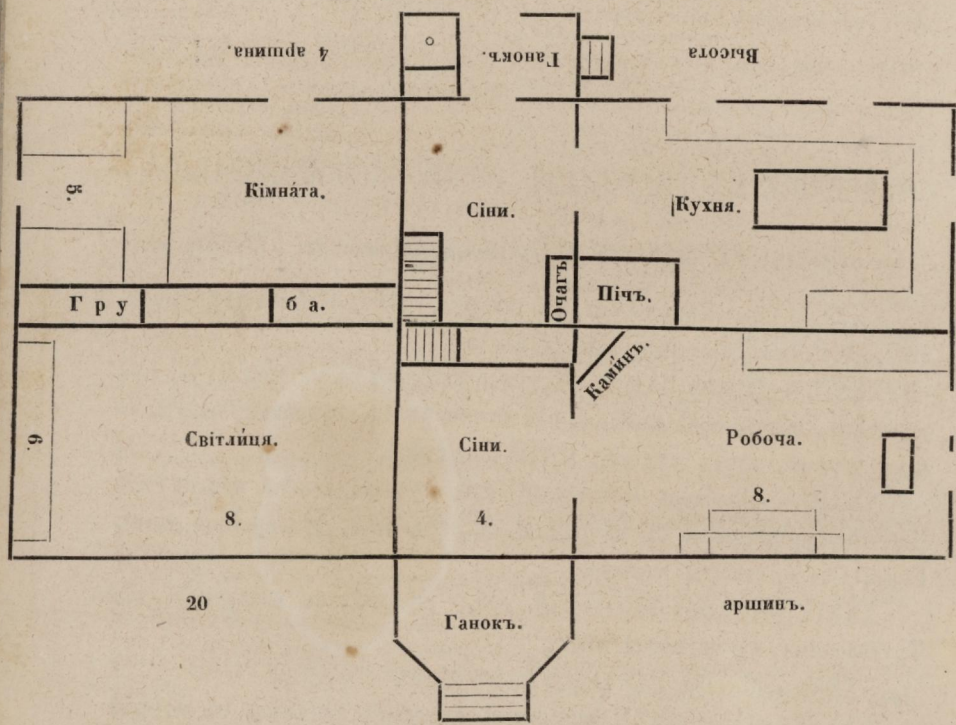
Ганокъ.
4 аршина.
Висота
Кімната.
3.
Сіни.
Кухня.
Очагъ
Піч.
Гру
ба.
Камінъ.
Світлиця.
6.
8.
Сіни.
4.
Робоча.
8.
20
Ганокъ.
аршинъ.

І К А Д Н І П Р О

№ 1.

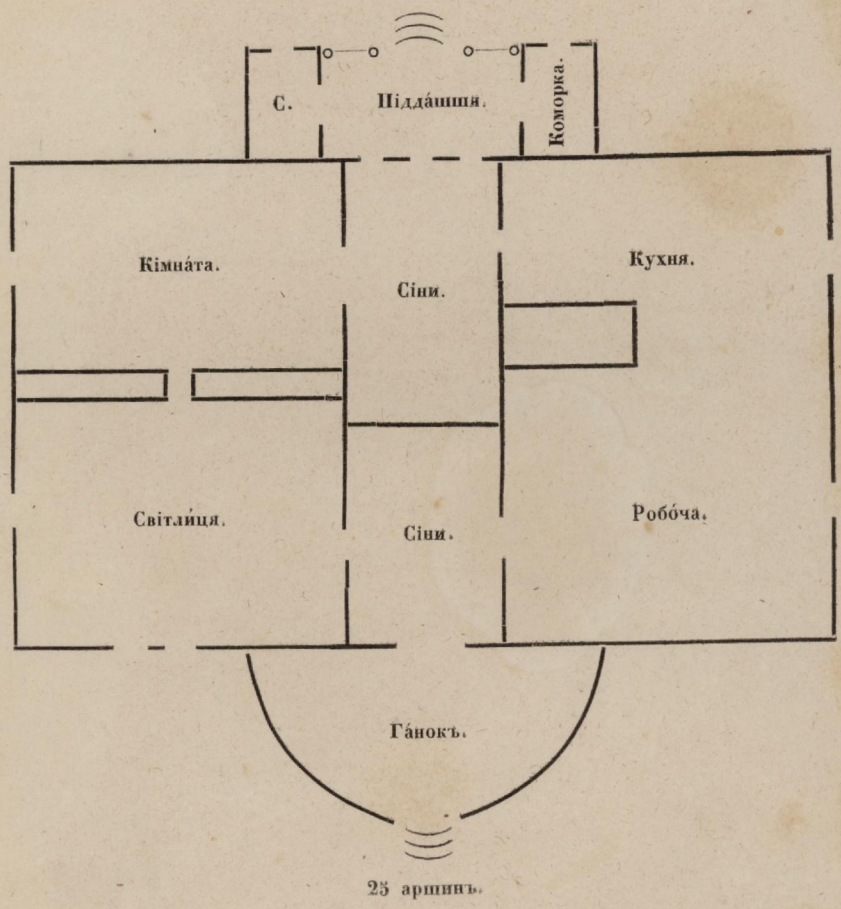
С.
Піддашшя.
Коморка.
Кімната.
Сіни.
Кухня.
Світлиця.
Сіни.
Робоча.
Ганокъ.
25 аршинъ.
15 аршинъ.
Д е н ь.